

ВАСИЛЪ СТЕФАНИК

I
ТОМ

БЪЛГАРСКО
АКАДЕМИЧНО

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00519684 (X)

2012

АКАДЕМІЯ
НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ
РСР

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК

ПОВНЕ ЗІБРАННЯ ТВОРІВ

В ТРЬОХ ТОМАХ

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ * 1949

В. 2817/1

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ВАСИЛЬ СТЕФАНІК

ТОМ ПЕРШИЙ

НОВЕЛИ

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ * 1949

Друкується за постановою Редакційно-видавничої ради
Академії наук Української РСР

Відповідальний редактор дійсний член Академії наук Української РСР
О. І. Білецький.

Том уклали: старші наукові співробітники, кандидати філологічних наук
М. С. Грудницька, С. А. Крижанівський і молодший науковий співробітник

Л. Г. Бойко.

Показчики склали К. М. Секарева

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ 34379

30483/1

В. Стефаник (фото 1933 г.).

ВІД РЕДАКЦІЇ

Інститут української літератури ім. Т. Г. Шевченка Академії наук УРСР приступає до видання повного зібрання творів Василя Стефаника.

Видання розраховано на три томи.

Перший том містить всі художні твори Василя Стефаника з іншими редакціями та варіантами.

Другий том охоплюватиме автобіографію, автобіографічні новели, спогади, статті, промови і переклади В. Стефаника. Тут буде вміщена також неопублікована рукописна спадщина — поезії в прозі, незакінчені новели, драматичні сцени.

Третій том — листи В. Стефаника.

Принцип розташування матеріалу в першому томі в основному хронологічний, за збірками: 1) „Синя книжечка“ (1899), 2) „Камінний хрест“ (1900), 3) „Дорога“ (1901), 4) „Моє слово“ (1905), 5) „Земля“ (1926), 6) Новели 1926—1933 років, що не входили в окремі збірки.

Тексти новел подано за автографами та рукописними копіями. Твори, автографи яких відсутні, — за першими авторизованими виданнями збірок та за першодруками в періодичних виданнях. Автографи та тексти авторизованих видань у переважній більшості випадків тотожні. Щодо окремих розбіжностей зроблено застереження в примітках та в розділі „Інші редакції та варіанти“.

Основним принципом цього видання є максимальне збереження всіх фонетичних, синтаксичних та лексичних особливостей мови письменника.

Характерним для В. Стефаніка є розрізнення мови автора і мови героїв. Якщо мова письменника має порівнюючи малу кількість діалектизмів (лексичних, синтаксичних, зрідка морфологічних), то мова героїв максимально наближена до покутського говору.

Тому-то в авторській мові правопис майже відповідає сучасним нормам, за винятком діалектних рис в словотворенні, рідше — в словозміні. У мові ж героїв, за незначними винятками, збережені всі ті особливості правопису автографів і першодруків, які відбивають риси покутського говору. Явні авторські описки в автографах та друкарські помилки виправлені без спеціальних застережень.

Пунктуація письменника в основному збережена, але деякі розходження із сучасними нормами виправлені. Пунктуація інших редакцій та варіантів новел залишена без змін. Лексичні діалектизми пояснені в окремому словничку.

Перший том підготували до друку наукові співробітники Інституту української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР Л. Г. Бойко, М. С. Грудницька, С. А. Крижанівський, покажчики склала К. М. Секарева. Редактор мови — науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР Ф. Т. Жилко.

СИНЯ КНИЖЕЧКА

СИНА КНИЖЕЧКА.

ОБРАЗКИ

ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА.

ЧЕРНІВЦІ.

НАКЛАДОМ ДРУКАРНІ ТОВАРИСТВА „РІСКОЇ РАДИ“.

1899.

Титульна сторінка першого видання збірки В. Стефаніка
„Синя книжечка“. Чернівці. 1899.

СИНЯ КНИЖЕЧКА

(Дуничці)

Отой Антін, що онде п'яний викрикує на толоці, був все якийсь нещасливий. Все йшло ему з рук, а нічо в руки. Купить корову, та й здохне, купить свиню, та й решетину дістане. За кожний раз отак.

Але як умерла ему жінка, а за нею і два хлопці, та й Антін як не той став. Пив, а пив, а пив; пропив букату поля, пропив город, а тепер хату продав. Продав хату, взяв собі від віitta синю книжку службову та й має йти десь найматися, служби собі шукати.

Сидить отам п'яний та й рахує, аби село чуло, кому продав поле, кому город, а кому хату.

— Продав, та й авус! Не моє, та й решта! Не мо-о-є! Ей, коби дід мій та підвіси із гроба. Моспане, штири воли як слимузи, двацять штири морги поля, хати на ціле село! Все мав. А онука, аді!

Показував селові синю книжечку.

— Ой, п'ю та ще буду. За своє п'ю ніхто до того рихту не має. А він міні каже: мой, грунт, присцьвив-ес! Печытку прибыває та й картає! Е, я ще не таких вітів видів.

— Аби тобі так умирати легко, як міні гезди легко!

— Йду я з хати, гет цалком вже віхожу, та й поцулував-сми поріг, та й іду. Не моє та й решта! Бий як пса від чужої хати! Можна — проши. Було моє, а тепер чуже. Віхожу на двір, а ліс шумит, словами говорит: верниси, Антоне, до хати, верниси, мой!

Антін б'єся обидвома кулаками в груди, аж гомін селом іде.

— Знаєте, туск такий прішов, що раз туск. Вхджу назад до хати. Посидів, посидів, та й віхожу — не моє, що маю казати, коли не моє...

— Аби так моїм ворогам конати, як міні було із свої хати віступати!

— Віхожу я на двір та й ні, таки обмарило. Дзелений мох на хаті, траба би єї пошивати. Камінь вода — не я тебе буду, небого, пошивати. Камінь, — аби камінь, та й розпук би си із жьілю!

Антін по сім слові гатить руками у землю, як у камінь.

— Сів я на приспу. Ще небіжка мастила, а я глини тачками возив. Лиш хочу встати, а приспа не пускає, ступаю — не пускає. А міні жьіль, не жьіль, ні! Але таки гину... Сиджу я та реву, так реву, якби з ні хто паси дер. Люди ззираютси на покаяніє.

— Аді, отам коло воріт та піп прощі казав. Увес мир плакав. Порьидна, каже, жона була, працовита...

— Перевертайтеси в гробі, небожьита, бо-м лайдак. Пропив-ем усе шо до нитки. І полотно пропив. Чуеш, Маріє, та й ти, Васильку, та й ти, Юрчику, тепер дьидя ме у рантухових сорочках ходити та жидам води доносювати...

Антін тепер показує на вйтову хату.

— Але вітиха — добра жінка. Вінесла ми хліб на дорогу, аби віт не видів. Най пан бог твоім дітем годит, де си поступют. Най вам бог усім дає ліпше як міні...

— На який гатунок я маю на чужі приспі сидіти? Иду. Лиш поступив-ем си, а вікна в плачь. Заплакали, як маленькі діти. Ліс ім наповідає, а вони слозу за слозов просікают. Заплакала за мнов хата. Як дитина за мамов — так заплакала.

— Обтер-ем полов вікна, аби за мнов не плакали, бо дурно, та й віступив-ем цалком.

— Ой, легко, як каміня гризти. Темний світ навперед мене...

Антін обводить рукою довкола себе.

— Є ще гезди гроші, але буду пити. З нашими людьми нап'юси, з ними пустю. Най знають, як із села-м виходив.

— Аді, в пазусі маю сину книжечку. Оце моя хата, і моє поле, і мої городи. Иду собі з нев на край світа. Книжечка від цісаря, усюда маю двері втворені. Усюда. І по панах, і по жидах, і по всьікі вірі.

ВИВОДИЛИ З СЕЛА

Над заходом червона хмара закаменіла. Довкола неї зоря обкинула свої біляві пасма і подобала тота хмара на закервлену голову якогось святого. Із-за тої голови промикалися лучі сонця.

На подвір'ю стояла гурма людей. Від заходу било на них світло, як від червоного каміння — тверде і сталє. З хорім ще сипалося багато народу. Як від умерлого — такі смутні виходили.

За людьми вийшов молоденький парубок з обстриженою головою. Всі на него дивилися. Здавалося їм, що тота голова, що тепер буяла у кервавім світлі, та має впасти з пліч — десь далеко на цісарську дорогу. В чужих краях, десь аж під сонцем впаде на дорогу та буде валятися. Мама стояла на порозі.

— Ти вже йдеш, синку?

— Иду, мамо.

— А ти ж на кого нас покидаєш?

Жінки заплакали, сестри руки заломали, а мама біла головою до одвірка.

Підійшов до сина тато.

— Сідаймо, синку, на фіру, бо колію спізнимо.

— Ще цу ніч переначуй у мене, синку. Я тебе так гірко пістувала, дула-м на тьи, як на рану... Я тебе разом з сонцем вірідю і плакати не буду. Переначуй, переначуй, дитинко!

Взяла сина за рукави та й повела до хати.

Мир подався д воротям. Незабавки вийшла мама з сином. Твар мала бліду як крейда.

— Синку, — питався тато, — а мині хто, небоже, кукурудзки вісапає?

Хлопи заревіли. Тато впав головою на віз і трясся як лист.
— Гай, ходім.

Мама не пускала.

— Николайку, та не йди бо! Та заки ти обернеш, то пороги в хаті поскривляються, то вугли погниють. Мене не застанеш уже і відай сам не прийдеш.

Ймила сина за ноги.

— Воліла бих тьби на лаву лагодити!

Пішли. Хто стояв коло воріт, то йшов рекрута відводити.

Переходили ліс. Листе устелило дорогу. Позагиналося у мідяні човенця, аби з водов осіннов поплисти у ту дорогу за рекрутом. Ліс переймав голос мамин, ніс його в поле, клав на межі, аби знало, що як весна утвориться, то Николай на нім вже не буде орати.

За лісом стали в полі. Рекрут взявся прощати з селом:

— Бувайте здорові і свої, і чужі. Як чим докорив-єм, то забудьте, але благословіт у дилеку дорогу.

Всі поскидали капелюхи.

— Повертайси здоровий назад та не забавляйси.

Син з татом сіли на фіру. Мама ймилася руками за колесо.

— Синку, озми мене з собов. А ні, то буду полем бічи направці, та й тебе здогоню.

— Люди добрі, озміт-ко жінку, бо руки собі поломит.

Люди силоміць відтягли від воза і держали. Фіра рушила.

— Йди здоров, Николаю! — кричала громада.

Тої ночі сиділа на подвір'ю стара мама та захриплим голо-
сом заводила:

— Відки тебе візирати, де тебе шукати?!

Доньки, як зазулі, до неї говорили.

Над ними розстелалося осіннє склепіннє небесне. Звізди мерхтіли, як золоті чічки на гладкім, залізнім тоці.

СТРАТИВСЯ

Колія летіла у світи. У кутику на лавці сидів мужик та плавав. Аби его ніхто не бачив, що плаче, то ховав голову у писану тайстру. Сльози падали як дощ. Як раптовий падали, що нараз пуститься, та й незабавки уймаєся.

Твердий такт желізниць гатив у мужицьку душу як молотом.

— Та ще снів ми си недавно. Дес я беру воду з керниці, а він дес на самім споді у такі подерті кожушині, шо господи! Тут, тут утопитси. Николайку, синку, — дес я ему кажу — а ти ж тут шо дієш? А він міні вповідає:

— Ой, дьидю, не годен я у воську вібути.

— Кажу я ему: терпи та науки бериси та чисто коло себе ходи. Та й, аді, вже навчивси...

Одна велика сльоза покотилася долів лицем та й впала на тайстру.

— Іду до него та знаю, шо вже го не застану. Але ци буде до кого вернутиси? Бігла за мнов полем, кервавими сльозами просила, аби і взьити. Ноги і посиніли від снігу, верещила, як несповна розуму. Але-м нагнав коні та й прімкнув. Може де там серед поля вже домерзає... Було стару взьити. А нам же тепер чоґо траба? Най гроші йдуть, най худоба з голоду гине! Таким трупам, як ми, та нашо нам? Торби най пошиє та підемо, просячи, межи люди у то місто, шо Николаєва могила у нім буде.

Притулив лице до шибки, та й сльози по вікні спливали.

— Ой, стара, тото-м діждалиси на сивий волос вінка! Тото, небоґо, дес б'єш головов у стіни, тото до бога ридаш!

Старий схлипає як мала дитина. Плач і колія підкидали сивою головою як гарбузом. Сльози плили як вода з нори.

Мужикові причувся голос его старої, як вона біжить боса та просить, аби єї взяв з собою. Але він коні батогом та батогом. Лиш зойк чути по полю, але далеко.

— Набезпешно вже і не застану. Коби ще мене спрятали разом з Николов у могилу. Най би-м гнили разом, як вкупі не можемо жити, най би над нами і пес не гавкнув на чужі стороні, але най бих укупі були. Де ж він сам буде в чужі чужиниці!

Коля бігла світами.

— А шкода, шо-с був уріс, як дуб. Бувало, шо озме в руки, та й горит му у тих руках. Було одну втїти ще малому...

Коля добігала до великого міста.

Виходив з людьми. На улиці лишився сам. Мури, мури, а межі мурами дороги, а дорогами тисячі світил в один шнур понасилювані. Світло у пїтьмі потопало, дрожало. Ось, ось впаде, і чорне пекло зробиться.

Але світила пускали корінне у пїтьму і не падали.

— Ой, Николайку, кобих тьби хоть умерлого видів. Вже і мині, синку, тут буде аміні!

Сів під мур. Тайстру поклав на коліна. Сльози вже на ню не падали. Мури подавалися один д одному, світила сходилися всі до купи і грали барвою як дуга. Замкнули мужика, аби его добре оглянути, бо він з дуже далеких країв сюда завандрував. Став дощ накрапати. Ще гірше скулився, та й взявся молити.

— Матінко хрестова, усім добрим людем стаеш на пора-тунок, Николаю світій... та й бився в груди.

Поліціян надійшов та й справив до касарні.

— Пані вояк, а то тутечки умер Николай Чорний?

— Він повісивси у вільхах за містом. Тепер лежить у трупарні. Йдіт цев вулицев у долину, а там хтос вам покаже.

Вояк пішов дальше вартувати. Мужик лежав на улиці та й стогнав. Як пролежався, то пішов улицею у долину. Ноги делькотіли як підвіяні і шпоталися.

— Синку, синку, та й ти стративси!.. Скажи мині, синку, шо тебе у гріб загнало? Нашо ти душу стратив?! Ой, привезу я розрадочку мамі від тебе. Марне пропадем.

У трупарні на великій білій плиті лежав Николай. Гарне

волосся пливало у крові. Вершок голови відпав як лупина. На животі був хрест, бо навхрест пороли та позшивали.

Тато припав на коліна у ногах Николая та молився. Цілував ноги сина, бив головою у плиту.

— Ой, дитинко, ми тобі з мамов весіле лагодили та музики наймали, а ти собі гет від нас пішов...

Потім підніс трупа, обіймив за шию та й питався, як коли би радився.

— Скажи ж міні, кілько служеб наймати, кілько на бідні роздати, аби тобі бог гріха не писав?..

Сльози падали на трупа та на білу студену плиту. Плачучи, убирав сина на смерть. У біленьку мережану сорочку, у пояс вишиваний та в капелюх з павами его убрав. Писану тайстру поклав під голови, в головах поклав свічку, аби горіла за страчену душу.

Такий годен та гарний парубок у павах! Лежав на студеній, мармуровій плиті та гейби усміхався до свого тата.

В КОРЧМІ

Коло довгого стола сидів Іван та й Проць. Котили по столі завзяті слова і схилившись слухали, що стіл говорить. Нарікали та й пили. Проця жінка біла, а Іван его вчив бути паном жінці.

— Ого, вже най того вола шлях трафит, шо го корова б'є! — казав Іван. — Якби ні жінка мізинним палцем кинула, та й бих капурец зробив, на винне яблуко бих розпосочив. Мой, та же це покаяніє на увес світ, аби жінка лупила чоловіка як коня! Але я би єі борзо спамньитав, так бих спамньитав, шо би не памньитала, куда ходит. Віострив би-м сокиру на точилі, та й бих руки по лікті обрубав. Лиш раз, два, та й руки гаравус! — Сказав оце Іван, та й здоймив руку вгору, як коли би мав гадку злетіти. Подав голову взад, очі вп'ялив у Проця та чекав, що Проць єму скаже.

Проць помахував головою та й нічо, сирота, не казав, бо що мав казати, коли все правда.

— Мой, ти паршьику, не телепайси над книжков, як шибеник на грабку, але давай, брьи, горівки. Я платю, а ти давай бо мій кременал, а твоя смерть! Не гиндюй зо мнов, але сип тої браги... — казав Проць та й бив кулаками у стіл.

Жид сміявся, наливаючи горівку. Газди стали пити. Нахилувалися до себе і відхилувалися, як би дві галузці, що ними легенький вітер колише.

— Та гадаєш, — казав Іван, — шо бих чекав на шандарів, аби ні брали? Лиш бих руки обрубав, та й сардак на себе, та й на мелдунок. Встид за встид, але би-м сказав панам, шо ні жінка біла, а я руки обтыв. Може би-м яку днину посидів, а може бих і годину не пацив...

По цім слові пили горівку. Так гірко пили як кров, кров свою — так кривилися.

— Процю, брате, — видиш, п'ємо горівку, ти мене чьистуеш, але п'ємо свою працу, свою кервавицу. Кров свою п'ємо, жидам бенькарти годуємо. Але радю тобі, щире тебе наказую, припри собі жінку, най вона до тебе руки не протыгає. Мой, таже ти сміхом став по селу, жінка б'є та духу наслухає, а ти газдов маєш бути?! Я би таку жінку дзумбелав та в ступу бих запрыгав та канчук дротынный з клинка бих до неї стыгав!

Іван виймив гроші і хотів собі заплатити горівки, але Проць змів гроші на землю, бо дуже розсердився.

— Іванку, чьо мене, брыи, пореш без ножа? Я маю охоту тебе зачьистувати, бо ти мене, як якис казав, як мама рідна на добре радиш. Не тич міні гроший, але пий.

Та й знов пили.

— Або говори з нев по добру! Як прийдеш додому, та й кажи жінці так: Мой, жінко, де ти міні прицьгала? Ци на смітю, ци в церькові? Ци рабін нас вінчыв, ци ксьондз слюб давав? Ти до мене руки протыгаєш, а я ручки втну. Аді, внеси столец та й сокиру, та й мемо рахуватиси... Так ти єї напо-відай, та може напудиш...

— Іванку! Ти, небоже, мої жінки не знаєш. Та же вона така тверда на серце, шо би ката не збояласи. Я чысом хочу єї дати огрозу, але вона, шо має під руками, та як ні впоре! Аби єї докторі так по смерти пороли!

— Ти, марнотрате, — каже, — ти шо видиш, та до коршми тыгнеш, та ще мене хочь збиткувати?!

— Але кажу ти, шо я такий від неї битий, такий парений, шо прийде ми си від хати йти. Але кажу, може єї бог руки без мене усушит, може я допросюси цего у бога...

— Чикай на бога, чикай, дурний, а вона ме бити, аж на вітер здоймати. О, вже ти такий газда свої жінці, як вербовий заніз у ярмі. Плюнути не варт на такого газду!

Проць закашлявся, аж посинів. Іван поклав оба кулаки в зуби та й гриз. Потім скреготав зубами на всю коршму.

— А суда ж, арендарю! Мой, жиде, ти, вчена голова, та тому з нас шкіру лупиш; скажи міні, ци є такий паруграф, аби жінка чоловіка била? Ци є такий рихт? Ти читаєш у книжках,

аж скаправів-ес, то дес там воно повинно найтиси. Як цїсарь такий паруграф написав, най я знаю. Бо як цїсарь таке право відав, то най моя також мене б'є. Руки складу навхрест, а вона най бучкує. Як право цїсарске, то має бути цїсарске!

Жид казав, що такого права не дочитався. А Процеві казав, що повинен йти додому, бо жінка буде сварити.

Проць плюнув, пролупив очі і довго дивився на жида. Хотів сварити, але обміркувався та й встав з лави.

Ідучи додому горланив на ціле село:

— Коли ж бо не боїтси, шо сине за нігтем, не боїтси...

— Але я руки обітну, як вербу підчїмхаю! А це ж куда? Як прийшла, то був бузьок на хаті, а тепер? Де, де тому край?

Чути було, як Проць приспівував: „Де, де-е, та де тому край?...”

Як доходив до хати, то замовкав, а на воротях геть затих.

ЛЕСЕВА ФАМІЛІЯ

Лесь своїм звичаєм украв від жінки трохи ячменю і ніс до коршми. Не ніс, але біг до жида, і все обзирався.

— Ого, вже біжит з бахурами, бодай же сте голови положили! Коби забічи до коршми, бо як допаде, та й знов буде рейвах на ціле село.

І побіг з мішком на плечах. Але жінка з хлопцями доганяла. Вже перед самою коршмою хапнула за мішок.

— Ой, не тікай, ой, не біжи, не розноси мою працу змежи дітий!

— А ти, мерзб, знов хочеш робити веймір на всі люди! Лице би-с мала!

— Лица я із-за такого газди не мала, та й не буду мати! Давай мішок та пропадай. А ні, то будем тьи бити, буду тьи бити з дітьми насеред села! Най буде покаянiє на увес світ! Давай!

— Ти, стара льирво, та ци ти здурiла? Та я тебе і бахурів твоїх повішію!

— Андрійку, синку, лиш по ногах, лиш по ногах, най вам хлібец по жидах не розносить! Так бийте, аби-сте ноги положили. На каліку то ще заробимо, але на пiяка ми не годні наробити!

Вона говорила до своїх двох хлопців, що стояли з бучками і несміло дивилися на тата. Андрійко мав може десять років, а Іванко з вісім. Вони не сміли приступити і бити тата.

— Бий, Андрійку, я буду тримати за руки. Лиш по ногах, лиш по ногах!

І вдарила Леся по лиці. Він поправив єї ще ліпше, аж кров потекла. Тепер хлопці підбігли і почали валити бучками по ногах.

— Ліпше, синку, уваліт му ноги, як псови, аби тьгав за собов.

І плювала кров'ю, і синіла, але тримала за руки.

Хлопці вже зважилися і підбігали, як щенюки, і били по ногах, і відбігали, і знов били. Майже бавилися, майже сміялися.

З коршми вибігло кілька людей.

— Мой, таже цього ще ніхто не видів, відколи світ! Аді, як б'ют, ще ццка коло рота не обісхла. Покаяніє на увесь мир!

Хлопці били як скажені, а Лесь і Лесиха стояли закаменілі, покервавлені і не рушались з місця.

— Мой-ня, хлопці, таже ви пірветеси коло дьиді...

— Було брати довші буки, аби-сте ліпше доцьгали...

— Бийте по голові дьидю, у розум, у тімне...

Отак викрикував якийсь п'яний з-перед коршми.

Лесь кинув мішок на землю і став як дурний. Він такого нападу ніколи не сподівався і не знав, що робити. Врешті ляг на землю і скинув киптар.

— Андрійку, та й ти, Іванку, йдіт тепер бийте, я ані кинуси. Ви ще малі та вам тьжко підбігати. Гай, бийте...

Хлопці стояли подалік і дивно дивилися на тата. Поволеньки покидали бучки і дивилися на маму.

— Та чому їх не заставльиєш, аби били, аді-м льиг — бийте!

Лесиха заревіла на все село.

— Шо я, люди, винна? Я б'юси по ланах з дітьми на сухім хлібці, та шо я уторгаю, то він все до коршми віносит. Я, люди, не можу нічо заробити через него, бо не можу хати лишити. Та же він лишив нас без драпочки у хаті. Шо залямит, та й до жидів за горівку несе. Я не годна наробити і на діти, і на жидів. Най си діє, шо хоче, але я вже не годна...

— Та ж бийте, і палцем не кині!

— Най тебе, чоловіче, бог поб'є, де ти нам вік пустив марне і діти осиротив! Та ти нас кілька набивси, шо ми ніколи з синців не віходимо, як воли з ярма. Та же я не можу горшечка у хаті затримати, бо все вібиваєш. А кілько я з дітьми начувала на морозі, а кілько ти лишень вікон набивси? Нічо ти не кажу, най тьи бог скарає за мене та й за діти! Ото-м собі долю в бога вімолила... Люди, люди, не дивуйтеси, бо не знаєте..

Взяла мішок на плечі та й поволілася додому з дітьми, як пришиблена курка.

Лесь лежав на землі і не рушився.

— Але піду до кременалу, на вічний кременал піду. Раз! Такого ніхто не чув, та й не буде чути. Таке вістрою, що земля здригнесь.

І лежав і свистав завзято.

Лесиха повиносила все з хати до сусідів. На ніч лягла з дітьми спати в городі, у бур'янах. Боялася п'яного Лесья, що вночі прийде. Дітям постелила мішок і накрила кожухом. Сама чипіла над ними у сердечині.

— Діти, діти, що мемо робити? Тото-м вам постелила сьогодні на увес вік! І пімрете, та слави не збудетеси! Не годна я цього за вас відмолити...

І плакала, і наслухала, чи Лесь не вертає.

Небо дрожало разом зі звіздами. Одна впала з неба. Лесиха перехрестилася.

МАМИН СИНОК

(Юрчиківі)

У суботу рано вибігла Михайлиха за поріг хати і заговорила до себе дзвінким голосом:

— Ба, не знав, де бахур подівси? Дес воно ландає, дес воно нишпорит по дворі, як курка. А ну, ци би ти его вдержьила у хаті? Зчесала бих бахура, та й нема.

За хвилю пішла до стодоли подивитися, чи коло Михайла нема бахура.

— Ото, в тебе також розум?! Не наженеш хлопца до хати, але коло себе тримаєш на студени. Ходи, Андрійку, до хати, та дам яблуко таке червоне, шо аж!

— Не йди, дурний, бо мама бреше, мама хоче чьисати, та й гулит тебе, — сказав і зареготався Михайло.

— Цес чоловік, бігме, вістарів розум! Та же дитина отут замерзне коло тебе. Не слухай, Андрійку, дьиді, бо дьидя дурний, але ходи до хати, а я тебе счьишу, та й дам булку та й яблуко. Ая!

— Коли ви не дасте.

— Ходи, ходи, бігме, дам.

Та й взяла за руку та й повела до хати.

— Я тебе файно вімию, вічьишу, а завтра підеш зо мною до церькови. Мама таку файну сорочечку і поясок даст. Всі будут дивитиси та й мут казати: аді, який Андрійко красний!

— А яблуко дасте, ма?

— Дам, дам, багато.

— А булку?

— Та й булку...

— А до церькови озмете?

— Озму, озму...

— То чишіт.

І мама взяла мити голову Андрійкові. Цятки води спадали поза ковнір, і Андрійко ледве витримував, аби не плакати.

— Тихонько, тихонько, мама так файно віміє, віміє! Личко буде, як папірчык, а волосє таке, як лен. Над усі хлопці будеш найкращий!

— Коли бо кусає...

— Мама гет вічыше, нічо не буде кусати. Так легонько буде, шо ей, де!

— А як вічышете, та й дасте булку та й яблуко, та пустите надвір?

— А шо ж, уберу тебе, та й підеш гет далеко, гет, гет...

— Добре, я піду до вуйниного Івана.

Мама Андрійка вимила та й взяла на коліна та й чесала.

— Ма, а коло дьиді є кіт, та й таких миший ловит та й душит.

— Бо миші зерно трубят та шкоду робля...

— Нащо шкоду?

— Аби не було шо молотити та й молоти.

— А шо ж вони їдьи?

— Та же зерно...

— Як?

— Е, з тобов не договорив би си...

— Траба, аби тьи дьидя у вечір підстриг, бо, аді, яке платате волосє.

— По-парубоцки, ма?

— А як же, та же ти у мене парубок.

— Та й видиш, шо вже, а ти не хочеш ніколи давати чьисатиси. Ану-ко подивиси в дзерькало, як файно?

Андрійко виглядав як скупаний, волосє спадало маленькими білими нивками на чоло і шию. Очі були сині, а губи червоні. Мама дала ему яблуко і булку, він сховав у пазуху.

— Я хочу до вуйни.

— Уперед зз'їж яблуко та потім підеш, бо хлопці відоймут.

— Я не покажу. Хочу до вуйни.

— То йди, про мене.

Вбрала его в чобітки, в свою кожушинку, в татів капелюх та й пустила надвір.

— А дивиси, аби-с упав, та й буду бити...

Сіла в хаті шити.

— Не біси, такий мудрий, як старий. Не мав би си в кого вдати! Вікапаній Міхайло. А зараз упоминаєси заплати за чви-санє...

І мама всміхнулася і шила далі.

— Коби здоров ріс та чемний. Має три роки та й гет оченашу береси. Такий старогрецький, а такий пустыик, шо хату догори ногами здоймає. Так нераз допече, шо мус бити. Якби не бив, та й нічо би з него не було!

Підняла голову, глянула у вікно.

— Це вже в полудне, а Міхайло ще не входить полуднувати. А бахура нема. Дес певне чипит на снігу та й ме кашлати...

Вечером сидів Міхайло на лаві та й держав на колінах Андрія. Вогонь палахкотів у печі і освітлював хату червоним світлом. Михайлиха сиділа перед печею та й варила вечерю.

— Ти зійшов, старигане, на діточий розум, та лиши дитину в супокою, не підкидай ним, як гарбузом. Йди, Андрійку, до мами.

— Коли я не хочу.

— А ти чій, дьидів, чи мамин? — питав Міхайло.

— Дьидів...

— А кого меш бити?

— Маму.

— А ти, підвіяний, та я тобі яблука та булки даю, а ти меш мене бити!

— Дьидя тобі купит багато яблук, бо ти дьидів...

— Ой, ци ни цес дьидя тобі купит? Ти би ніколи не видів нічо.

— Ану-ко покажи, як ти меш іхати у воську на кони?

Хлопець сів на поривач і брикав по хаті.

— Доста, доста, Андрійку, на тобі солімку та пінку з молока збирай.

Андрій опинився коло печі і збирав пінку.

— Мо, Андрі, а ти шо купиш мамі?

— Червоні чоботи.

— А дьидьиви?

— Дьидиви нічо не хочу.

— Файний синок мамин.

Михайло взяв его знов на коліна.

— Ти як називаєшси?

— Андрій Косминка.

— А хто ти є?

— Луский радикал.

— Добре. А куда ти поїдеш?

— До Канади.

— На чім поїдеш?

— На такі шірі, як хата великі, таким морем шіроким, шіроким, гет, гет...

— А дьидю озмеш з собов?

— Озму дьидю та й маму, та й Івана вуйниного, та й гет поїдемо...

— Йди, йди не зіціруй хлопца та не бери на акзамент, бо ще зсне без вечері.

— Але поміркуй, який бахур мудрий, гет все знає!

МАЙСТЕР

То як часом майстер напився в саму міру, ні замало, ні за-
богато, то розказував одну подію зі свого життя. Всі, що були
у коршмі, слухали его з увагою, навіть і жид слухав.

— Та я вам, мой-ня, не буду ні цієї, ні тої городити. Був-єм
майстер, був-єм газда — ціле село прикаже. Тепер я лйдак,
най і це село прикаже — марного слова не скажу. Не скажу,
бо шо правда, то не гріх. Але як то воно на мене впало! За
оце ви питайте...

— Прийду до газди, обдивлюси по матріяні, по пляцови,
приб'ю торг, могорич віп'ємс, та й до роботи! Плюну у жмені,
сокиру в руки, та й дивиси, а будинок як дзигарок віріс на
подвір'ю. З котрого хочь боку заходи — дзигарок.

— Віду в неділю з церькови, йду додому та й нютую собі
в голові, шо най лиш пожню з десіть років, та й село гет те-
ребудую. Так перебудук, шо не жвиль буде у него зайті...

— Дома пообідаю тг й іду в поле на жито подивитиси. На
биті горі обернуси, гляпну на село, а мої, моспане будинки,
як та птаха легка, шо ледве землі доторкаєси. Як стану, як
глипну, то так мені весело, як мамі, шо дивитси на свої діти.
А так мені легко, шо сто миль перелетів бих...

— А так мині бог годив, шо ши загадаю, та й маю. Я собі
нивку купив одну, ба й другу, я собі коровку, овечки. Грділо,
у руки йшло, як з води йшло.

— А мама, бувало, припадают коло мене та приповідают.

— Ой, синку, тото ти бог файний талан дав у руки, нема
такої днини і години, аби-м богови світому не дькувала за тебе.
Кажут: „старий, старий, а встань-ко та подивиси на наюго
Івана, який він газда?“ А жінка слухає того та як скрипка
увихаєси по хаті..

На сім місці Іван випростовувався, лице его пашило великою радістю. Ті, що его слухали, дивилися на него якось смутно, але мовчали. Іван їх завойовував своєю бесідою. Робив з коршми церкву.

— Але потім, братя, пішло все комить головою. Якби взяв на долоню пір'є та й подув, то так пішло все. Не лишили нічо навкруг палца обвити...

— Прийшов одної неділі чоловік з Луговиск та й каже: так і так, ксьондз наш закликає вас до себе. Зібрав я си та й іду. То не далека україна, та й приходжу до лугівського ксьондза.

— А шос мені вже дорогов на душі потенькувало. Приходжу, поцулував ксьондза в руку, а він міні каже, що так і так, у нашім селі траба нову церкву класти. Ми, каже, не погодилися з тим гуцулом, що кладе церькви, а чули-м, що ти добрий майстер, та й порадили-м си, аби ти нам клав церкву.

— Як я, знаєте, це вчув, та й на мене піт збив, як коли на слабу худобину. Аді, сьогодні ще не памньитаю, що я на то сказав ксьондзови, як я із хати вішов? Шос ні обмарило...

— Вертаюси додому, а мені то чорно, то жовто перед очима, вітер ні із ніг згонит. А в голові як коли би цигани клеветами гатили. Але гадка гадку рівно пошибає. Дес я собі думаю: мой, та же це не стодола, та же тут, брьи, тисічі дают на твої руки, та же церкву люди видьи ізо всіх селів. Такий я страх дістає, що най бог боронит! Отак як би ні хто сокиров зарубав у голову...

— Прихожу я додому та й ані жінка, ані діти міні не милі. Нічо я нікому не кажу — мну в собі.

— Льиг я спати. Сплю як камінь, спю — не вісипльюси. А міні снитси, що я дес у вишневім саду лежу та на сопівку граю. Вишні зацвили, аж молоко капає, а я лежу та на сопівку граю. Але дес коло того саду вчиниласи церькова, я єї дес вже поклав, а вона коло саду вчиниласи. Як нараз дес не заgrimит, як коли би гора завалиласи! А то церькова розлетіласи на порох. Тот дзвінок, що на самі горі стоїт, дес так дзвонит, але так жьбиліливо, що аж! Сам дзвонит. Дес я хочу підвестиси, а то мене церькова гет привалила. Дес вода велика вчиниласи, дес по воді ворін, ворін таких пливає, що вода чорніска. А дзвінок на горі форт дзвонит і церькви нема, а дзвінок на горі все дзвонит...

— Дес я кричу ратунку, та й мене збудили та трохи спамньтали.

— Дальше нічого ни тьим'ю. Доста того, шо-м вілежъив три місці, та й потім нічо з мене не зробилоси...

— Гуцул поклав таки церкву в Луговисках, а мене світа збавив, збавив навіки...

Далі майстер не розповідав своєї історії, бо всі знали, що потім сталося.

Врешті і не міг розповідати, бо, дійшовши до сего місця в оповіданню, клав наперед себе фляшку горівки і пив понад міру. За то ті, що дотепер слухали его і мовчки сиділи, розбалакувалися і жалували майстра.

— То, видите, чоловік ба сеї, ба тої собі загадує, а то все божа міць! У бога нема, шо цес файний, а цес старий, а цес бідний, у бога всі однакі; шо має бог дати, то даст і найбіднішому і найбогатшому...

— Та вже воно правда, шо від божої моци ніхто не схваєси, але бо дес такі люди є, шо чоловіка збавляють. Аді, гуцул поробив му якус біду, ци підсипав, ци розум зав'езав, та й шо з чоловіка зробилоси? — ніц, болото зробилоси. Та оце є, шо чоловік чоловіка так зупсує...

— Та то гуцулска віра, бодай го шлях трафив! Аді, генди паршъик лиш звис на нашу працу, але він ліпший від гуцула. Бо він озме гроші, маєток зарубує, але розуму не відбере. А гуцул поробит таке, шо чоловік б-світі си забуває. Гуцула гони від хати як пса...

— Правду кажете, ой, бігме, правду. Та же Іван потім здурів. Загнав жінку в гріб, діти повідгонив від хати, пустив, де шо є. Має хатчину, але таку страшну та облупану, шо льично до неї увіти. Аді, не за довгий час піде відци додому та й віб'є вікна, та й льиже на нічь та ме співати. Та ніби він тепер має добрий розум? Та же розумний не бив би вікна у свої хаті, та не купував би іх щомісіця два рази. То лиш так здаєси, шо він добре говорить, але ему в голові рівно хіба...

— Пустив го, невіра, марне. Так го зсукав, шо до смерти ніхто го не розсуче. Зломив му волю, его ні робота не береси, ні нічо, а шо заробит трошки, та й все посідає в коршмі...

— Най пан біг хоронит кожного доброго чоловіка...

ПОБОЖНА

Семен та Семениха прийшли з церкви та й обідали — мали студену кулешу у сметану. Чоловік їв, аж очі вилазили, а жінка поchtиво їла. Раз по раз втиралася рукавом, бо чоловік кидав на ню цяточками слини. Таку мав натуру, що цьмакав і пускав слиною, як піском, у очі.

— Не можеш ту башту трохи приперти, не мож хліба ззісти...

Семен їв і не припирав башти. Трохи его жінка вколола отим словом, але він возив далі сметану з миски.

— Чмакає, як штири свини. Боже, боже, таку маєш гямбу нехарапутну, як у старої конини.

Семен ще мовчав. Трохи був і винен, а подруге хотів добре попоїсти. Врешті встав і перехрестився. Вийшов надвір, дав свинням пити і вернувся, аби лягати.

— Аді, насадився, та й льигає, як колода, ану-ко, ци він вікаже де носа? Гниє отак кожного свьита та й неділі.

— Чьо ти собі гудза зо мнов шукаєш? Як я тобі зав'єжу гудз, то ти его не роз'єжиш, я тобі дам гудза!

— Я би тебе шонеділі живого кусала.

— Коби то свиня мала роги...

— Стоїть у церкві, як баран недорізаний. Інші газди як газди; а він такий зателепаний, як колера. Мені аж лице лупаєси за такого газду.

— Ото, бідна головко, та й втратю царство небесне! Нагаруйси цілий тиждень, та ще у церкві гаптах стій! Стій уже ти за мене, а я і так божого слова віслухаю.

— Ой, вже ти слухаєш слова божого. Одного лумера не знаєш, шо ксьондз казав на казаню. Станеш насеред церкви, як сновида. Дивиси, а очі вже пішли у стовбїрь, дивиси, а рот

вже розхиливси як ворота, дивиси, а слина тече вже з рота. А я дивлюси, та й земля підо мнов горит зі встиду!

— Уступиси від мене ти, побожна, най я трохи очи прижмурю. Тобі однако молоти, а я ледве тлінний.

— Бо не стій у церкві як слуп. Лиш ксьондз стане з книжки читати, а ти вже очи віпулиш, як цибулі. Та й махаєш головов, як конина на сонце, та й пускаєш нитки слини, як павук, такі тоненькі — лиш шо не захаркотиш у церкві. А моя мама казали, шо то нечисте закрадаєси та чоловіка на сон ломит, аби божого слова не слухав. А коло тебе нема бога, ой, бігме, нема!

— Агій на тебе, та же най твої голови дідько причепитси, не мої! Ото побожна!? Мой, та ти написаласи у якес архиримске браство та гадаєш, шо-с вже свьита? Та я тобі так шкіру спину, як у книжці, такими синими рьидами... Зійшлиси газдині у браство! Ніхто такого не чув та й не видів. Одна мала дитину дівков, друга одовов, трета найшла собі без чоловіка — самі порьидні газдині зійшлиси. Та якби вас тоті черці знали, шо ви за чильдинка, та вони би вас буком з церькови! Аді, які міні побожні, лиш фоста на заді хибує! Книжки читают, образи купуют, таки живі до раю!

Семениха аж заплакала, аж затремтіла.

— То було ні не брати, як мала-м дитину! Ото-м собі долю напитала. Та же за тебе була би й сука не пішла, за такого вола невмиваного! Ще молиси богу, шо-м собі світ з тобов зав'езала, бо був би-с ходив отак до гробної дошки.

— Бо-м був дурний, злакомивси на поле, та й відьму взьив до хати. Я би тепер і свого додав, коби си відчепити!

— Ой, не відчепишси! Я знаю, ти би хотів ще другу взьити з полем, але, не біси, мене [не] доїш і не дїб'єш. Я таки буду жити, таки мусиш на ні дивитиси, та й решта!

— Та жий, поки світа та сонца...

— Та й до браства буду ходити, та й шо ми зробиш!

— О, вже ти в тім брастві не будеш, хиба би мене не було! Я ті книжки пошпурью, а тебе прив'єжу. Вже ти міні не будеш приносити розуму від черців...

— Ой, буду, буду, та й вже!

— А відчеписи від мене, бо як озму яке лихо та й перевалю!

— Мамко, мамко, то-с ні дала за кальвіна, тото-с ми світ зав'езала! Аді, в неділю береси бити!

— Аді, аді, мой, а то ж я розчинав сварку? Та міркуйте собі, шо це за побожна? Ей, небого, коли ти так, то я тобі трохи прикоротаю, я тобі писочок трохи припру. Та же через цу побожну траба би хату покидати! Спи біда, але буду бити!

Семениха втікала на двір, але чоловік ймив у сніях і бив. Мусив бити.

КАТРУСЯ

Як Катруся приходила до пам'яті, то мама сідала коло неї і жалібно говорила:

— Катрусє, доки ти, небого, меш слабувати? Гроші минулиси, других заробити не заробиш, хотьби-с і підвеласи. А я повідносявала гроші по ворожках. Та й з того нема ніякої користі. Правда, ворожка угадала за все, як дома дієси, яка тобі біль, але коріне нічо не помагає. Відай тобі таки нема виходу...

Катруся лежала нерухомо. Водила сухонькою рукою по тварі. Сині нігті були, як єї сині очі, і здавалося, що по лиці вандрує багато синіх очий, дивних, блискучих. Всіма тими очима Катруся гляділа на маму і потокувала на єї жалібну мову.

— Ой, нема, бідний світе, нема. А дьидя гет зжуривси. Заходит у голову, чим тебе поховати, як умреш? Коли на тьп подивитси, та й чорніє з жури. Ми, Катрусю, гет з усего вішли. Муки на дні лиш трошки, зерна одного нема коло хати, та й зломаного грейціря нема. Якби-с умерла та й би-м стали, як серед води. Коби тьп бог хоть до осені додержжив... Єй, дівко, дівко, тото-с себе та й нас зневолила!

Мама взяла Катрусю чесати.

— Ти так страшно гориш та так кашляєш, шо най бог сохранит! Ані дранку натьигнути на тебе, ані розчьисати, ані вмити. Боже, боже, як ми гіренько мучимоси. Просю бога, аби-м половину тої муки на себе перебрала, та й не можу допроситиси.

Сльози мамині капали на Катрусине волосся і пропадали, як вода у піску.

— Шо то з тебе зробилоси? Така-с була годна, така робітниця, шо на все село! Аж нам си душа радувала, гадали-м, шо

нам легше стане із-за тебе, а то, аді, яке легше! Коби хоть шо істки доброго, а то ми зав'єваємо на барабули, а ти таки гинеш. А трудно ходити вже по хатах за молоком, вже-м си кілька находила, шо тепер нема як лица вказувати.

Мама заплітала косу.

— Не знати, нашо я квіток тобі накупувала? Увалила-м два леві, як у болото. Вже, відай, я тебе у ті квіти на смерть уберу...

Заплакали.

— Ану-ко, дайте, я подивлюси на них.

Мама дала Катрусі квітки сині, білі, зелені, червоні.

Катруся презирала їх, лице єї слабо усміхалося, а сині, білі, зелені, червоні блески блукали по обличчю.

— Дай суда, борзенько, аді, дьидя йде та скаже, шо тобі ще у голові дівоцтво.

* * *

Катрусю поклали на віз, аби везти до лікаря. Мама, плачучи, підкладала єї подушку під голову.

— Бодай я вже не дочикав вас дохторувати! Коби-сте по-здыхали, то би-м раз поховав, тай збувси!

Держав вижки від однокінки і аж чупер собі микав зі злості.

— А ти, розпаднице, памньитай, шо як я гроші задурно по дохторях розсію, та й ти амінь зроблю! Я тебе без дохтора поховаю, я тобі буду дохторь. А відки ж я наберу на вас, на дохторі, на аптики та на дідька рогатого?! Та мій мозиль не годен цему вітримати, ой, не годен. Наймив-єм фіру, та ліпше вже відвезти на могилу та вівернути, та й збутиси. Боже, боже, шо це мене найшло цієї днини! Ну, ганциго, кіпай тими безклу-бими боками.

Потяг конину батогом та й виїхав за ворота.

На улиці Катруся цікаво розглядалася. Від осені багато новин настало. Вуйко Семен загородив пліт, старий Николай пошив наново стодолу. Катруся забула і за сварку татову, так роздивлювалася на всі боки.

По полю люди орали, сіяли. Жайворонки над ними співали. Чорна рілля розсипалася під сонцем.

Катруся почервоніла і все собі гадала:

— Маю в бозі надію, що підведуси, що ще весни не стратю. Зараз таки найду собі роботу... Боже, боже, найди мені лік!

Певна була, що весни не стратить. Тато сидів напереді і довго мовчав. Врешті почав говорити.

— Аді, днинка як золото, а ти ходи по докторях!

Звернувся до Катрусі.

— Скажи ти міні, дівко, що я маю з тобов робити? Лежиш та лежиш, та й ні життя, ні смерти. Я гроший набираю та набираю, та й все задурно! Коби-м знав, де тобі лік, тоби-м шукав, а так, що я знаю? Коби-с вже або суда, або туда. І тобі ліпше, і нам ліпше...

Катруся плакала.

— То, небого, нема шо плакати, лиш таки, шо правда! Ти собі вмреш і гадки не маєш, ніби то не однако в землі гнити? Яке сьогодні легке житє, то ліпше вмерти та не капарити цілий вік по чужім поли! Вже-м гроший набрав, та ще наберу на похорон, та й на старість жиди з хати віженут. Ех, коби-м знав, шо не буде тобі ліку, та й бих зараз завертавси додому. Добро шо то лишило би си на погріб.

Катруся заходилася від плачу і кашляла на все поле.

Тато витягнув з пазухи яблуко та й якось несміливо подав донці. Ніколи він ще не давав єї ніяких лакітків.

— Не плачь, небого, я тобі не воріг. Я лиш кажу, аби задурно гроші не віднести, аби себе не скалічити та й аби тобі не помогло. Та же ти сама, дитинко, видиш, шо нема відки. Я би тобі мізинного палца врубав та й би-м не жалував. Я за тебе маю у людий честь як за хлопца, бо-с робітниця на все село. Синку, я на тебе дув як на пінку, та й виджу, шо вмреш. То видко очима, шо тобі нема віходу. Ой, небого, небого, тото мемо бідити без тебе... Ой, будем та будем...

Старий замовк.

— Ой, умру, умру, вже виджу, шо міні нема віходу, — шепотіла Катруся.

В'їзджали в місто.

Вертали додому. Сусід Николай також з ними.

— Він мині таке напіяв, що де, де, де-е-е! Мужикови до дохторів не здало ходити. Коби, каже, багато молока пила та мнѣнса якогос легкого аби поїдала, аби трунок собі вілагодила, аби хліба білого — де шо на світі є, то згадав. Може воно у панстві помогло би, але у нашім стані то не поможе. Доста того, шо як він зачѣвив почѣитувати, то я таки не дослухував до кінца. Ніби було би шо з того, шо я би віслухав? Най умирає так, як є. Най віп'є тоті мидицини, шо-м узѣив з уптиці, та най або віхоруєси, або як сама хоче...

— А ви ж гадаєте, — почав сусід, — шо дохторі дають мужикови такий лік, як панови або жидови? Бодай так здорови! Мужикови шо вткне, вткне, та й спасайси. Ніби єму хочеси мужикови доброго ліку пошукати? З паном шо день то добрий-день, а з мужиком шо?

— Коби то, уважьїєте, кому порадити, а то наше яке? Поцулував у руку, та й чикай, аж скажут гроші дати...

— Найліпше було візнати у старої Іванихи. Вона, бачу, пішла до дохторя, та й як він зачѣвив єї шукати, то вона єму навправці, ой, каже, пані дохторь, дайте мині послідний лік. Я, каже, бідна баба, не маю із-за кого дохторуватиси, та дайте мині послідний лік. Дохторь, бачу, відививси на бабу та й каже: а ти відки знаєш. Ой, каже баба, відки знаю, то знаю, але дайте мині таку риципку на послідний лік. Як зачѣвила, як зачѣвила, та й дав і до сегодни ходит...

— Коли ж бо не стало розуму запитатиси. Ви гадаєте, шо то з паном так говорити, як вам си здає? Кажі раз, два, та й забирайси, шуруй!

— Пішла баба з тов риципков до аптиці. Дала аптикарєви, а сама, не біси, мудра, дивитси, як він ме тот лік вілагожувати. То вповідала, шо як собі капнув того ліку на долоню, та й наскрізь руку перейшов. Але то лиш дес сотому удастси такого ліку дістати. А мужикам лиш такий лік здалний, шо або суда, або тудя!

— Ей, бідний світе, шо я не розпитав баби, як воно треба

того ліку просити. А так і гроші загубив, і нічо не поможе...
Тото-м гидно зробив.

— Та відай нема вашій дівці виходу. Адіт, як вона горит? Нема з неї так нічо, як з отого листка, шо відчімхнувси від дерева...

— Ой, нема, нема, і гроші пішли. Коби-м був хоть Іванихи запитав...

— Та то, видите, від чого лік. Аптикарь має свою аптику та вмирає...

АНГЕЛ

(Зонечці)

Стара Тимчиха грілася на приспі против сонця. Поперед ворота проходили люди, і ніхто з бабою слова не заговорив. „Славайсу“ — „Навіки слава“ лиш кілька бесіди і розмови.

— Старого лиш озми та закопай! Шкода тої лижки страви, шо зз'їст, та того кута пёчи, шо залежит. Всім великий у очах, ніхто слова не заговорит, ци бісе, ци чорте. Таки не варт старому жити, та й решта!

Прийшли єї на гадку слова старого Тимка.

— То, стара, так є, шо моя голова напереді, а твоя зараз за моєв. А як мої не стане, то твоя ніц не вартує. Лиш аби-с мене одного дня поховала, а другого ти вже не газдиня, меш сидіти як у комірне у свої хаті...

— Ей, старий, старий, тото-с ні лишив, як коли би-с утік від слюбу. Був-ис плохий, куда-м тьи потрутила, туда подавав-єс си але все я із-за твої голови була газдиня. Була-м та й була-м...

Смутно бабі Тимчисі було, хоть сонце, як рідна мама, розгрівало старі кості.

— Та ти гадаєш, старий, шо хтос за тебе нагадує? Якби мене не було, та й би ніхто і не гавкнув за тобов. Ой, сегодни діти, такі діти, шо аж у п'єтах постиває! Але-с дурний, бігме-с дурний! Було понабирати банків та векслів, та добре поїдати та попивати, та жити по-панцки. А то запобігали-м обоє, яєчка жьбували на яєшницу, а сегодни і обідцу за тебе ніхто не зробит...

Баба Тимчиха закрила лице долонями та й шепотіла до старого Тимка.

— Коби-с, мамо, вішолопала послідний феник, то би обідец

був. А як не зможеш підвестиси, то здихай на барабули! Ніби діти купили би тобі яблучко або булочку? Тогдн би-с іла!

Встала з приспи та пішла подивитися до курій.

— То в старого, бігме, такий розум, як у дитини. Таке-м понаплітала, шо встид перед сонцем світим! Вони, сараки, мают свої діти та мусі за них дбати. А ти, стара, мовчи та дихай. Не дурно якис вігадав, шо в старого дитинячий розум...

З осим словом Тимчиха увійшла до великої хати. Розімкнула свою скриню і вибирала одержу. Придивлялася, чи не сплісніла, або чи міль не наплодилася.

— Все ще нашого стараня, нїтки діточої нема. Всего-м собі налагодили д'смерти. Як старий умер, то лиш дошок на деревище купили. Ей, де, коби і мене так файно ховали. Були люди та було і для людий. Вже-м тьи, старий, поховала як газду! Ніхто не писнув, аби-м чоґос жьилувала.

Виймала червоні чоботи.

— Лиш раз убувані. Небіщик вже перед смертев був на ярмарку та й купив. На, каже, Насте, аби-с мала на смерть, хто знає, як тьи діти мут шїнувати? Все ліпше мати своє. Аби-с мала порьидний чобіт на нозі, бо то бог знає, ци я вперед умру, ци ти.

Баба заплакала.

— Не журітси, дітоньки, я вам кошту не нароблю, ще й вам лишу. Мене старий добре постарав. Коби так усіх. Лиш не дайте бабі без свічки умерти. Я так коло старого страждувала ночами, шо лиш один бог знає, але таки не вмер без свічки.

На споді скрині найшла баба вузлик з грїшми. Взяла в руки і сіла на землі, аби рахувати.

— Ой, діти, діти, тото-м си вас набавила та напістувала! Бувало біжу з міста на-голову, а все мині на гадці, шо вони там діют самі у хаті? Добігаю до лісу, а вони йдуть против мене, ледви землев котьиси. Підо мнов аж ноги джужут, аби борше додому, а вони зіпрут, та й мус сідати та роздавати дарунки. Понабирают та й далі. Лиш небїжка Доця зо мнов ішла, а бахурі полетіли як вітер...

Обличче бабине подобріло і прояснилося. Глянула на образи. Там був голий ангел, що тримав у товстих руках дві червоні рожі.

— Ой, ти, голаку, все ще смієши з старої баби. А як баба постарілася, а ти все молоденький, все бабі хату звесельєш. Ой, дитинко божа, минув вік, як у батіг траснув!

Баба сперлася обома руками на землю та й нагадала давні часи.

— Ще Юрчика відай на світі не було, як я его купила. Якис панок почіплявав на підсіню таких образів, шо на фіру не забрав би. Людий таких обзираю багато, як на ярмарку. Якас там була така люта звірь змальована, шо в казці би не склав. А якіс царі такі страшні, московські та турецькі та вськогого дива. Межи ними був ангелик, та й я его купила. То так він приязно дививси, та так ружі кождому наставльив, лиш берн. Де, де, то вже вік минув від тогди...

— Бувало зимовими вечорами то понаробльию з паперю голубів. Головки позолотю, крилца посріблю, та як приберу его у ті голубчики, то він як коли би з ними гравси.

Тимчиха забула гроші рахувати, розгадуючи. Тримала їх у жмені і далеко гадками літала.

— Ой, розумремеси, небоже, мене вже давно не буде, а ти все меш хату веселити. Хоть кілько буде знаку по бабі, шо жила...

САМА САМІСЬКА

У тій хатині, що лізе під горб як перевалений хрущик, лежала баба. Мішок під боком, а чорна, тверда подушка під головами. Коло баби стояв на землі кусень хліба та й збанятко з водою. Діти як ішли на роботу, та лишили бабі, аби мала що їсти й пити. Бідно діялося, та не було що ліпшенького бабі добирати. А сидіти коло слабої у горячий час, то, бог видів, не було як.

У хатині бриніли мухи. Сідали на хліб та й їли, залізали в збаня та й воду пили. Як понаїдалися, то сідали на бабу. Лізли в очі, в рот. Баба постогнувала, але мух не могла відгонити.

Лежала на землі та дивилася блудними очима на хрест, що був у сволоці вирізаний. Спалені губи з трудом розривала та білим язиком їх зволожувала.

Кризь шибки падало світло сонячне. Краски веселки грали по зморщенім лиці. Страшно було глянути на бабу у такім освітленню. Мухи зумкотіли, різнобарвні світла волочилися разом з мухами по бабі, а вона мляскала губами та білий язик показувала. Подобала хатина на якусь закляту печеру з великою грішницею, що каралася від початку світа та до суду-віку каратися буде.

Як сонце вже злізло бабі у ноги, як вже стануло коло того мотузка, що ним міх зав'язувався, то баба почала качатися по землі та збаняти шукати.

— Аді, аді, ого!

Баба тихонько стала. Лиш рукою відганяла марн.

З-під печі виліз чорт з довгим хвостом та й сів коло баби. Баба з трудом обернулася від него. Чорт сів знов наперед баби.

Взяв хвіст у руки та гладив ним бабу по лиці. Баба лиш кліпала очима, затиснувши зуби.

Нараз вилетіла з печі хмара малих чортенят. Зависли над бабою, як саранча над сонцем або як турма ворон над лісом. Впали потім на бабу. Залізали у вуха, у рот, сідали на голову. Баба боронилася. Великим пальцем тикала до середнього і хотіла так донести до чола, аби перехреститися. Але малі чортики сідали всіма на руку та й не допускали хрест на собі зробити. Старий щезник намахував, аби баба пусте не робила.

Баба довго змагалася, але перехреститися не була годна. Врешті чорт обіймив бабу за шию та й зареготався, але так, що баба зірвалася на коліна і впала лицем до вікна.

Відси летіли на бабу іздці. У зелених кабатах, з люльками в зубах, на червоних конях. Вже наступали, вже бабі амінь!

Замкнула очі. Земля у хаті розпукалася, а баба в розколібину сточувалася і падала у долину. Летіла все у спід та у спід. Десь у споді чорт ймив єї, завдав на себе та й почав летіти з нею як вітер. Баба рванулася та й головою грянула до стола.

Кров потекла, баба схлипала та й умерла. Голову перехилила коло ніжки від стола і широкими, мертвими очима дивилася з укуса на хату. Чорти перестали гарцювати, лишень мухи з розкошею лизали кров. Позакервавлювали собі крильця і щораз більше їх було у хаті червоних.

Сідали на чорні горшки під печею та на миски на миснику, що на них були змальовані іздці у зелених кабатах, з люльками в зубах. Всюди розносили бабину кров.

ОСІНЬ

Митро латав жоночі чоботи. Не латав, а зчиплював докупн. Гріх би було давати таке дранте до шевця, та й за грейцір скупю. А жінка боса, босіська, води внести до хати не було в чім. Тому Митро вже від ранку взявся до чобіт. Сидів коло лави против вікна, обклався старим шкураттем, воскував нитки на дратву і бісився як пес.

— Бігме, кину в піч, шпурну у вогонь та й збудуси! Шкіра здривіла, нитки не прімкнеш, бо прірвеси — вікинь на гній та й плюнь, та й вже!

Приговорюючи до чобіт, Митро все таки з великою стараністю їх латав. Що провів нитку крізь шкіру, то все неспокійно оглядав, чи не прірвалася. Через то робота ішла пиняво, і Митро сердився.

— Залізо не шкіра, та й зшуровуєси, шо то говорити? Вже штири роки як куплені, бо штири вже цеї осени, та вже їм чьис. Але ще цу зиму мусі служити, хоть би там не знати шо.

І латав, і бісився, і сто разів хотів кидати у піч або на гній. Митриха сиділа на припічку і латала дранки.

— Порозпадалиси на січку. Колопеньок не посієш, бо траба ести, полотенца не купиш, бо грейціря нема — прийде до такого, шо мемо голі ходити. Залатай в однім місці, то просічеси в другім. Якби ще не прав, то може би не так дерлиси. Вже я їх і не перу як варт, але павутина все павутинов! Бог знає, як їх латати, з котрого боку братиси до них?

З отакими гадками сиділа Митриха над купюю дрантя. Мізерне єї лице пильно вдивлювалося в подерті сорочки і було безрадне. Грубе, пороздиране полотно із затертими червоними вишивками подобало на одіж жовнярів з війни. А вона, як бідна

милосердна сестра, з сумом і резигнацією хоть чим тим хотіла допомогти нещасливим раненим.

— Та ще зиму якос переходимо, але літо, то вже бог знає.

І водила сивою ниткою довкола латок і думала над сірим життем своїм.

На печі лежала Митрова мама. Дрібка жінки — завбільшки десятилітньої дитини. Кашляла, не переставала.

— Божечку, божечку, найди міні смерти, най я так гіренько не вальнюси! Вже-м відай спокутувала усі гріхи, шо-м нагрішила... Дес умирают такі, шо лиш би їм бути, покидают добро і маетки, а я, як отот твердий камінь, шо го ніхто не годен роздавити. Боже, боже, ба за шо ні так тьижко караеш?

І розпукалася від кашлю.

Коло баби сиділи діти. Як баба синіла і заходилася від кашлю, то вони всі дивилися на бабу цікавими очима і все показували пальцями на бабу та говорили: аді, аді, баба вже умирают. А як баба відкашлялася, то все говорила до них: де, де, дітоньки, моя смерть забула за мене.

Але Митрові вже остогидло борикатися із здривілими чобітьми. Шпурнув під лаву та й почав сваритися.

— Коби-м вам на смерть лагодив, то би ми легше було. Ані вбути, ані вгорнути, ані нагодувати — таки нічо не мож настарчити. Ходіт-ко трохи босі, та може вас борше повіхаплює.

Сів коло стола.

— Та може би-с дала ми шо їсти, газдине моя. Та же знаєш, шо-м ще сегодни нічо у роті не мав.

Митриха встала з припічка і подала єму барабулю. Була застрашена, як вівця.

Митро лупив барабулю, мачав у сіль і гриз хліб.

— Вже ти мене годуєш... Але я тебе так нагодную, шо здохнеш, так я тебе нагодную. Коби якого борщику, або бевки, або дідька рогатого, або шо... Тицьне тобі барабулю та й дивиси! Я вже не годен ноги за собов волочити!

— А шо ж вона тобі, синку, зварит? Олію нема, муки нема, та шо вона тобі зварит?

— Ваше, мамо, говорене скінчилося. Сидіт собі на печи та кашляйте. Маєтків від вас не посів-єм, волів і коров не забрав-єм, та й сидіт собі тихонько. Або ліпше собі погадайте, чим я

вас буду ховати? Чикаєте тої смерти, як каня дощу, все „божечку, божечку, найди міні смерть“, а то все на мою голову...

Баба хотіла заплакати, але закашлялася.

— Бігме, оглухну, — казав Митро.

— Мой, ти, шибенику, чого ти чіпаєши грьидок, хочеш горшки побити? Та коби-с вже зачепивси навіки...

І почав бити хлопця.

Діти зверещали, баба не переставала кашляти.

— Та на цу хату птах би не сів, — говорив Митро.

— Але чого ти до дітий прискіпавси, а вони шо винні, шо чоботи здривіли?

— Ти, суко, поналіплювала-с їх, та поначинювала, та ще гавкаєш за ними. Я вас усіх поріжу...

Підняв чобіт з-під лави і почав ним жінку бити. Врешті затягнув на себе кожушину та й виходив з хати.

— Аби я не діждав вертатиси до цієї хати, — сказав вже на порозі.

— Йди, йди, слухай, за Канаду; гадаєш, шо я піду з дітьми дес на край світа?.. — навздогін сказала йому жінка.

* * *

Митриха топила в печі. Диму напхалося повна хата, і вона все втирала сльози. Дим очі виїдав.

Баба на печі стогнала.

— Коби то літо. Порозходили би си по роботі та й би не гризлиси накупі. Сонечко би порозводило гет по полю. А так пекло у хаті. Боже, боже, не тримай ні більше на світі, бо видиш, шо нема як жити...

Діти бігали по хаті. Але як хто здубонів у снігах, то вони тікали на піч д'бабі. Тогди тварі їх робилися номучені і пригноблені. Все удавали спокійних, бо боялися, аби тато не бив. Але як до хати не входив тато, то вони знов злізали з печі, аби гирцювати по землі.

Так голуби спускаються цілим стадом на тік. А як мужик рипне хатніми дверми, то вони покидають зерно і перепуджені злітають під небо.

ШКОДА

У Романихи заслабла корова. Лежала на соломі і сумно дивилася великими, сивими очима. Ніздря дрожали, шкіра морщилася — дрожала ціла у горячці. Пахло від неї слабстю і болем страшним, але німим. В таких випадках найбільше жаль, чому худобина не може заговорити і поскаржитися.

— То очи видьї, шо вона не буде. Може би й поміг шо, якби то кров, а то хтос кинув оком на ню, бодай му повілізали, та й тепер нема ради. Здайтеся на бога — може вас потішит... — так казав Ілаш, що знав до худоби.

— Ой, Ілашку, видко, шо не буде, але як єї не буде, та й мене не траба. Я цілий свій вік змарнувала, аби коровки дочекатиси. Від чоловіка лишила-м си, син умер у воську, а я крївала та робила і ніч, і день. Такі зимові ночі довгі, а я до днини прьиду, аж ми пушки спухають, аж пісок у очах стає. Лиш один бог знає, як я тот грейцірь гірко прьитала, заки на-прьитала...

— То, видите, бідному, то все так, а хоть би-с руки зробив по лікті, та й нічо з того не буде. Уже так є, та й шо діяти? Траба якос так жити...

— Та й не знати, шо своїй голові робити, та й шо діяти, та й хто би міні раду дав?

— Ще кличтеси на яку днинку, аби-сте службу наймили та й обідец зробили. Або дайтеся на відпуст Івана Сучавского; кажут, шо багато помагає.

— Ой, вже я си покликкала і на днинку, і на Зарваницку матір божу і кличуси на Івана Сучавского.

— Може, кажу, бог вам поможе, як здастеси на него. Най вам бог даст як найліпше.

І Ілаш пішов.

Романиха сіла коло корови і пильнувала єї, аби не згубла. Давала єї, що мала найліпше, але вона не хотіла нічого їсти. Лиш дивилася на бабу і жалю єї завдавала.

— Маленька, маленька, що тебе болить? Не лишній стару бабу без ложки молока. Потіш ні хоть трошки.

І гладила корову по чолі і попід горло і голосила над нею.

— Де, де я годна стьгнути на другу?! Ані пушок зложити, ані гли прімкнути вже-м не годна; де мині на старість за корову дбати?

Корова дрожала, а Романиха єї накрила своїм кожухом і чипіла над нею, розгорнена на морозі. Сама дзвонила зубами, але не відступала.

— А може це за гріхи так мене бог карає? Бо нераз я через тебе, небого, нагрішила. Дес межі трошки підпасла, дес гарбузик урвала, дес пасиночок уломила. Але я ніколи нікому молока не жьилувала. Дес дитина занеможе, дес жінка у злогах, а я йду з горньитком та й несучу молочка. Та й сирця я роздавала людям до кулешки. Господи, не карай ні тьжко бідну одову. Нічо вже чужого не порунтаю, лиш даруй ми корову.

Отак до пізньої ночі Романиха голосила над коровою. Кропила єї свяченою водою, але нічо не помагало. Вона розтягла ноги на цілу стаєнку і гонила боками, аж рикала. Баба гладила, обіймала, приговорювала, але таки нічо не могла вдіяти.

Місяць освічував стаєнку через двері, і баба виділа кождий рух корови. Вона врешті піднялася. Ледво держалася на ногах. Розглядалася по стаєнці, якби прощалася з кождим кутом.

Потім упала на соломі і розтяглася як струнва. Романиха прилякла коло неї і шурувала єї віхтем. Сама не знала, що з нею дієся. Потім корова зарикала голосно і почала бити ногами. Романисі зробилося горячо, жовто в очах, і закервлена впала. Корова біла ногами і роздирала бабу на кавалки.

Обі боролися зі смертею.

НОВИНА

У селі сталася новина, що Гриць Летючий утопив у ріці свою дівчинку. Він хотів утопити і старшу, але випросилася. Відколи Грициха вмерла, то він бідував. Не міг собі дати ради з дітьми без жінки. Ніхто за него не хотів піти заміж, бо коби то лишень діти, але то ще й біда і нестатки. Мучився Гриць цілі два роки сам з дрібними дітьми. Ніхто за него не знав, як він жне, що діє, хиба найблизші сусіди. Уповідали вони, що Гриць цілу зиму майже не палив у хаті, а зимував разом з дівчатами на печі.

А тепер все село про него заговорило. То прийшов він вечером додому та й застав дівчата на печі.

— Дьидю, ми хочемо їсти, — сказала старша Гандзуня.

— То їжте мене, а що ж я дам вам їсти? Аді, є хліб, та й начиньийтеси!

Та й дав їм кусень хліба, а вони, як щенята коло голої кістки, коло того хліба заходилися.

— Начинила вас та й лишила на мою голову, бодай і земля вікінула! А чума дес ходит, бодай голову зломила, а до вас не поверне. Цеї хати і чума збояла би си!

Дівчата не слухали татової бесіди, бо таке було щоднини і щогодини, і вони привикли. Їли хліб на печі, і дивитися на них було страшно і жаль. Бог знає, як ті дрібонькі кісточки держалися вкупі? Лишень четверо чорних очий, що були живі і що мали вагу. Здавалося, що ті очі важили би так, як олово, а решта тіла, якби не очі, то полетіла би з вітром як пір'є. Та й тепер, як вони їли сухий хліб, то здавалося, що кістки в лиці потріскають.

Гриць глянув на них з лави і погадав: „мерці“, і напудився так, що аж его літ обсипав. Чогось ему так стало, як коли би

Дорогий друже!

Саргій Венту писав ти до Даррава і ти, маючи шми і бзду підмишляв розок з малюв. Вуком Бажогий на срізе фелія.

Всім селі всталися новина. Микита, по дійтив у Крупі ового дівчини, в срдці випросившия Трапичов вачера до дому і усеїв їх на огди. Чиме, ви срд іїм оти прородившия.

"Дявдо іїстий мене мо" - каже сїюф мє.

а ти беріт ти мене іїфайе, нащо дика вас тєї уисра ти озубаво ії там у землі чєтї - а мєї сїєрто. Дєє в тїко на мєурї, кабїм го дїєтїв тїабїм вас рад вєводувєв!"

Жаховаво сїюам дївчїїє. Микита, по сїв вото сїюам тєї думєв, думєв.

а Кафе вєвє мо іїстїє тїраба тїє шєбї и іїє і вїводувєв мєє ово в землі вємєрзєє, мєєє тєє вучїє тєїєдїє... в фєдїє мєє

єму хто тяжкий камінь поклав на груди. Дівчата глемедили хліб, а він припав до землі і молився, але щось его тягнуло все, глядіти на них і гадати: „мерці!“

Через кілька день Гриць боявся сидіти в хаті, все ходив по сусідах, а вони казали, що він дуже журився. Почорнів, а очі запали в середину так, що майже не дивилися на світ, лиш на той камінь, що давив груди.

Одного вечора прийшов Гриць до хати, зварив дітем бараболі, посолив та й кинув на піч, аби їли. Як попоїли, то він сказав:

— Злізайте з печі, та підемо дес у гості.

Дівчата злізли з печі, Гриць натягнув на них драночки, взяв меншу, Доцьку, на руки, а Гандзуню за руку та й вийшов з ними. Йшов довго лугами, та став на горі. У місячнім світлі розстелилася на долині ріка, як велика струя живого срібла. Гриць здригнувся, бо блискуча ріка заморозила его, а тот камінь на грудях став ще тяжчий. Задихався і ледве міг нести маленьку Доцьку.

Спускалися в долину до ріки. Гриць скреготав зубами, аж гомін лугом розходився, і чув на грудях довгий огневий пас, що его пік у серце і в голову. Над самою рікою не міг поволі йти, але побіг і лишив Гандзуню. Вона бігла за ним. Гриць борзенько взяв Доцьку і з усієї сили кинув у воду.

Єму стало легше і він заговорив скоро:

— Скажу панам, шо не було ніякої ради; ані їсти шо, ані в хаті затопити, ані віпрати, ані голову змити, ані ніц. Я си кари приймаю, бо-м завинив, та й на шибеницу!

Коло него стояла Гандзуня і говорила так само скоро:

— Дьидику, не топіт мене, не топіт, не топіт!

— Та як си просиш, то не буду, але тобі би ліпше, а мняні однаково пацити, ци за одну, ци за дві. Будеш бідити змалку, а потім підеш у мамкі жидам та й знов меш бідити. Як собі хочеш.

— Не топіт мене, не топіт!..

— Ні, ні, не буду, але Доці вже ліпше буде, як тобі. То вертайси до села, а я йду мелдуватиси. Аді, оцев стежечков йди, гет, гет, аж у гору, а там прийдеш до першої хати, та й увійди, та й кажи, шо так і так, дьидя хотіли мене утопити,

але я си віпросила та й прийшла аби-сте мене переночували.
А завтра, кажи, може би ви мене де наймили до дитини бавити.
Гай, іди, бо то нічь.

І Гандзуня пішла.

— Гандзю, Гандзю, а на тобі бучок, бо як ті пес надibaє,
та й роздере, а з бучком май безпечніше.

Гандзя взяла бучок і пішла лугами.

Гриць заочував штани, аби перейти ріку, бо туду була
дорога до міста. Вступив вже у воду по кістки та й задеревів.

— Мнеоца і сина, і світого духа, аминь. Очинаш іжи ес
на-небесі і на землі...

Вернувся і пішов до моста.

ПОРТРЕТ

Як коли би голуб над его головою білі крила розхилив, як коли би з-поза білих крил синє небо прозирало...

Великий фотель тулив у собі старого пана. Голова его хиталася, як галузка від вітру, — раз-по-раз без упину. Губи все щось жували. Руки дрожали — не хотіли нічого держатися.

— Моці нема ні жадної... загітку ніякого, студінь у кістках. Час вже, ой, ча-ас! Тіло землев пахне, до землі важит...

Загасла люлька. Всі сили зібрав докупи, аби наново запалити. Відхилювалася, як жива, виминала пальці, тікала, якби дровичалася. Розкинула попіл по всій одежі. Вже курила і успокоїлася. Та цибух розігрався — все вимикався з губів.

Як осінній листок на рвучій воді.

Один фотель стояв твердо, як молодий дужий птах, що тримав старого на крилах.

— Вічная пам'ять, господи помилуй, та й ямка, та й гур, гур! Та й по всім...

Червоні промені сонця вбігли через вікно, як на ратунок, аби зв'язати всі сили докупи.

Портрет і фортеп'ян зачервонілися. Глянув на них і цілий заделькотів, як у лихорадці. Фотель скрипів, ледве видержував.

— Далеко, далеко... Одна однісінька... Вже не побачу, ой, ні. Коби хоть раз на минутку... Яка пещена була...

Старече знесиленне термосило ним, як би конче хотіло викинути з фотелю, аби панувати безгранично.

Ймився за поруччє і не давався, як той, що топиться, та філям не даєся.

Дивився на чорний, довгий фортеп'ян.

— Я, татку, буду на нім грати, як з львом бавитися. Доведу его до встєклости, і люди будуть умирати зі страху. Зимний піт

ім на чолі виступить. Або погладжу его по голові, і він ляже міні під ноги, як вірний пес. А публіці, татку, буде здаватися, що вона свого льва під ноги взяла...

— А на кінець заграю ім пісеньку. Буде ім здаватися, що походжають по різнобарвних квітах і по шовковім зілю. Аж спотикатися будуть. Та й будуть видіти, як дівчина рве барвінок, як злотить его і сріблом посрібляє, і почують єї пісню. Така то буде пісня, що всі стануть добрі і веселі. Ой, татку, татку, як я буду грати, грати!

— Отак казала, а я, Україна, нарід, Мікльошич... Пещена була... Та й далеко... Коби хоть на мінутку побачити...

Пробував знов люльку запалити.

КАМІННИЙ ХРЕСТ

КАМІННИЙ ХРЕСТ

Студія

1.

Відколи Івана Дідуха запам'ятали в селі газдою, відтоді він мав усе лиш одного коня і малий візок з дубовим дишлем. Коня запрягав у підруку, сам себе в борозну; на коня мав ремінну шлею і нашильник, а на себе Іван накладав малу мотуз'яну шлею. Нашильника не потребував, бо лівою рукою спирав може ліпше, як нашильником.

То як тягнули снопи з поля, або гній у поле, то однако і на коні, і на Івані жили виступали, однако їм обом під гору посторонки моцувалися, як струнви, і однако з гори волочилися по землі. Догори ліз кінь, як по леду, а Івана як коли би хто буком по чолі тріснув, така велика жила напухала йому на чолі. Згори кінь виглядав, як би Іван його повісив на нашильнику за якусь велику провину, а ліва рука Івана обвивалася сітею синіх жил, як ланцюгом із синьої сталі.

Нераз ранком, ще перед сходом сонця, їхав Іван у поле пільною доріжкою. Шлеї не мав на собі, лишень ішов з правого боку і тримав дишель як би під пахою. І кінь, і Іван держалися крепко, бо оба відпочали через ніч. То як їм лучалося сходити з горба, то бігли. Бігли в долину і лишали за собою сліди коліс, копит і широчезних п'ят Іванових. Придорожнє зілля і бадилля гойдалося, вихолітувалося на всі боки за возом і скидало росу на ті сліди. Але часом серед найбільшого розгону, на самій середині гори Іван починав налягати на ногу і спирав коня. Сідав коло дороги, брав ногу в руки і слинив, аби найти тото місце, де бодяк забився.

— Та цу ногу сапов шкребчи, не ти її слинов промивай,— говорив Іван спересердя.

— Діду Іване, а батюгов того борозного, най біжит, коли овес поїдає... — Се хтось так брав на сміх Івана, що видів його патороч зі свого поля. Але Іван здавна привик до таких сміхованців і спокійно тягнув бодяк далше. Як не міг бодяка витягнути, то кулаком його вгонив далі в ногу і, встаючи, казав:

— Небеси, вігниєш та й сам віпадеш, а я не маю чьусу з тобов панькатиси...

А ще Івана кликали в селі Переломаним. Мав у поясі хибу, бо все ходив схилений, як би два залізні краки стягали тулуб до ніг. То його вітер підвіяв.

Як прийшов з войська додому, то не застав ні тата, ані мамі, лишень хатчину завалену. А всего маєтку лишив йому тато букату горба щонайвищого і щонайгіршого над усе сільське поле. На тім горбі копали жінки пісок і зівав він ярами та печерами під небеса, як страшний велетень. Ніхто не орав його і не сів, і межі ніякої на нім не було. Лиш один Іван узявся своєю пайку копати і сіяти. Оба з конем довозили гною під горб, а сам уже Іван носив його мішком наверх. Часом на долішні ниви спадав з горба його голосний крик:

— Е-ех, мой, як тобов грьину, та й по нитці розлетишси, який же-с тьижкий!

Але відай ніколи не гримнув, бо шкодував міха і поволі його спускав з плечей на землю. А раз вечером оповідав жінці і дітям таку пригоду:

— Сонце пражит, але не пражит, аж вогнем сипле, а я колінкую з гноем наверх, аж шкіра з колін обскакує. Піт із-за кожного волоска просік, та й так ми солоно в роті, аж гірко. Ледве я добився на гору. А на горі такий вітрець дунув на мене, але такий легонький, шо аж. А підіт же, як мене за мінуту в попереці зачьило ножами шпикати — гадав-сми, ше минуси.

Від сеї пригоди Іван ходив усе зібганий у поясі, а люди прізвали его Переломаний.

Але хоть той горб его переломив, то політки давав добрі. Іван бив палі, бив кілля, виносив на него тверді кццки трави і обкладав свою частку довкола, аби осінні і весняні дощі не сполікували гною і не заносили его в яруги. Вік свій збув на тім горбі.

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК.

КАМІННИЙ ХРЕСТ.

Студії і образки.

Л Ъ В І В
Накладом М. Яцкова і С-ки.
1900.

Чим старівся, тим тяжче було єму, поломаному, сходити з горба.

— Такий песій горб, що стрімголов у долину тручье!

Не раз, як заходяче сонце застало Івана наверху, то несло його тінь з горбом разом далеко на ниви. По тих нивах залягала тінь Іванова, як великана, схиленого в поясі. Іван тогди показував пальцем на свою тінь і говорив горбові:

— Ото-с ні, небоже, зібгав у дугу. Але доки ні ноги носьби, то мус родити хліб! Нема задурно їсти сонце і дощ пити...

На других нивах, що Іван собі купив за гроші, принесені з війська, робили сини і жінка. Іван найбільше коло горба заходився.

Ще Івана знали в селі з того, що до церкви лиш раз у рік, на великдень, ходив і що кури зіцірував. То так він їх научував, що жадна не важилася поступити на подвір'є і порпати гній. Котра раз лапкою драпнула, то вже згнула від лопати або від бука. Хотьби Іваниха хрестом стелилася, то не помогло.

Та й хіба ще то, що Іван ніколи не їв коло стола. Все на лаві.

— Був-сми наймитом, а потім відбув-сми десять рік у ваську, та я стола не знав та й коло стола міні їда не йде до трунку.

Отакий був Іван, дивний і з натурою, і з роботою.

2.

Гостей у Івана повна хата, газди і газдині. Іван спродав все, що мав. Сини з жінков наважилися до Канади, а старий мусів вкінці податися.

Спросив Іван ціле село.

Стояв перед гостями, тримав порцію горівки у правій руці і, видко, каменів, бо слова не годен був заговорити.

— Дькую вам файно, газди і газдині, що-сте ні мали за газду, а мою за газдиню.

Не договорював і не пив до нікого, лиш тупо глядів навперед себе і хитав головою, як би молитву говорив і на кожде єї слово головою потакував.

То як часом якась долішня хвиля викарбутить великий камінь з води і покладе єго на берег, то той камінь стоїть на березі, тяжкий і бездушний. Сонце лупає з него черепочки давнього намулу і малює по нім маленькі фосфоричні звізди. Блимає той камінь мертвими блисками, відбитими від сходу і заходу сонця, і кам'яними очима своїми глядить на живу воду і сумує, що не гнете його тягар води, що гнітив єго від віків. Глядить з берега на воду, як на утрачене щастє.

Отак Іван дивився на людей, як той камінь на воду. Потрясивим волосєм, як гривою кованою з ниток сталевих, і договорював:

— Та дькую вам красно, та най вам бог даст, що собі в него жьдаєтє. Дай вам боже здоров'є, діду Михайле...

Подавав Михайлові порцію і цілювалися в руки.

— Куме Іване, дай вам боже прожити ще на цім світі та най господь милосерний щасливо запровадит вас на місце та й допоможе ласков своєв наново газдов стати!

— Коби бог позволів... Газди, а проше, а доцьгніт же... Гадав-єм, шо вас за стів пообсаджую, як прийдете на весіле синове, але інакше зробилоси. То вже таке, шо за шо наші діди та й тати не знали, то ми мусимо знати. Господна воля. А за-контентуйте ж си, газди, та й вібачьйте за решту.

Взяв порцію горівки та й підійшов д'жінкам, шо сиділи на другім кінці стола від постелі.

— Тимофіхо, кумо, я хочу до вас напитиси. Дивюси на вас та й ми, як якис казав, молоді літа нагадуютси. Де, де, де-е? Ото-сте були хлопенна дівка, годна-сте були! То-сми за вами не одну нічку збавив, то-сте в данці ходили, як сновавка — так рівно. Ба, де, кумо, тоті роки наші! Ану-ко пережійте та й вібачьйте, шо-м на старість данец нагадав. А проше...

Глянув на свою стару, шо плакала межн жінками, і виймив з пазухи хустину.

— Стара, ня, на-ко тобі платину та файно обітриси, аби я тут ніяких плачів не видів. Гостий собі пилнуй, а плакати ще маєш доста чьису, ще так си наплачеш, шо очі ти витечут.

Відійшов до газдів і крутив головою.

— Шос бим сказав, та най мовчу, най шіную образи в хаті і вас, яко грешних. Але рівно не дай боже нікому доброму на

жіночий розум перейти. Аді, видите, як плаче, та на кого, на мене? На мене, газдине моя? То я тебе вікорінував на старість із твої хати? Мовчи, не хлипай, бо ти сиві кіски зараз обмичу, та й підеш у ту Гамерику як жидівка.

— Куму Іване, а лишіт же ви собі жінку, та же вона вам не воріг, та й дітем своїм не воріг, та єї банно за родом та й за своїм селом.

— Тимофіхо, як не знаєте, то не говоріт ані дзелень! То єї банно, а я туда з віскоком іду?!

Заскреготав зубами, як жорнами, погрозив жінці кулаком, як довбнею, і бився в груди.

— Озміт та вгатіт ми сокиру отут в печінки, та може тот жовч пукне, бо не вітримаю. Люди, такий туск, такий туск, шо не памньитаю, шо си зо мнов робит.

3.

— А проше, газди, а озміт же без царамонії та будьте вібачні, бо ми вже подорожні. Та й міні, старому, не дивуйтесц, шо трохи втираю на жінку, але то не задурно, ой, не задурно. Цего би ніколи не було, якби не вона з синами. Сини, уважьєте, письменні, так як дістали якес письмо до рук, як дістали якус напу, та як підійшли під стару, та й пилили ні, пилили аж перерубали. Два роки нічо в хаті не говорилося, лиш Канада, та й Канада. А як ні дотиснули, як-єм видів, шо однако ні мут на старість гризти, та й єм продав все шо до крішки. Сини не хотьн бути наймитами післі мої голови, та й кажут: „Ти наш тато, та й заведи нас до землі, та дай нам хліба, бо як нас розділиш, най не буде з чим киватиси“. Най ім бог помагає їсти тот хліб, а міні однако гинути. Але, газди, а міні, переломаному, до ходів? Я зробок — ціле тіло мозиль, кості дрихлаві, шо заки їх рано зведеш докупи, то десіть раз йойкнеш!

— То вже, Іване, пропало, а ви собі туск до голови не припускайте. А може, як нам дорогу покажете, та й усі за вами підемо. За цим краєм не варт собі туск до серца брати. Ца земля не годна кілько народа здержіти та й кількі біді вітримати. Мужик не годен і вона не годна, обоє вже не годні. І саранчі нема, і пшениці нема. А податки накипают, шо-с платив

лева, то тепер п'єть, шо-с ів солонину, то тепер барабулю. Ой ззолили нас, так нас ймили в руки, шо з тих рук ніхто нас не годен вірвати, хиба лиш геть іти. Але колис на ці землі буде покаяніє, бо нарід поріжеси! Не маєте ви за чим банувати!..

— Дькую вам за це слово, але его не приймаю. Певне, шо нарід поріжеси. А то ж бог не гніваєси на таких, шо землю на гиндель пускают? Тепер нікому не траба землі, лиш викслів та банків. Тепер молоді газди мудрі настали, такі фаермани, шо за землев не згоріли. А дивіт-ко си на ту стару скрипку, та пускати єї на гиндель?! Таже то дуплава верба, кини палцем, та й маком сьиде! Та гадаєте, шо вона зайде на місце? От, не-ревернеси дес в окіп, та й пси розтьигнут, а нас поженут далі і подивитиси не дадут. Відки таким дітем має бог благословити? Стара, а суда ж!

Прийшла Іваниха, старенька і сухонька.

— Катерино, шо ти собі, небого, у свої голові гадаєш? Де тьи покладу в могилу? Ци риба тьи має зз'істи? Та тут порьидні рибі нема шо на один зуб узьити. Аді!

І натягав шкіру на жоночій руді і показував людем.

— Лиш шкіра та кості. Куду цему, газди, йти з печі? Була-с порьидна газдиня, тьижко-с працювала, не гайнувала-с, але на старість у далеку дорогу вібраласи. Аді, видиш, де твоя дорога та й твоя Канада? Отам!

І показав її через вікно могилу.

— Не хотіла-с іти на цу Канаду, то підемо світами і розвіємоси на старість, як лист по полю. Бог знає, як з нами буде... а я хочу з тобов перед цими нашими людьми віпрощатиси. Так, як слюб-сми перед ними брали, та так хочу перед ними віпрощитиси з тобов на смерть. Може тебе так кинут у море, шо я не буду видіти, а може мене кинут, шо ти не меш видіти, та прости ми, стара, шо-м ти не раз догорив, шо-м може і тьи коли скривдив, прости мені і перший раз, і другий раз, і третий раз.

Цілювалися. Стара впала Іванові на руки, а він казав:

— А то тьи, небого, в дилеку могилу везу...

Але сих слів уже ніхто не чув, бо від жіночого стола надбїг плач, як вітер, шо спомежи острих мечів повівяв і похилив всі голови мужиків на груди.

— А тепер ступай собі, стара, межі газдині та пилнуй, аби кожду своє дійшло та напијси раз, аби-м тын на віку видів п'єну.

— А вас, газди, я ще маю на два гатунки просити. Дес може сини пустьби в село на пошту, шо нас із старов вже нема. Та би-м просив вас, аби-сте за нас наймили служебку та й аби-сте си так, як сегодне, зійшли на обідец та віказали оченаш за нас. Може пан бог менше гріха припише. Я гроші лишу Яковові, бо він молодий та й слухний чоловік та не сховає дідів грейцір.

— Наймемо, наймемо і оченаш за вас вікажемо...

Іван задумався. На його тварі малювався якийсь встид.

— Ви старому не дивуйтеси та й не смійтеси з діда. Мині самому гей устид вам це казати, але здає ми си, шо би-м гріх мав, якби-м цего вам не сказав. Ви знаєте, шо я собі на своїм горбі хресток камінний поклав. Гірко-м го віз і гірко-м го на-верх вісаджував, але-м поклав. Такий тьижкий, шо горб го не скине, мусит го на собі тримати так, як мене тримав. Хотів-єм кільки памньитки по собі лишити.

Стулив долоні в трубу і притискав до губів.

— Так баную за тим горбом, як дитина за цицков. Я на нім вік свій спендив і окалічів-єм. Коби-м міг, та й би-м го в па-зуху сховав, та й взяв з собов у світ. Банно ми за найменшов крішков у селі, за найменшов дитинов, але за тим горбом таки ніколи не перебаную.

Очі замиготіли великим жалем, а лице задрожало, як чорна рілля під сонцем дροжитьь.

— Оцеї ночи лежу в стодолі та думаю, та думаю: господи милосерний, бо шо-м так глибоко зогрішив, шо женеш ні за світові води? Я ціле жите лиш роб, та й роб, та й роб! Не-раз, як днинка кіньчиласи, а я впаду на ниву та й ревню мо-люси до бога: господи, не покинь ні ніколи чорним кавалком хліба, а я буду все працювати, хиба бих не міг ні руков, ні ногов кинути...

— Потім мене такий туск напав, шо-м чиколонки гриз і чупер собі микав, качъив-єм си по соломі, як худобина. А потім не-

чисте цукнулося до мене! Не знаю, і як, і коли вчинив-єм си під грушков з воловодом. За малу філю був би-м си затьиг. Але господь милосерний знає, шо робит. Нагадав-єм собі за свій хрест, та й мене гет відійшло. Ий, як не побіжу, не побіжу на свій горб! За годинку вже-м сидів під хрестом. Посидів, посидів довгенько, та й якос ми легше стало.

— Аді, стою перед вами і говорю з вами, а тот горб не віходит ми з голови. Таки го вижу, та й вижу, та й умирати буду, та й буду го видіти. Все забуду, а його не забуду. Співанки-м знав, та й на нім забув-єм, силу-м мав, та й на нім лишив-єм.

Одна сльоза котилася по лиці, як перла по скалі.

— Та я вас прошю, газди, аби ви, як мете на світу неділю поле світити, аби ви ніколи мого горба не минали. Будь-котрий молодий най вібіжит та най покропит хрест свіченув водицев, бо знаєте, шо ксьондз на гору не піде. Просю я вас за це дуже грешно, аби-сте мені мого хреста ніколи не минали. Буду за вас бога на тім світі просити, лиш зробіт дідови його волю.

Як коли би хотів рядком простелитися, як коли би добрими, сивими очима хотів навіки закопати в серцях гостей свою просьбу.

— Іване, куме, а лишіт же ви туск на боці, гет его відкиньте. Ми вас усе будемо нагадувати, раз назавше. Були-сте порьидний чоловік, не лізли-сте натарапом на нікого, нікому-сте не переорали, ані не пересіяли, чужого зеренца-сте не порунтали. Ой, ні! Мут вас люди нагадувати, та й хреста вашого на світу неділю не минут.

Отак Михайло розводив Івана.

5.

— Вже-м вам, панове газди, все сказав, а тепер хто ні любить, то тот буде пити зо мнов. Сонечко вже над могилов, а ви ще порцію горівки зо мнов не віпили. Заки-м ще в свої хаті і маю гості за своїм столом, то буду з ними пити, а хто ні навидит, той буде також.

Почалася пиятика, тота пиятика, що робить з мужиків по-

дурілих хлопців. Незабавки п'яний вже Іван казав закликати музику, аби грав молодіжі, що ціле подвір'є заступила.

— Мой, маєте так танцювати, аби земля дудніла, аби одної травички на току не лишилося!

В хаті всі пили, всі говорили, а ніхто не слухав. Бесіда йшла сама для себе, бо треба єї було конче сказати, мусілося сказати, хоть би на вітер.

— Як-ем го випуцував, то був випуцований, котре чорний, то як сріблом посипав по чорну, а котре білий, то як маслом сніг помастив. Коні були в мене в ордуку, цїсар міг сідати! Але-м гроший мав, ой, мав, мав...

— Коби-м учинивси серед такої пустині — лиш я та бог аби буй! Аби-м ходив, як дика звірь, лиш кобих не видів ні тих жидів, ні панів, ні ксьондзів. Отогда би називалоси, шо-м пан. А ца земля най западаєси, най си і зараз западе, то-м не згорів. За чим? Били та катували наших татів та в ярем запрыгали, а нам уже кусня хліба не дають прожерти... Е, коби то так по-мойому...

— Ще не находивси такий секвертант, аби шо з него стьиг за податок, ой ні! Був чьих, був німець, був поляк — г..., про-бачьийте взяли. Але як настав мадзур, та й найшов кожушину аж під вишневу. Кажу вам, мадзур біда, очі печи, та й гріху за него нема...

Всякої бесіди було багато, але вона розліталася в найріжніші сторони, як надгнилі дерева в старім лісі.

В шум, гамір, і зойки, і в жалісливу веселість скрипки врїзувався спів Івана і старого Михайла. Той спів, що єго не раз чути на весіллях, як старі хлопи доберуть охоти і заведуть стародавніх співанок. Слова співу йдуть через старе горло з перешкодами, як коли би не лиш на руках у них, але і в горлі мозилі понаростали. Ідуть слова тих співанок, як жовте осіннє листє, що ним вітер гонить по замерзлій землі, а воно раз-на-раз зупиняєся на кождім ярочку і дрожить подертими берегами, як перед смертею.

Іван та й Михайло отак співали за молоді літа, що їх на кедровім мості здогнали, а вони вже не хотіли назад вернутися до них навіть у гості.

Як де підтягали вгору яку ноту, то стискалися за руки, але

так кріпко, аж сугави хрупотіли, а як подибували дуже жаліс-
ливе місце, то нахилувалися до себе і тулили чоло до чола,
і сумували. Ловилися за шню, цілувалися, били кулаками в гру-
ди і в стіл, і такої собі своїм заржавілим голосом туги завдавали,
що врешті не могли жадного слова вимовити, лиш: Ой, Іванку,
брате, ой, Михайле, приятелю!

6.

— Дьидю, чуєте, то вже чьис виходити до колії, а ви роз-
співалися як за добро-миру.

Іван витріщив очі, але так дивно, що син побілів і подався
назад. Поклав голову в долоні і довго щось собі нагадував.
Встав із-за стола, підійшов до жінки і взяв єї за рукав.

— Стара, гай, машір инц, цвай, драй! Ходи, уберемоси по-
панцки та й підемо панувати.

Вийшли обоє.

Як входили назад до хати, то ціла хата заридала. Як би
хмара плачу, що нависла над селом, прірвалася, як би горе люд-
ське дунайську загату розірвало — такий був плач. Жінки за-
ломили руки і так сплетені держали над старою Іванихою, аби
щось згори не впало і єї на місці не роздавило. А Михайло
ймив Івана за барки і шалено термосив ним і верещав, як
стеклий.

— Мой, як єс газда, то фурни тото катране з себе, бо
тьи віполічкую як курву!

Але Іван не дивився в той бік. Ймив стару за шню і пу-
стився з нею в танець.

— Польки мені грай, по-панцки, мам гроші!

Люди задеревіли, а Іван термосив жінкою, як би не мав уже
гадки пустити єї живу з рук.

Вбігли сини і силоміць винесли обоїх із хати.

На подвір'ю Іван танцював дальше якоїсь польки, а Іваниха
обчепилася руками порога і приповідала:

— Ото-сми тьи виходила, ото-сми тьи вігризла оцими но-
гами!

І все рукою показувала в повітря, як глибоко вона той поріг
виходила.

Плоти попри дороги тріщали і падали — всі люди Івана випроводжували. Він ішов зі старою, згорблений, в цайговім, сивім одінню і щохвиля танцював польки.

Аж як усі зупинилися перед хрестом, що Іван його поклав на горбі, то він трохи прочуявся і показував старій хрест.

— Видиш, стара, наш хрестик?

Там є вібито і твоє намено.

Не біси, є і моє, і твоє...

ЗАСІДАННЄ

Радні поволі стягалися до канцелярії. Кожний, заки входив до хати, висікався у сінях, обтирав ніс полою від кожуха і долонею ще доправляв. Отак кожний ішов межі люди. „Славайсу“ — „Навіки слава“ та й сідав на лаві, що стояла довкола хати.

Радних було вже з половина, старші сиділи ближче до стола, а молодші трохи подальше. В куті коло печі стояли сінники один на другім, а коло них чорна бляшана банька. То був шпиталь. То як раз або два рази до року написав лікар письмо до громади, що того а того дня буде в селі, то вїйт кликав до себе поліціяна Тому:

— Вже, небоже, мусиш завтра прихарити канцелярію, бо, аді, прийшло письмо, що дохторь приїде. Обшуруеш трохи підлогу, посиплеш піском, розкладеш сінники по підлозі, понакриваєш їх лантухами, поналиваєш тої смердячої води з баньки по кутах — та й очі заткаємо. Є припіс, що шпиталь має бути на холеру, та й мус бути.

Отак поліцай робив раз або два рази до року з канцелярії шпиталь. А як радні потім сходилися на раду, то всі пчихали і казали: „Але бо паскудно смердит!“ Ті, що були у війську, говорили, що певно лікар робив „реперацію“ і обмертвлював, та від того так вертить у носі. А Павло Дзіньо то вже добре мався. Він все дрїмав на раді. То як радні пчихали від сопуху шпитального, то все казали:

— Павло мньигкий на голову, та ми лиш пчихаємо, а він таки спит. Треба дохтореві сказати, аби нам не обмертвлював радних, бо рада буде до нічого.

Павло не боронився, лишень глядів перестрашеними очима

на радних, а лице его ставало ще чорніше, як було. Єго помір-кували в раді „намість дурного“ — та й всі з него сміялися.

Тепер радні сиділи на лаві та й балакали — поволі, ліниво. Кождий сидів, як ему було ліпше і як навик. Іван Плавюк, що сидів коло самого стола і був найстарший, схилився на черево, склав руки як до молитви, всунув їх межі коліна та й плював, покурюючи люльку. Долоні, ніс і коліна сусідували з собою. Отак він сидів та вповідав за ярмарок.

— Дайте ми спокій з такими ярмарками, як теперішні! Жиди з панами цілий світ займили. Хто продає — жид, а хто купує — пан. А люди дес-не-дес, шо грубшу яку штуку продают. Тельитко, коровку — то ще, ще, але волів вже мало.

— Та бо тісно стало! А кождий собі гадає: куплю тельитко, прикохаю, дес трохи полови запарю, гарбузів кину та й, уважієте, щос приросте на обкидок. Тісні роки настали!

— Правда, шо тісні. Дес давно то, бувало, ксьондзи гійкали на нарід, аби не пив, аби не гайнував, а тепер, видите, нарід і не п'є, і не гайнує, а грейціря рівно не видит. Гет нарід приперси, а на великдень таки рідко котрий солонину має. Так тьижко, вам кажу, як з каміня за тот грейцір!

— Всьо перевекслювалоси. Таже давно і сеї худоби не було видко. Тепер худоба сама періста — тиролска, а давно була сама біла. Я ще не такий дуже давний газда, а по жінці взвив-єм такі білі воли як сніг, а роги мали такі, шо в ворота не влізалиси. То, бувало, так бігли, як коні. А як їхав-єм до міста, то-м дзумбелав. Казали, шо то була венгерска худоба, як ніби за цу кажут, шо тиролска. Та й тогди була тана худоба, де-де-де-е.

— Тано продавалоси, та й тано куповалоси, але ліпше було. Аді, та же то не лиш худоба інакша настала, а свині ж давно такі були? Були, видите, усілякої масті, і шерсть по них довга, і драганисті на ногах, а теперішні самі білі і гладкі. То як станеш на свинцкі торговиці, то так ними усіяно, як білим цвітом. Лиш мадзурі помежи них з черевами похожают.

— То є, відай, усякий гатунок. А ніби люде всі однакі? Якос був-єм у Коломиї, та й дивлюси — йде якес таке, як дідько, господи ні прости! Чорне лице гет цалком і руки. Гадаю собі: та цес аби де став у ночі на мості, та й би кождому треба

воду освітити. Та бо бігме! Якис жидок казав, шо то такі люда є під сонцем.

— Та вже певне, шо є усякий гатунок. Мій Василь, як був у Вігни при воську, та казав, шо видів такі свині, шо ані вух, ані рийки, ані ніг не видко, лиш таки толуб.

— Є всього на світі, а біди найбілше...

Бесіда станула, бо війт надійшов.

— Та шо май чувати в місті, віте?

— Коби гроші, то в місті би добре. Вижу, пани лиш зайдут на ресторацію та й п'ют та поїдают шо найліпше і гроші мают. Коби хоть на тиждень перекинутиси в пана! — говорив війт.

— Як у якого пана. Бо є такі, шо на соломі сплут, а зубами обіскаютси. Зверхи камазелька, а сорочки нема. Лиш притулит на груди трошки полотенца, та й убравси. А не один такий голоден, шоби макух ів, — казав Проць, шо давно у дворі служив.

— Та ще був-єм у секретаря із-за тої толоки. Шос він мині там белендів та й каже, шо коби, каже, у вашім селі менше люде тих казетів на пошті спроважували. То, каже, ошуканство. Мужиків, каже, є шос дуже багато. То як лиш двадцїта пайка дасть по левови за казету, та й си зробля тисічі тисіченні гроший задурно, запусто. Такий панок, каже, все сам понаписує, тумана пустит, замастит, загладит, а мужики дурні, каже, читают та аж облизуютси, шо панцке поле на люди перейде.

— А ви певне стояли та потакували? — питав молодий радний Петро Антонів.

— Ні, брав-єм си з ним за барки за якогос там латюгу, шо туманит людий! Добре ксьондз із Грушевої казав, шо нарід даеси на підмову всяким криміналникам, а потім, каже, прийде шо до чого, а вони ізнирли, а дурний нарід сидит по арештах. А то ж мало попосочили та покалічили?! Я лиш не люблю, як мині хто під ніс підкидає. Ніби я громаду продав або зрадив? Ніби пхаюси у вібір? Вібираете кого хочете, а я стою на боці.

— Ви би си пхали, але ми кличемо: а цю! Ви би ще й дітем ковбаси принесли додому, — говорив Петро Антонів.

— Мовч, — закричав війт, — мовч, бо тьи скажу закувати, ти, шмаркачу! Та дивітси, газди, ци я з ним свині пас?

— Ви мині носа не обтирали, а на мою бесіду можете так потакувати, як секретареві.

Сварка починала вже ставати бійкою, і старий Іван вмішався в діло.

— Ти, небоже Петре, не будь угурний, та же знаєш, що молодий мусит старшому змовчѣти. Один чоловік такий, що не боїтси нічо, а другий та й боїтси. Я сам, газди, все за громадыв стояв-єм і стою, але, бігме, на ваш збір не пішов бих. Якос я з осені був у місті. Надибає мене злісний та й каже: ходіт на збір та хоть на старість подивитеси, як мужики докупи єднаютси. Кажу я єму: бігме бих не пішов. Воно добре, шо єднаютси, бо як то приповідают, шо громада великий чоловік, але я не піду. Я, кажу, зріс і посивів, а ще в криминалі години не сидів. А тепер, траба мині на старість нечести? Та же здаєси ми, шоби кожда маленька дитина в селі показувала: аді, вуйко Іван та в арешті сиділи! Не піду, та й не піду! Мій Николаій ходит, але я не піду.

Якось старий Іван сим та не тим та й улагодив сварку. Лиш гнів лишився однако.

— Але ми балакаємо та балакаємо, а ви, віте, не кажете, чоґо ви нас поскликали? — питався Іван, аби сварка не обернулася.

— Вже я вас не буду скликати, коби-м добув своє та й плюю на уряд та най вам шмаркачі вітуют.

— Але, але, ви гадаєте, шо віта не найдемо, ми би з села на цілу околицу вітів настарчили, — не дарував Петро.

— Та шос старший брат має на раді казати, — говорив війт.

Старший брат церковний Василь почав говорити.

— От не знаю, ци то в четвер, ци в п'єтницю та прибіг до мене писарчин парубок. Ой, каже, вуйку, я видів, як стара Романиха з-під церькови дошку несла. Пішов я на другий день під церькову та й якурат нема одної дошки. То ще з тих, шо від дзвінниці лишилиси. Воно правда, шо то вже здрихлавіли ті дошки, але як то з-під церькови рунтати? Та й, видите, така стара жінка та й киває тото, шо не до неї. Пішов я до ксьондза та й уповідаю, а ксьондз кажут, шо має си на раду

дати знати, бо, кажуть, як то церкву обкрадати! Я би, до пса, вже нічо не казав, якби воно моє, але церковне, та траба его боронити, — оскаржував Василь.

Всі радні мовчали, бо хто би то надіявся, що стара Романиха та злодійка. Ніколи по селі не було за ню чутки, аби вона крала.

За хвилю увійшла Романиха. Стара, обдерта, з синім лицем. Станула коло дверей та й почала борзо крізь плач говорити:

— Я, газдики, вкрала ту дошку, таки-м украла, аби-сте знали, як мене мій син на старість обсербує! Та я в хаті не маю віхтика солімки, аби хоть покурити! Я сижу на печі та й замерзаю. Цілому селови шию та прьиду, та й пальці ми деревіють. Очи ми вже скаправили. Та ще кілька я зашию, аби душу погодувати, — нема грейціря на топливце. Та я свому синові всю свою крішку дала, лиш собі один кут лишила, а він навіть до мене раз на місяць не подивитси. Аби увійшов та: бісе, ци чорте, шо ти дієш!? Ні, та й ні!

— Але з-під церкви красти? Таже ваші гони, жінко, вже не довгі та памітайте і на тот бік, аби-сте шо принесли. Ви стара жінка, та я кажу, аби вас не замикати, ані бити, лишень дасте лева на церкву, та й йдіт собі з богом, а більше аби я не чув за ніяку крадіжку, — судив вїйт.

Романиха кинулася, як опарена.

— Ой, віточку, та я вмру та не буду лева мати! Де мені лева, де, де, де?!

— Мус! — була відповідь.

Радні мовчали. Чули, що баба дуже бідує, і знали, що лева не має. Але вкрала, що правда, то правда, та й ще з-під церкви. Вже мали гадку сказати, аби потрошки давала, по шусці, по дві, як почав говорити Петро Антонів.

— Я би, люди, казав, аби таку бідну одову не карати. Церквова, відай, си не загіє одовиним левом. Дес то вповідають, шо давно церкви западалиси і робилоси на тім місці озеро безко-нечне. Якби таких кервавих левів одовиних набрати та покласти в скарбону церковну, та й, відай, би жадна церквова не стримала сліз одовиних. Це відай, би було не по правді. Та

замість аби церькова бабі дала, та ще ме від неї брати того студеного лева? Я якось був у баби за прьидивом. Вхожу, а в хаті студеніше, як у газдівскі стайни. На оцпенку горить каганець такий, як зеренце пшениці, та й кілько всего вогню у хаті. Баба сидить та мне пальці як дерев'єні. Я би казав, газди, аби ви не казали єї платити того лева.

Війт злісно поглянув на Петра. Радним як коли би камінь із серця спав. Всі одним голосом заговорили, що не треба бабиного лева. І старий Іван сказав: а най бог сохранил! Це казали прикликати сина бабиного, і старий Іван взяв его картати.

— Мой, мой, та же вона тебе на лані під корчем ховала та холоду шукала. Мой, та же вона тебе обпирала, і облатувала, і плакала, як ти до бранки йшов, а ти єї віхтика соломи не кинеш? Ей, коби я був вітом, я би тебе на остатне вогниво скував! — проказував Іван.

З МІСТА ЙДУЧИ

Перший:

— Лишень самого полотна зо п'ятьдесят звоїв по смерти лишилося. Такого багатиря пошукати. Хліб стояв від десіть років немолочений — там були маетки! А кілька сума? Та же небіщик рік від року продавав пару волів за штириста левів. Де та сума, де ті маетки? Та й не знати, хто тими грішми загірвси? — Прийшла смерть та й мус усе покидати.

— Бувало, прийдемо до него колідувати. Віколідуем шо віколідуем, а він виходит із хати та й: проше, братя, до хати, най вам файно подькиую за кольидку. Входимо до хати, пообсаджує за стів та й каже: приймати мете як є, бо як би я не одинокий, то жінка би якос прилагодила, а так най жінка з богом спочиває на могилі, а ви вібачьйите. Та й сам нас приймав. Бувало, понакладає такі хліби, як точила, та такі білі, як з фунтової муки. А солонини як унесе, то така як долоня завгрубшки. Такої сегодни і в різничок не видко. Горівки вже кілька було, шоби вужі мали доста. То, бувало, п'ємо та їмо, а він просит, як на весілю: пийте, братя, як не стане, то ще принесу, напийтеси у старого! То п'ємо та колідуємо старому:

...Будь же нам здоров, пане Максиме, з неділю,

В неділю рано дзелене вино сажене.

Вінчуем тебе счьистьим, здоров'єм в неділю,

В неділю рано дзелене вино сажене:

Чесний, велишний, а в бога вдьишний в неділю...

— То як вже віколідуємо, а він п'є порцію до нас та й слози обтирає. Як стара моя, каже, жила, то ви і єї кольидку колідували, а тепер нема кому заколідувати та й старому сорочки віпрати. Я, каже, не знаю, у котрий кут головов уда-

рити, де си притулити? То, знаєте, аж нам слози станут в очах, як він зачне за свою самотність уповідати. Так ми сиділи не раз добрих три години у Максима. Бувало, вже зберемси, а він не пускає. Є, каже, в мене і їсти, і пити, як якис казав: і хліб, і до хліба, — та ще забавтеси, бо безпешно, як умру, то в ці хаті не мете напиватиси. Лиш мене, каже, припорпают, а мій Тимофій все пустит — шо до цинтля. Я, каже, старий, аби брехати, а ви, молоді, мете жити та мете видіти. Та й, аді, так сталоси, як небіжчик віщував.

Другий:

— Якос паламариха на сапаню вповідала, шо він, небіжчик, не любив до коршми заходити. Лиш, каже, раз або два рази в рік вперізував черес, клав у „злодійку“ п'єтку, та й гайда до коршми! Правда, шо не любив ходити до коршми, але вже як пішов, то сороки й ворони пили — пив хто не хотів. А дес по опівночі вертавси додому вже добре горівчиний. То, каже, усі сусіди знали, шо він іде додому. Стане, бувало, на воротях у себе та й кричит: на сироти, на бідні запишу, а ему не дам, шо довкола мізинного паца обмотати! Та й ішов собі на приспу. Як був п'єний, то ніколи не входив до хати, ци зима, ци літо — все на приспі спав. Та й уповідают, шо якес нечисте присилювалоси до него та мордувало на приспі. Стогне, стогне, як худобина, та й сфатитси з приспи та довкола хати біжит, біжит, та кричит: рабівники, злодії, шо мою працу розтьигаєте!? Та й, бачу, хапав дручок та обгонив ціле господарство, як пес, від якихос злодіїв. Дивиси, а він знов на приспі дрімає. Ого, вже за мінуту та й верещит, аж крізь вуха промикаєси: парш'ьку, а ти ж мой, шо корову із колешні виводиш?! Та я тобі амінь зроблю! Та й знов літав, як несповна розуму, по тóці. То, казала паламариха, шо так цілу ніч божу ним носило та мордувало. Спит на приспі та крізь сон гукає: аді, аді, вже ліцтуют, вже б'ют печьитки, вже на бубень віликают. Відай, воно правда, шо він ще із-замолоду купив собі щезника. Він і до худоби знав, та же корови у него по дійниці молока давали.

Третій:

— Якос незабавки, як Максим умер, та в мене хлопец заслаб. Гадаю собі: та же траба якогос ліку шукати! Умре,

Бідний світе, та й ховай не знати з чим, та й у чім? Та й пішов-сми до нашої брехунки, до Касиянихи. Якурат вона надійшла, примовила хлопцеві та й, як то знаєте, пошта — сіла та й розповідає. Ходит по селі та все знає, що де дієси. Та й уповідає жінці, що, каже, тижнем перед смертею та був у мене Максим. Слухаю і я. Ще, відай, каже, і на день не займалоси, як прийшов. Вчула я, що хтос дверима рипнув, та й сфатила-м-си, кажу, певне до родів. Дивлюси, а то старий Максим. Ти, бабо, дес, каже єї небіщик, ще спиш, а то вже днина. Ей, де, каже, днина! Сів він на лаві та й такий обмінений сидит, що аж. Ти, каже небіщик, якас брехунка та дай мені розв'єзок на сон. Саме, каже, в опівночі приснилось мені, що дес я віхожу з хати надвір, а то з полудня така чорна хмара, що аж сина краями! Гадаю собі: ото зараз упалит град, бадю, бадю, піде хліб у нівець! Та й пішов-єм до хати, вініс кочергу та й лопату та й склав навхрест. Та лиш я склав навхрест, дивлюси, а то з-під вугла вода просікаєси. Став я та й дивуюси. Е, та бо то з-під другого, з-під третього, ба й з-під усіх норі пустили. Дес я збоявси. Глипнув-єм на тік, а там такі норі грають, як на сіножытах. Дес я побіг за рускалем, дес я спускаю ту воду в став, дес та вода снопи підмулює, колешні підмиває. Відкидаю дес снопи та й аж упрів-єм — та й пробудив-єм си. Ти якас, каже, брехунка, та розв'єжи мені цес сон, що воно має бути з тими норами? Та й, каже Касияниха, що я ему сказала, то сказала, але він у тиждень та й умер. Тота відьма помогла таке Максимови, як мому хлопцеві. Але кобих єї лице уздрів, та й бих перевалив, як суку! І гроші взяла, і горівку пила, а хлопець до трьох день та й на лаві!

Пер ш и й:

— Знак тому, що був віщун, бо все сповнилось, як віщував. На его подвір'ю якурат можут тепер норі грати! Ані хліба в оденках, ані худоби, все Тимофій поспродував. Пішло маєство як за водою.

Д р у г и й:

— Коли бо, видите, за житя він не злюбив сина та й слова доброго ему не сказав, а син як дірвавси до маєтку та й таке понаплітував, що ніхто тому кінца не найде. Банки,

якіс векслі і всьика нужда. Припадає на пни. Та й коби-сте знали, шо Тимофій і не п'є, лиш так му все з рук паде якос. Бог знає...

Третій:

— Але ци-сте чули, яку Тимофій має патороч із жінков? Та, бачу, вже єї добиває. Дес ще з осени з'їхала комісія з банку до него та й каже: або гроші, або пускаєм маєток на вікликанє. Звертівси, звертівси, та й до жіночої пайки. Дурна жінка бери та підпишиси у нотаруша та дай свій грунт продати. Ніби дістала якис тот вексіль, вповідают люде, але тепер єї тот вексіль боками лізе.

Перший:

Ой правда, шо дурна! Друга жінка, та й дітий нема... Та най би чоловікови яка примха сталаси та й шуруй, бабо, попід чужі плоти. Та же діти від першою зараз би нагнали. Та й шукай, бабо, права не знати де і з чим?

Другий:

— То вона, бачу, дала тот вексіль братови, а тепер приходит речинец платити та й дотискают. Та тепер там у хаті таке покаянїє, шоби птаха не сіла на хату. Як дізнавси, шо вексіль вже у місті, та як прилетів з міста, то й коні не розпрьигав, але влетів до хати та до жінки.

— А вексіль де? — каже.

— Ой, я дала братови.

— То в тебе брат чоловік, ци я? — Та бачу бив, бив, аж ребра поломив. Як учув, та й розум стратив.

— Клади, каже, голову на поріг, най рубаю, ти підеш сиру землю їсти, я на шибеницу, а діти жидам воду носити.

А вона, бачу, молила та просила.

— Ой, каже, чоловіче, коби я з тобов мала хоть одну дитину, а най же тобі шо станеси, та й я піду попід чужі вугли кукати?

— Меш, каже, кукати, як глуха зазуля, заки тьи у гріб не зажену. — Тай льигли отак спати, він з краю, а вона від стіни. Шогодини, бачу, вставав та бив. Кажут, шо болото зробив з жінки. А рано вона хотіла втечи, але ймив та прив'єзав та місив обцасами, як у глину. Най бог боронит від такого!

Третій:

— Здурів чоловік та й решта. Та же він рано відв'їзав єї та й казав, аби файно вбраласи, бо підут на храм. Та й поволочив, калв'їн, таку збиту на друге село. Але вповідали люди, шо на храму вона скинула кіптарь, а сорочка кервависька! Обступили єї жінки та питали, шо то єї таке? А вона бідна в плач! Всі храмові іззираютси, як на чудо. А Тимофій, бачу, встав із-за стола та й: жінко, каже, марш додому! Та так вони похрамували. Як вертали додому, то лиш один бог знає.

Перший:

— Гет люде падут у долину так, як би їх хто трутив у бульбону.

Другий:

— Таки небіщик Максим шос знав до себе. Аді, нори знорили і єго маєство, і невістці нори по плечах просікают...

Третій:

— Таке знав, як і ми. А ніби так не пішли усі господарства? лиш Максимове? Аді, ваш тато ще мав ґрунт і воли, а ви вже зарібний чоловік.

Другий:

— Та мав, але де тому кра-ай! Де, де, де-е! От якос ми добилиси до села. Рот ба сеї, ба тої — балу та балу, а ноги сараки йдуть. А ви завтра де йдете?

Перший:

— Та до двора.

Другий:

— А я до того паршивого Срулика, бодай єго шлях трафив. Ще від літа винен.

Третій:

— А я до ксьондза...

СВЯТИЙ ВЕЧІР

Синя як пуп сиділа на печі посеред купи дрантя і безупину біла головою в стіну. На припічку сидів син бабин.

— А хоть би-м продавси, то топлива ні відки вам не дістану, а хоть би-м украв, та й імуть. Сидіт на печі, обтулюйтеся в лахмітя, як можете, та й тепла чикайте. У мене малі діти та в'єнут, сарачьита, на морозі. Аді, приніс-сми вам хліб та й горівки крішку, та й білу дранку, та обійдіт собі свьита побожому. А може ще люде вам шо внесут. Та й головов у стіни не бийте, бо нічо з них не віб'єте.

— Коли ж бо я, сину, кількому морозови і такі студени не годна вітримати. То аж в самих кістках я мороз чую. А головов я в стіну б'ю, бо би-м на місці задеревіла, як би-м не біла.

— А ноги ніц не стухають?

— Ноги, синку, як коновки набреніли: ані їх пігнути, ані їх зібгати.

Показала ноги сині і блискучі, як скляні бервена.

— Я не годна ночи зночувати, такі ночи довгі, довгі, як коли би десіть на одну склав. Всі очинаші зговорю, все поперегадую від найменшої дитини та й дня дїждатиси не можу. Та й так гірко сидіти самому у таким студенім вертепі.

— Та коби хоть бог змилувавси та муки вам довгої не дав та й лежі гнилої, аби вас борзо спрьитав.

— Ой, синку, я так тої смерти, як мамі рідної, чикаю! Вночи то в кождий кут пролуплюю очи, ци де з кута не привидитси, бо як привидитси, та й незабавки таки приходит. Але не привиджуєси.

— Та смерть прийде, але коли. А коні стоя, гай, скиньте непанрку, та най на вас сорочку натьгнгу.

— Я, дитинко, замерзну, як ти мене в білу сорочку вбереш. Я рада, шо-м цу на собі загріла та й, як якис казав, своїм нендзі рада, шо-м заплодила, бо все вкусить, то от-як тепліше в шкіру.

— Ви вже розум вістаріли — та же не мете на різдво у такій нендзі сидіти!

Натягав на маму сорочку.

— Не далекі ваші гони, кости як мечі із шкіри вілазби, — коби борше.

— Та й я тото, синку, кажу, коби борше.

— Та свьиткуйте здорові.

— Йди, йди, бо то панцка служба.

Дрожала на печі зі студени і головою в стіну била.

— Тото добру дитину маю, тото ходит коло мене та й не забуває. Ніколи не встидавси, шо мама з торбов ходит. Благословю тьи синку на все добре.

І рукою благословила.

Легонечко ковтала головою в стіну, якби з радості, що сина доброго має.

— Славайсу.

— Навіки слава.

— Я вам, бабо, солодкої пшениці та й тіста принесла, аби-сте за мою Марію очинаш зговорили.

— Прости біг, небого, я зговорю очинаш за твою Марію.

Хрестилася синіми руками.

— Славайсу.

— Навіки слава.

— Надніс-сми гезди трохи пирогів, а ви за мою першу очинаш вікажіт.

— Бо да прости, Андрію, я вікажу за твою Катерину очинаш.

Шепотіла молитви.

— Славайсу.

— Навіки слава.

— Я вам, бабко, рибки принесла, а ви за нашу маму поклони вібнийте. В людий свьито, а в нас, як би тіло ще на лаві лежьило, так плачемо. Ще того свьит-вечера вони нам вечерю лагодили.

— Я, сирітки, віб'ю поклони за вашу маму.

Дівчина плачучи вийшла, а баба продувала порох з печі і цілювала землю і поклони біла.

Дуже багато мисочок люди поназносили.

Вечір ловив за очі і баби вже не було видно, лишень єї молитви розходилися з печі по хаті.

Галуззя грушки шморгало у вікна, а шибки дзеленькотіли.

— Колідуй міні, грушечко, колідуй, бо ніхто міні цього вечера не заколідує, такого великого вечера лиш ти бабі колідуєш.

В руках держала флящину з горівкою.

— Я буду горівочку попивати, а ти міні файну кольидочку колідуй та й мому синові, бо свої мами не скидаєси...

Пи́ла.

— Якби не він, та й би ні аж на весні найшли, як би сопуха з печі аж на дорогу вдарила.

Пи́ла.

— Аді, оцеї, грушечко, жіноцкої, шо каже:

Нова радість стала, яка не бувала,
Над вертепом звізда ясна світу засіяла...

Дрантивим голосом цілу коляду відколядувала.

— Тепер увес мир, увес рід колідує і веселитси, а я собі з грушечков, ми обі собі. А оцеї, грушечко, стародавній мому Митрові:

Вінчую тебе щьистьым здоров'єм, повій,
Повійяв не вїйтер, похилив явір стихенька.

Верещала, як би з неї хто паси дер.

— Оцеї мій старий любив колідувати. Видиш, старий, а я собі без тебе п'ю та гуляю та й колідую. Твоя грушечка зо мнов колідує. Ой, я вже с тобов ні, ой, ні! Я не твоя вже газдиня...

Пи́ла.

— Ой, не твоя. Я собі без тебе раду дала, я собі торби пошила та й межі люди пішла. Як-єм с тобов за твій поріг переступила та й я вже не твоя газдиня, нема рихту.

Пи́ла.

— Але як-сь вїшла, Михайлику, перший раз с торбов на дорогу та й чула-м, шо-с у гробі перевернувси, а мині від сонечка світого сором стало та й вернула-м си до хати. Молитви старецкі говорила-сьми у твої хаті. Отаку-с газдиню лишив післі себе.

Пила.

— А тепер мене, чоловіче, пси з усіх селів знають, а я їх твоєв паличков відгоню. Але-м тим жебраним хлібом сина згодувала. Він мамі їстки внесе, він сорочечку мамі на плечі натъигне, він мамі не скидаєси. За него, старий, усі гріхи маєш мати прощені, за него одного. Бо за твою газдиню ти ласки в бога не доступиш.

Напилася.

— Але-м, старий, п'яна, але-м помийница! Коби-с ні тепер уздрів та й душа би ти си зрадувала. Але би-с парив, але би-с бив! Лиш за кіски та голову межи коліна — та й в'єзи надвоє. Бий жебрачку та вона твою памньит з торбов світами рознесла. Бий, як суку, бий, най вона тобі д'хаті дідівських куснів не волочит!

Випила решту.

— А припри ж собі, мой, газдиню, лиш таки йми за кіски та отак оту старицу...

Гатила головою в стіну, як скажена.

— Лиш таки отак, най креперує торба громацка.

ДІТИ

Поклав граблі к сло себе, сів потім на межу, закурив люльку та й гадка гадку пошибала. А далі говорив на четверо гоней заголосно.

— Най я трошки спочину супокоем, бо лиш дома вкажуси та й зараз дідови роботу найдут. Таки невістка, коби здорова, круть, верть та й зараз запіворит: Та бо ви не сидіт...

— А то господь, шо над нами, видит, шо я лиш ногами перебираю. А руки, аді, як згребло, а вже-м місіць не голений, а до церькови вже-м дорогу забув. У чім піду, коли все з плечий забрали?

По межі, по межі та й дідів голос цілим полем вандрував, та й всі оберталися в сторону за дідом. А він скаржився, не переставав.

— Ой, сьогодні, такі діти. Але мене ще богу дькиувати, з памньити не вікинуло, а ще знаю, яку бесіду у нотаря мали-м. Сухенький був панок з борідков, та й він так роз'єзував синови. Дідови, каже, допоки его живота, то має єму бути его постіль, він має спати, він має вілежуватиси, аби і до схід сонца. А вже як, каже, его на лаву покладете та землев припорпаєте, то ти тогди з лави на дідову постіль перебирайси. А бабі, каже, має бути бабина пічь, вона най си вігріває, най си богу молит, а як вже і обмиєте та й руки навхрест складете та тогди най невістка вже лізе на пічь, бо вона єї.

Осінній вітер грався сивим волоссем дідовим.

— Але коби нотар дес вечером подививси до хати. Син на постели, невістка на печи, а я з старов на землі, на солімці вальнемоси. А це ж по правді, а де бог є? У цих людей вже нема бога, ой, нема...

Ще й головою казав, що нема бога у молодих людей.

— Здыхайте, старі, бо вам шкода лижки страви. Молочко поїдають, сирець поїдають, а ми як щеньбита на них дивимоси. А я їм коровку дав, овечки дав, плуг дав, усе дав. Як люде дають, та так і я дав. А сьогодні вони вповідають, що ви старенькі, слабенькі та й їжте маленько. Отак нам уповідають наші діти.

Голос дідів дрогнув та й дід урвав бесіду.

— Та й поховають нас, як псів, бігме, чобота на ногу не покладут...

Громада бузьків спала на очерет і злопотіла крильми над дідом, аж спудився. В теплі краї збиралися відлітати.

— Ого, вже осінь. Отак, отак та й різдво незабавитси...

— Але яке воно розумне, хоть птаха, лиш що не говорить. Єму зле, а воно собі шукає ліпшого. В зимі нема жьйби та й студінь. А воно знає наперед. Не так як чоловік, що мус свої тридни на місци коротати.

Встав з межі, сховав люльку, взяв граблі та й пустився додому. Ще кілька разів обертався за бузьками. Та й станув.

— Ба, хто би міні добрий, сказав, ци я ще з бабов дочекаю, аби їх назад видіти, як повернутси? Відай, вже котрес із нас бридзне, відай, уже бузьків не будемо видіти...

ПІДПИС

Мала Доця ходила лавою поза плечі газдів, що писали коло довгого стола свої імена. Кождий зі взору. Грубими руками оті писарі обходили з кожного боку, відки би найліпше їм почати. Грудьми притискали так до стола, що аж скрипів. Наука йшла тихонько, лишень чути було млясканя губів, як газди мочьили луфко в роті. А білявенька Доця заглядала кожного, чи добре пише.

— Доцю, ня, а подивиси, як воно виглядає?

— Ще чепірнате таке, як нечисане повісмо, ще пишіт.

І газда пхав олівце в рот і зачинав знов писати.

— Ану ж ко, глипни на моє, бо я вже его чешу другий вечір, аж ні груди больи. Ану читай, шо я написав.

— Павло Лазиренко.

— Якурат я. Та так воно там стоїт, шо кождий пізнаєт?

— Хто вчений та й кождий.

І Павло почервонів з утіхи, і оглядав карточку з усіх боків.

— Ану ж ко я ще раз его віпишу.

І нахилився і слинив олівце.

Доця якось дуже поважно ходила поза плечі газдів, єї мама дивилася з печі і утихомиряла хлопців, аби не верещили, бо вуйки позмилюють нумера.

На лаві сидів старий Яків Яримів і з великим вдоволенням дивився на оту науку. Врешті не міг видержати, аби не заговорити. Дві годині глядів з найбільшою увагою, а тепер не втерпів.

— Мой, газди, та лишіт трохи на завтра, та же груди вам потріскают.

Газди підняли голови і як пришиблені виглядали.

— Відшукав-ем вам добро та й маєте міні подькувати, а Доци маєте дарунок купити.

— Та хто вас на таке вгараїв?

— Біда мене на це нарадила.

— Яка біда

— Викслі.

І старий Яків став розповідати вже сотий раз, як то було.

— Та же всі знаєте, шо-м на горівку не в'єзав землю по банках, бо би ні бог скарав. Але стара мене запхала.

— Як стара?

— Ви мой і молоді і вчїтеси, вижу, письма, та й нічо не знаєте. Уходит з комори та й каже: мой, старий, та же муки нема, лиш зо дві мисчині в міху. А я подумав, подумав, та й гай до міста писатиси на сотку до заволічкового банку.

— Прийшов я, знаєте, до того банку і кажу, шо так і так: не стало хліба межі діти та й прошу, пане, вашої ласки та й божої позичити сотку.

— Грунт маєш?

— Є, пане, та же без ґрунту сегодни ніхто не даст.

— А стоїт на тобі?

— На мині.

— Табула чиста?

— Гет все чисто.

— Довги маєш?

— Та дес межі жидами є не такий то довг, лиш струп. Та вже за цу сотку і хліба межі діти кину, і жидам рот заткаю.

— То принеси аркушок і аністрат та й підеш на посідзене.

— Та коли прийти на то посідзене?

— Говори до мужика, тебе на посідзене не траба, лиш паперів.

— Вібачьїйте міні, пані, бо я не порозумів, а папері, аді, гезди. Та й вітьиг з пазухи, та й подав. Там, кажу, дес є все, бо я то докупки все складаю, всі письма. Я, видите, тому не розумію нічо та все тото разом тримаю. Перебрав він, найшов шо до него, та й каже: за тиждень прийди.

— Ходив я зо три рази, аж каже, нарешті, шо є гроші хвалені.

— А вмієш, старий, писати?

— Ей, де, пане! У школі мене не вчили, у ваську не був-сми та й сми цалком сліпий.

— То мусиш підписуватиси у нотаря.

— Я, прошу, покладу знак своєв руков, аді хрестик, а ви підпишіт...

— Не можна, каже, на векслых хрестів класти...

— А я в гадках став. Це як озмут упіс, як процент наперед відберут, як нотарєви заплачу, та й того капітану¹⁾ мало шо мені лишитси.

— Звертів я си по місті за ручителями та й надibaю шевца, отого злодюгу Ляпчінцкого. Воно, біда, все никає по місті. Став я та й розказую за свою біду.

— Хлоп, каже, все дурний, гние цілу зиму та й би не навчивси навіть своє порекло на письмі покласти.

— А хоть ти злодюга вічна і помийник жидівський, але слова добрі маєш, погадав-сми собі, та й побіг далі.

— Привів ручителів, підписали-м си у нотаря, але з сотки тринацїть лєвів обірвали.

— Несу я ті гроші додому, а тот швец міні з голови не вілазит. Злодій то злодій, але слушні слова говорит. Аді рвут шкіру, здоймают, як з вола. Сотку ніби-с узьив, а додому шо несеш?

На осім місці все Яків плював і тепер плюнув.

— Кождий хоче від руки, кождий хоче дурнички, а то бо вже так стало тісно, шораз тісно.

— Поклав-сми гроші у скриню, а сам до Доці. Ти, Доцько, діда навчи підписати намено, най дід панам горло не напихає, бо воно напхане. Я волю тобі плахтиночку купити...

— Та й навчила та й сте по селі перечули, та й сте з діда насьміхалиси. Але прийшло до крутого, траба викслі підписувати, а ви за дідом до Доці. Я вам дорогу показав, шо вже не мете гроші утрачїти.

¹⁾ Капіталу.

— Та вже не мемо, — відповідали газди, — та маємо вам шодькувати та й Доци, наші навчительці.

— Але маєте всі єї по дарункови принести.

— Також певне...

Доцька сиділа на печі і дуже тішилася, і мама єї усміхалася.

ЛАН

Довгий такий та широкий дуже, що оком зіздріти не мож.
Пливе у вітрі, в сонцю потапає. Людські ниви заливає. Як
широкий, довгий невід. Виловить нивки, як дрібоньку рибу.
Отой лан.

Зісхле бадилля бараболі шелестить на нім. Під корчем мала
дитина. І хліб ще, і огірок та й мисчина. Чорний сверщок
дотулився ніжки та й утік. Зелений коваль держиться подалеки.
Мідяна жувелиця борзенько оббігає дитину.

А воно плаче за шелестом бадилля. Та й звернулося і впало.
Впало ротом до корча. Б'є ніжками, дуже пручаєся і пово-
леньки синіє.

А посеред розкопаних корчів спить мама. Як рана нѳги,
бо покалічені, посічені, поорані. Прив'язана чорним волоссем
до чорної землі, як камінь.

Сонце радо би цілу мідь свою на єї лици покласти. Не може
єї підвести та й за хмару заходить.

Чорний вѳрон знявся, облітає та й кранче.

Врешті зірвалася. Наслухає, наслухає.

— О то, я! Коло роботи спати!

Взяла рискаль і копає, раз попри раз корчі розриває.

— Добре, шо спит. Така мука, така мука єму, та й мині
з ним. А заробити траба, бо в зимі ніхто не даст.

Нагнулася та й копає, борзо, хутко. А той корчъ обминає.
Кілько спокою доки спить...

ЛИСТ

Політичним арештованим мужикам на святій вечір.

У хаті було так ясно, що баба Грициха виділа кожний палець Іванків, де він до стіни притулювся.

Сонце спускалося насамперед на ліс, що стояв на горі перед хатою, на його галуззю лишало всі свої дорогі камені блискучі, а ліс бив проміннями у вікна хати.

І таких їх було багато в хаті, що баба виділа кождіський палець Іванів на стіні.

— Мой, Іване, аби я тебе не виділа більше на лаві. Аді, що ти із стін поробив. По землі собі бігай.

Іванко бігав від порога до стола та возив на нитці колісцячко від ниток та й казав бабі:

— Не бійтеси, я вже, бігме, не буду.

Коло баби на печі сиділа маленька Марійка з заплетеною кісочкою, як мишачий хвостик.

— Боже, боже, як народови тісно стало жити, а як свята надійдуть, та й нарід таки веселитси, — гадкувала собі баба.

Лице зморщене, сині губи, сухі руки, сивий волос — отака баба.

— Ба, вуйко Василь ідуть до нас із Николов Сименовим із тим, що в школах він си вчье.

— Тікай із землі, біжи д' бабі на піч.

До хати увійшов Василь із школярем.

— А в вас, мамо, на печі різдво? Віншую вас щьистьим, здоров'єм, аби-сте ще прожили межі нами, — віншував син мамі та й цілував у руку.

— Ой, синку, міні різдво не в голові! Я, дитинко, всі дни

оплакую і свѣито, і будень, — казала баба, та й сльози в очак показалися.

— А я прийшов письмо від Федора прочитати, бо вчѣра на пошті прийшло. Семенів, аді, прочитає:

— Та шо приписує, дужий він, ци слабує?

Василь витягнув лист з череса, подав школяреві, а сей взяв читати.

„Коханий мій брате Василю і ви, мамо.

Клоньїюси до вас на рїздво і вінчую вас на ці свѣита. Заколідував би-м вам кольїдку з кременалу, але боюси, шо вітер мою кольїду у лісі стратит та й під ваші вікна не привіє“.

Стара мама обсьпалася слїзьми, а Василь мовчав.

„Тут арештанти як заколідуют, то аж сирий мур розсипаєси, аж ржа із ґратів опадає. Як поведут голосом, то аж дозорці наслухають. А така кольїда в неволи сумна та страшна! А собі то я вночи гет чисто нагадав за кольїду. Як ще хлопцем ходив колїдувати, як ви, мамо, мене у тата здовольили, аби пустили у колїду, а потім як ми парубками вже ходили із скрипков колїдувати. Бувало станемо як ліс під вікном. Колїдуємо, а скрипка плаче межи нами, як дитина. Ми ще душе, а скрипка рівно плаче, і ніколи ми єї не могли переколїдувати. Аді, отепер чую, як та скрипка плакала, таки гезди плаче...“

— Ой, сину, сину, тото-с діти осиротив, — шептала баба.

— Але годинами, мамо, та так міні у цих мурах страшно, шо не годен я сам на лужку лежьнти та й іду до другого, бо бих умер. Як собі нагадаю за Настю, шо вона через мене пішла в землю та й міні діти нанівець осиротила, та й кров живцем із сѣрца капає. А крізь ґрати видко звїзди. А я на них дивляюси, як вони котре білші та менші за собов провадьи. І почьїтую собі на велику, шо це Настя, а на малі, шо це Марїйка зараз за нев, а це Іванко, а це Василько...“

— Ой, синку, не бери ти собі такий великий туск до голови, — крикнула баба, як би осе Федір говорив до неї, а не писав.

„Та й ми си привижує похорон Настин. Йдете ви, ідут діти за деревищем, ідут люде. А хоругвами вітер носит та й питає: а чоловік цієї жінки де подівси? А подерта хорогва ему все каже: в Станїславі, в кременалі!“

— Ой, замурували тьн, сину, у неволи, — так зітхала баба.

„Я гадав, аби неправду корчувати, а то вони мене з корінем вірвали, жінку вбили та й діти лишили на волю божу. Коби ти, брате Василю, і ви, мамо, аби-сте за мої діти дбали. Аби їм голову у суботу змити, а в неділю білу сорочку аби дати. Аби вони чорні не ходили, аби їх нендза не іла. А найдуще, аби ви, мамо, на найменшу Марійку позір дали. Аби воно, маленьке, не слинило сорочки та аби воно не плакало, бо слина у грудці си вжирає. Знаєте, шо як сирота плаче, то всі ангели плачут...“

— Обчісую я твої діти шосуботи та й сорочки їм перу шотижня, та й пускаю старі слези за водою, — відповідала баба.

„А ти, брате Василю, дбай за мої хлопці. Не пускай їх у мішку по дощеві ходити, але ти їм сардачинки поший. Навчи їх на розум, як би й я, а не пусти попід плоти. Зроби з них газдів та й наказуй, аби свого тата та й маму не забували, бо їх тато не був лайдак, але своє право тримав...“

— Ой, Федоре, не пустю я твої хлопці попід чужі плоти, але навчу їх, як рідні, — вже Василь казав.

„А ту ниву під ланом засійте пшеницев, бо то добра нива, недавно гноєна. Та й робіт так, аби моїм дітем кривди не було, бо я маю таку гадку, шо відци я вже не годен віти. Та й припишіт до мене гет за все, шо си дома діє?“

Клоньюси до тебе, брате, та й до вас, мамо, та й до дітій моїх. Федір“.

Баба ревно плакала, а обоє дітій за нею.

— На-ко тобі грейцір, на-ко, але не плачь. Аді, чуєш, шо дьндя каже, аби-с баби слухав, аби-с не пустував.

Казав осе Василь до Іванка та й дав ему новецький грейцар.

ВЕЧІРНЯ ГОДИНА

Не міг сісти, так его щось гнало від стіни до стіни. Ходив та ходив по хаті. Обстановка хатня і кути замазувалися і пропадали в вечірнім сутінку, а в голові зарисовувалися давні образи щораз виразніше.

— Отсе така хвиля, коли малі діти вибігають з хати на толоку і граються дуже весело, нервово. В таку пору дівчата не хочуть гонити товару додому, бо кажуть, що як зоря вечірня на небо виходить, то голос по росі стелиться, — і співають, аби голос стелився. А в зимі, то мами прядуть кужіль та й співають свої дівочькі співанки, але так сумно, якби банували за молодим віком. Діти сходяться разом докупи і шепочуть на печі та й засипляють без вечері. Чудна якась вечірня година.

Ходив та гладив себе рукою по чолі, як би хотів усі свої думки замкнути у голові, аби не повилітали, бо щиро хотів їх перегадувати.

— Ба, не знати, що він діє? Такий був добрий товариш. Добре пам'ятаю, як ми раз сиділи у него в садку. Відай, тоді він говорив за ті білі хмарки. Біла хмарка, казав, з золотими берегами сунеся по небі та лишає поза собою білі лілії, а сама йде далі та сіє, сіє того цвіту по синім небі — та й за годину нема ні хмарки, ні лілій. Лиш голубе небо морщить, як голубе море. Правда, він тоді чогось сумував.

Ходив, а очі его ставали такі добрі, як у дитини.

— От, вже-м забув конець. Приходиться вже мамині співанки забувати! А ще до недавна тямив. Зараз. Я займив з Марійкою вівці в поле, у сіножати. Марійка вишивала собі рукави, такі у фасольки. Фасольки вишивала на червоно, хвостики синьо, а межі поміж фасольками обкидала чорною волічкою.

Казав ми. А мама го по-
казувала. В поговори твоя
Казана: "одна каруба ми,
твој ружичастиот во колна
биза!" Твој утврдава. В
својо оубајну, а војни
мама ми свивала.

Више коси дубоку сина,
Твој зрочи во Кониа.
Та мај твоя гайка Косит,
Што не белер мајку косит.

- Не може дај казати і се
тирочи слуга. - А војни
мама била мајку ми,
а више бивае ај не коси
дубоку сина... Така војни
тироч седеи і вилма. В
мама оубајну ми ми свити
і оубајни свивали седеи.

Лист В. Стефаника до В. Морачевського (початок 1898 р.),
що являє собою ранню редакцію новели "Вечірна година".

Я мусив завертати вівці, бо Марійка була старша. Але була одна білоголова вівця, та така влазлива, що жадній сіянци не дарувала. Та й я скинув окрайку, і ми її спутали. Був спокій. Я бігав розперезаний попід верби та свистав, та галасував на все поле. А потім Марійка мене закликала їсти. Їли ми хліб і сир з листка...

Вже сидів на м'ягкім кріслі, і хлоп'ячі спомини гонили его, як сон, на якісь цвітисті поля, що цвітів на них дуже багато, і можна їх рвати, рвати.

— Потім прийшли до нас мама. Верталися з поля, бо їсти носили робітникам. Дали нам їсти молока і оглядали Маріїні рукави. Та й наказували Марійці, аби ніколи не брала три нитці, лишень дві поза іглу, бо фасольки будуть череваті. А мені казали, аби не качатися з гори, бо сорочку підру, або собі черево покалічу. „Ти, парубче, не брикай, як кінь по полю, розперезаний, але сиди собі коло Марії та овець пильнуйте“. А я лежав си коло мами та лупив ногами в траву, а мама казали: „Ти не годен ані годинки тихо посидіти?“ Та й тоді злетів бузьок на млаку таки коло нас. Мама ймили мене, посадили на коліна та й почали співати:

Ой, не коси, бузьку, сіна,
бо ся зросиш по коліна.
Та най тота чайка косить,
шо на бакир шапку носить.

Збирав усі сили пам'яті, аби нагадати решту співанки, і не міг. Очі посумніли.

— Зараз, зараз. Мама пішли додому, а я бігав до вечера за бузьком та приспівував: „Ой, не коси, бузьку, сіна...“

Розбігався, як той хлопець, що хоче яр перескочити і над самим яром все стримуєся. Говорив голосно перші вірші співанки і не міг далі нагадати. Зітхнув і чорний обвід коло очий ще більше почорнів.

— Боже милий, вже не годен я надточити тої нитки, що урвалася! Вона вже тоді рвалася, як мені мама мили ноги і чисті онучки видирали з старої сорочки, а тато чобітки обтирали. Всі ми тоді плакали, бо мене пускали у світ на науку. І ходив я по тім світі, і гнувся, як лоза, для кавалка хліба, і чув на собі сотки гордих очий.

Махнув рукою, якби хотів відігнати ті горді очі.

По довгих роках я поїхав до мами. Тата вже не було. Згорблена, стара, з костюмом у руках сиділа на приспі та грілася на сонці. Не пізнала. А потім мене привітала. „Наша, синку, Марія вмерла. Я тобі не писала, аби-сь не сумував. Та як умирала, то все за тебе допитувала. Ми єї дурили, шо ти над'їдеш. А таки того дня, шо вмерла, то казала, шо коби тебе хоть крізь вікно, хоть через поріг узріла. Та й умерла“. Отак рвалася та нитка...

Несвідомо говорив мамину співанку: „Ой, не коси, бузьку, сіна...“

— Пішли ми з мамою на могилу. Ледви мама добилися. „Аді, синку, отсе Марійн гріб. Я вже насадила і рути, і барвінку, і хрест дала змалювати, але ще вишеньки не посадила, аж восени посажу“. Сіли ми коло гробу, і мама оповідали мені за біду Марійчину. Чоловік злий, діти малі, біда в хаті. Вітер здував з вишень білий цвіт. Цвіт падав на гріб і на нас. Здавалося, що той цвіт зростаєся з маминим білим волоссем і що роса з цвіту спадала на мамине лице. А я нагадував собі, як ми з Марійкою вівці пасли...

Горячі сльози впали на стіл.

— А потім мама вмерли. Гріб мамин недалеко від Марііного. Цвіт з маминої вишеньки падає на гріб Марії, а з Марііної на мамин гріб. Був я там раз. Сидів межі тими гробами і нагадалася мені мамина співанка. Коли не знаю вже кінця. Посидів я там та й пішов з могили. Лиш вишневий цвіт з гробів летів за мною, як коли би тим цвітом сестра і мама просили, аби-м не йшов...

Ще довго ходив по хаті та несвідомо шептав:

Ой, не коси, бузьку, сіна,
бо ся зросиш по коліна.
Та най тота чайка косить,
шо на бакир шапку носить

ДОРОГА

ДОРОГА

— Я йду, йду, мамо.

— Не йди, не йди сину...

Пішов, бо стелилася перед его очима ясна і далека.

Кожді ворота минав, всі білі вікна.

Любив свою дорогу, не сходив з неї ніколи.

У днину вона була безконечна, як промінь сонця, а вночі над нею всі звізди ночували.

Земля цвіла і квітами своїми сміялася до него. Він їх рвав і затикав у свій буйний волос.

Кожда квітка кидала ему одну перлу під ноги.

Очі его веселі, а чоло ясне, як керничка при пільній дорозі.

.

Аж людий спіткав.

Вбиті по коліна в землю, вони у безтямній многості падали і здоймалися.

Чорними долонями стручували піт з чола і великими руками ловилися землі.

Втома налила їх, вони душили за собою свої діти і ревіли з болю.

Здоймалися і падали.

А ніч клала їх в сон, як каменів, одного коло одного.

Страшними лицями обернені до неба, як морем голов проти моря звiзд.

Земля стогнала під ударом їх серць, а вітер втік за гори.

.

Він читав ті лица і велику пісню бою на них.

З їх губів зливав слова, з чолів вичитав мислі, а з серць виссав чувства. А як сонце родилося в крові і цілувало поміж довгі вії їх очі, то в его серці породилася пісня.

Розспівалася в его душі як буря, розколисалася як мамино слово.

І стався сильний і гордий. Вітер нагнув д' нему всі квіти.
Ступав своєю дорогою далше.

Вона, як полотно, під ним угиналася.
Минав усі ворота, білі вікна помикали.
І знов людей побачив.
Стояли лавою. Перед ними колосисте море золота, поза ними діти в холоді снопів.

Огонь їх пражив, залізо плакало в їх руках.
Полинялі пустарі небесні бездушно звисали над ними.
Всі в білих сорочках, як на великдень.
Але снопи пропадали знад дітий, і огонь вжерався в їх білі голови.

Вони вгризалися знов у жовті лани.

Читав їх розпуку і їх безсилу.
По їх чолах копалися рови один коло одного. Губи їх засихали і біліли. Серця заходили жовчею.
І пісня его душі згіркла, як зігнила пшениця.
Очі его помутніли, а чоло его подобало на скаламучену керничку при дорозі.

Сила его і гордість впали на тверду дорогу.

Строївся.

Пішов своєю дорогою, як птах, що своїх крил на собі не чує.

На свіжій ріллі під веселою дугою стояла его любов. Земля радувалася її білими слідами.

Як безсильна дитина протягнув до неї руки.

— Ходи!

— Не можу, бо ти отруя!

Захитався, а як прожер свій засуд, то поклав на чорну

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК.

ДОРОГА.

НОВЕЛІ.

САНКЦІОМ
УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ
зареєстрованої згідно з об'ємними поруками у Львові.
1901.

Титульна сторінка першого видання збірки В. Стефаніка „Дорога“.
Львів. 1901.

рілляю округи своєї пісні і поволікся даліше. Йшов, як тінь
спорохнавілого дуба перед заходом сонця.

Дорога темна як сліпому молоденькому каліці.

.

Одного дня спотикнувся на гріб своєї мами.

Заридав сухими очима і впав.

Зарив чоло у могилу і просив маму, аби его назвала так,
як він був ще дитиною.

Одно маленьке слово, аби сказала!

Довго просив.

Потім поклав голову на хрест і почув від него мороз.

Здригнувся, поцілував могилу в маленьку яблінку і поплівся
безіменний і самотній.

.

— Боже, ти подаруй мені решту моєї дороги, бо я не годен
вже йти!

І скавав з могили на могилу, як осіннє перекотиполе.

Аж як перейшов сто гробів, то сотий перший его був.

Припав до него, як давно до маминої пазухи.

СКІН

Як глуха осінь настала, як з ліса все листє опало, як чорні зорони поле вкрили, та тогди до старого Лєся прийшла смерть.

Умирати би кождому, смерть не страшна, але довга лежа — ото мука. І Лєсь мучився. Серед своєї муки він то западався в якийсь другий світ, то виринав з него. А той другий світ був болючо дивний. І нічим Лєсь не міг спертися тому світові, лишень одними очима. І тому він ними, блискучими, змученими, так ловився маленького каганця. В'язався очима, держався єго і все мав страх, що повіки запруться, а він стрімголов у невидінний світ звалиться.

Перед ним на землі сини і доньки покотом поснули, не могли тільки ночий не спати. Він держався каганця всею моцею і не давався смерті. Повіки великим тягарем зайшли понад очі.

Він видить у подвір'ю багато малих дівчат, кожда в руці жмінку квіток тримає. Всі глядять ід могилі, смерті виглядають. Потім всі очі повертають на него. Хмара очий синіх, і сивих, і чорних. Та хмара пливе до єго чола, гладить єго і простужує...

Продер очі, ймив жилу на шиї між пальці, бо голову з пліч скидала, і погадав:

„Аді, це ангели перед смертев показуются“. А як він гадав, а каганець утік з перед очий.

Поле рівне, далеке, під сонцем спечене. Воно води просить, дροжить і усіяке зілле до себе клонить, аби з него води напиться. Він оре на ниві і руками чепіг не може вдержати, бо палить єго спрагнота у горлі. І волів палить, бо ротами вогуку землю риють. Руки від чепіг відпадають, а він падає на ниву, а вона єго на вуголь спалує...

Каганець випровадив его з того світа.

„І не раз та й не два я на полі без води погибав, у бога все записано!“

І знов запався.

Поконець стола сидить его небіжка мама та й пісню співає. Потихо та сумно голос по хаті стелеться і до него доходить. То та співанка, що мама ему маленькому співала. І він плаче, і болить у серцю, і долонями сльози ловить. А мама співає просто в его душу, і всі муки там з тим співом ридають. Мама йде до дверей, за нею і спів іде, і муки з душі.

Та й знов каганець показався.

„Мама із того світа має прийти та й над своєв дитинов має заплакати. Таке бог право їм відав“.

Ноги пукали від студені, він хотів на них кожушанку накинути, та й серед того очі ему згасли.

Горлаті дзвони над ним дзвонять, крисами голови доторкають. Голова ему розскакуєся, зуби з рота вилітають. Дзвоніві серця відриваються від них і падають ему на голову, і ранять...

Роззявив очі, страшні і безпритомні.

„Я помінив купити дзвін, аби по селу вогонь вистив, але роки були щірко тісні та й я все не вітькав. Прости мені, господи милосерний.“

І наново скотився у пропасть.

З гори, з височенної високості снопи ячмінні кербутом на него падають. Падають і закидають его. Остина лізе в рот, у горло. Палить червоними іглами і вся коло серця сходиться, і пече пекольним огнем, і ріже в саміське серце...

Розвів очі, вже мертві і безсвітні.

„Мартиніві не давали заробленого ячменю і той ячмінь мині смерть робит“.

Хотів крикнути на діти, аби Мартиніві ячмінь віддали, але крик крізь горло не міг продертися, лиш горячою смолою по тілі розходився. Вивалив чорний язик, запхав пальці в рот, аби голос з горла вивести. Але зуби кланцнули і заціпилися, і пальці затисли. Повіки впали з громом.

Вікна в хаті отворяються. До хати всотуєся біла плахта, всотуєся без кінця і міри. Ясно від неї, як від сонця. Плахта

єго уповиває, як маленьку дитину, вперед ноги, потім руки, плечі. Туго. Єму легонько, легонько. Потім залізає в голову і скобоче в мозок, всотуєся в кожний сугав і м'ягонько вистелює. А на конець горло обсотує все тугіше, все міцніше. Вітром довкола шиї облітає і обсотує, обсотує...

ДАВНИНА

Вони всі троє вже на могилі, вже давно над їх гробами вишні цвітуть і родять, і хрести дубові у їх головах похилилися. Померли давно: дід Дмитро, баба Дмитриха і дяк Базьо.

Дід Дмитро поклав на ґрунт чотирьох синів. А як їх поклав, то лишився в старій хаті сам з бабою. Не лишень з бабою, але з волами, з коровою і кількома морґами поля. То коло хати і коло волів ходив дід, у хаті поралася баба, а поле сіяли сини, а збирали бідні люди за сніп і за третину. Дід ходив коло волів, напоював, чесав, замітав стайню і подвір'є і витинав коло плотів бодяки. Але найстарша его работа то була така: він вилізав на стаєнний стрих і перекидав там старі плуги, борони, драбинки, ярма; деревні отої не мало призбиралося за п'ятьдесятлітнє газдуваннє. І все щось він з того стриху скидав на землю, і волік перед хату на мураву. Оглядав, пробував і направляв. Се була его найлюбіша работа. Він, відай, нагадував собі давні літа коло тої роботи, і тому, відай, так вона ему прийшла в смак. Як не чесав волів, то, певно, майстрував коло старого ярма або коло старого плуга.

Воли годував три роки. По трьох літах вигонив їх у місто на ярмарок. Брав за них чотири сотці, за двіста ринських купував другі, молоді воли, а дві сотки ховав у стару податкову книжку і замикав до скрині.

Збіжжа не молотив по кільканайцять років, і подвір'є его було закладене докола стіжками. Найстарший стіжок був чорний, той під ним сивий, менший від сего сивавий, тогідній білий, а сегорічний жовтий, як віск.

Щомісяця він смотрив ті стіжки, чи миші їх не поїли або чи не стухли. Витягав з них кожного жменю стебелю і нюхав,

і дивився, чи володка не зсічена. Як котрий треба було змолотити, то кликав молотників і знов ховав гроші в податкову книжку, і замикав на колодку.

До церкви ходив що другої неділі, бо перепускався зі старою: вона на першу богородицю, він на другу, вона на великдень, а він на різдво. У свою неділю вилізав на хатній стрих і скидав відти до сіній великі чоботиська і маленькі. Великі були его парубоцькі, слюбні, ще з молодих літ газдування; маленькі були его синів, як ще у него росли хлопцями. З тими чобітьми він сідав на приспу і витирав їх шматиною від пороху і смарував дьогтьом. Одні вбирав до церкви, а решту складав рядочком проти сонця, аби масть зайшла. А бабі наказував, аби вона не лишень чесала воли, але аби давала позір на чоботи, бо десь пес може затягнути. В церкві бив поклони, давав на тацку запліснялі грейцарі і спочений виходив враз із людьми.

— Діду, ви забудете говорити, — казали люди.

— Моя верства вімерла і на війнах погигла, я не маю з ким говорити.

Як вернувся додому, то їв або хліб з чосником, або солонину, як не було посту. Солонини в коморі стояло три бочці. В одній трилітня, жовта і м'яка, як масло, се дідова бочка, в другій дволітня, півжовта, півбіла, се бабина бочка, а в третій сегорічня, біла, як папір, се була діточа, бо діти лиш свіжу солонину любили. По обіді дід ішов дивитися до волів, потім викидав чоботи і чобітки на стрих і йшов під вишню спати. Отак дідові сотався день по дневі мирно і супокійно. Ніколи его зуби не боліли, ані ніяка слабість не терла, і через ціле житте не бачив він коло себе ворожки.

Баба Дмитриха то була вогонь — не жінка. Любила дуже бесідувати, розмови розводити, бо не могла без того ані їсти, ані спати. До старого вона навіть не приступала, він мовчав заєдно, а як стара хотіла лиш три слові з ним забалакати, то він покидав стару борону або снасть і утікав від неї.

— Оце то старе доробало гадає, шо го цулувати буду.

І плювала і йшла до воріт або над став шукати жінок, ласих на розмову. А дід вертав до своєї роботи і бурмотів під носом:

— Видко діло, що вже постаріласи: і лице, як шкіра на старім чоботі, і волоссе, як молоко, а язик не постарівси. Сто корців на днину перемолола би та й ще би дивилася, чи нема де других сто...

Бабі не дав бог доньки. Вона все надіялася за молодих літ дівки і старала для неї віно. Доньки таки бог не дав, а баба наткала та нашила тільки, що грядки під полотнами та коверцями вгиналися. Дід не раз аж говорив зі злості, кому вона тільки катання нашиває та натикає?

— Іди, старий, іди, не говори міні, бо я твоє дранте, що черваки на стриху переїли, кину у вогонь. Лиш ти міні втеркайси до моїх грядок та й я знайду, та й твої плуги і вози всі у піч!

Дід скулювався як воробець і тікав від баби, бо де ж він годен з бабою на край вийти! А баба сідала собі на лаву проти грядок і говорила сама до себе:

— У кожній перекладині є всего однако, там, і там, і там. Кожда невістка най собі озме хоть цу, хоть ту, бо каждая однака. А п'єта перекладина на церкву за старого і за мене, цеї не руш мені жадна, бо бих руки обтьїла!

В неділю пополудні приходили до баби всі невістки з внуками. Такі чорнобриві, як гвоздики, такі червоні, як калина. Баба садила їх за стіл, давала сегорічної солонини і балакала з ними, і кудкудакала, як квочка між курятами.

— Як умру, то каждая собі забере одну перекладину з грядок, бо каждая однака, бо ви в мене однакі — мої діти. Але якби дід аж по міні умер, то аби-сте жадна не важилиси нитки взьїти. Він би так забанував, що би зараз умер. Та й чоловікам наказуйте, аби вони єму із поду найменшої крішки не брали, бо він то так любить, що без того днини не годен бути. Вони би єго зарізали. Най пан бог сохранив. А як я вмру, то маєте всі штири надо мнов голосити чудними голосами, красними словами! Та й дід як умре, то й єму маєте голосити ще краснішими голосами, ще чуднішими словами. Він вам лишит гроший, що мете гратиси в них...

Баба плакала, а невістки собі плакали, потім баба кожду цілувала і вела до другої хати показувати коверці. На подвір'ю гралися з дідом внуки, кожний мав від баби булку або яблуко

і пильно дивився на яворовий, старий ярем. Дід показував їм на ярмі різблені плуги, воли, погоничі і казав, що вони також незабаром будуть йти в поле орати.

Як сонце заходило, то невістки з внуками йшли додому, а баба їх виводила за ворота і там ще довго з ними говорила.

А третій межі ними дяк Базьо. Він не був їм ані сват, ані брат, лишень сидів з ними через город. Баба Дмитриха все носила єму обідати і вечеряти, бо він був самотній і старий. Та, відай, ніколи не їв він бабиного обіду, бо все був п'яний.

— Базю, чого ви тільки тої горівки п'єте? Та же вона у вас колис запалити!

— Бабко, Митришко, як я не маю пити, коли мені книжки в голові як зайці бігають! Кожний стих, кожда титла пресь, аби її співати або читати, а мені голова розскакується. Всі зберуться, як хмара малих дітей, і хочуть у одні вузьенькі двері пропхатися і дати себе чути. А моя голова, от яка маленька, ще й обстрижена, та де їх подіти? Добре, що ви свої діти порозкладали по городах, а мої всі на купі. Та мушу я їх горівкою напоїти, аби вони попилися, та й міні дали трошки супокою!

Баба журливо похитувала головою.

— Ото, яка наука страшна, то не ціпом махати!

І давала Базеві знов гроший на горівку. За то він не одної неділі приходив до бабиної хати і читав смішні книжечки. Сини і невістки помирали зо сміху від Луця Зализайка та від індики, що лишень тільки має розуму, що в хвості.

А одного разу Базьо прочитав їм таку страшну книжку, що баба і невістки розплакалися зі страху, а сини геть посоловіли.

„Земля не дасть плодів своїх, на скоти ваші пошлю заразу і погинуть вам, а люди ваші потопляю. Дощі не упадуть на землю, а земля будет, як камінь, і не видасть плода із себе“.

Базьо і сам побачив, що трохи перебрав мірку і найшов у тій книжці такі слова:

„Кто сей лист при собі має або часто читає, або з прилижністю слухає, або переписує, той сподобиться ласці божой... В котрім домі той лист знаходиться, там ані вогонь, ані вода, ані гром, ані ніякая злая річ зашкодити не може...“

Се трохи додало духа і Базеві, і бабі, і невісткам. Вони зараз дали дякові гроші, аби їм тоту книжку купив. За бабою і невістками подалися всі жінки з села і подавали дякові гроші, аби і їх хати були заасекуровані від вогню і грому. Дяк книжки накупив, ще й нову бунду собі справив за одним заходом і нову порцелянову ляльку. Потім щонеділі читав тоту книжку все в іншій газдині і брав за то дві шустці на горівку і колач, аби мав чим закусити. Вже небогато єму хибувало, аби всі хати обчитати, бо лишилося лишень кілька бідних хаток під лісом, як Базьо заслаб. Кинуло єго в дрощі, потім у горячку, потім, уповідають люди, що з рота вийшов маленький, синій вогник, і Базьо богові віддав свою душу. Відай, горівка в нім запалилася. Досить того, що всі жінки за ним плакали і голосили, як за братом рідним.

Баба Дмитриха недовго банувала, бо сама восени пішла за дяком у ту далеку дорогу. Дід Дмитро таки не попасав довго без баби, бо й собі на весну помандрував на могилу.

Люди за них давно забули, бо то вже не нині, як вони померли. Лишень читальники не раз їх згадують, як зговоряться за початок читальні.

— То сам початок читальні заходить ще від старого діда Митра і від баби Митрихи і дяка Базя. У їх хаті зачав дяк перший раз читати книжечки. Ще й тепер десь попід сволоками заткнені „божі листи“ та „Луці Заливайки“, але тепер ніхто вже їх не читає, минулися...

— Ой, минулися.

— І тотя трояка солонина минулася.

— Ого, конем не здогониш!

ВІСТУНИ

То будуть старі, бідні вдови або їх внуки, або старі діди, що коло своїх дітей туляться і чують щодня, який вони тягар у хаті, або то будуть молоді жінки з малими дітьми, що їх чоловіки покинули і десь у великім місті за них забули. Вони будуть іти чередою в поле, минатимуть хрести, що тепер їх ніяка зелень не закриває, лишатимуть за собою блискучі, гладкі, сталеві дороги і будуть розходитися по сивих монотонних стернях, діти будуть шукати колосся, а старі тамтогорічних ковіньок.

І дід Михайло буде йти зі своїми внуками, з двома хлопчиками і з Оксаною, найстаршою між ними. Хлопці будуть, як лошачки, то перебігати діда, то лишатися далеко позаду, а Оксана буде все йти разом. Дід буде нести дрантиву, чорну верітку на плечах і буде покашлювати, Оксана буде мати в руці хліб для хлопців і для себе. То буде саме полудне, а дід буде все казати Оксані:

— Це сонце, синку, вже з морозом.

Будуть вони іти, іти і зіпруться на одній ниві. Дід стане коло межі, Оксана піде серединою ниви, а хлопці почнуть шукати дуч по полю, керничок ясних і батіжків та ножиків, загублених пастухами.

Оксана здойматиме кожний колосок, що надибле, і буде всі складати в ліву руку, а як жмит згрубіє, то вона его буде складати понад ярок, аби потім легко найти. Вишукувати буде долики, рови, бо там найбільше колосся. Сто разів на мінуту буде схилятися і буде виглядати, як найпильніша робітниця. Згодом зачнуть її поперед очі бігати жовті або сині плями, або одна половина ниви буде така, як має бути, а друга половина

буде вся зелена. Вона пристане, затулить долонею очі і буде хвильку стояти, потім нагло візьме з перед очий руки, і вся полуда пропаде. Або вона заспіває співанку, заспіває її собі лишень потихоньки з великим стидом і з ясною радістю, що вона вже може співати. Класти буде ноту до ноти і слово до слова з дрожачою непевністю, як мала дитина, що вчиться перший раз ходити і кладе білі ноги з радістю по землі. А що колос здойме, то співанку свою урве і наново її зачне з новим дрожанням тоненького голосу; як ото павутиння, що трясеться на стернях. А як прийде до краю, то сяде собі на пільній доріжці і підіпре голову таким дуже малесньким кулачком, як головка бодяка, що буде над нею шуміти тихеньке пророцтво її цілого життя...

Зате дід не буде сидати, але зігнеться дугою і почне кашляти.

— І не знати, що то там не дає дихнути, аби розрізав груди та аби ту запеклу кров відти викинув та може би ще прожив трохи...

І буде далі витягати ковінки, і буде кашляти, і сидати. А попри роботу будуть налітати на него думки і за осінь, і за зиму, і за весну. Десь в голові заройться таке, що він забуде за ковінки і за кашель.

— Як є чим пропалити в зимі, то менше їсти хочеси. Рано собі встань, відмети сніг від порога, наברי з шіпки ковінюк, насип під піч та й зараз на хаті веселіше. Катерина зварить кулешу, діти повстають, та й вже є для них горечка лижка борщу, та й тепла піч, та й тобі, діду, межи ними тепло. А як немож ліпше, то й так добре. Ковінка як суха, то вона дуже добра... І він буде випорпувати далі з охотою і з більшою силою. Але гадка гадку буде здоганяти, і він їх не віджене.

— Коби-м не вмер ще доти, доки хлопці підростут, то мала би щыстє, бо я би того усе межи люди розтрутив, аби робило само на себе, а дурна жінка — що вона знає? — лише плакати! Я би то справив на дорогу ліпше від неї...

Тепер він закличе на хлопці. Вони прибігнуть до него з видовбаним гарбузом.

— Мой ня, а ви чому Оксані не помагаєте, а їсти хочете? Ідіт трошки коло неї грайтеси, бо єї скушно.

Хлопці підуть до Оксани, а дід буде далі сотати свої думи.

— Хлопці здорові, рослі, аби лиш дочекаєси! Менший то штудерний такий, як старий. У зимі то допоминаєси чобіт, бо каже, що на печі єму недобре. Кілько сміху є з него, що якби вмер, та й би-м осиротіли...

Він буде глядіти на сонце, чи низько спустилося, і на ковіньки, чи досить їх назбирав. Потім закриче Оксану, аби йшла помагати єму зносити ковіньки і оббивати їх від глини. Вони знесуть їх в одну купу і зачнуть оббивати бучками. Стовп куряви підіймеся над ними, дід буде кашляти, Оксана буде прижмурювати очі, а хлопці будуть їсти хліб. В сей час буде сонце над заходом. З доколичних сіл припливуть на ниву звуки дзвонів і будуть стелитися разом з росою по стернях, по дорогах заблеють вівці, і загукають пастухи, по полю будуть орачі викидати плуги з борозен і ладитися додому. По долинах здоймеся сива мрака, ворони будуть тягнуті до садів в село, і пси будуть тікати додому, бо вже не будуть могли ловити перепелиць по полю.

Дід Михайло буде хреститися і збирати порох із сорочки, і дуже кашляти. Потім напакує повну верітку ковіньок, внуки єму допоможуть її завдати на плечі і зійдуть на дорогу. Оксана буде нести свої сніпки колосся, а хлопці ховатимуть ті ковіньки, що впали з верітки, у пазуху. Заки дійдуть додому, то пазухи їм моцно повіддуваються, а черева їх стануть чорніські від пороху.

В селі вони всі подибаються — і бідні вдови, і їх внуки, і діди, і молоді жінки, що їх чоловіки покинули, — всі з ковіньками і зі сніпками колосся. Вони вістують, що осінь приходить.

МАЙ

Данило чекав коло білої брами, дивився в панський город, як злодій, і не важився зайти.

— Ніби я знаю, ци суда можна йти, а як вібіжит та даст у писок, а я вітки знаю, шо не даст?

То були біленькі, рівненькі стежки по панським городі, і він за них боявся бійки, бо лишень ними він міг до двора дістатися. Поки що чекав коло брами.

Всі мужики, багато їх мільонів, уміють чекати довго і терпеливо. Як пан є в канцелярії, то вони чекають стоячи. Аби їх було не знати як багато, то не дадуть за себе найменшого значка життя. Стоять тихонько, тварі їх поволеньки бовваніють і застигають, а вираз з лиця зсувається десь на плечі під сорочку. В стоячім сні вони півпритомні і безмежно байдужні, а урядник посеред них подобає на чорну мушку, що в густий мід залізла. Крайньому тому, найближчому до урядницького стола, найгірше, бо він не може запасти в цілковитий сон. Він щохвилі розтягає очі аж під чупер і оглядаєся неспокійно. За ним пролуплюють очі і оглядаються сусіди, і неспокій крайнього бушує аж до остатнього, до того, що сперся до печі. Той крайній, як вітер на ниві, все неспокоїть, всі колоски від дороги аж до суголовків.

Як пана нема в канцелярії, то вони сідають. Добро для них півгодинки спочити, добро, як хоть одна рука або одна нога відпочине. Злізаються на купу і присідають собі всякі части тіла. Одні капелюхи тримають осторожно, аби не зімнялися. Як вже добре стиснуться, то починають до себе шепотом говорити.

— Якби так трохи покурив люльки?

— Лишіт гет.

— А тютюн маєте купований?

— В мене на городі росте.

— Не говоріт, бо ще хто почує та...

Тоді всі запихають руки в пазухи і засувають свої скрутки спереду пазухи аж за плечі, бо ану ж яка нужда пошукає! Шепти стихають, лиця деревіють, слина випливає з губів, а голови падають у долину. А як лучиться між ними який нетерплячий, то він так, як той крайній, не дасть всім спокійно на підлозі посидіти. Бо або рука ему затерпне, або якась біда его в сам хребет так ушпилить, що він не видержить і порушиться. За ним заворушаться сусіди, і гармонія взаємного натиску пропадає. Починаєся уклад ніг і рук наново, і знов якась біда єї руйнує.

— Такі люде нетерплячі, шо господи, — скаже якийсь витревалій і зараз таки замкне очі.

Отак вони всі чекають, та так чекав і Данило коло брами, хоть був сам один. На него спадала сонність і байдужність і думки его мішалися одна поза другу. Як він ішов до пана, то мав дуже ясний план. Побачивши его, він мав скинути капелюх з голови і йти проти него так, як бузюк по млаці ходить, — обережно, поволеньки, аби панського камінчика не вразити. Як наблизиться вже дуже, то має витріщити очі на пана і дивитися так, аби пан собі погадав: се якийсь дуже бідний! Потім приступить до руки, поцілює єї з обох боків, дотулиться чолом долоні і трохи подасться назад. Спустить плечі в долину, шпурне капелюх поза себе на землю, обітре рукавом губи і стане говорити.

— Я прийшов до пана найматиси. Переднівок дуже прикрый, дітний маю четверо, а на то лишень латка города. Найматиси мусю, а роботу кожду знаю, бо я заробний чоловік. Та просю божої ласки та й панцкої, аби-м си погодили та аби пан дали мені корец орнарії таки зараз, аби дати жінці межи діти, а до служби я можу зараз ставати.

Перше слово пана буде:

— Ти, відай, злодій?

— Я, пане, ще чужого стебла не порунтав.

— Чого брешеш, лайдаку, а то ж подумана річ, аби мужик не крав?! Хіба ти не мужик?

— Я цалком простий мужик, але я чужого не люблю кивати.

— Тос, певне, пияк?

— Я з горівков собі не заходжу, бо нема вітки.

— Гавкаєш як пес, та ти би вмер без горівки!

— Без горівки не вмер би, а без хліба та й можна!

— Ти змудра міні відповідаєш, бо ти був у криміналі, та там тебе розуму навчили.

— А най мене бог боронит! Я половину віка свого збув, а ще моя нога в арешті не була.

— А нащо ж ти кілька дітей натеребив?

— То бог, пані, дає діти.

— То піп тебе такого навчив?

— Я з попом собі не заходжу, бо то гроші коштує, я й до цурькви не ходжу, бо не маю в чім.

— То ти радикал та й не даєш попови з себе шкіру здирати?

— Я аби хотів що попови дати, то не дам, бо не маю, а він аби хотів здерти, то не зідре, бо не має що здерти. Ми таки не сходимоси...

Він знав наперед, що пан мусить чоловіка з болотом змішати, що мусить посміятися, аж потім его прийме на службу. Йшов певний себе, аж коло брами приперся. То був двір на другім селі, і він не знав, куда заходитьсья до него. А двір до того стояв на полі, і не було кого спитатися. І Данило чекав. Єго ясний план затемнювався, він чухався в потилицю і несміливо заглядав у город.

— Вони тими стежками ходє собі на spacerок, бо, аді, як усипали піском.

Єго очі блукали довго, аж спинились на павуні, що блискотів перед двором.

— З оцего фоста мав би якис грейцірь, аби так забіг та обома руками замотавси в него... Не знати, ци мнесо его добре їсти?

Він оглянувся по ланах.

— Цес має того поля доста та й робит коло хліба добре. Ба, де він того все подіває?

Єго думки розліталися на всі боки.

— Весна така красна, така красна, що раз!

Чимдалі він нічого не спостерігав. Сидів як стовп і чув, що буде спати. Аби не датися, він роздирав очі, потирав рукою лице

і виглядав на нещасливого борця, що от-от здасться на ласку і неласку ворога. За часок звалився одним боком до берега і, видно, хотів так урядитися, аби ніби спати, а ніби чекати. Потім протягнувся цілий і замкнув очі. Не проспався ще одної цілої мінuti, як щось йому шепнуло:

— Спи, спи під панцков брамов та фірман так упереже батогом, що кров сикне!

Він зірвався, перестрашився, оглянувся доокола себе і став, як підстрілений. Стояв секунду, махнув рукою і пішов від брами на лан. Заліз у траву і розложився до доброго сну. Привижався йому пан і его руки, і білі стежки. Пан ему десь казав, аби поклав капелюх на голову, але він не хотів.

— Я, проши пана, бідний чоловік, я не можу покласти капелюха на голову, бо я бідний, такий бідний чоловік...

Солодкий сон нагонив тоті привиди, і він спав спокійно.

Сонце реготалося над ним, посилало до него свої промені, пестило его, як мама рідна. Квіти цілували его по чорнім нечесанім волоссю, пільні коники его перескакували. І він спав спокійно, а чорні ноги і чорні руки виглядали як прироблені до его цеглястого тіла.

ПАЛІЙ

(Присвячую Сафатові Шмігерові)

I.

Сільський богач Андрій Курочка сидів коло стола і обідав, — не обідав, а давився кожним куснем. Домашна челядь входила до хати, вносила заболочені цебри, сварилася, метушилася і виносила їх між худобу. Богацькі діти і слуги брудні були і марні. Вони двигали на собі необтесаний і тяжкий ярем мужицького богатства, котре ніколи не дає ані спокою, ані радості ніякої. Сам богач найгірше томився у тім ярмі, найбільше проклинав свою долю і безнастанно підгоняв своїх дітей і наймитів.

Коло него на лаві, під вікном, сидів його довголітний робітник старий Федір.

— Я ніколи не маю такої щвсливої години, аби я спокоем кусень хліба прожер. Бігаю та вгоньню, та лиш дес уздрите, а я впаду та й здохну! А міні ж оца їда має йти в смак, як я знаю, шо вони без мене в stodолі нічо не робльит? Лиш аби нажертиси та день трутити. Шо вже чужим казати, як свої діти — та й вони не хотьби робити! Я, бігме, не знаю, як цес нарід має на світі жити? Всьо піде на жебри.

І халасував, аж ему очі вилазили.

— А ви чога, Федоре, надходили?

— Ви не знаєте, які наші ходи? Зима йде, а я босіський, та дайте ми два леви на відробок.

— А ви ж годні робити? Вже ваша робота скінчилася, Федоре.

— Най би-м і не робив, лиш коби хто дав істи задурно.

— Це не! Сегодни задурно нема істи, сегодни і за роботу не варт дати істи, така тота робота! А казав-єм вам: найміт у мене дівку, були би-сте тепер мали свої гроші.

— Коли ж бо не хотіла та й пішла до двора.

— Та же певне, хто не хоче робити, та й пхаєси до двора, бо хоть істи трішки, але мож вальтиси. Бідні люде такі настали, шо лиш аби раз на день ів, але аби нічого не робив, та й тогди рай! Як робе, так мают, так ім бог благословит. Сегодни би у вужевку скрутитиси, аби шос мати... Та тих два леви я ще вам дам, шо буду з вами робити, може якос відтрутите, але більше не приходіт і не бануйте, бо не дам. Самі видите, шо ваша робота ніпочому.

— Та я, Андрію, мусю си коло людий тулити, а де ж я си подію?!

— Дівайтиси, де хочете, а mezi газди ви вже нездатні. Шукайте собі служби у жида або в пана — там робота лекша.

— Ви мене файно радите. Як я силу коло вас лишив, аби я на старість ішов жидам воду носити.

— Задурно-сте мені не робили.

— От, бувайте здорові.

І Федір вийшов з хати.

— Ну, та ці жебраки всьо би забрали! Таке воно кашливе та заслинене, шо ціпа в руках не годно удержьити, та й ще воно кокоштитси! Іди на зломану голову, гадає, шо я гроші кую або краду!

Федір чалапав до своєї хати та не переставав шептати.

— А я ж, Андрійку, де силу пустив? Ци я єї проданцував, ци я єї пропив? Та же вся вона сіла в тебе, на твоім подвір'ю. А я ж, Андрійку, де силу пустив?

В хаті скинув чоботи та й ляг на постіль. Лежав до самого вечера і без вечері заснув. Але ще кури не піяли, як він зірвавсь, гримнув клубами до дошок, знов ляг і знов зірвавсь. Через маленьке віконце гляділа на него осіння ніч. Десь то і не ніч, але чорна жура, що голосила по вуглах хати і дивилася на него сивавим, немилосерним оком. Воно його так зціпило, що він не міг рушитися, і показувало єму ніби образи на віконці, ніби привиди у воздусі.

Ото сидить він між маленькими жидиками, дозирає їх, пістує, а вони його тягають за чупер, плюють у лице...

...То знов клячить він у церкві, у тім куті, де жебраки чолами у підлогу гримають. Він гримає ще голосніше, а всі жінки йдуть до него і дають кожда по бохонцьові хліба. Він їх кладе в пазуху, кладе і стає такий широкий, що люди розступаются. А йому встид, встид, а чоло так болить...

О, він іде горбодом Курочки, не йде, а скрадаєся під стодолу. Витягає снопок зі стріхи, насипає в него з люльки ватерки і тікає, тікає... Чує поза собою, як коли очима видить, що з-під стріхи вилизуєся маленький, червоний язичок, вилизуєся і ховаєся...

— Ой, йой! йой!

Той язичок запік его у самий мозок. З усеї сили він осво-[бо]дився з невидимих в'язів, зірвався і подивився у віконце. Воно, як кат, прошибало його наскрізь. Знов звалить і буде мордувати своїми образами. Настрашився, не бачив ніякого виходу, звертівся, аби десь утечи. І перед ним як би якісь ворота отворилися, ему стало легше і він борзенько подався у них.

II.

Може мав шіснайцять літ, як ішов зі свого села. Такої ясної днини, такого веселого сонця він ніколи вже не бачив. Воно нестило зелені трави, сині ліси і білі потоки. Оглянувся за селом. Коби хто прийшов і сказав одно слово, та й вернув би ся, ой, тото вернув би ся!

— Він мене б'є, катує, їсти не дає, нічого на мене не покладе, — лунав его голос по зелених травах.

— Бодай же вас, тату, земля не прожерла!

І ще скоріше пішов. Минув сільські поля, поминув ще два села і з горба побачив місто, що вилискувалося проти сонця, як змії блискучий...

Всі дивувалися его силі і боялися. Пани не потручували, а робітники не побирали на сміх і не робили збитків. Шпуряв міхами, як галушками. Отак день від дня то з брики до шпіхліра, то зі шпіхліра на брику.

— Хребет ми пукає від тих міхів!

— Пий горівку, та затерпне.

І справді від горівки хребет затерпав, як би рукою відняло.

А в неділю і свята йшов з товариством до шинку. Тоті шинки стояли за містом, між селом а містом. Хто не мав уже примістя в селі, той вандрував насамперед тут, а хто не мав що в місті робити, то вертався також сюди. Бо то не було ані село, ані місто.

Бували там забави по тих шинках!

Зразу пани з міста перед водили. Розповідали за свої давні достатки, за то, кілька з цісарської каси щопершого гроший побирали, яких татів мали. Мужики слухали, частували горівкою з великої пошани. Але як трохи підпилися, то виломлювалися з-під моральної власті, і тоді панам приходилося круто.

— Ану, пани, охота! Хапайтеся за шиї та гуляйте нам тої польки, най ми видимо, як то межн таким великим панством водитси?

Пани гуляли, мусіли, мужики їх колесом обступали і реготалися, аж коршма дудніла.

— Гопа дзись!

— Єще раз!

— Полігоньки, плавно враз!

— Гов, доста! Тепер пийте горівку, забирайте свої панцкі вуші по кишнях та й марш із коршми, бо мужики хотьн собі самі межн собов погуляти.

І пани як зайці висувалися.

— Я тих панів умію рихтувати, то таке легоньке, як пір'є: подуй, а воно полетіло.

— Мой, Юдо, давай вудку, давай піво, давай гарак, бо ми си знаєм.

Жид борзенько накладав усе на стіл і зараз відбрав гроші.

— Ти, Безклубий, ти чого ревеш, за клубом? Пий та й запри собі гямбу, бо в мене забава.

Безклубий ще гірше заревів.

— Тихо, бо б'ю!

— Нє руш!

— А то котрий, мо?!

— А ти шо за пан?

Федір встав із-за стола і тріснув того-охочого в лице.

— Ти в неділю пореш? Та то гріх!

І ударом лавки звалив Федора на землю. Зробилися дві партії. В коршмі все заворушилося. Жид утік, горівка булькотіла на землю, столи і лавки почервоніли від крові і, поломані, падали. А в болоті зі слини, горівки і крові лежали обі партії і стогнали. Лише Безклубий сидів у куточку і ревів як віл — не знати, за ким і за чим.

Незабаром прибігала поліція і тверезила голодників. З гіркою бідною підоймала на ноги, потім одним махом звалювала з ніг. Голодники падали як дуби, а підносилися як глина. Як були добре тверезі, то провадили їх до арешту.

Іхав дорогою поміж полями на бриці міхів. Пшениці і жита, як золоті і срібні гаї, під легким вітром до себе клонилися. По золоті і по сріблі плавали легенькі чорні хмарки, як тонка шовкова сіль. Море сонця у морю безмежних ланів. Земля під колосем лящіла, співала, словами говорила.

— Мошку, на важки, бо я собі йду гет!

Зіскочив з брики і пішов межами поміж житами. На вечір зайшов до Андрія Курочки.

— Ти, певне, або злодій, або лайдак, бо добрий не йде із свого села і не блукає світами?

— Мете видіти. Тато, що по панчині не пропили, то голодних років попродали та й приймили зятя до сестри та й умерли, а зьить доти бив, аж єм утік від хати.

— А у вас, у бойків, бачу, коровами орют?

— Ні, то, відай, ще за нами — німці корови упрягают.

— Та скинь постолы та вінеси кожушину до хорім, аби-с не напустив нендзи, та й льгай. А церьква у вас така, як у нас? І ксьондз є?

— Так саме, як у вас.

— Та буду видіти, як си вдаш. Не будеш порушливий, а роботи не меш боятися, та й тьн найму.

Наймився. Село пізнало його, що не злодій, що робітник добрий, що добре на себе старає і приймало за свого. А він пізнав, як котре поле називаєся, чиє воно, чи вимокає, чи ви-

сихає, котре в селі найліпший злодій, котре найбільший богач — і зробився сільський.

Послужив кілька літ, а добрі люди зачали його радити, аби став газдою.

— Ти не будь дурний, а як дає кавалочок города, а дівка годна і постарана, та й бери. А маєш гроші заслужені, а ще приробиш та й клади собі хату. А най вона буде, як куча, але твоя! А ци дощ, ци зима, ци таки так нема роботи, то вже ти не кукаєш із-за богацконого вугла і не гниєш по яслах, бо ти маєш свій кут. Слухай мене, старого...

Оженився, будував хату і тріскав від роботи, від свої і чужої. Носив дошки на плечах з міста, відробляв старі снопки, що взяв на стріху, і заробляв гроші то на вікна, то на двері. Два роки минуло, заки поклав хату. Хатчина маленька, непоказна, виглядала між другими хатами, як би хто пустив межи громаду гарних птахів маленьку, кострюбату курочку. Але Федорові вона і така була мила...

Минуло кільканайцять років, а перед Федорову хатчину принесли люди червоні хоругви. В хаті на лаві лежала його Катерина — велика і груба, аж страшна. Федір тримав коло себе двоє дівчат: одинайцятилітню Настю і восьмилітню Марійку і все їх питався: шо мемо, доньки, без мами діяти? Котра з вас дьидеви обід зварит?

А як жінку ложили в трунву, то він заридав.

— Беріт її полегоньки, бо в неї тіло дуже зболене. Ой, Катеринко, я ще не встиг добре з тобов наговоритиси, а ти огніваласи та й пішла собі від мене.

Він припав до небіжки і цілював єї в лице.

— Люде, люде, я до неї ніколи слова не заговорив, я за роботов за ню забув та й за бесіду. Прости міні, Катеринко, приятелю мій добрий!

Плач жінок вибіг з хатчини далеко на село.

— Вона, люде, як пішла за мене, то так, як під воду пірнула, ніхто єї не видів межи людьми. Аж тепер вірнула межи вами — на лаві. Я до неї ніколи марного слова не заговорив, маціцького!..

І ще минуло кілька літ. Одного вечера прийшла зі служби Настя. Федір глянув на неї і зблід.

— Настя, небого, а ти ж сама, а чоловік твій де?

Настя заридала, заголосила, а він слова більше до неї не сказав. Аж як єї відпровадив до міста на службу і розходився з нею, та тогди заговорив.

— Дай тобі боже, дитинко, якнайліпше, але дивиси, аби-с дитини не стратила, бо встиду вже не покриєш, а гріха неспасеного до купишси. Та перекажуї, як тобі тут буде...

А роки йшли, не стояли. Федір не випускав з рук ціпа цілу зиму, чепіг не викидав цілу весну, а коси ціле літо. Кості боліли, кінці їх стиралися і пекли. Але неділя ставала на поратунок, бо в неділю він ішов під вишню, лягав на зелену траву, а вона висисала в землю той біль. Та прийшов такий час, що неділя не годна була направити того, що будні дні попсували, а трава не могла виссати того болю, що записся в старих костях. А ще вселився кашель, що не покидав єго ні коло коси, ні коло плуга, ні коло ціпа...

Розвидалося, віконце побіліло, а Федір вернувся з далекої вандрівки свого минулого життя. Вмився, помолився і збирався йти до двора.

— Наймуси у пана від весни, озму на чоботи і трохи орнарії та й яюсь я перезимуу, заки піду до служби.

III.

По селі білі вузькі стежки всі хати до купи пов'язали, лишень Федорова хата стояла поза сітею стежок, як пуста. Федір зимував як ведмідь. Рано вставав на годину, аби затопити і зварити собі їсти, а потім цілий день і цілу ніч пережував на печі. Чим дальше заводилося в зиму, тим він сходил на дитинячий розум.

— Тепер, Федоре, небоже, встань та украй собі гріночку хліба, але тоненьку, панську, бо-с вижу, зголоднів.

Він сміявся, злазив з печі і краяв хліба та дивився до вікна. Чи вона тоненька, панська.

А темних, зимових ночей він голосно, на всю хату, говорив страшні речі.

— Село вімерло що до лаби, а я собі гадки не гадаю, у тот бік не дивюси!

Але власні слова переймали його боязно, він пітків зі страху і скакав з печі до віконця, аби переконатися, чи в коршмі є світло? Успокоївшись, він вертав на піч.

А як пробуджувався вночі зі сну, то не міг спам'ятатися, забував за себе і аж як гримнув кулаками до сволюка, то приходив до себе.

Тої зими його хатина заповнилася опирями, привидами і марами. Вони гуляли по хаті, як збиточні діти. Вилітали до сінний і вистуджували хату, вибігали крізь піч на стрих і товклися аж стеля лупалася, дзвонили у вікна, аби його заманити надвір. Він не давався. Намагався не боятися, тоді вони вибігали на піч і щипали его, душили і в рот онучі запихали. Одної ночі злетілися до хати всі чорти. Гуляли — аж хата дрожала, а вітер такий здоймили, що він замерзав на печі. Потім позасідали поза стіл і повивалювали з утоми язика такі самі, як той маленький язичок, що він его поклав під Курочкову стодолу. Він лежав як мертвий, аж як кури запіяли, то він ледво піднявся і зачав молитви говорити. Але і при молитві вони ему не давали спокою. Він не міг нагадати таких молитов, що їх найліпше знав, він забував навіть хреститися. Ті мари так его змордували, що як прийшла весна, то він ледво дихав і побілів, як папір.

— Траба брати грошій відки голова, та посвятити хату, бо тут нечисте злізлося з цілого села накупі. Віпили з мене кров, що вітер ні з ніг ізгонит!

Як сонце весняне заблнсло, то він смарував чоботи, латав сорочки і плів волоки до постолів, і тішився, що раз уже піде до служби.

— Уберуси, вбююси файно та й до двора! Проши вельможного пана, я мелдуюси до панцкої служби.

— Добре, Федоре, — десь відповідав ему пан, — ти, вижу, слухний чоловік, коли ти подлуг припісу мельдуєшси.

І Федір, латаючи сорочку, солодко усміхався.

Федір стояв насеред панського гумна і сумно дивився за рядом плугів, що висотувався з брами як ланцюх, у котрім залізо споювало м'ясо людське з м'ясом волів.

— Вже моє оране скінчилось! Старе вогниво, та й вікинули, бо ланцуг серед дороги урвав би си!

Похитав головою та й пішов до стодоли брати свиням зерна. Через цілий день на гумні було тихо. Лишень від наймитських хаток доходили крики бабів і плач дітей. Якби хто з села повибирав щонайгірші хатки, а до них загнав щонайобдєртїших мужиків і найжовтїших жінок і додав ще голої дробини — дітей і все те поставив близько себе накупі, то мав би правдивий образ тих хаток із їх мешканцями.

Федір з гумна дивився на ті хатки і щось заперечив головою.

— А де ж би я там ішов у таке пекло, я собі буду спати у стайні, тепер зими нема. Не піду я там у тоту пропасть.

Вечером пішов до стайні. Коло ясел стояли воли двома довгими лавами і ліниво жували сіно. Коло кожних чотирьох сидів погонич і дозирає, аби під себе не викидали. Між тими лавами сиділи на землі плугатарі і сівачі. Латали собі постолі, стягали мотузками сердачини і направляли істики. Кожний коло чогось нипав. Коло них присів Федір. Воли один по одному падали на соломі, за ними переверталися в ясла погоничі, а за погоничами йшли плугатарі. В стайні запановував тяжкий відпочинок, що по утомі зораних ланів паде на стайню як тяжкий камінь. Федір також засунувся перед воли.

— Свинарю, мой, а марш сперед волів межі свині! Ще тобі лужко стелити! Твоя Марійка добре нас рихтує. Тїкає си, як сука, з фірманом, та відає єму з обїду щонайліпше, та ще й ти приліз на нашу голову? Марш з-перед волів!

Федір виліз із ясел і ляг під брамою на в'язку соломи. Забута кривда в тїй хвилі пробудилася.

— Гріх меш мати за мене, Андрію, грїх...

Стайня стогнала, позівала, зі сну говорила. Так тяжко дїхала, як би десь глибоко, в землі, душилося тисячі людий.

— Молися за мене, най мене бог хоронит, най мене направит

на ліпший розум, бо і тьби спечу у вогні, як пацюка, бо меш три дні попів за своїм богацтвом згортати...

Над ранок і він скотився у чорну пропасть стаєнного сну.

V.

Федір потім ніколи не ходив до стайні і не говорив з наймитами. Спав у stodолі і не показувався на очі. По великодні Марія віддалася за фірмана і переходила з ним на службу до другого пана. Федір вийшов з ними за браму і пспрощався.

— Маріє, а памньнтай, шо я хату при людих Насті відкажу, аби ти єї не вігонила, бо вона, сарака, одна одиница!

І вернувся. В хліві, аби ніхто не бачив, заплакав.

— Тепер жий з ким хочеш!

Тої днини впився і прийшов вечером до стайні.

— Мой, скарбов'яне, тепер ні не вігоніт, бо вже моя Марія помандрувала.

— Хто би вас вігонив, от льгайте та спіт, як сте набрали повну голову.

— Певне, що п'єному добре спати, так і бог приказав. Але ти кажеш іти спати, а я тебе питаюси, де я маю іти спати? Як ти така мудра голова, то ти мені скажи, де я маю іти спати?

Він аж носа Процевого дотулився — так близько присунувся зі своїм питанням.

— Де впадете, там будете спати.

— А якби я так у яселца, га?

Він злобно засміявся.

— Я в ясла, а ти мене за гирю, та в шию, та буком: а марш, старий псе!

Погоничі повилізали з ясел, аби дивитися на комедію.

— Бий з ясел, бо ти тут гнів та й маєш зогнити, бо ти не знаєш, шо то є чоловік — ти вів, ти хати ніколи не видів. Ти порьидного чоловіка з ясел буком! Але ти мене питаєшся: а де ти, васпан, дотепер був? А я тобі кажу: був-сми межі людьми, любо міні було. Але ти кажеш: а чога ж тебе люди від себе прігналі? Отут гудз! А я тобі на це нічо не кажу, лиш три слові: нема у людий бога. А ти голова розумна та й все вже знаєш...

— Ідіт, старий, спати, не гніт бандиги, а завтра підемо в село на вибір, та ми тих богачиків трохи намнемо.

— Я на вибір піду і людем усю свою кривду скажу, але в ясла не піду, бо я там не маю гнити. Я знаю ліпше гатунок, як ти, я більше світа видів, як твій пан. Але чекай, я тобі буду казати, як на протокулі. Я був помийник жидівський, я вальвнсьи попід лави жидівські, по всіх криміналах. А бог най пише гріх, а я не боюси, я за все відповім, так відрубаю, як першому ліпшому. А мене хто на розум учив, га? Коли мене лиш чим виділи, та тим били! Не біси, я вікажу, я вів'єжуси шо до крїшки. Но, але дав міні бог такий розтулок у голові, шо я привернувси назад до нашої віри. Як єм уздрів єго ласку небесну по полю, як жито просилоси під серп і земля аж цьипала: йди, Федоре, бери з мене хліб, — а я лишив жида серед дороги та й пішов до божої роботи. Дькуюю господеві і до сьогодні!

Він хрестився, цюлював землю і бив поклони.

— Прийшов я межи наші люде, а міні світ розтворивси! То-то з ними гарував! Оженив-сми си, поклав хату з цього мозиля. Вже має міні бути добре. Але гріхи траба відпокутувати, бог буком не б'є. Умерла міні Катерина, но, ніц, єго воля, єго розказ. Тішуси дітьми, годую, забігаю — відгодував, а люде взьили та й знівечили. Пішла моя Настя ні сьак, ні так, пішла знов по жидах, а Марія, аді, помандрувала з отим ляхом. Ме бідити. Але ніц, най ні бог скарає, як шо кажу. Кара має бути!

Він імив пушками губи і стиснув, аби против бога не говорити.

— А я лишивси босий! Іду я до него у таку плюту: дай міні грейцїр, най ноги вбую. А він міні каже: йди до жидів. Прийшов я до вас, а ви міні: марш! А куди ж я маю тепер іти?! Карає бог, карают люде, караєте ви, а я кількі карі не годен вітримати!

— Ідіт, діду, в ясла, ми вас просимо.

— Най буде кара на мене, я си приймаю, але по правді!

А ти ж би любив, якби я з твого хліба всю мнькушку вїв, а тобі лишив саму згорену шкірку? Правда, шо ти би не любив, бо то не по правді?

Він роздер сорочку в пазусі, скинув і шпурнув під воли.

— Тепер дивиси, яку міні шкірочку богачі лишили. Та з чим тут жити? А шо ж тут є вже карати?!

Він голий перевернувся на землю. Наймити его прикривали, чим мали найліпшим.

VI.

Коло громадської канцелярії стояли дві купі. Одна обдерта, чужа на селі, апатична, друга чиста, біла, охоча — наймити і газди. З одної і другої купи хтось викликуваний заходив до канцелярії і голосував. Економ аж захрип, бо кождому наймитові мусів називати пана, вїйта і жида. Жандарми снувалися і усміхалися, як коли би мали перед собою забавку діточу.

— Ну, хлопці, тепер уже вібрали-сте пана, сідайте та й мете пити горівку, — сказав економ. Газди здоймили галас.

— Ото вушивці, ото жебраки, ото худоба панцка!

— Мой-ня, чуєте, як богачі рип'є?

— Най рип'є, а ми пиймо горівку.

— Та пийте грань, пийте кров свою, злодюги!

— Ми горівку воліємо!

— Ото нам пани вішукали право, аби голодники розбоєм ішли на село!

— Ти, читальнику, ти гадаєш, шо я не був у читальні? Та же і там бідний нарід стоїт коло порога. За столом сидит ксьондз, старші братя, богачики, а дьик читає тоти казети, а ви покивуєте головами, як воли, ніби шос ви з того розумієте. А то один з другим такий дурний, хоть му око віколи! То така читальня ваша, шо богач за столом, а наймит коло порога. Так у церкві, так у канцелярії, так усюда. Та ми маємо з вами бути?

— Хлопська голова не до письма, а зад не до крісла!

Наймити зареготалися.

— А тихо ж ви, француваті, вперед вуші повібивайте, а потім учіт газдів розуму.

— Мой, ти, Курочко, то ти також за людьми? Та же ти гірше жида! Чого горланиш?! Не біси, твое богаство піде марне. А нагадай собі, як я служив у тебе, та мене від твої роботи

хороба нагріла. А чи ти міні за цілий тиждень вініс букаточку хліба або води напитиси? Та ти з людьми тримаєш? Я в тебе всю силу лишив, а ти мене вігнав босого на зиму! Та же ти гірше жида, бо то рахуєси не наша віра. Але пустви твої діти тото богаство, що з него сліду не буде! Ти, кальвін!

Курочка гримнув Федора в лице, та так, що его обілляла кров і він впав.

— Хлопці, ану богача трохи намнїцкаймо.

Имили наймити Курочку, постояли за Курочкою газди, потекла кров...

VII.

Федір лежав у своїй хатині на постелі. Очі его горіли як грань від червоних язичків, що тисячами огників розбігалися по тілі і смажили его на вуголь. Ті язички як блискавки літали по всіх жилах і верталися до очий. Гриз кулаки, бив чолом до стіни, аби вогонь з очий випав, і падав на постіль.

Запалився, чув, що з него бухає полумінь, ймився руками за очі. Один страшний крик, надлюдський зойк! Язички вилетіли з тіла і прилипли на шибках віконця. Зірвався. Віконце червоніло як свіжа рана і ляло кров на хатчину.

— Все моє най вігорит.

Він скавав, танцював, реготався.

Віконце дрожало, тряслось і щораз більше тої крові у хатчину напливало.

Вибіг на поріг.

Звізди падали на землю, ліс скаменів, а десь з-під землі добувалися стеклі голоси і зараз пропадали. Хати ожили, дрожали, смажилися в огні.

— Я чужого не хочу, лиш най моє вігорит!

КЛЕНОВІ ЛИСТКИ

I.

Постіль застелена полотном, коло стола на задній і передній лаві засіли куми, на краю печі рядком діти. Вони попускали рукави, як стадо перепелиць, що спочивають, але все готові летіти. Куми зате сиділи, як вкопані, лишень руками досягали хліб або порцію горівки, але і руки найрадше не рухали би ся, лишень спочивали би, зігнені в кулак на колінах. Нерадо вони брали хліб і порцію. Каганець блимав на припічку і потворив з кумів великі, чорняві тіні і кинув їх на стелю. Там вони поломилися на сволоках і також не рушалися.

Коло стола схилений стояв Іван, господар хати і тато маленької дитини, що її охрестили.

— Будьте ласкаві, мої куми, та пережійте ще по одні. Хоть це не горівка, але болото, але з мужиком то так си має: шо де у світі є найгірше, то він має то спожити, шо де у світі є найтьижче, то він має то віконати...

— На то-сми рожені, — відповідали побожно куми. Як порція обійшла колію, то Іван її поставив лігма коло фляшки бо боявся, аби не впала така маленька на землю.

— А закусіт... Та й дивітси, який мене клопіт найшов у самі жнива, у сам вогонь. А я, бігме, не знаю, шо з цього має бути?! Ци маю лишити жнива та й обходити жінку і варити дітем їсти, ци я маю лишити їх тут на ласку божу та й тьгнути голоден косов? Бо вже моє таке має бути, бо у такий чьис ніхто до хати не прийде за великі гроші. На тобі, Іване, дитину та й радуйси, бо ще їх мало маєш!

— Не марікуйте, куме, та не гнівiт бога, бо то его воля, не ваша. А діти — піна на воді, шос на них трісне — та й понесете всі на могилу.

— У мене не трісне, але там, де є одно, там трісне. Жебрак аби такі не тульивси до жінки, аби не дививси в той бік, де жінка, то би найліпше зробив. Тогди і бог не даст...

— Куме, ви це пусте говорите, так ніколи не буде, бо люде мают си плодити.

— Коби ж то люде, а то жебраки плодьси. А я тому кажу, шо ти, жебраку, не плодьси, не розводиси як миш, ти будь контетний, як маеш на хорбаці дранку, як маеш кавалок хліба, аби-с не голоден та й як ті ніхто по лицу не лупит. Як ці три ділі маеш, та й має тобі бути добре, а від жінки гет уступиси!

— Куме, Іване, дайте трошки споки, бо жінка як си має звичій у такім інтересі та єї не траба цего слухати, бо така бесіда не дає здоров'я. Колис іншим, ліпшим часом.

— Я вас дуже перепрашаю за мою таку бесіду, але ви гадаєте, шо я за нев дбаю, або дітьми дбаю, або за собов я дбаю?! Бігме, не дбаю, най їх і зараз віфатає та й мене з ними! Овва, ото би сми втратили рай на землі і маєтки лишили!

Куми вже не обзівалися, не перечили, бо бачили, шо Івана не переможуть, і хотіли, аби скорше виговорився, бо борше їх пустить спати. Іван встав від стола, спинився насеред хати, спустив рукави так, як діти на печі, і почав до них балакати.

— Та чому не летите з мої голови? Я вам утворю і вікна, і двері, гай!..

Діти засунулися на піч так, шо їх не було вже видко.

— Ади, саранча, лиш хліба, та й хліба, та й хліба! А відки ж я тобі того хліба наберу?! Та то би на дванацітий сніп якис раз торгнути, то би якис раз схилитиси, то з поперека вогонь у пазуху сиплеси! То тебе кожде стебелце у серце дюгне!

Се було до дітий, а тепер він звернувся до кумів.

— А у вечір лиш си укажеш до хати такий, як віхоть, як мийка усотаний, а вони тобі в один голос, і жінка і діти: нема хліба! Та й ти не йдеш, бідний чоловіче, спати, але ти тьгнеш ціп та й молотиш на потемки, аби завтра мали з чим іти в жорна. Та так тебе ціп і звалит на сніп, та й так деревіеш до ранку у сонї, аж ті роса припаде. Та й лишень очі пролупиш.

то зараз тебе тота роса їст, бо мало тебе біда їст, ще вона вночі тебе найде! Промієш очі та й точешся на лан такий чорний, що сонце перед тобов мерькне.

— Іване, не журітси дїтьми, бо то не лишень ви, але бог їм тато старший від вас.

— Я з богом за барки не ловюси, але нашо він тото пускає на світ, як голе в терня? Пустит на землю, талану в руки не даст, манни із неба не спустит, а потім увес світ кричит: мужики злодії, розбійники, душегубці! Зіпреси один з другим у церкві такий гладкий, що муха по нім не полізе, та курит та картає! Ви, каже, дітий не навчаєте страху божого, ви їх самі посилаєте красти, ей, де я годен так ганьбити! А коби коло мої дитини і мамка, і нянька, і добродзейка ходила, коби міні люде всего наносили, то і я би, егомость, знав, як діти вчити! Але мої діти ростут по бурінах разом з курьми, а як шо до чого прийде, отак як тепер, то ніхто не знає, шо вони цілий день їдїи? Ци крадут, ци жебрают, ци пасут, а я відки знаю? Я косю ваші лани та й забуваю не лиш за діти, але за себе не памнїтаю! Ви би хотіли, аби я і ваші лани зробив і діти аби-м учив. А ви від чого? Так, люде, ви самі знаєте, яке наше жите...

— Знаємо, куме, знаємо, як не знати, коли самі у нім бродимо.

— Я на діти див'юси, але я не гадаю, аби воно було чемне, аби уміло до ладу зробити. Я лиш заглядаю, ци воно вже добре по землі ходит, аби его упхати на службу, оцего я чекаю. Я не чекаю, аби воно убралоси в силу, аби путеріі набрало, аби воно коло мене нажилоси. Коби лиш богач або пан утворив пащеку, а я его туда кидаю, аби лишень збутиси! А потім воно бігає коло худоби, ноги одна рана, роса їст, стерня коле, а воно скаче та й плаче. Ти би єму завернув худобу, поцулував би-с его в ноги, бо-с го сплотив та й сумліне ті п'є, але минаєш, ще і ховаєшши від него, аби-с не чув!..

Аж почервонів, аж задихався.

— Та й росте воно в яслах, під столом або під лавов, їст кулаки, умиваєси слозами. А підросте, та й шос воно украде, бо воно ніколи добра не знало та краденим хоче натїшитиси. Дивиси, їде до тебе шандарь. Скує тебе, наб'єси, як товарини,

бо ти тато злодієви та й мусиш з ним бути у змові. Та й є-с злодій навіки! Але це не решта, конає ще напереді. Най би син, ваша дитина, а люцкій злодій, най би зогнив у кременалі, бо злодія не шкода! Най би! А то вони возмут здоров'є та й дають до шпиталю лічити, а потім пускають письмо до віта, аби тато платив кошта. З хати вігоньбиют, під пліт викидають з бебехами! Ідеш до віта, по руках цулуєш; віточку, віберіт ні із цієї кари. Ти, каже віт, бідний чоловік та може ті випустити-м, але яку я вігоду буду мати за твою вігоду? Стиснеш плечима, складешся як цїзорик та й кажеш: місць вам буду задурно служити... Так це не так, люде, правду кажу, ци брешу як пес!?

— Все так, цілий гатунок такий, одного-сте слова не замили!

Іван дрожав цілий, чув на собі цілу вагу страшних своїх слів.

— Аби-сте не казали, люде, що кранчу над головами своїх дітей, як ворон над стервом, не кажіт, люде, не кажіт! Я не кранкаю, я правду говорю, мій жьиль кракає, серце кранче!

Очі його запалилися і в них появилася страшна любов до дітей, він шукав їх очима по хаті.

— Бо вигледає так, що я свої діти гет позбиткував, гірше як темний воріг. А я, видите, не позбиткував, я лишень прогорнув з-перед очий сегодне і завтра, і рік, і другий і подивився на мої діти, що вони там діють? А шо-м уздрів та й сказав-єм. Я пішов до них у гості та й кров моя застигла на їх господарстві...

По хвилі:

— Якби до тої Канади не було морів, то я би їх у міх забрав та й би-м пішя з ними тудя йшов, аби їх занести далеко від цього поруганя. Я би ті моря берегами обходив...

Куми забули були за відпочинок, а тепер собі нагадали, борзо повставали і пішли.

II.

Рано.

Діти обїдали на землі, обливали пазухи і шелестіли лижками. Коло них лежала мама, марна, жовта, і бгала коліна під груди. По чорнім, нечесанім волоссю спливала мука і біль,

а губи заціпилися, аби не кричати. Діти з ложками в роті оберталися до мами, дивилися і знов оберталися до миски.

— Семенку, ти вже наївси?

— Вже, — відповів шестилітній хлопець.

— То озми віничок, покропи землю та й підмети хату. Мама не годна хилитиси, бо дуже болит усередині. Не кури дуже.

— Уступітси, бо через вас я не можу замітати.

Мама звелася і поволіклася на постіль.

— Семенку, а тепер файно вмийси, і Катруся і Марія най си вмийот, і побігни в збанок води начерпнути, але не впадь у кернищу, не хильйси дуже...

— Семенку, піди та нарви огирків у решето, аби мама в горшку наквасила, бо я вижу, що буду слаба та не будете мати шо з хлібом їсти. Та й нарви кропу і вишневого листя. Та не сотай огирчине, але рви попри саме білб...

— Семенку, здойми з гръйдок сорочки, аби-м полатала, бо ходите чорні, як ворони.

Семенко все бігав, все робив, що мама казала, і раз по раз потручував молодші сестри і казав, що дівки не знають нічо, лишень їсти.

— Вони ще малі, Семенку, як віростут та й будут тобі сорочки прати.

— Я си найму та й там міні будут сорочки прати, я їх не потребу.

— Не тішси, дитинко, службі, бо нераз будеш свої дни оплакувати.

— Аді, дьидя зросли у службі та й нічо їм не бракує.

— І ти зростеш у службі, аж шкіра буде пукати від того росту. Але ти, Семене, не балакай, але збирайси дьидиви нести обід. Він дес такий голодний, шо му си очи за тобов продивили.

— Я мусю дьидиву палищу брати, аби від псів обгонитиси.

— А як загубиш та й буде дьидя нас обое бити. Та не йди простоволосий, але озми хоть дьидів капелюх.

— Тот капелюх лиш на очи паде, шо не видко дороги.

— Вімий збанок та й сип борщу.

— Ви мене не вчіт кілько, бо я знаю.

— Семенку, а дивиси, аби ті пси не покусали...

III.

Дриботів ногами по грубій верстві пороху і лишав за собою маленькі сліди, як білі квіти.

— Фіть, заки я зайду, то це сонце мене порьидно спарит. Але я собі заберу волосе так, як жовнір, та й буде мені ліпше йти. •

Поклав обід на дорогу і збирав волосся на верх голови, аби приложити його капелюхом і виглядати як обстрижений жовнір. Очі сміялися, підскочив і покотився далі. Та волосся з-під широкого капелюха зсунулося на потилицю.

— Це пустий капелюх, най-но як си найму, то я тогди собі капелюшок...

Лишень облизався. Пройшовши шмат дороги, він знов поставив обід на землю.

— Я змалюю собі велике колесо із шпицями.

Сів насеред дороги в порох і обводив довкола себе палицею, потім рисував промені в колесі. Далі зірвався, перескочив поза обод і побіг дуже зрадуваний.

До кожних воріт закрадався, зазірав, чи нема на подвір'ю пса, і аж тоді борзенько перебігав. З одного обійстя вибіг пес і пустився за ним. Семенко співорив, зверещав і сів з обідом. Палиця також впала на дорогу. Довгенько скулений сидів, чекав пса, аби кусав. Потім зважився подивити і побачив над собою чорного пса, що спокійно стояв коло него.

— На́, на́, цїган, на́ кулеші, але не кусай, бо болит дуже та й штроф твій газда буде платити. Та він тобі ноги поломит за тот штроф.

Щипав з платка кулеші, метав псові по кусневі і сміявся, що він на воздусі хапає. Пес мав отворену морду, і він собі рот отворив.

— А ти чий, шибенику, шо пси по дорогах годуєш, а в поле шо понесеш?

І якась жінка гупнула його в шию.

— А-як, ви ще бийте, як пес хотів мене роздерти!

— А ти чій, такий чемний?

— Я Івана Петрового, але мама мали дитину та й слабї, а я мусю нести обід, а мене пси кусають, а ви ще б'єте...

— Ой, яке я тебе била... Куди ж ти несеш їсти?

— Дьидеви несу на лан коло ставу.

— Іди зо мнов, бідо, бо я також несу туди обід.

Пішли разом.

— А хто обід варив?

— Мама варила, бо я ще не вмю, а Марія і Катерина ще менші від мене.

— Та не слаба мама?

— Чому не слабі, так си кочьнют по земли, так стогнут, шо аж! Але я за них роб'ю...

— Ото, ти робітник!

— Ви не знаєте та й говорите пусте. Ану запитайтеси мами, який я розумний! Я оченаш знаю цілий...

Жінка засміялася, а Семенко здвигнув плечима і замовк. За ним біг пес, а він нібито кидав ему кулеші і загулював іти за собою.

IV.

Три дні опісля.

Посеред хати сидів Семенко і сестри, і корито з маленькою дитиною стояло. Коло них миска з зеленими, накришеними огірками і хліб. На постелі лежала їх мама, обложена зеленими, вербовими галузками. Над нею сипів рій мух.

— Понаїдайтеси та й тихо сидіт, бо я понесу дитину до Василихи, аби поплакала. Дьидя казали, аби нести рано, в полудне і надвечір, а у вечір вони самі вже прийдут.

— Семенку, не переломи дитину.

— Я гадав, шо ви спали. Дьидя казали давати вам студеної води і булку їсти. Марія така чемна, то вона тоту булку уфатила і вкусила вже раз. Але я набив та й відоймив! Мете їсти?

— Не хочу.

— Дьидя зсукали ще свічку та й казали, шо як би-сте умирали, аби вам дати у руки і засвітити. Коли я не знаю, коли давати...

Мама подивилася великими, блискучими очима на сина. Безодня смутку, увесь жаль і безсильний страх зійшлися разом

в очах і разом сплодили дві білі сльози. Вони викотилися на повіки і замерзли.

— Дьидя рано в хоробах також плакали, так головов до одвірка лупили! Заплакані взели косу та й пішли.

Взяв дитину і вийшов.

— Семенку, аби-с не давав Катрусю, і Марійку, і Василька бити мачусі. Чуєш? Бо мачуха буде вас бити, від їди відгонити і білих сорочок не давати.

— Я не дам та й дьидиві буду казати.

— Не поможе нічо, синку мій наймиліщий, дитинко моя найзолотіща! Як віростеш, аби-сте си межі собов дуже любили, дуже, дуже!.. Аби-с помагав їм, аби-с не давав кривдити.

— Як я буду служити та й буду дужий, то я їх не дам, я буду до них шонеділі приходити.

— Семенку, аби-с просив дьидю, шо мама наказувала, аби вас любив...

— Іжте булку.

— Співай дитині, най не плаче.

Семенко хитав дитину, але співати не вмів. А мама обтерла долонею сухі губи і заспівала.

У слабім, уриванім голосі виливалася єї душа і потихоньки спадала межі діти і цюлувала їх по головах. Слова тихі, невиразні говорили, що кленові листочки розвіялися по пустім полю і ніхто їх позбирати не годен і ніколи вони не зазеленіють. Пісня намагалася вийти з хати і полетіти в пусте поле за листочками...

ПОХОРОН

Спереду обдертий хлопчик з біленьким ковніром під шиєю. У руках держить чорний хрест і все глядить на него. За ним такі самі чотири хлопчики несуть трунву. На її вічку білий, тоненький хресток, а ціла вона синя. В головах трунви прибитий віночок із жовтобрудних цвітів. З отсих самих, що ростуть по при камінях на подвір'ях каменичних. Такий віночок, як колачик бідного мужика, що дає в церкві за пости-біг.

За трунвою плетеся кілька жінок. По них не знати, котра молода, а котра стара. В руках тримають малі, погаслі свічки. Під пахами несуть напівзів'ялі вазоники. То ті марні цвіти, що ніколи сонця задосить не мають і все з одного боку брудно-зелені, а з другого ясножовті.

Під ногами мокре камінне і мрака непорушна висить у воздуху.

Одна жінка плаче, а друга їй каже:

— Як був здоровий то грався цілий день коло моєї будки. Поправся заєдно у тім рівці, що дощ викопав довкола будки і витягав всякі камінчики. Курятко без квочки, ну кажу вам, як курятко. І не брешу вам, але правду говорю, що кожного дня я вибирала черствіші булки і кликала его до будки. Він сідав коло мене і їв. Як він красно їв!? Ручки такі маленькі, а він ними щипав мацінькі крішки та в ротик, у ротик. Най бог запише мені лишень тоті булки, що я ему надавала...

Жінка плаче дальше.

— Осінь, осінь его доконала, сирий люфт і студінь. Бо ви цілий день не бували в хаті, а его різало без вас та й зарі-зало. А я приходила до него і свіженькі булки приносила, але він вже не їв. Водиці ему треба було раз по раз. Лежав, як

рибка, і все ротик роззявляв. Потім посинів геть, а пашіло від него вогнем. Якби хто під ним вогонь розіклав, а его кісточки як поліңця накидав, аби горіли...

Идуть всі помучені, зів'ялі, сіру мраку хрестом прорізають.

— Але він умер, відай, від тої канапи, що на ній лежав. Відки ви таку канапу дістали? Бігме, така, як гріб з подертих міхів. На такій канапі може здоровий умерти. Я би боялася тої канапи, якби-м сама з нею лишилася. Втекла би-м або порубала би-м, ні, я би єї в хаті не тримала!

— То канапа его тата, він на ній родився, то спадок. Як вибирався з першого поверха, то нам єї лишив.

— А де ж він тепер?

— Не знаю...

Маленький похорон звертає в другу вулицю. Чорний хрест обвився сивими цяточками мраки, хлопчики померзали, і баби ледво лізуть.

Идуть серединою улиці, як подерті тіні, чужі і не знакомі з ніким.

А цвинтар буде, лиш его крізь сіру мраку не видко.

СОН

Спав твердо.

Ліс шумів, стогнав, тонкі шепти рвалися з маленьких галузок і падали разом із змерзлим інеем. Так, якби маленькі дзвоночки падали.

Вітер вив як гнаний пес.

Небо чисте, задубіле, а місяць такий на нім ясний, як на різдво.

Третильник спав твердо. Головою сперся на свою купу кукурudzів, а ногами на дві панські. Чорне волосся посивіло від інею, руда сардачина побіліла, моцні руки не чули зимна, а лице, спалене вітром, поцегліло.

Балакав крізь сон і за кожним словом випускав з уст сніп білої пари. Голос его йшов з вітром до ліса і бився довго від одного дерева до другого.

— Не рунтай тото, бо воно зароблене, ти від мене береш, доброго богача найшов...

Здоймив кулак, але він безсильно спав на сухе бадилля.

— Я можу працювати, бо маю моцні руки, як кінцке копито... Талапну раз, та й дух віскочив!..

— Землю цулуй, де си поступиш, бо вона ци твоя, ци чужа, то ти з неї жиєш, своя родит і чужа родит... Певне шо правда, ой допевне! Грунт то спосіб до всего, як твій є. Він тебе загреє, і накриє, і погодує, і честь тобі поведе...

Закашляв як у великі труби заграв.

— Як не маєш свої ниви, то не маєш куди ходити, не маєш по чім... Нема, нема, о, нема...

Поставив кулак під голови.

— Я довго бідив по чужім поли. Але бог міні вігодив, дай боже так кождому. Взяв та й дав. На, тобі, каже, грінку землі але не пусти, тримай... Зубами держи єї, кохай, як коли жінку, шо тобі під руку вдалася...

Капелюх впав з голови і з вітром покотився.

— Танаску, мой, а скинь капелюх, та же ти перший раз вішов цеї весни у поле — так годитси... Як бог даст, то буде пшеница. Колачі спечемо і дамо таким, шо не мають з чого спечи... Дамо, дамо, як нам бог дає, та й ми дамо, дамо...

Ляг хрестом.

— Межу кортит також зробити колос, бо межа таки земля, вона ще ліпше... Я тобі по смерті лишу... Аді, як скатерть рівна, лиш чорна. Я тобі накрию у полі цев скатертев стів, а ти меш істи і бога молити, шо-с такого тата мав...

— Весна красна, аді, ори собі, не роби сказів, а воли напій та й повертайси перед сонцем, бо за худобу білший гріх, як...

Збудився, ще почув своє послідне слово спросонку. Глянув на небо, потім обернувся за куражкою, посмотрив долонею по голих грудях, перехрестився.

— Така лють зараз з осени! Ще сніг отут присипле... На дворі зима, а мені така файна весна приснилася... Гай, Якове, лупи кукурудзки, де вже кілька спати!..

БАСАРАБИ

I.

Тома Басараб хотів повіситися у кошниці в саме полудне. Але Томиха наробила зойку, всі сусіди покидали цїпи з рук, всі сусідки повилітали з хорім і прибігли на Томино обійсте. Відважний Антін, той, що тягнув зуби по шустці, заліз у кошницю, і бог знає, як він там собі порадив, але Тому витягнув, що ще дихав. За той час цїле подвір'є заповнилося людьми і дїтьми. Вони стояли і дивилися з великим страхом.

— Та чого стоїте, як на заводинах, та допоможіть міні его занести до хати. Оце раз дурний нарід — гадаєш, що ті вкусьть?!

Тому занесли до хати, а товпа вийшла за ворота і почала судити по-своєму.

— Басараби знов зачинають вішатися, не мають гаразду в голові.

— Та лиш тому три роки, як Лесь затягся; господи, яка тогди буря зірвалася! Міні з хати цїлий причілок урвало.

— Басараби мають вже до себе, шо тратяться один за другим.

— Я пам'ятаю, як повісився Николай Басараб, потім за ним стратився Іван Басараб, а ще не минуло було рік, а вже одного досвітка на маленькій вишенці зачепився Василь. Обтряс із неї увесь цвіт, мав повне волосе того білого цвіту. То вже три, а я ще рахуюся молодий чоловік — міні може є, а може ще нема трийцять і п'ять років.

— Ти пам'ятаєш це, а я тямлю, як на бантині повис їх прадід. Богатирь був теменний, гроші сушив на верені і пішя ніколи не ходив. Мав такого чорного коня, шо браму переска-

кував і канчук все мав коло себе. То вповідали люде, що він гонив людей на панщину і тим канчуком мясо рвав на людях. А одного ранку розійшлася чутка, що старий атаман висить на бантині. Я ще малий був, але так як сьогодні виджу цару народа на его подвір'ю. Як его відтяли і несли до хорім, то такий був страшний, що жінки зі страху плакали. А хлопці нічо, лишень казали: о, вже не меш із нас шкіру кавалками здоймати, вже ті тот висадив на бантину! Потім у день, чи в два дні така звіялася буря, такі вітри подули, що дерево з коренем виривало, а хатам здоймало верхи...

— Та показують люде ще на старій могилі гроби Басарабів. Вони були ховані за окопом, не на самім цвинтарі. То є тоті гроби і за старим, і за новим цвинтарем, а все самі Басараби там ховані.

— А ви ж гадаєте, що піп та має право такого ховати на цвинтарі? Аби давав цілий маєток, то не можна. Відки такого проклятого пхати межі люде!?

— Но, но, тепер Басараби попускають голови в долину. Такі будуть ходити чорні та невеселі.

— Коби цес не потягнув за собою більше, бо то їх всіх пазить. Дивися, один стратився, дивися, я то десять їх наставилося. Вони всі зчеплені до купи. Біда їх всіх на однім мотузку провадить...

— То до семого коліна буде їх так душили, а як семе коліно мине та й нема моці вже. Десь котрийсь добре заслужив-ся перед богом. То кара, люде, сему кістку аж карати! Бог немає гіршої карі на землі...

— То видко по них, що їх бог карає. Бо і маєтки їм дає, вони богачі, і розум їм дає — а нараз все забирає та й висаджує на бантину.

— Та же лишень треба подивитися на їх очі. То не очі, то така чорна рана в чолі, що живе і гниє. У одного таке око як пропасть, погляне та й нічо не видить, бо то око не до видіння. А в другого воно одно лишень живе, а решта коло него камінь — чоло камінь, лице камінь, все. А сей Тома, ніби він дивився коли на чоловіка як варт? Око ніби на тебе справлене, а само дивиться десь у себе, десь у глибіню безмірну.

— Дивиться око на тот давний гріх, що за него їм кара

йде. Він там у них усередині покладений, аби всі дивилися на него і аби спокою не мали, аби була кара.

— Сесі Басараби то на покаяніє людське вони родяться і багатіють, і душу гублять.

— Тяжкий гріх мають у своїй фамілії і мусять его доносити, хоть би мали всі піти марне!

— Гріх, люде, гріх не минає, він має бути відкуплений! Він перейде на дитину, він зійде на худобу, він підпалить обороги, градом спаде на зелену ниву і він чоловікові душу возьме і дасть на вічні муки...

Жінки слухали і мало не хрестилися, діти посідали поміж ними, а хлопи ще довго балакали за гріхи і поплелися вкінці до корчми.

II.

Всі Басараби зійшлися до Семенихи Басарабихи, бо вона була найстарша і найбогатша в їх роді. Тому також привели. Семениха налагодила їди і пиття і обсадила великий стіл кривними, а Тому поклала на чільне місце.

— Тодоско, не плачь вже, бо доста вже з тебе, бери та сідай та тішмося, що сьмо всі вкупі. Сідай, роде мій, най з тобов все щастє сідає. Коби був Семен, то би він вас знав просити і присилувати. Николаю, а чи пам'ятаєте, як вам фляшку з горівкою розбив на голові і пироги викинув псам, що сьте не хотіли з ним пити!

— То не було, бабо, жарту з дідом, або гинь або пий!

— Я до тебе, Томо, нап'юся, бо-сь міні наймиліший! Найся вп'ю! Бабі не багато треба, аби заспівала дівоцької...

— Ей, Томо, Томо, коби-м у твоїх роках учинилася. Гай, пий, не пускай очий під стіл. Коби ти очі не пускав у долину, але вгору, то легше би твоїй душі було. Пий до вуйка Николая...

Вона стояла перед столом висока і сива, і проста. Очі мала великі сиві і розумні. Дивилася ними так, якби на цілім світі не було такого кутика, аби вона его не знала і, закотнвши довгі білі рукави, не зробила в нім того, що порядна господиня робить, аби вона не спрятала, не прихарила і не звела всего до порядку.

— Бабо, у вас добре і їсти і пити, бо хоть ви мовчите, але очі ваші просять.

— У мене таки так, я очі маю, аби сміялися, аби жартували. Я не маю їх, та й мама їх не змалювала, аби плакали. Коби ви із своїх очий прігнали тоту мраку чорну, що вам світ затемнює. У моїх очах є мої діти, є моє поле і моя худоба і мої стодоли та чого їм застелюватися журою? Як прийде жура, а я виплачуся, зарумаюся, та й обітруся.

— Не кожда натура однака, бабо, є така, що хоть ти її медом годуй, хоть ти її у найкращу весну пусти на зелене поле, а вона плаче.

— Ей, Басараби, Басараби! У вас нема дітей, у вас нема нивки ані худобинки! У вас є лишень хмара і полуда і довгий чорний чупер, що вам сонце закрив. А бог вас карає, бо ви маєте на его сонце дивитися, ви маєте дітьми тішитися і зеленим колосом на веселім лиці гладитися. Томо, та бо бери, не гнівайся на бабу. Баба тебе до хресту носила, баба плакала, як тебе до войска виряжали, баба на твоїм весіллю кісточками до купи дзоркала. Баба вам не воріг. За то, що душу хотів-есь загубити, за то я гніваюся на тебе. Але вперед з'їжте, що-м вам понаварювала, бо я задурно не хочу робити, а потім будем говорити.

— Родє мій чесний та величний, тішуся тобою, як не знати чим, що мене не забуваєш, що мене любиш і за моїм столом п'єш та файні слова говориш!

По гостях мигнула ясність щастя, як часом сонце замиготить по чорнім, глибокім ставі. Всі очі піднеслися і справнилися на бабу.

— Ий, Басараби, аді, аді, кілька очий, сам, саміський сум і туск!

— Бабо, не кажіть так, бо ми всі такі контетні вашими словами, як коли би-сьмо вино солодке пили. Ми би вас, бабо, брали по черзі до хати, аби нам з вами весело було.

— То я, стара, маю вам хати звеселювати? А ваші ж жінки де, а вони цвітуть!? А вони вам сорочок не вішивають? А вони дітям вашим голов не миють? Ви не видите нічо, не видите, бо-сьте сліпі. Бог вас покарав сліпотою...

— Бабо, ану ж ми повстаємо та позакурюємо собі люльки,

бо чого ми будемо сидіти за столом, як трунок нічо не приймає?

— Вставайте, вставайте та куріть, а я сяду собі коло Томи, та буду его питати, що таке тяжке пригнітило его душу...

III.

Тома, чоловічок маленький, сухий, з довгим, чорним чупром, що спадав лагідними, гладкими пасмами на широке чоло. Очі темнокарі блукали під чолом, як по безкраїх рівнинах, і дороги по них найти собі не годні. Лице смагляве, застрашене, якби діточе. Він висунувся з-поза стола і сів коло баби Семенихи.

— Розповідай же нам, Томо, чого тобі так тяжко на світі жити, чому ти хочеш покидати свої діти, свою жінку та й рід? Не встидайся, але викажи свою їдь, що тебе їсть, та може ми що тобі порадимо або поможемо?

Всі звернулися до Томи.

— Кажи, кажи, не затаюй нічо, та тобі легше буде.

— То нема що таїти, — відрік Тома, — я таїв доки міг, а тепер всі знаєте.

— Та нічо не знаємо, ти скажи, бо як не скажеш, то ми будемо гадати, що жінка тобі зла, або діти не вдалися, або ми тобі догорили. Та й обачіне май над нами. Ти знаєш, що як один у нашій фамілії стратиться, то зараз другого за собою тягне. А може межі нами вже такий є, що як вчув за твою пригоду, та вже надумав і собі стратиться? — сказав сивий Лесь.

Басараби як винуваті попустили очі в долину.

— Тодоско, та будь же тихо, не плач, не плач...

— Я не знаю, відки і як, але то такі гадки приходять, що не дають спокою. Ти свої, а гадки свої, та продираєш очі, аби нагнати їх, а вони як пси скавулять коло голови. З добра, люде, ніхто не закладає собі волівід на шию.

— А як тобі подієся така завороть у голові та чому ти жінці не скажеш, чому до церкви не підеш?

— То пусте, бабо, як вони обсядуть, то вони не пустять мене кроком від такого місця, де вони гадають мене прив'язати. Якби ви знали, якби ви знали! Вони мене так зв'яжуть, що на світі таких ланців нема, аби так глибоко заходили всередину.

Та й чую як дзоркотять коло мене... Дзорк, дзорк, дзінь, дзінь... Як зачнуть дзінькати, то голова пукає начетверо і уха десь так утворюються, як рот, і так люблять слухати той бренькіт. Я вночі обернуся та затулю одно ухо, а друге так розтвиряєся, що мені кості в голові тре. А я накриюся подушкою, а воно по подушці тими ланцями лупить. Та й ніби каже, ніби лопатою легенькою в саму голову слово суне: а йди ж, а йди ж, зо мнов так тобі буде добре, добре. А я ймуся за постіль та так тримаюся, що м'ясо в руках тріщить, як би живе розтягав...

— Та чого ти таке кажеш, та чого ти таке нагадуєш? — крикнула на Тому его жінка.

— Ти не страхайся, жінко, бо тепер вони від мене відвернулися геть, мені тепер так легко, як би-м на світ народився. Але я вам хочу уповідати, яка то мука є у того, що тратиться. Такий чоловік аж має бути спасений. Бо ще за его живота з него нечисте душу викопує, отаки отак, що викопує. Рве тіло, кості розважує, аби собі до душі такі дучки поробити, аби єї відти вибрати. Яка тото мука, який тото страх, яка тото біль, то за такі страждування дав би собі ногу або руку відтяти!

— Та як воно тебе по ночах пазить, де воно тебе ловить?

— То чути наперед, що воно прийде, та й воно не питає ні дня, ні ночі, ні сонця, ні хмар. Отак встанете рано, помолитесь богу та й йдете собі на подвір'є. Станете на порозі та й закаменієте. Сонечко світить, люде вже коло хатів викрикують, а ви стоїте. Чого стоїте? А стоїте того, що щось вас у голову дюгнуло, збоку, не дуже, легонько. А з голови йде до горла, а з горла в очі, в чоло. Та й вже знаєте, що десь із-за гір, із-за чистого неба, ще з-позаду сонця припливає чорна хмара. Ви не годні сказати, відки ви знаєте, що вона прийде, але зо три дні ви наслухаєте єї шуму, як вона залопотить попід небо. Та й пускаєте увесь розум за нею, він біжить від вас, отак, як пастух вівці лишить, отак до знаку ви лишаєтеся такі самі, а страх такий великий, що боїтеся одно слово сказати. Заціпите вам зуби, та й чекаєте.

— Я знаю, Томо, я розумію, якурат воно так, — сказав Николай Басараб.

— Николаю, ти здурів, чи що тебе напало?!

— Я лишень так...

Басараби поглянули недовірливо на Николая і замовкли.

— Люде, ви не страхайтеся, що Тома вповідає, бо як він вам розповість, то вже мете знати, як воно цускаєся до хрестянина. Бо то десь ваш ще прапрадід воював з турками та вбив семеро маленьких дітей, наткнув на спис так, як курят, та й его боі покарав, бо він зараз покинув воювати і ходив з тими дітьми тринадцять років. Ніби не ходив, бо то погнило, але все носив той спис і все ему виглядало, що він тоті діти носить. Та й відси пішла кара на Басарабів. То ще, як я йшла за Семена, та мої мама мені повістували за се та й не радили йти. Та той гріх за тоті діти ви покутуєте, але то межі вами десь-не-десь прокидаєся. Не кождий Басараб носить той гріх, лиш бог одному котромусь кладе его в сумлінне. Та тому ви не напуджуйтеся, а що Тома каже, то ви собі затямте, як то гріх грасує, доки не відкуплений. Бо тіло все перебуде, по нім нічо не пізнати, але сумлінне точить. Та то видко на дереві, на такім великім, що хмар досягає. Розколеш его, а там сама червоточина, червака не видко, ніколи не вздрите, а сточене є раз коло разу. То так сумліне точить з рода в рід.

— Сумлінне точить, а то кара над усіма карами.

— Та розкажуй, Томо, як воно тебе точить? Не поможе нічо, треба вислухати.

— Воно точить, але не каже за що, бо якби я вбив або підпалив, то воно видить, але я неповинний, а воно карає. Та як така хмара злопотить по небі, та й тогди приходить сам час, аби тратитися. Йдете коло води, а вона вас тягне, так цілює, як обіймає, як по чолі гладить, а чоло таке як грань, як грань. Таки би-сьте у ту воду, як у небо скочили. Але десь відкись винирає в голові слово: тікай, тікай, тікай! І гонить вас стома кіньми від тої води, забирає всю пару з грудий, а голова розскакуєся, бо дуріє. Аж тепер дуріє. Глипнете на вербу, та й вас знов зіпре. Руки такі чиняться веселі, аж скачуть та й без вас, без вашої причини, самі таки. Хапаються за галуззя, пробують, моцують, а ви от як на боці стоїте, от як не робите ви, лишень руки. Та й знов набіжить слово: тікай, тікай! Руки обсипаються огнем, падают, як усушені, та й знов тікаете. Як кого, на очі побачите, або жінку, або дитину, а воно также кричить: тікай! Але і говорить до них і смієся, а все то так, як би не я

говорив і тручає там, де нема людей. Приходить до такого, що вам нагадуєся така грушка, що ще як-сьте дитиною були, та виділи-сте єї. Де який клинок, де який гак, де яка бантина, все вам нагадаєся. То гонить воно чоловіка у тисячу боків нараз, а не знати, куди йти. А потім лишить, нараз лишить. Мине година, або й дві, або й день, та й знов приходить. Серце застигає, очі так плачуть, так плачуть, що викапують. Але ані слів не видко, ані плачу не чути. Та й провадить вас знов, та й мордує наново. Я не раз випивав цілу квартиру горівки і пролигав одну перчицю за другою, аби перегризло, але нічо не помогало...

— А вчера то мене вже так придушило, що-м стратив геть розум і очі, і руки. В саме полудне прийшло. Як прийшло, та й показало бантину у кошниці. Кожду крішку на ній показало, кождий сучок. Та й таки-м не спирався, бо не було куда, лишень відмотав-єм воловід від ясел, та й заліз у кошницю. То так спокійно міні було, так легко, що я замотував той мотуз і пробував-єм, ци добре держить, і все знав-єм, як треба зашмуток зробити, як зависоко підтягнути. Я сьогодні дивуюся сам, як я так спокійно і весело тратився. Але тепер міні, богу дякувати, відійшло, і такий-єм рад, рад...

Басараби як би піснули у дубовім сні.

— Гріхи, люде, гріхи, треба бога просити.

— Доктори кажуть, що то така нерва є, що вона так хорує, як би й чоловік. Вона десь є в чоловіці та вона розум відбирає, як заслабне.

— Ей, що докторі знають!..

IV.

— Мой, а вийдїть за Николаєм, де він пішов? — сказала Семеніха.

Басараби здригнулися, жаден не рушився з місця. Показали.

— Та вийдїть за Николаєм, кажу... Де він пішов?

Жінки заголосили. Басараби позривалися і гурмою вийшли надвір.

— Тихо, тихо, хто знає ще, не робїть крику...

ОЗИМИНА

По селі сотаєся, пливе тоненькими струями, розпадаєся на мацінькі крапельки один голос, осінній, сільський звук. Обіймає він село, і поле, і небо, і сонце. Протяжна, тужлива пісня вилискуєся по зораних нивах, шелестить зів'ялими межами, ховаєся по чорних плотах і падає разом з листем на землю. Ціле село співає, білі хати сміються несміливо, вікна ссуть сонце.

На однім городі зеленієся латка озимого жита, а коло него на кожусі лежить білий, як молоко, мужик. Старий дуже з померклими очима. Коло кожуха его паличка лежить також дуже давня, бо кавулька геть долонею витерта. Сонце гріє ему просто в лице, якби лишень его мало на землі.

Старий так заслухався в тонку осінню пісню, що сам пищить, як дитина. Він говорить, а оріх раз-по-раз кидає на него широке своє листе. Білі мотилі граються над ним, кортить їх сісти на біле дідове волоссе. Але він піє, говорить, а сусідські коготи того чують і за ним потягають.

Свариться зі своєю смертею.

— Мині тебе не траба, — пищить він до сонця, — не зашкірюйси до мене, бо задурно. Мині траба дучі та штири дощці. Шкода твого труду, ти найди собі молодого якого, а мині пішли єї, бо забула, сука, за діда...

— Добрий косар, нема шо казати! Колос дійшов, похиливси, землю цулує, вже почорнів, а косар чикає! Та чоґо? Гадаєш, шо піду ще данцувати?! Я своє вже відбув, я контетний, мені нічо не бракне. Озми собі пушку того духу та й пусти з-за стола — я контетний...

— А може де є война та вона там запобігає, бо там молоде гине таке, шо лишень цулуй. А тут шо найде коло мене — пушту

коробку! Ти не пхайси межи молодих, але бери то, що до твого писка. Молодий най газдує, най він діти до розуму приведе, він тобі не втече, а хоть він у війні, а ти его не руш! Збирай у яму того, що до ями...

— Аді, руки, — підймає руку близько до очий, — ну, з чим тут бути? Таке старе шкурате, що постола тогідного не полатаєш! Шо ти цев руков годен удіяти? Чикай, не делькоти, як говорю. А мнесо де? Ніби я зз'їв? Я его не кусав, а як мнесо смакувало, то най посмакує і кістка. Доїдай, було не зачинати...

— А як я руки маю, то я собі йду у свою дорогу, а моя дорога, аді, стома стежками дорожитси по полю. Я барабульку вікопаю, я кукурудзок підойму, я борозенку лицем до сонця оберну, я зеренце посію — я все з руками зроб'ю! А без рук я дурень, коли маєш знати. То не штука зробити з чоловіка нічо та й піти собі на зломану голову! Ні, васпані, бер на плечі та й покладь на місці там, де міні лежине є.

На озимині з'являються кури і пасуть.

— А-уш, бо піб'ю на капусту! Ти не дивиси, що я старий, але я ще такого звіря заможу, ще заможу. Не маєш що їсти на подвір'ю?

Встає, спираєся на палицю і йде на озимину.

— Файне, зелене, а вона тото псує... Земля все молода, вона як дівка, свьито є — то вбереси, будний день — то вона по-будному вбрана, а все дівочить — відколи світа та сонця.

Сідає серед зеленої озимини, підпираєся палицею і мовчить. Він мовчить, а село сумно довкола него співає, а верби кидають у него зісхлим листем...

ЗЛОДІЙ

Посеред хати стояли два дужі, моцні хлопці. Сорочки на них подерті, лиця покровавлені.

— Не май, чоловіче, тої гадки, аби я тебе з рук пустив...

Сопіли оба, були помучені і ловили в груди воздух. Коло постелі сперлася молода жінка, застрашена і заспана.

— Не стій, але піди зараз за Михайлом і за Максимом, та скажи, аби зараз прийшли, бо я злодія маю в руках.

Жінка вийшла, а вони лишилися.

— Цес якби лучив на слабого, та й взев би жите коло власної хати.

Приступив до лави, взяв квартиру з водою і пив так лакомо, що чути було булькотанне води в гортанці. Потім рукавом обтирає лице і, глядючи на него, казав:

— Не траба йти до цирулика, цес пустив крови доста.

А ще сих слів не сказав, як злодій вдарив его кулаком межи очі.

— Ти б'єш, та й я буду, ану хто ліпше?

Буковим, грубим поліном замахнувся і злодій упав на землю. З ніг сикнула кров.

— Тікай тепер як можеш, я тобі нічо не скажу.

Мовчали довго. Тусклий каганець не міг продертися через темряву по кутах, а мухи почали гудіти несміливо.

— Та затамуй собі кров, чоловіче, бо вся вітече.

— Дай міні води, газдо.

— Дам тобі води, кріписи, бо не знаєш, шо тебе чекає!

Довга мовчанка.

— Ти, вижу, моцний, газдо.

— Я потний, небоже, я коня на плечі беру, ти недобре трафив до мене.

— А натуру маєш мнєку?

— Я мнєкий, але злодія живого з рук не пускаю.

— То я маю вже тут загинати?

— Або я знаю, чи ти твердий, чи мнєкий? Як-ис твердий, то можеш вітримати...

І знов тишина запанувала в низькій хаті.

— Затамуй собі кров.

— Нащо, аби гірше боліло як меш бити, кров то є сама біль.

— Як я вже буду бити, то мусит боліти, хіба би-с дух спустив.

— А бога не меш боятиси?

— А ти бога боявси, як-ис ліз у комору? Та там увес мій добиток, та якби ти був тото забрав, та ти би мене на віки вічні скалічив! А чому ж ти не лізеш до богача, але до бідного?

— Пропало, нема що говорити! Бий, та дай мені спокій!

— Певне, шо буду бити.

На долівці зробилася калужа крові.

— А ти як маєш сумліне, газдо, та не забивай мене по трошки, але озми то поліно та бахни ще так по голові, як по ногах, та збудешси клопоту, а мені легше буде.

— Ти би хотів відразу! Чекай, жди, годи, най люде прийдут.

— То ти хочеш добрим сусідам бай зробити?

— Вже йдут.

.

— Слава-йсу.

— Навіки слава.

— У вас, Гьоргію, шос зновилоси?

— Та зновилоси, прийшов гість та й траба єго приймити.

— Нема балакання, шо траба. Максим і Михайло заступили цілу хату, головами досягали стелі, а волоссе їх досягало ім поперека.

— Сідайте та вібачьйте, шо-м зупсував вас ночи.

— Та то оце він на землі?

— Він.

— Хлоп як звірь, мали-сте труду доста, заки вліз си до хати?

— Дужий, ей, тото дужий, але на дужчого трафив! Та заки шо куда буде, та сядьте за стів тай гостя просіт.

Гьоргій вийшов і за хвилю приніс бутлю горівки, солонину і хліб.

— Та чому не берете і его за стів?

— Каже, шо не може встати.

— То я поможу.

І газда взяв злодія попід пахи і посадив за стів.

— То ви вже в хаті мали з ним суперечку, Гьоргію?

— Та хотів мене заголомшити. Як ні угрів кулаком межи очі, то кажу вам, шо тут, тут було падати. Але-м намацав полінце коло себе, та-ем го морснув по ніжках, а він сів маком.

— Ви єму не дивуйтеси, бо кождий хоче боронитиси.

— Та я нічо не кажу.

Злодій сидів за столом блідий, апатичний, коло него Максим, а дальше Михайло. Коло печі стояла жінка в кожусі.

— Гьоргію, шо ти хочеш з ним зробити? Люде, спамнетайте его, він хоче чоловіка вбити.

— Жінко, я вижу, шо ти боїшси, та ти собі піди до мами, переночуй собі, а завтра прийдеш.

— Я не вступлюси з хати!

— То меш з нами горівку пити, але не вівкай, бо спарю. Лізь на піч та й спи, або дивиси, або як хочь.

Вона ані рухнулася від печі.

— Баба бабов, Гьоргію, вона боїтси, як жид, бійки, не дивуйтеси.

— Е, шо ми будем на ню дивитиси, дай боже здоров'є, чоловіче, я до тебе нап'юси. Не знаю, хто за кого будем гріх мати, ци ти за мене, ци я за тебе? Але гріх мусит бути, так зайшло, шо без гріху не обійдеси. Гай, пий.

— Не хочу.

— Мусиш пити, як я просю! Горівка тебе трохи одерзне, бо-с гет уплошів.

— Я не хочу з вами напиватиси.

Всі три газди обернулися до злодія. Завзяті чорні очі віщували єму згубу.

— То давай, най п'ю, але п'єть порцій нараз.

— Пий, а як нам збракне, то ще пішлемо.

Наливав одну по одній і випив шість. Потім пили Михайло і Максим. Закусували і знов пили.

Михайло:

— Скажи ж нам, чоловіче, відки ти забрів у наше село, чи ти близький, чи далекий?

— Я із світа.

— А як ти, чи нашої мужицької ложки, чи міщанскої, чи панскої? Бо інакше до тебе застосуємоси. Мужика то так б'єси: зо три рази люшнев дулуманом по голові, скілька раз по лици, аби впав. Бо мужик твердий, до него траба твердо братиси, а як він під ногами, то легка робота. А пана ріхтуєси знов на іншу моду, люшні не показуй, бо вмре відразу, але пужівном настраш. А як він делькотит на цілім тілі, то дай у морду два рази, але також не дуже: пан вже під ногами. Походи трохи по нім минуту, дві, та й готовий, ребра потерті на форост, бо то біленька кістка, як папір. А жида береш на пірший вогонь за пейси, він скаче, плює, корчитси, як пружина. Але ти на то не дивиси, лишень закладаєш великий палец межи два малі та й дюгом єго попід ребра, все дюгом. Це легка бійка, але болюча дуже...

Газди тяжко, тупо засміялися, а Михайло встромив голову поза Максима і чекав, що єму злодій скаже.

— Ну, до якої віри пристаєш?

— То, газдо, таке, що як ви п'єте горівку, то ви мене жадним способом живого з рук не пустите.

— Правду кажеш, бігме, правду, за це ті люблю!

— А заки вб'єте, та дайте ще горівки, най нап'юси, аби-м не знав коли і як.

— Пий, на таке діло пий, я не бороню, але чьо ти на мене лучив, бодай тебе бог скарав! Мой, я твердий, я камінний, тебе з моїх рук ніхто не вірве!

Злодій випив ще п'ять келишків.

— Бийте кілько хочете, я вже злагожений.

— Чикай, брьи, добре, шо ти вже контетний, але ми ще не контетні, ти по п'єть, а ми по одній. Як тебе здогонимо, пічнем говорити.

Михайло дивився дуже весело, Максим якусь думку мав, але боявся її виявити, а Гьоргій був неспокійний.

— Виджу, люде, шо буде біда, уступив би-м си гет, а щос ні до него тягне, ланцухами тягне... Гай, гай, пиймо, заку-суюмо.

— Газдо, дайте, най вас поцулюю в руку, — сказав злодій до Максима.

— Ов, чоловіче, ти дуже боїшси, ов, це нефайно!

— Бігме, вас не боюси, бігме і сто раз забожуси, шо не боюси.

— А шо ж?

— Міні легко стало на душі тепер та я хочу цього газду в руку поцулувати; він сивий чоловік, міг би бути моім татом...

— Чоловіче, лиши мене, бо я мнекий на сумліне, я не хочу, будь собі без мене...

— Але дайте руку, бо гріх мете мати, я хочу вас поцулувати, як рідного тата.

— Я цалком мнекий, чоловіче, не цулуй мене.

Михайло і Гьоргій аж роти пороззявляли і горівку перестали пити. Наїжили чупер і своїм вухам не вірили.

— Тумана пускає, чьо він хоче? Ти, небоже, такого способу трібуєш, е, ми й на це вчені!

Максим витріщив очі як баран і не розумів, що дієся.

— Зміркував, шо я мнекий, зараз угадав...

Говорив, аби оправдатися перед Михайлом і Гьоргієм.

— Дайте, дайте, газдо, але із щирого серця, бо як вас поцулюю в руку, то міні буде легко: я вижу, шо вже міні не ходити по світі та хотів би-м віпрошитиси з вами.

— Ти не цулуй, бо я гет змнекну, я тобі і так простю.

— Але я вас прошю дуже, бо я дуже тяжко буду умирати, бо я ще нікого в руку не цулував, аби ніби так із серцем. Я не п'яний, бігме, ні, але я так хочу.

— Тихо, мой, не жвинди, не підходи подалеки, бо як угатю та й не дригнеш.

— Коли ви гадаєте, шо я дурю, а я, бігме, правду кажу. Я, видите, як напивси горівки та й мені отак утворилоси в голові, шо я маю згинуту і цього газду в руку поцулувати, аби

мині бог гріха зменшив. Та дайте руку, газдо, кажіт, най даст.

— Шо цес чоловік від мене хоче, коли я не порадою, бо я жилісливий такий, шо я не годен тому стерпіти...

Максим не знав, де подітися, що з собою робити в такім клопоті. Він встидався, як дівчина.

— Мнєкого все таке, все він у людей на посміховиску, така натура паскудна. Та ви знаєте, шо як я трохи горівки нап'юси та й плачу, та же знаєте. Було мене таки суда не кликати, бо я знаєте такий, як предиво...

Злодій хотів взяти Максимову руку, аби поцілувати.

— Цес злодій хоче шуков нас зайти. Ідіт, Максиме, геть від него, уступітси.

— Давайте горівки, Гьоргію, пиймо з-по три, аби-м раз дістали ідь, — сказав Михайло.

— Не йдіт, Максиме, не йдіт, вуечку, від мене, бо я зараз умру. Я не боюси, бігме, не боюси, але такий мене неспокій тре...

Він почав дрожати на цілім тілі, губи тряслися як живі. Михайло і Гьоргій пили горівку і не дивилися на него.

— Та чого ти си боїш, нема чого, я тобі дам руку поцулувати, вже дам, най ні і віо'ют, вже дам, на, цулуй, як ти собі жєдаєш...

Злодій прилип до руки, а Максим кліпав очима так, як би хтось его раз по разові бив по лиці.

— Мнєкому ніколи не варт бути, бо мнєкий чоловік нездалий до нічого...

Михайло розставив всі пальці в руках і показував Гьоргієві.

— Мой, мой, такі дужі, такі лакомі на бійку, шо раз лакомі, де ймут, там з мнесом, рвут.

А Гьоргій нічо не говорив, лиш заєдно плював у долони і наливав горівки.

— Доста вже, небоже, доста, пусти, най я собі йду, бо тут нема бога, я на таке не можу дивитиси. Вітегни руки з пазухи, не облапуй, ні, пусти, бо мені такий встид, шо не знаю, де подітиси.

— Я ще хочу образ цулувати, я ще хочу поріг, я хочу всіх, всіх де хто є на світі, — кричав злодій.

Жінка зіскочила з печі і втекла, Михайло вийшов із-за стола темний і п'яний як ніч, Гьоргій стояв і нагадував собі, що він мав щось робити.

— Максиме, ви мені з хати шуруйте, аби я вас тут не видів, бо вб'ю як горобца; гай, забирайтеся.

— Я піду, Гьоргію, я вам не кажу нічо, але ви не гнівайтеся, бо ви знаєте, що я мнєкий чоловік. Мені так здаєси, що гріх будете мати, я собі йду...

— Ідіт, ідіт, бо ви не хлоп, але зальопана баба.

— Та я то кажу, що я не до цего, я...

Максим піднісся і вийшов з-поза стола.

— Будьте здорові та й не бануйте, бо я, як якис казав, не до цего...

Злодій один лишився за столом, блідий трохи, але веселий.

— А ти відеш із-за стола, ци треба ті відти віносити?

— Я не віду, я вижу, шо не віду, бо я маю тут під образами сидіти.

— Ой відеш, бігме, відеш, ми будемо просити!

І кинулися на него як голодні вовки.

ТАКИЙ ПАНОК

Він такий маленький панок у такім маленькім місті, що там є багато жидів і один панський склепок. Тото місто стоїть посеред сіл, як скостеніле село, як падлина вонюче, як смітник цілого повіту. У торгові дні воно оживає, малюєся селами і веселе. На ринку стоїть комедіянська буда; якісь страшні музики вигравають у ній, страшні бестії вишкірюють зуби з полотен буди і якась панна воскова гримає в брязкучі тарелі. А перед будою стоять сільські люди у всіляких строях і дивляться. Ціла товпа справляє свої очі на деревляного блазника, що вибігає з даху буди і просить всіх досередини, махаючи руками. Сміх, гамір, сльози зо сміху. Але виходить деревляна дівчина і обіймаються з блазником. А сміху на ринку стілько, що жидам вуха деревіють, що пани в канцеляріях з крісел зіскакують. Увесь сміх із сіл лунає на ринку, старі мужики тягнуть синів і молодиць за плечі, аби йти за орудками, а тим ані в гадці покидати комедію. Аж надвечір маса розлізаєся і лишає пустий, гідкий ринок, аби зівав на ціле місто, як велика стайня.

У такім місті живе маленький панок. Він на пенсії, дітий не має і жінки не має. Сам сивий вже, в сивім капелюсі і сивім одінню. Цілий день він сидить у панськім склепочку і мовчить. Що пани другі пробують з ним говорити, то він на той час тягне зі склянки пиво і забуває потім відповідати. Найстарший гість, пан староста, також не може до него приступити. Мовчить цілий день у склепику і чекає на мужиків. То як часом мужичку хтось справить до панського склепу за таким вином, що від серця від'їдає, або за таким моцним, чорним цукром, що від него попускає в грудях, то вона стає перед склепом і не важиться зайти. Тоді наш панок вибігає зі склепику і каже:

— Чому не йдете, але боїтеся, ходіть і кажіть, що потребуєте, то я вам поможу.

— Коли, прошу пана, якос не смію йти межи пани.

— Ти, газдине, дурна, ти за свої гроші маєш право.

Мужичка входить, а панок забігає коло неї, якби вона до него в гості прийшла. Вона хоче цілувати всіх панів по руках і дуже несмілива.

— Не цюлуй, не лижи панам руки, бо ти — газдиня, ти ліпша газдиня як пані, бо ти маєш свій ґрунт.

Мужичка глядить на панка, дивуєся і стоїть.

— Кажі, що тобі треба, але сміливо, час вже, аби рускі газдині знали свою гідність. Ти панів не цілуй, бо вони з тебе живуть, вони твої слуги.

Пани регочуться, мужичка вже на правду боїться, а панок дивиться на панів і злий, дуже злий. Потім залагоджує мужичці її орудку і виводить її зі склепу. Перед склепом наказує її, аби панів ніколи по руках не цілувала, аби раз прийшла до розуму і шанувала себе, бо пани — злодії, розбійники. Мужичка смієся, дякує йому за вигоду і йде. А панок вертаєся до склепику і глядить на панів згори і підсвистує собі так весело, що его лице молодіє, очі прояснюються.

— Ви бунтуєте хлопів, я вас кажу арештувати, — каже і смієся староста.

Панок тягне пиво і в той бік не глядить.

— І хто би то був надіявся, що то за анархіст з цього пана Ситника?

Панок ще мовчить.

— А так ішов разом з нами, бавився, в карти грав, а на старість таки показав московську душу, москаль москалем.

Пани регочуться, бавляться, а Ситникові аж очі кровію заходять.

— Коли я не хочу більше кров пити, так як ви, і по полудні затикати подушками вікон, аби спати, я маю вмирать десь сими днями та я хочу хоч трохи перед богом стати чистий.

— До лазні, пане Ситник, до лазні за двацять центів, го, го!

— Буде вам лазня колись, тото буде лазня!

— Що ж, як збунтуєте нарід, як косу возьмете і хлопи за вами, то могла би бути лазня, але ви не такі знов злі.

Панок метушиться, бо до склепику увійшли два мужики і станули коло порога.

— А ви чого хочете, не стійте так, як злодії, бо ви пани собі, газди.

— Ми, проше пана, віпили би по скленочці вина, та кажут, що тут добре, а що в трунку направит, бо жиди болото дают...

— Ходіть зо мнов до другої станції, там сядете, скажете собі дати так, як люди... — каже пан Ситник.

— На шо, пане, ми отут постоїмо, ще нам сідати траба, нема часу...

— А видите, який ви темний нарід, а німець також хлоп, але подивіться на него, як він тут прийде. Просто суне, сідає, і баста.

Панок показує, як німець йде, як сідає.

Пани регочуться, мужики поставали, ні в п'ять, ні в десять. Вони попускали голови і не знають, що діяти.

— Ходіть, не будьте худобою, зараз ходіть, ви боїтеся осих панів? Та то ваші наймити, ви їх годуєте, вбираєте, а ви перед ними пляцком.

Мужики червоніють, пітніють зі встиду і йдуть за панком. Сідають у другім покоїку коло стола і мовчать. Він дзвонить.

— Прошу літру вина нам дати...

— Прошу, пийте, не розглядайтеся так, як би між збуїв попали. Я чоловік ваш, я з вашої кості і крові.

— Дай вам боже здоров'є, пане.

— Пани мене ймили межі себе, я їм служив, я вас забув, я грав з ними в карти...

— Пани мають свою забавку, мужики знов свою, кождий має своє.

— То не так, то так тепер є, що як ти русин, то маєш тримати з русьном, а як не тримаєш, то ти послідній лэйдак, драб і розбійник, розумієте?!

— То правда, шо най кождий свою віру тримає.

— А видите, а видите! Але я не був такий з-зámолоду! Я мав один образ у хаті, так я его десь купив та й повісив, руський образ одного митрополита. Але каже мені раз один пан: я до тебе прийду на візиту. Прошу, прошу дуже, — я кажу, —

та й іду додому, та й той образ із стіни та й під лужко. До мене пани часто заходили, а я все той образ ховав за кожним разом.

— То, пане, чоловік боїться, аби не прошкробав, аби штерна не втели, бо то пани не люб'є мужиків, ніби руснаків, що то так називаєси...

— То знаєте, я той образ скидав з стіни і назад клав зо двацять років. А при кінці то мені стало его жаль. Отак дивлюся на него, а він такий, як би злий на мене. Не злий, але отак, як би плакав на стіні. Мені здавалося, що як мене нема дома, то він плаче голосно, на всю хату...

— А це може бути таке, аби образ плакав?

— Ви мене не розумієте, мені так здавалося, що він плакав, і я не раз закрадався під мої вікна та й наслухав того плачу. А одного разу я вийшов з казина вже по опівночі та й йду додому. Прийшов під вікна, слухаю: плач, слухаю ліпше: таки плаче... Стало мені страшно, не знаю, чи йти до хати, чи вертатися? Стою, стою, дрожу, боюся. Зібрався я на відвагу...

— То сама опівніч, пане, то найнебезпечніша, лихе має тогди міць!

— Але ви не розумієте мене, то мене сумління так шило, так докучало, що мені аж голос причувся. Входжу я до хати, ледве на ногах стою, не чую нічого. Засвітив свічку, боюся на образ подивитися. Лягаю і конче хочу на образ подивитися, а не маю відваги... Глипнув, а він заплаканий. Мене в горячку, мене в дрож пірвало, кланцаю зубами...

— А то ж не страх, пане, самому з таким образом бути в саме опівночі!

— Слабував я тогди довго, гадав, що вже буде капут! Закликав я до себе руського священика, розповів ему, лагоджуся на смерть... Але бог мене помилював. По слабості я зараз виступив з уряду, подався на пенсію і сказав собі, що своїх людей не буду встидатися, що буду з ними жити і буду їх боронити. Я слабкий вже, довго вам не поможу, але доки ще лажу, то буду за вами ходити як грішник і благодіяти вас, не відкидайте мене..

— Дзінькуємо вам, пане, що з нами так красно забалакали-сте, коби таких панів було багато, дай вам боже погідливу старість...

— Ні, то я вам маю дякувати, бо я ходив по вашій кривді, як по м'якій подушці, я не мав того опам'ятання...

Панок розплакався, а мужики дивилися на него і казали:

— Пане, а дайте ж спокій, не турбуйтеся, ми на вас не гніваємося, а нам що до того, як пани живуть, вони мають своє право, а ми своє.

— Ви мене не розумієте, як ви мене не розумієте, я хочу, аби ви були людьми...

— Та ми, пане, кілька можемо, то ми стараємося, аби вас слухати, бо ви вчені та можете нам дорогу показати.

— Так, так дорогу треба знати...

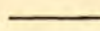
.

— Добрий якис панок оце має бути.

— Відай, трохи пиячок, але добрий чоловік.

— Є такі пани, що як нап'ються та й плачуть...

— Е, є і межі ними такі мнєкі, — балакали два мужики, додому йдучи.

МОЕ СЛОВО

МОЄ СЛОВО

Білими губами упівголос буду вам казати за себе. Ні скарги, ні смутку, ні радості в слові не чуйте!

Я пішов від мами у біленькій сорочці, сам білий.

З білої сорочки сміялися. Кривдили мене і ранили.

І я ходив тихонько, як біленький кіт.

Я чув свою подлість за тихий хід, і кров моя діточа з серця капала.

А спав я у наймленій хаті посеред брудних туловищ, сплєтєних розпустою.

Листочок білої берези на сміттю.

Я скинув мамину сорочку. Мій діточий світ і далеке поколінє мужицьке лишилося за мною.

Передо мною стояв новий світ, новий і чорний.

Я ловився за його поли, а він згїрдно глядїв на мене.

Як жебрак маленький.

Я занїмїв був із болю. І мовчав я довгі, довгі роки.

Мої слова неказані, мій плач недоплаканий, мій смїх недо-смїяний!

Лягли ви на мене, як лягає чорне камінне зломаного хреста на могилу в чужині!

Я найшов товаришїв.

Вони погодилися з новим світом. Я говорив їм за мій покинений і за новий, що кривдив нас.

Кадали, що брешу.

А я рвався і падав у болото із знесилля і не уступав.

Сказали, що я брехун іще раз. І покинули мене.

А як я плакав, то мама ридала:

— Ти сам з собою будь, бо пани тебе не приймут. Не покидати було мене.

І лишився я, як корч лугу серед поля.

Я сидів посеред піль.

Мої думки снувалися довгими скибами плідючої ріллі. Ссали землю і годували мене самотою.

І ще приносили солений піт і тихі пісні, що снувалися за орачем, за плугом і за погоничем. І поїли мене тим спокоєм, що мріє над ярмами волів у плузі.

Бачив я ще маленькі огники між маленькими пастухами і вівці по полю.

Я тут буду як буйний вітер панувати, заспіваю свою пісню!

Я сотворив собі свій світ.

Праворуч мене синє поле і чорні скиби, і білий плуг, і пісня, і піт солений.

Ліворуч чорна машина, що з червоного рота прокльоном стогне.

А в серці моїм мій світ шовком тканий, сріблом білим мерезаний і перлами обкинений.

У своїм царстві.

Буду свій світ різьбити як камінь.

Слово своє буду острити на кремені моєї душі і намочене в труті-зілляю пускати буду наліво...

І слово своє ломати буду на ясні соняшні промінчики і замочу його в кожній чічці і пускати буду направо.

А свій камінь буду різьбити все, все! Аж на могилу свою його покладу як мертву красу.

А вишня в моїх головах возьме всі мої болі на свій цвіт.

А в своїм світі я жию, жию!

Як безумний бреду хмарою своєї фантазії.

Сто раз розпускаю сили душі моєї, аби далекими світами відшукали мені щасте моє.

Василь Стефаник.

МОЄ СЛОВО.

ОПОВІДАННЯ.

Львів, 1905.

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКО - РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛНИ.
зарєєстрованої спільки з обмеженою поручкою у Львові.

Титульна сторінка першого видання збірки В. Стефаника
„Моє слово“. Львів. 1905.

По тихім ставу моєї минувшини пливуть неводи сердечних
моїх бажань, аби виловити всі ясні хвилі життя мого.

Але неводи рвуться і не годні нічого зловити.

Вертають до мене помучені і без нічого — як мужики з лану.

І я смутний дрімаю на хмарах.

А як грім трісне, то я здоймаю чоло вгору наново.

І лечу, лечу на чорних хмарах...

Золотою стрілою прорізаю світляні висоти.

В чорний чупер ховаються звізди, як у чорну хмару.

Студені хмари від моїх очий теплим дощем спускаються на
землю.

Але сонця дійти я не годен.

І падаю з високості в долину.

Як старий жовняр деревляними ногами блукає, так я блукаю.

А крила гояться і я знов лечу до сонця, до щастя.

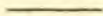
І знов ріжу зводи небесні і падаю.

Я був щасливий.

Коли я глядів дитиною на мамині очі, як по них сунулися
тихесенько пречисті хмарки щастя — я був щасливий.

А тепер на ті очі смерть долоню поклала.

А я шукаю щастя під небом і падаю...

Василь Стефаник (фото 1903 р.).

СУД

I.

Ковалюк підняв орчик догори та й казав музикам:

— Грайте до порядку, як має бути, бо це весіле буде славне на всю Україну і в Коломиї, і в Станіславі...

— Оце-с вже не потребує весіля, але ще є два такі, що мають гуляти.

Він показував на Федька Продана, що лежав із розбитою головою на снігу. Коло нього сиділа його жінка, тримала новий капелюх у руках і питала:

— Та що кажеш робити, що до дітий переказуєш?

І ще щось до нього говорила, ніби на тамтой світ переказувала.

А Дмитро Золотий ходив поперед ворота з куснем грубої розвори та казав до громади людей на вулиці:

— Ні один най не вакаєся поступити отут, бо зараз від цієї розвори усне — це вам кажу!

— Кого б'ють?

— Богачів.

— Хто б'є?

— Весіле.

— А Федька вже вбили?

— Він вже на тамтім боці.

— То его смерть, а чій кременал?

Дзвін на селі почав голосити тревогу.

— Зараз громада збіжтси та й не даст.

— Даст, даст, буде отут чипіти так, як ви, — відповів Золотий.

Коло хорімних дверей чинилася нова баталія. Михайло Печенюк заперси ногами і руками у одвірки, і ані Петрик Синиця, ані два Золоті: Іван та Каленик не могли його витягнути надвір.

— Ви, голодники голодні, та я дужий та я шодня мнесо ім, а ви бевку незабілену.

— Меш тепер сиру землю гризти.

З сіний бухав плач жінок, як червона луна.

— Не кажи ім так, Михайле, не кажи, не кажи, але проси їх дуже, — казала жінка.

— Говори, дурна бабо, тут нема просьби, тут смерть.

Та як вони так правдалися, а Петрик Синиця ймив у зуби Михайлів палець і витягнув в одній хвилі надвір.

— Ого, вже Михайлови амінь.

— Михайлихо, сідайте на голову, голова ґрунт...

— Ти радиш, ех, як ті порадо оцим буком.

— Кров з него садит, як з пацюка, а така червона, здорова кров...

— Мой, аді, хреститси, б'ють не дают оченаш віговорити.

— Вже по нім, Михайлихо дає свічку, але незасвічену.

— Та шо, шо дужий — вже глина та й кінець!

— А жінка ніц не плаче, змогласи дуже.

З хорім вибігла купа жінок і Касіян поміж ними. Золоті і Синиця кинулися за ними.

— Та не віховаєшси, богачу, у підтичках жіночих.

Жінки громадно облягли Касіяна.

— Не дайте мене, не дайте!

— Касіянку боїтси, а его найліпше траба обріхтувати! Він межи богачами найгірше в'ідний.

— Боїтси, не то шо Михайло, цес не боявси.

— Ади, жінки біда, ади як плюють на Золотих.

— Ймили Петрика та й всі лягли на него.

— Не дадут таки...

— А ви чого відти мішаєтиси? Ви вмієте жінок добре бити та й жидів за пейси торгати, а як прийде на правду, то стоїте подалеки та й скавулите, як щенюки.

Се вповіла публіці одна з тих жінок, що Касіяна боронила.

— А ви, віте, чому не йдете порєдок робити, аді, баби роб'є за вас порєдок?

— Які ви мудрі: йди, віте, та й здихай, шо лайдаки межи собов змовилиси бити богачів!

Зробилася цілком днина. Хати на білім снігу стояли як громади чорних великих птахів. Ліс найспокійніше шептав. Дзвін іще голосив тревогу.

З громади жінок вийшла Іваниха Золота, ймила окервавленого чоловіка за рукав та й так казала:

— Чоловіче, та подивиси на людей та на село, та на ліс, та спамнетайси. Та шос наробив, та люди не худоба?

За нею вийшла і Каленикова жінка.

— Ти йди, небоже, до кременалу відразу, до хати не приходи, бо я з дітьми гет піду. Не приходи таки!

Музики перестали грати, а Ковалюк стояв із орчиком і не знав, що з ним зробити. Сонце виказало пів золотого ока.

Три Золоті покидали буки та сапи і пішли в ліс. Ковалюк зачав плакати, а Петрик Синиця подався до хати та на порозі впав і почав піну з рота точити. Товпа рушилася і почала здоймати побитих.

II.

В хаті Онуфрія Мельника мало судити село убійників. Всі багачі не мали права приходити на суд — судили самі бідні. Онуфрій уложив суд і прокуратора, і оборонця. Сам сидів за столом та й так казав:

— Село строене, люде одні одних боеси, в церкві шонеділі лиш мова за бідних. По селі увихаються шандарі, дзвінки-дзвоне, шо комісії привозе. Розкидають гроби, ріжуть, поре, а нам, бідним, нема ні вітки ані ради, ані доброго слова. То ми самі судім їх, а як учуємо, шо вони завинили, то будемо їх карати.

Так говорив Онуфрій до всіх бідних. Вони зібралися майже всі з села. Заступили хату, піч, постіль, сїни і подвір'є.

— А якби віт проходив та хотів розгонити, то ви не пу-стїт, а якби пхавси, то дайте кілька полишників, най тікає. А тепер розкажіт нам, пані прокураторь, акт оскаржений.

З лави піднісся Яків Дідик та й зачав.

— Іван Зуб, бідний чоловік, бо, знаєте, робив своїй доньці весіле. Знаєте, яке бідного, усе він рад, як до него прийде

богачь, бо як прийде богачь, то образи ясніші стають, бо є кому під ними сідати. То зійшлися самі бідні, але упросив собі Зуб ще трьох богачів: Федька Мелникового, Михайла Печенюка та Касіяна Кропивку. А дай боже здоров'є, а жийте здорові, а декую вам, шо-сте уступили до хати, міні весіле буде веселіше. — Каже так Зуб та припадає, а бідні сараки, шо постулювалися в пороги та й слухають. А прошин, а будьте ласкаві, а доцьйгнітко, а покушійте. А все до богачів. А богачі, моспане, все п'ють, а все бідних далі д постелі вісувають. А Зуб забув за гості, лиш коло богачів ходит. Це перший пункт. Але Петрик Синиця каже:

— Ти, Зубе, ти, старий, відай, забув, шо в тебе є ще другі гості, не лиш ці три.

А Зуб вже горівчиний був та й каже:

— Синичко, ти міні не давай ред і мої хаті. Як я хочу, так буде.

— Ой, не буде так, я прішов на весіле як другий, я приніс такі дари як другий, то я маю мати таку честь як другий.

Каже Синиця оце, а бідні понащьвирювали вуха та таке ім це слово миле, як мід солодкий. Та й на цім тим часом стало. Зачели відавати обід. Перед багачами все солонина та мнесо, а начинки лиш трошки, а перед бідними все лиш начинка, а мнеса крішка. Фукають бідні, іде або не іде. А богачі аж лікті собі позамашували.

Але взяв Іван Золотий сперед богачів склянку з горівок та й каже:

— Пиймо, братя, хоть горівки, як істи не дають.

— Мой, Золотий, а перед тобов же шо стоїт, не дар божий? — каже Зуб.

— Але чьо перед богачами кілько дару божого, а перед нами лиш крішка?

А богачі лиш червоніють, лиш позирають, але мовче.

Відійшла вечеря, зачали музики грати. Гуляють. Але взяв Печенюк Касіяниху в данец. Та все данцує та розтрчує. Не вітерпів уже Петрик та й лус в лице Міхайла, а Міхайло ні дві, ні три, та й Петрика.

— Гов! Перестаньте грати, — кричит Зуб.

А Касіяно каже Зубови:

— Знаєте що, Зубе, нате вам петьдесеть левів гезди, платю вам все весіле, але ви гет, віметіт це сміте з хати. Це другий пунт.

Прийшло до такого, що аж мусило чіес жите йти на смерть. Ех, господи, як Калинюк Золотий не хомне Касіянка у писок, аж повна миска нацюркотіла. А Міхайло Каленика як уфатив за шкіру на потилиці та й вірвав у пушках, лиш лишилиси голе мнесо.

— Мой, богачі, або зараз відци забирайтиси, або буде з вас саме фалате! Коби ж були послухали. Та й зачеласи баталія. Всі, шо май боязливі, повтікали, лиш лишилиси три богачі та п'ять бідних та жінки. Жінки лишилиси всі, бо вони знають, шо їх ніхто не б'є у бійці. То вперед вівели Федика Мельника. Вівів его Ковалюк, і Петрик, і Іван. І Ковалюк лиш раз свиснув по голові орчиком та й череп хрус на місці, а Федько уснув на місці, як куря.

А Печенюка Михайла вже не так було лехко. Хлоп дужий, як медвідь, бо знаєте, а не боізливий. З ним валувалиси зо три години по хаті: їх штири, а він один. Правда, помагали і жінки, але шо баби годні. Звалили го в хаті — розкидав з себе штири хлопи, як галушки, звалили в хоромах — знов не давси. Приволікли до дверей та й ймивси одвірків. Але Петрик Синиця уфатив его палец у зуби та й віпровадив, а як віпровадили та й убиле колами. Убив Петрик та й Каленик та й Іван. Хотіли ще Касіяна вбити, але одно, шо дуже просив жінок та вони тримали его під сорочками, а друге, шо зробивси день та й люде спамнеталиси.

То вбили: Іван, Каленик та Дмитро Золотий, та Петрик Синиця, та Никифір Ковалюк.

— Оце прокураторь сказав оскаржене, а тепер будемо слухати винуватців, — сказав Онуфрій.

— Іван Золотий.

— Гір.

— Ти винен, шо-с убив Міхайла та й Федька Мельника?

— Ні, не винен.

— А хто ж винен?

— Та ми не винні, але богачі.

— Як богачі?

- А так винні, що нас хотіли вигнати з весіля.
- Хотіли, але ви не далися, а їх вигнали-сте на той світ.
- Або що мене маєте питати?
- Іванку, руй гадино, не підтикай під ніс, бо зараз дістанеш. Кажі, чим убив-єс?

Тут Онуфрієві почала помагати публіка.

— Ти, Золотий, кажи все по правді, бо зараз дістанеш буки, — казали з сіний газди.

— Я, бігме, лиш раз ударив.

— Чим?

— Сапов.

— По чім?

— По плечах.

— Ну, а Каленик?

— Я не знаю.

— Як не знаєш, то сідай.

— Каленик Золотий.

— Я сам.

— Ти вбив Михайла?

— Єго вбило єго богацтво.

— Лиш не змудра, Каленику?

— Яке змудра, п'єний-єм був, весіле було, музики грали, а богачі хотіли нас вигнати, то ми хотіли набити.

— Добре набили, але хто вбив?

— Я не тямлю.

— Памнєть коротка якас.

— Чим бив-єс?

— Чим мав.

Онуфрій нічого вже не казав, лиш махнув рукою на парубків. Сі ймили Каленика в руки.

— Дайте му п'єтнацїть буків та й буде говорити. І пішли дальші зізнання. Публіка хотіла конче карати, та Онуфрій не позволяв і віпитував дальших оскаржених. Та серед того як оскаржені не хотіли зізнавати перед Онуфрієм, всі, що стояли в сінях, почали кричати: вони вбили, най же відпокутуют.

І витягали одного за другим і подавали в дальші руки. А ті, руки, багато їх, хапали їх, мстилися і ревли по селі, а за собою лишали страшний зойк жінок і конаючі філі пімсти.

ЗЕМЛЯ

ВОНА — ЗЕМЛЯ

Присвячую пам'яті мого батька

То як Семен із заходом сонця вернув додому, то застав на своїм подвір'ю п'ять кованих возів, набитих всіляким добром, ще і колиска на верху була. Коні коло возів добрі. А на приспі сиділи старі і молоді, самі незнакомі. То Семен, старий і босий, з черевиками через плечі, сказав:

— Славайсу Христу, люди добрі; відки ви і як вас маю звати?

— Ми буковинські, війна вігнала нас із дому; я є Данило, а це коло мене моя жінка Марія, стара вже, а це мої дві невістці з дітьми та донька також з дітьми; та хочемо у вас переночувати, як приймете.

— Ночуйте та будьте гостями. Сяду я коло вас, та побажаю з вами, а жінка най варит вечерю. Вона в мене друга, молода і годна, як схоче.

— А це в мене перша, уже п'ятьдесят років як за мною, та тепер здуріла, та поховаю я її десь на роздорожжю, бо розум свій загубила під колесами. Доки ще з фіри виділа наше село, то плакала та з воза тікала, та невістки здоганяли, а як не вздріла вже свого села, то заніміла. Та сидит отут німа межі внуками...

— Бадю Даниле, не дивуйте; вона лишила слова свої на вікнах та на золотих образах в свої хаті, то вони як пташечки б'ються по порожній хаті, як сироти. Молитви щебечут по вуглах, а баба без них німа буде... А підіт ви до великої хати та перед свьитим Николаєм проведіт єї молитву, може народитси в ні слово.

То оба старі зтягнули бабу перед образи і голосно говорили молитву. Та баба мовчала.

— Загубила вона свої слова коло своїх святих та й там їх відшукає.

Знов на приспі.

— Не моє діло питати, але чого ви кованими возами та вороними кіньми та з дітьми молодими землю свою покинули?

— Бадю Семене, на вороні коні та на вози ковані я склав свої діти, аби їх на наругу не подати. Як попа з попадею скували та повезли в гори, як професора взяли вночі бог вість куда, а віта повісили серед села і поклали жовніра, аби хто не поховав, то я відрікси землі та й кров свою наклав на ковані вози, аби ніхто єї не споганив. Царь православний а ми православні, та й зрада. Це раз, а другий раз — москаль іде і сонце залягає. І Хина і Сибір та дикий нарід з цілого світа, старих ріжуть, молоді жінки гвартують та цицки відрубують, а малі діти ведуть у колію та розкидають по пустих землях у далекім царстві... Та вікна в селі посліпли, а дзвони заніміли. Кара божжа спустилася на нас за гріхи цілого світа. І від тяжкої руки господа милосерного я пробував кров свою, діти мої, забрати в мир хрещений.

— Кличуть вечеряти, Даниле, а бога не гнівить своїм нерозумним жалем.

* *

*

— Іжте та досегайте ви, птахи, що летите, не знати куди. А ми, Даниле, оба покушіймо цієї гіркої, та може старі наші плечі від землі відвернутси вгору.

Вечеря не мила була нікому, лиш оба діди попивали горівку та також страви не брали в рот.

— Ідіт ви, діти, спати зі своїми дітьми, най вам бог ясні сні намалює, а ми, старі, ще побудемо.

— Даниле, коби-сте не гнівалиси, то я би щос сказав вам.

— Я розум і гнів лишив на своїм подвір'ю; можете мене і вібити, бо я, видите, старий птах та без гнізда.

— Старий птах най гнізда старого не покидає, бо нове збудувати вже не годен. Бо ліпше, аби его голова у старім гнізді застигла, як у яру при чужі дорозі.

ВАСИЛЬ СТЕФАНІК

З Е М Л Я

НАРИСИ Й ОПОВІДАННЯ

з передмовою Д. Ізясковича.

ЛЬВІВ

Заходою і видавцем Задарк. Кооп. „Громада“

1926.

Титульна сторінка першого видання збірки В. Стефаніка
„Земля“. Львів. 1926.

— Правда, Семене, правда, за це слово я вам декую...

— Та куда ви си вібрали? За панамі і за жидами? Цісарь має для них касу утворену, а вам каса заперта. Як увідете у чужий язик, у великі студені мури, то доля розфуреє вас по каміню і лиш снитиси вам буде наша красна земля, а руки закостенілі будут з непам'яті сіяти на сміх панам, шо спацірюють, яру пшеницу по каміню. Бог не прийме вас до себе з того каміня, але віде перед свої ворота, як вас уб'ють на ваші землі. Вертайтеси на свою мнеконьку землю, а там буде вас бог благословити і на шибиници...

— Грішний я, Семенку, грішний перед богом і перед вами. А то в мене ниви, як вівці добре годовані, чорні та кучеряві. Я зараз завертаю вози до схід сонця, аби бога не гнівити...

— Наше діло з землею, пустиш єї, то пропадеш, тримаєш єї, то вона всю силу з тебе вігортає, вічерпує долонями твою душу, ти припадаєш до неї, горбиши, вона з тебе жили вісотує, а за то у тебе отари, та стада, та стоги. І вона за твою силу дає тобі повну хату дітей і внуків, що регочутся, як срібні дзвінки, і червоніють як калина... Не йди, Даниле, з панамі та з жидами, не шукай царя, бо тобі царя не треба, все якис прийде до мужика, аби податок брати...

— За ваше слово, Семене, най вам бог даст усе найліпше; я вертаю додому, най си діє божа воля.

Та й баба Марія заговорила:

— Ідім, Даниле, додому, ідім.

— Ат сука баба, як вішло на єї, то зараз заговорила!

— А тепер піймо на будьте здорові; дай боже, аби-м лиху годину перебули, а як пімremo, аби наші кості зогнили в наші землі.

І пили оба діди, та й стара баба з ними, та співали. Баба сиділа всередині та кріпко обіймала обох руками та проводила пісні:

Лишень моя мила,
Як голубка сиза,
Вона спати не лягає!
Дитину колише,
Дрібне листе пише,
З буйним вітром розмовляє...

Та так вони співали до зорів, а на зорях ковані вози заклекотіли, і Данило вертав додому.

А як сонце сходило, то оба діди прощалися, цілували себе в чорні руки, а червоне сонце кинуло їх тіні через межі, далеко по землі.

МАРІЯ

Присвячую пам'яті Івана Франка

Марія сиділа на приспі й шептала.

— Бодай дівки ніколи на світ не родилися: як суки валяються; одні закопані в землю, а другі по шинках з козаками. І нащо воно родитися на світ божий? І дурне, і пусте, ще і з вінком на голові.

Вона саме закопала свої дві донці в потайничок льоху, як у селі счинили крик, що йдуть вже свіжі козаки.

Чого тоті козаки хочуть, чого шукають? Її стодоли пусті, комора без дверей, порожня, хата — гола, а замки від скринь ржавіють попід ноги. Не хотіла на них у хаті ждати. Облупана, обдерта тота її хата.

Сиділа на приспі і нагадувала все минуле. Сперла голову до стіни, сиве волосся вилискувало до сонця, як чеpecь із блискового плуга; чорні очі відсували чоло вгору. Воно морщилося, тікало під залізний чеpecь від тих великих, нещасних очей, які шукали на дні душі скарбів її цілого життя.

Далеко під горами ревіли гармати, палали села, а чорний дим розтягався змієм по синьому небі і шукав щілин в блакиті, щоб десь там обмитися від крові і спуги.

За її плечима дріжали вікна за кождим гарматним громом. А може там і її сини, може вже закуталися в білий рантух снігу і кров біжить із них і малює червоні квіти.

Вона їх родила міцних і здорових, як ковбки; чим була грубша, тим більше робила, по кожній дитині була все краща й веселіша; а молока то мала такого, що могла дітей не плекати, а купати. І чоловіка мала дужого і милого, і маєток.

То, як, бувало, жнуть на ниві цілу ніч, як дзвонять до сну дітям серпами, що позаду них понакривані спали, то чого їй тоді було треба, або чого боялася? Хіба, щоб звізда не впала дітям на голову; але вона була жвава така, що і звізду ймила би на кінчик серпа.

А як нажали копу, то спочивали. Молодий чоловік цілував її, а вона сміхом зганяла з нічлігу птахи. Аж як їх тіні досягали кінця ниви, а місяць заходив, то лягали коло дітей — а рано сонце будило їх разом з дітьми. Вона їх провадила до кернички і сполікувала росу з голов, а найстарший двигав для батька воду в збанятку. Чоловік лишався в полі, а вона йшла з ними додому: одно на руках, а двоє коло запаски. По дорозі гралася ними, як дівка биндами. Любувала й голубила їх. Хіба ж часу жалує? Моцна й здорова, все скоро зробить. Діти росли всі, ні одно не слабувало. Пішли до школи. Ходила за ними по всіх містах, носила на плечах колачі й білі сорочки, ноги ніколи не боліли її. А як у Львові заперли їх до арешту за бунт, то сіла на колію, а та колія так бігла й летіла до синів, мов би там у машині, напереді, горіло її серце. Між тими панями-мамами почула себе перший раз у житті рівною зі всіми панами й тішилася, що сини поставили її в однім ряді з ними. А на вакації з'їздилися товариші її синів з усіх усюдів, хата наче б ширшала, двором робилася. Співали, розмовляли, читали книжки, ласкаві до простого народа, і нарід до них прилип, коло них цвів: збирався їх розумом добувати мужицьке право, що пани з давен-давна закопали в палатах. Ішли лавою з хоругвами над собою, і пани їм проступалися.

А як настала війна, то оба старші зараз зачали збиратися — а й найменший не хотів лишитися. Лагодила їх цілу ніч у до-рогу, затикала кулаками рот, аби їх не побудити. А як начало світати, на зорях, як побачила їх, що сплять супокійно, то й сама заспокоїлася. Сіла біля них у головах, гляділа на них тихенько від зорі до сходу сонця і — в той час посивіла.

Вранці чоловік, як побачив, то сказав:

— Твоя голова їх вівчила, нехай же тепер і сивіє.

Відтак супроводжала їх до міста. Що крок ступила, то все надіялася, що котрийсь зі старших обернеться до неї і скаже:

— Мамо, лишаємо тобі найменшого на поміч і потіху.

Але ні один не повернувся, ні один не сказав того слова. Сиві стерні передавали в її душу свій шепіт, шелестіли до вуха. — Та ж вони зреклися тебе; паничі забули мужичку... Гірка капелька просякла з її серця і втроїла її відразу. В місті зійшлося їх сила — паничі і прості хлопці. Хоругви й прапори шелестіли над ними і гримів спів про Україну.

Попід мури мами держали серця в долонях і дули на них, аби не боліли. Як заходило сонце, то прийшли до неї всі три, прийшли попроситися.

Відвела їх трохи на бік від людей.

Виймила з рукава ніж і сказала, найменший, Дмитро, найлишиться, а ні, то закопає зараз у себе ніж. Сказала се і сейчас зрозуміла, що перетяла тим ножем світ надвое: на одній половині лишилася сама, а на другій — сини тікають геть від неї... І впала.

Пробудилася аж, як земля дудніла під довгими рядами, що співали січову пісню.

Дмитро був біля неї.

— Біжим, синку, за ними, аби-м їх здогонила, най мені дурній мужичці простять. Я не знала добре, я не винна, що моя голова здуріла, як тота Україна забирає мені діти...

Бігла, кричала: Іване, Андрію! Всі бігли за тими довгими, рівними рядами синів, падали на коліна й голосили.

Марія прочунала з півсну-споминів, заломила руки та й кричала.

— Діти мої, сини мої, де ваші кістки білі? Я піду, позбираю їх і принесу на плечах додому!

Чула, що лишилася сама на світі, глянула на небо й зрозуміла, що під тою покришкою сидить сама і що ніколи вже не вернуться до неї її сини, бо цілий світ здурів: люди і худоба.

Тікало все, що жило. Ще недавно нікому доріг не ставало. Діти несли ще менші діти, мами несли за ними добуток, одні одних стручували в провали, ночами ревіли корови, бляєли вівці, коні розбивали людей і самих себе.

За сими здурілими людьми горів світ, немов на те, щоби їм до пекла дорогу показувати. Всі скакали в ріку, що несла на собі багряню луну і подобала на мстивий меч, який простягся

вдовж землі. Дороги дудніли й скрипіли. Їх мова була страшна і той зойк, що родився зі скаженої лютості, як жерло себе залізо і камінь. Здавалося, що земля скаржитья на ті свої рани.

А як стрінулися над рікою, то гармати виважували землю з її предвічної постелі. Хати підлітали вгору, як горючі пивки, люди закопані в землю скам'яніли й не могли підвести руки, щоби перехрестити діти, червона ріка, збивала шум з крові, і він, як вінок, кружляв коло голов трупів, які тихенько сунули за водою.

По битві копали гроби, витягали мерців з води.

Поле за кілька днів зродило багато, багато хрестів. І поміж ті хрести попровадили солдати її найменшого сина за те, що царя називав катом. Казали, що ведуть його на Сибір. Далеко би йти, кров буде течи з хлоп'ячих ніг, сліди червоні... А її старий повіз офіцирів попри ті хрестики і пропав до сьогодні.

— Ой, небожета, лишили ж ви мене саму стергти з совами ваших пустих хоромів.

Як у Марії в гслові спомини з жалем, з розпукою ткали плахту, щоби закрити перед її очима ту прірву в житті, то в ворота, на подвір'я заїхали козаки.

Була люта, що ніколи не дозволяли їй лишитися в спокою, і казала до них голосно: — А, вже йдете, рабівники!

— Нічого, матусю, рабувати не будемо в вас, хочемо нагритися в хаті, пустіть. Душа замерзла в тілі.

Відповіла:

— То йдіт, грійтеси в студені хаті.

— А ви?

— А мене можете отут бити нагайками, а на коханку, як видите, я вже стара.

Один із козаків — молоденький ще був — приступив і дуже просив, щоби вона та увійшла враз з ними в хату; самі ж вони не ввійдуть.

— Ми ваші люде, — казав.

— А тому, що ви наші, то рвете тіло нагайками, а другі забирают та вішают людей; мерці гойдаються лісами, аж дика звірь утікає...

Молоденький козак так довго та гарно просив, що врешті увійшла з ними в хату.

Станула біля порога, а вони позасідали коло стола.

— Продайте нам що-небудь їсти; голодні ми, матусю.

— Що ж вам дам їсти? Там, на полиці, є хліб; а грошей ваших мені не треба, бо одні даєте, а другі заходите і назад відбираєте та ще й б'єте. Царь ваш такий великий та багатий, та посилає вас без хліба воювати? Станьте на лавку та досягніт з полиці бохоня.

З хлібом стягнув з полиці й образ Шевченка, який був повернений лицем до стіни.

— Хліб бери, а образ віддай мені, то моїх синів. Такі, як ви, здоймили його з-під образів, кинули до землі і заставляли мене толочити по нім. Я його сховала в пазуху, а вони кроїли тіло пугами, що й не пам'ятаю, коли пішли з хати.

Вихопила Шевченка з рук, поклала в пазуху.

— Можете мене отут і зарізати, а образа не дам.

Той молоденький козак, що так її гарно просив увійти в хату, приступив до неї, поцілував у руку і сказав.

— Матусенько, я ж за свято Шевченка сидів довго в тюрмі. Хиба ж ви не дасте нам образа, щоб ми його привели назад до честі й поставили під образами?

— А хто ж ви є? Що за одні? Відкіля приходите? Тепер сніг прикрив дорогу, але — коли б не він, то ви би виділи, що всіми дорогами, по всему селі розкинені наші книги з читалень. То, що бідний нарід встарав собі на науку для дітей, всьо то пішло під кінцік копита.

— Дайте, дайте нам образ.

Поволі витягнула й подала йому, бо й сама стала цікава, що вони з ним будуть діяти.

А вони поставили два хліби, один верх другого, сперли коло них малюнок, виймили вишивані та гаптовані хустки, та довкола прикрашували.

Та тут же, в тій хвилі зірвався один з них, сивий уже, скинув із себе одіж козацьку: був без сорочки.

— Оце вам, матусю, наш рабунок, що всі ми без сорочок ходимо, хоч могли б багато, багато придбати. А оці хустини, що ми ними Шевченка вбрали, це ж козацькі китайки, матусю.

Наділили нас їми жінки наші, наші мами, сестри наші, щоби було чим голову вкрити в полі, щоби ворон очей не клював.

Марія глянула на них, непевно підступила й сказала.

— Ви, відай, тоті, що мої сини вас любили... Українці...

— Ми самі, один одного ріжем.

Підлізла Марія на грядки, виймила зі скрині сорочку і подала роздягненому.

— Вбирай, це з мого сина; бог знає, чи верне, чи буде її носити.

Несміло взяв козак сорочку і надягнув.

— Не тратьмо часу, козаки, пошануймо батька, а хліба будемо їсти по дорозі. Ви ж знаєте, як ще нам далеко їхати, — сказав козацький старшина.

Почали співати.

Забриніли вікна, пісня поміж блиск сонця на склі вийшла надвір, побігла в село.

Жінки почули і ставали коло воріт, відтак коло вікон, а вретші несміливо входили до сіней і до хати.

— Маріє, що це в тебе? П'яні, чи загулюють дівки співанками?

— Ні, це інші, другі...

— Які другі?

— Такі другі, що це наші; мовчи та слухай!

Марія отворила широко очі на козаків, подалася вперед, неначе б хотіла підбігти й не пустити їх спів з хати.

Пісня випростовувала її душу.

Показувала десь на небі ціле її життя. Всі зорі, які від дитини бачила; всю росу, яка падала на її голову і всі подуви вітру, які коли-небудь гладили її по лиці.

Виймала отся пісня з її душі, як з чорної скрині, все чарівне і ясне і розвертала перед нею — і надивитися вона не могла сама на себе в дивнім світанні.

Десь там на горах сидить орел, пісня розвіває його крила, і подув сих крил гоїть її серце, стирає чорну кров з нього.

Чує, як сини держуться маленькими руками за її рукави, як ростуть з кожним звуком. Чує кожде їх слово, коли-небудь сказане, і кожду розмову за Україну. Всі невиразні і таємні

назви випрядуються з волосся зв'яз і, як пребогате намисто, обіймають її шию.

Блискотять ріки по всій нашій землі і падають з громом у море — а нарід зривається на ноги. На переді її сини, і вона з ними йде на тую Україну, бо вона, тая Україна, плаче й голосить за своїми дітьми; хоче, щоби були всі вкупі.

Те голосіння вплакується в небо; його покров морщиться і роздирається, а пісня стає у бога коло порога і заносить скаргу...

Як перестали співати, то Марія стала непорушно, як на образі намальована.

З купи жінок, яких багато зійшлося, одна, вже стара, приступила до стола.

— То ви наші? Богу дякувати, що ви вже раз прийшли, — говорила.

— Ой, ніхто, небожета, нас не любить. Кілько переходило війська — всі нас не люблять. А кілько вони напсували народу! Аби де було: чи в місті, чи на дорозі, чи вже в своїм-таки селі, все чужі і чужі ми, і ніхто нам не дає віри.

— Йй, чого ж ви хочете від них? Це ж не наше войсько. Вони такі, як у книжках писано здавна, або мальовано на образах, як вони ще наші були. А тепер вони царські. Де вони годні нам допомогти? От, так потихоньки, аби ніхто не чув, то забалакають.

— Ти молода, читати вмієш, то знаєш ліпше. Я гадала, що то наші.

— Це навіть не кажіть, бо за це може нам бути велика кара. Старенька жінка скоро залізла в гурт жінок, що гляділи самою тугою і дихали розпукою.

Зате молода Катерина станула край самого стола.

— Оца Марія, що ми в неї, дивітси, як задеревіла від вашого співу. Вона банує за синами, що два пішли до наших охитників, а найменшого взяли москалі на Сибір! Дес то він серед таких, як ви, напастував вашого царя, що дуже мучит наш нарід. А вони лиш хап його — та й пропав. Учені були всі, маєток за ними пішов великий. В селі ні одна мама так не банує за синами.

— Небого, Маріє, небого! — шептали жінки.

— То таки саме перед війною було, як ми сипали могилу отсему Шевченкови, що перед вами на столі. Сипали другі села на пам'ятку — та й ми. Клопіт такий був, бо старі не пускали в день сипати, робота в полі, а ми змовилися і сипали ночами: одні кіньми, другі тачками, інші лиш рискалями. Таку могилу висипали, як дзвіниця. І Марія з трьома синами помагала.

Як ми її досипали, то світало, роса нас припала, і ми посідали довкола, бо ноги боліли. А старший син Маріїн виліз на сам вершечок та й так ладно говорив до нас, що з цієї нашої могили будемо дивитися на велику могилу на Україні, що би ми були всі одної мислі. Дивився так дивно, наче б поправді на зорях бачив Україну. Потім ми повставали і співали такі пісні, як і ви тепер.

Тут наблизилася Катерина козакові майже до вуха і шептала:

— Ваші пісні такі самі, як Маріїних синів. Тому не будіт її, най їй здаєси, що це єї сини співають...

ДІТОЧА ПРИГОДА

— Васильку, бери Настю та веди до вуйка; отуди, стежкою попід ліс, ти знаєш. Але тримай за руку лехко, не сіпай, вона маленька; та й не неси, бо ти ще не годеи.

Сіла, дуже боліло, і лягла.

— Ніби я знаю, куда вночі єї провадити? Ви вмирайте, а ми будемо коло вас, аж рано підемо.

— Видиш, Насте, куля брінькнула та й убила маму, а ти винна; чого ти ревіла, як той жовнір хотів маму обіймити? Це тобі шо вадило? утікали-м, а куля свиснула... А тепер вже не будеш мати мами, підеш служити...

— Вже не говорять, вже таки вмерли. Я би тебе міг добре набити тепер, але ти вже сирота. Але що така дівка варта? Як умерла коло нас Іваниха, то єї дівки все голосили: мамко, мамко, де вас шукати, відки вас візирати... А ти не вмієш, а я хлопец, і мені не пасує голосити...

Видиш, як восько пускає світло з тамтого боку, як воду з сита, бликне та й зараз видит, де жовнір та бахне кулев у него, а він зараз лягає, так як мама. Лягай борзо коло мами, бо зараз кулі будут летіти. А чуй, як брінькають...

— А диви, як за Ністром жовніри кулями такими вогневими підкидають, шпуриють, але високо, високо, а куля горит, горит, а потім гасне. Граються ними, о, яких богато!..

— Ади, гармата, гу, гу, гу, але вона в люди не стріляє, лиш у церкви, або в хати, або в школу.

— Ти гармати аби-с на бояласи. Куля в неї така, як я за-велика, а колеса як млинські. Але ти нічо не знаєш, ти ще лиш ходити ледве знаєш, то я вмію брикати, як кінь...

— Ховайси за маму, о, знов пускає світло, але біле, біле, як рантух, зараз на нас наверне, ади, які ми білі, а вже кулі знов свищут. Овва, як мене куля трафит, то я ляжу коло мами та й умру, а ти сама не трафиш до вуйка. Ліпше най тебе куля вб'є, бо я трафлю сам і дам знати та вас обоє вуйко поховає.

— Вже плачеш, нібито від кулі болит? Лиш дзенькне та вівертит діру в грудях, а душа тов дучков утече та й по вас. То не так, як дома, що слабуєш, що горівков натирають...

— Їсти хочу, богу декувати! я шо тобі дам їсти, як нема мами. Най мама дають? Кажи мамі, ану, кажи. А шо, говорят мама? Бери, бери за руку, а рука впаде, а шо не казав? Дурна дівка, душа з мами пішла, а то вона, душа, і говорить, і дає хліба, і б'є...

— Насте, бігме, буду бити, шо я тобі дам їсти? Ти дивиси на войну, яка вона файна, а рано аж підемо до вуйка та будемо їсти борщ... Або чикай, відай, мама мают хліб у пазусі... Цить, є хліб у мами у пазусі, на, їж, це то пажерлива дівка...

— Знов пускає рантух, який же біленький, як сніг. Йде на нас, о! Насте, а тобі шо? Гого цілий рот кєрвавий і руки? Куля тебе застрілила? Ой, сарака, Настунька, лягай вже коло мами... шо меш робити...

— Е, то не куля тебе вбила, то хліб замочивси в крові, в мамині пазусі. А то погана дівка, все їст, як свиня, о, замазала лице і руки кров'ю... Як я тебе рано буду провадити в село таку закрававлену? Але чикай, я буду йти попри потік з тобов та обмию тебе в такі студені воді, то меш ревіти не своїми глосами, а я ще й наб'ю.

— Вже си наїла, то лягай коло мами, а я коло тебе, ти в середині, вовк тебе не з'їст, спи, а я буду ще дивитиси на войну та й грійси коло мене...

— А може куля вже і дєдю убила на войні, а може ще до ранку і мене вб'є, і Настю та й би не було нікого, нікого...

Заснув. До білого дня біле, світляне покривало дрїжало над ними і заєдно тікало за Дністер.

ПІСУНКА

Сидить мала пістунка Парася й держить у подолку дитину; кругом неї такі самі пістунки і пістуни. Група виглядає так, як би хто стряс із дерева великих лісниць, які на землі повалялися.

Парася каже, щоби гратися в похорон і щоби голосити.

— Та чого в похорон? та чого голосити?

— Я вам скажу чого. Я чула, що мої тато вночі казали, аби ця дитина не находилася в хаті, бо вона не наша дитина, а гусаря московського, то кажуть тато до мамки, або ти її вбий, або закопай, а я її не хочу. А мама кажуть: А як я закопаю живу дитину? — То ти вперед убий, а потім закопай. — Та тому так досвіта я з цев дитинов чекаю на вас, що ви ще спите, бо тато кричуть: забирайся мені з цим байстрюком.

Малий Максим, якого гусарі все дуже інтересували, викинув свою дитину з подолка та почав докладно розглядати гусарську дитину.

Він говорить: Це така дитина, як кожда, а твій тато якийс дурний.

— Але як тато гадає душити цю дитину?

— А то штука таке мале душити? Задушит та й поховают.

— Ото твоя мама буде голосити, ай-ай!

— Голосім, але самі дівчата! Хлопці мовчіт, бо ви не голосите.

Дівчата голосять по звичаю жінок, вигін заливається похоронним співом.

А баба Дмитриха кричить із-за воріт:

— Що ви? подуріли дівки з своїм голосіннем? гріх голосити, як нема вмерлого.

— Бабо, ца гусарева дитина має вмерти, її маюч задушити, тому не гріх голосити.

Баба хреститься, діти дальше голосять.

СИНИ

Присвячую мійому другові Левкові Бачинському

Старий Максим волочив яру пшеницю кіньми добрими, молодими. Борони літали по землі, як пера. Максим кинув капелюх на ріллю, сорочка розіп'ялася і впала аж на плечі. Хмара куряви з-під борів засипала його сивий чупер на голові і на грудях. Він галасував, лютився, а люди з сусідніх нив говорили до себе:

— Старий пес, все лютий, але молоді коні ще міцно тримає; богатир, із-замолоду добре годований, та втратив обох синів і від тогди все кричить і на поли, і в селі.

Максим спер коні.

— Старі кості, як стара верба: на вогонь добрі, а з кіньми бігати ні до чого. Як ноги погинаються, коло коний, а в данці подаються, то такі ноги, най не кажу, що варт. Лізь, діду, на піч, пора вже прийшла.

То він потряс сивою головою попід чорні, кінські гриви та кричав дальше:

— Та на піч, брьи, я ще годен вилізти, але піч студена, облупана. Образи на стінах почорніли, а світі дивляться на пусту хату, як голодні пси. Стара ціле життє обтикала їх бервінком та васильком та голуби перед ними золотила, аби ласкаві були, аби хата ясна була, аби діти росли. Та хоть їх багато, а всі вони до нічого, світці. Синів нема, стару заборпав в землю, а ви, боги, мусите вібачити за бервінок — було ліпше дбати... Ану, звіздохий, поки нам бог назначив, берімси, брьи, до цієї землі.

І ходили вони з одного кінця ниви на другий, затулені курявою, а борони кусали землю, гаркотіли, роздряпували її, аби зернові вчинити м'яке ложе.

— Ти, Босаку, ти не є жаден кінь, ти пес, ти всі плечі мені обгриз, знак на знакови, скусав, а скусав. Не сіпай хоть ти мене, бо так ні жите насіпало, що ледви на ногах стою. Я тобі до світа сипаю овес, ще сам нічого не ївши; я тебе вічісую; я тебе старими слозами поливаю, а ти кусаєш. Звіздочолий у мене чоловік: він чорними очима за мнов водит; він мене жбилює; він свойов гривов обтирає дідові сльози; а ти поганий, серца не маєш. Ще недавно ти цілий жмут мойого волосся вірвав і пустив під ноги в гній. Так не належит робити, бо хоть ти дуже красний кінь, але за це поганий. Жидам тебе не можу продати, але якби прийшов до мене світій Юрій, то, бігме, подарував би-м ті, аби-с з ним ішов змії розбивати; робити землю ти нездатний, бо в тобі спокою нема.

То він слинив пальці, вимивав рану на плечах та присипав порохом.

— Гей, коні, ідім, ідім...

А борони притихали, земля подавалася, розсипувалася, Максимові ноги чули під собою м'яккість, ту м'яккість, яка дуже рідко гостить у душі мужика; земля дає йому ту м'яккість і зате він її так любить. І як він викидав жменею зерно, то приповідав: колисочку я вам постелив м'ягеньку, ростіт до неба.

Максим успокоювався, не кричав уже та нагло задержав коні.

— Та якого дідька болиш, ти, стара корсо, хрупаєш у кождім замку, кривуле?

То він оглянувся позад себе та побачив попри борони добу нитку червоної крові і сів.

— Скло залізло, матері твої! тепер волочи, а ниви недоробленої не лишиш, хіба си розскочиш у кусні. А ти, небого ниво, малий спасибіг будеш мати з цієї старої крові, бо стара кров, як старий гній, ніц не родит; мені утрата, а тобі ніякого зиску.

Криваючи, він випряг коні, повів до воза та наклав перед них сіна.

— Ти, сонце, не захмурюйси на старого, що заборзо робит полудне; старий не має чим ходити...

Він витяг з торби хліб, солонину та фляшку і вимивав рану горівкою; потім відірвав кавалок рукава, завив ногу і зав'язав мотузом від міха.

— Тепер або боли, або переставай, або як хочеш, а волочити таки будеш.

Напився горівки, взяв хліб, кусав його та наново сердитий вигукував:

— Це хліб? ним лиш коня жидівського чесати, бо на добрім кони шкіру зідре. Приходя до мене роєм ті підтьопані¹: Діду, — кажут, — ми вам печи будемо, прати будемо, запишіт нам поля. — Ці подерті суки гадают, шо я їм поле тримав? Як умру, то най на моім полі чічки ростут та най своїми маленькими головами кажут отченаш за діда.

Зі злості шпурнув хлібом далеко на ріллю.

— Зуби здрігаються від цього макуха; пиймо, Максимку, горівки, вона гладко йде...

— Мой, мовчи, не гавкай на мойов головов; кому взьивси співати? Оцему обдертому та обгризеному дідови? Лети собі гет до неба, скажи свому богови, шо най не посилає мені дурну птаху з співом, бо як він такий моцний, най мені пішле моїх синів. Бо із-за его волі я лишився сам на всій землі. Най твій бог співанками мене не гулит, забирайси!

І він кинув грудкою землі в жайворонка, та жайворонок ще краще почав співати над його головою і не хотів летіти до бога.

— Ти, пташку, ти ніц а ніц не розумієш. Як мій малий Іван вганяв за тобою, аби тебе ймити; як шукав твого гнізда по межах та грав на сопівці, то ти тогди, пташко, розумно робила, шо-с співала, так треба було робити. Твій спів і Іванова сопівка ішли низом, а поверх вас сонце, і всі ви сипали божий глас і надо мнов і над блискучими плугами і над всім миром веселим. А крізь сонце бог, як крізь золоте сито, обсипав нас янностей, і вся земля, і всі люди відблискували золотом. Так то сонце розчьило весну на землі, як у великім кориті...

— А з того корита ми брали колачі, а колачі стояли перед музиками, а молоді в квітках любилиси і ішли до слюбу, і котиласи весна, як море, як потопа; та тогди, пташко, твій спів спливав в моє серце, як різка вода в новий збанок...

— Іди ж собі, пташко, в ті краї, де ще колачів не забрали, а дітей не порізали.

¹ підтьопані.

Обома руками взяв він свою сиву голову та й схилювся до землі.

— Сид тобі, сивий волосе, стидайси, шо приповідаєш та приспівуєш, як плаксива баба, бо нічо вже тобі на цім світі не поможе...

— Ех, сини мої, сини мої, де ваші голови покладені!? Не землю всю, але душу би-м продав, аби-м кровавими ногами зайшов до вашого гробу. Господи, брешут золоті книги по церквах, шо ти мав сина, брешут, шо-с мав! Ти свого воскресив, кажут. А я тобі не кажу: воскреси їх, я тобі кажу: покажи гроби, най я ляжу коло них. Ти видиш цілий світ, але над моїми гробами ти отемнів...

— Най тобі оца сина баня так потріскає, як моє серце...

— Та прийдіт котра до старого; ніби ви їх не обіймали, моїх синів, та не лягали в білу постіль? Та вони були, як дуби кучеряві... Та принеси на руках байстрьитко, не встидайси, приходи. Дід тобі всі коверці під ноги підкине, а байструкови порубає все полотно найтонше на пелінки. Бо ти ходиш без вінка та плачеш від наруги.

І дід здохнув обі руки вгору і кликав ними до цілого світа:

— Ходи, невісточко, ходи до тата, нам попа не треба.

Голосно заривав, приляг до землі і нею, як хустиною, обтирав сльози і почорнів. Та ще благав дальше:

— Або приходи хоть ти, коханко, без дитини та на твоїй шиї я вздрю его руки, а на твоїх губах зачервоніют его губи, а з твоїх очей, як з глибокої кирниці, я віловю его очи і сховаю їх в моє серце, як у коробку. Я, як пес, занюхаю его чупер на твої долоні... Коханко, приходи і ратуї старого.

— Ти ще є на світі, а їх нема жадного, то найдіт дорогу до мене та принесіт вість. Насипте студеної роси на мій сивий волос, бо він мене пече кожний, як розжарений дріт. Моя голова палитси від того вогню.

І рвав з голови сиве волоссе та кидав на землю.

— Сиве волоссе, пали землю, я не годен вже тебе двигати.

До решти обезсилений приляг до землі і лежав довго мовчки, а потім лагідно розказував:

— Послідній раз прийшов Андрій: він був у мене вчений. Тату, каже, тепер ідемо воювати за Україну. — За яку Україну? — А він підоймив шаблев груду землі та й каже: Оце Україна, а тут, — і справив шаблев у груди, — отут її кров; землю нашу ідем від ворога відбирати. Дайте мені, каже, білу сорочку, дайте чистої води, аби-м обмивси та й бувайте здорові. — Як та его шабля блиснула та й мене засліпила. Сину, кажу, та є ще в мене менший від тебе, Іван, бери і его на це діло; він дужий, най вас обох закопаю у цю нашу землю, аби воріг з цього коріння її не віторгав у свій бік. — Добре, каже, тату, підем оба. — Та як це стара вчула, то я зараз видів, що смерть обвиласи коло неї білим рантухом. Я подавси до порога, бо-м чув, що її очі віпали і покотилиси як мертве каміне по землі. Так мені здавалося, але світло на її чолі вже погасло...

— А рано вони оба виходили, а стара сперласи на ворота та не говорила, але так здалека дивиласи, як з неба. А як я їх скидав на колії, то-м казав: Андрію, Іване, взад не йдіт, за мене пам'ятайте, бо я сам, ваша мама на воротях умерла...

До самого вечора Максим водив коні по ниві та не кричав уже, геть замовк. Діти, що вівці гнали; люди, що плугами попри нього дзвонили, з ляку не поздоровляли його. Замазаний грязюкою, обдертий, кривий, він неначе западався в землю.

Пізнім вечором, як Максим пообходив корови та коні та подоїв вівці, увійшов до хати.

— Ти, небого, гет затихла, замертвіла, як би в тебе хто ніж упхав, не годна-с слова сказати... Та я в тобі ще розгрібу трохи вогню...

Він зварив кулешу, убрав білу сорочку, повечеряв і затих. Потім прикляк до землі і молився:

— А ти, мати божа, будь мойов газдинев; ти з своїм сином посередині, а коло тебе Андрій та Іван по боках... Ти дала сина одного, а я двох.

ВОЄННІ ШКОДИ

Сивий комісар в'їздив в село форшпаном і дивувався, що воно ще стоїть чисте і біле.

— Цим мужикам, — думав він, — і чорт нічого не вдіє, а не війна; жеруть, як свині, та заливаються ромункою. Цікаво, чи підуть і кілька дадуть заробити. Я їх умію поскоботати.

Максим Онищук побачив від своєї хати пана та зараз забіг за вугол, аби скритися.

— Відки ца Польща тільки тих підпанків набрала! Возимо та возимо та й перевозити не годні. Ліпше сховаюси, а жінка най каже, що я в млині. Вже мені боком лізе оту саранчу возити.

Старий Куфлюк вийшов аж за ворота, бо не мав коней і не боявся.

— Але годований, як пацюк, всі богачі повтікают в хашу, аби не йти на форшпан.

Стара Варвара сказала славайсу і шептала:

— Це якес старе дупло, не буде ландувати ночами з поліцаєм та хапати молодиці за підтичку...

Отець парох, як лошак, побіг до хати, аби комісар його не запримітив.

— Моя пані, лихо вже знов наднесло якогось урядника в село, припрячте в покою та готовте ліпший обід.

— Вже ті ляшки мають добрий апетит...

Учитель низько поклонився комісару і сказав „падам до нуг“, бо не боявся, щоби пан комісар загостив до нього.

Коло громадської канцелярії вїт з байратом очікували комісара. Вїт каже:

— Люди добрі, я цьому не вітримаю, стара від хати відгонит, а діти голоюкают, як на пса. Нема спокою ні в день, ні вночі. Давай їм їсти, давай горівки; ходи з ними по селі за бунтівниками; шукай гверів, шукай писмів з Відні, розкопуй землю та шукай зради на Польщу. В зимі двері не запираюти так, що стара замерзає на печі. Пошукайте собі другого віта, бо я довше не годен цей тягар двигати. От, видите, вже іде; бодай го шлях трафив!

— Війте, а де люди? Я ж розказував вам, щоби всі зійшлися коло канцелярії.

— Я через десятників розказав людім приходити, може ще посходєси.

— Мужик все дурний: як платити, то він хапає книжку з-під сволока, ховає в пазуху та днями вичікує, аби податок заплатити, а як гроші брати, то мужик на печі. Йй, чорт вас бери, менше буду роботи мати, а пенсія одна.

— Прошу пана, вже ми набралися, аж занести не можемо...

— Не перечу вам, газдо, що за Австрії так було, але в нас буде інакше.

— Дай боже...

— Війте, ідіть ви перші списувати воєнні шкоди; хто не прийде, сам собі буде винен.

— Називається?

— Михайло Вахнюк.

— Кілько моргів?

— Які там морги, діти розібрали...

— Але кілько ви обробляєте?

— Може десять, може більше, може менше.

— Пишім дванацять.

— Кілько нема.

— То пишім одинацять.

— Та най буде...

— Які шкоди воєнні?

— Та які шкоди, ніби мені хто шкоду верне? Пусто говорити і писати...

— Ви того не розумієте, начальнику, москалів ми під Варшавою збили на винне яблуко, з Відня і Пешту заберемо все золото, і золотом усі шкоди воєнні поплатимо.

— Бог би з вас говорив...

— Тепер ми ваші, а ви наші.

— О, то ще хто знає, як буде!

— Польща буде, а ви, як маєте розум, то наберіть золота від малярів, від німців та від москалів, та й жийте в добрі під Польщею, а своїх бунтівників гоніть з села. Ну, начальнику, яка шкода?

— Та пара коней, та віз ще на почитку війни австріяки взяли, коні з возом тисячу крон. Москалі взяли корову і телицю; за обоє рахую вісімсот крон.

— Що ще?

— Ще маляри зарубали два пацюки, що варті триста корон.

— І ще що?

— Де я все годен нагадати, та й нащо згадувати лихе; добре, що минуло.

— Ні, все списуйте, ми все заплатимо.

— Та брали подушки, та верені, та ціле сало вхопили, та сани, та дрова з-під хати; де я все то годен збагнути?

— Отож видите, ваша шкода разом, пане Вахнюку, виносить дві тисячі шістсот золотих крон, а перемініть на марки, то маєте чим жити до кінця віку.

— Ей, пане, бог ті корони буде рахувати, а марок мені не треба.

— То подаруйте мені цю шкоду, я вам зараз дам тисячу корон.

— Що буду дарувати більшим панам від мене.

Байрати так само нерадо списували шкоди, а люди, які вже посходилися, перераховували вйтові золоті корони на марки і не одному ставало жаль, що не мав ніякої шкоди. Та як Кальман цілу годину диктував свої втрати, не поминаючи найменшої кришки, то мужики загомоніли.

— О, паршивий, нарахував аж три тисячі золотих крон, а кривий Дмитро увес маєток ему в себе приховав і дивіт, кільки грошей набере.

— Я в Карпатах із два місяці сиру бараболю, стратив коні і віз, ледве добивси додому і півроку відлежъив, та аби я нічого не мав...

Поки говорили, а врешті розбіглися по селі кликати свояків і сусідів, аби не втратили золотих корон. За годину ціле село стояло на вигоні. Комісар так до них сказав:

— Бачу, люди, що ваше село розумне і всі шкоди вам напишу, але піду їсти, бо я голоден.

І разом з війтом та радними пішли до Кальмана, там довго перекушували і повиходили червоні, як раки. Радний Корч уже знав, що комісарові треба румунки, масла, курий та яець. За те, що людей о цих потребах комісара повідомить, радний Корч мав дістати відшкодування воєнне найдалше за місяць. І заки пан писав у канцелярії, то жінки до комори поліцаја назносили всілякого добра, а чоловіки в рукавах таскали румунку. Поліцай і Корч незабавки також почервоніли, так само їх кривні. Цілий вигін заворушився, звеселився, і любо гуторив аж до опівночі, поки комісар писав шкоду. Радний Корч був того переконання, що курий і яець забагато для комісара, а особливо забагато румунки.

В опівночі мужики, як бджоли матку, обступили пана та відпроваджували до Кальмана на вечерю. На зорях висадили комісара на форшпан, обложили курми, яйцями і румункою і так, бажаючи йому та Николаєві щасливої дороги, вернули веселі додому.

У Кальмана лишився лишень Свіц. До сходу сонця гукав п'яний:

— Най тих москалів шлях трафить, що мене не обрабували!

А Николай добрими кіньми, як переїздив через хашу, то на него і на комісара напали парубки, забрали всі дари, а їх попарили. Коням дали по доброму батові, і аж під містом пан і Николай отямилися та обтирали кров з лиця: Николай ружавом, а комісар хусточкою.

— А то хами здеморалізовані, а то бидло, вони гадають дістати відшкодування? чорта в зуби!

І так було.

MORITURI

Ще до сходу сонця сходилися вони до голяра Тимка щонеділі і свята, аби голитися і підстригати чупер. Приносили з дому то хліб, то солонину, то інший харч, а грошей ніколи. Їх було вже небагато в селі, що держалися Тимка, бо одні повмирали, а другі пропали на війні. Але від тридцяти літ вони привикли мати оцей схід і не покидали його.

* *

*

— Коби-сте не курили такі тютюни, що я гину від них, та не рзали, як коні, бо я глухну.

— Сиди, Насте, тихо, а глуха — то ти давно.

— Як не глухнути в такому млині, стидайтеси, старі пайташі.

— Та чого ви слухаєте музику з беззубого гребеня? — каже Тимко.

— О, якого газду маю, видите ступня! і він ще такий хрпавий та слинавий...

— Ти питлюєш язиком, як у млині...

— Тьфу на тебе, старий.

— Вона би ще хотіла так, як давно, аби її попліскувати по мнєкім, але небого, вибачай, мнєкого вже давно нема.

— І це ти таке в неділю говориш, окаяннику, та же сьогодні-завтра до дучі маєш забиратися...

— Най і до дучі, а таки старих бабів не буду плескати.

Регіт, сміх, Настин кашель.

* *

*

— Тимку, бери, мой, кліщі та тягни зуб, та я цієї ночі по стінах дравси.

— Котрий зуб?

— Та на, дивиси.

Василь розняв рот і показав цілий ряд білих зубів.

— Та який дідько з зубами, з твоїми? Зуби такі, що залізо перекусиш.

— А я не годен вітримати.

— Я, небоже, не буду до служби божої тегнути.

Терпи, як можеш, до після служби, бо я тепер кров не буду пускати.

— І — і, кілько ти нам крові вже пустив перед службою з бороди та лица.

— То не хотічи, а це інше.

— Васи, а пробуй горівки.

— Сходили діти ціле село, та й нема.

— Нешті румунешті.

— А я зараз найду, але аж на кінци села.

— А кілько нас є?

Порахували.

— Лігерку як купиш, та й буде.

Всі шукали грошей, поволі, ніби невдоволені, але раді, що буде забава.

* *

— Розробляйте мило, котрі голитеси, а котрі стрижетиси, то сідайте, бо сонце сходить.

— Тимку, небоже, ти тримай вже трафіку з папірками, бо як котрий віде з твоїх рук, то мусить цілу книжечку віліпити, аби кров з него не зійшла.

— Та в тебе, Николо, така тверда борода, що я борше би диду свиню віголив та пустив до церкви, ніж тебе.

— Тобі все недогода, а на Юрка нарікаєш, що має мнєкий волос.

— Бо також пустий волос, такий як у дівки межи пахами... Мені вже рука дрожить, я не знаю, як я вас доголю до кінца, а як ще котрий з вас вівернете ратиці, то таки не знаю, як его на лаву покласти.

Сонце вже добре зійшло, як Тимкові гості сиділи обліплени паперцями та чекали на горівку.

Микита врешті прийшов з фляшкою і, заки ще обголився, то на столі була горівка і накроєний хліб з часником.

* *

*

— Пиймо, брїи, бо гони наші короткі! що будемо собі жалувати?

— Та нам коби цієї нехтолиці хто доносив, то ще би-с мо дубали поволи. Вїята вже не кладемо, ради не відбираємо, послів не посилаємо.

— Все перейшло на читальню, там тепер ред.

— От, ред, дівки перебираютси на парубків, парубки на дївок, обїймаютси без встиду та сорому, весїля справляють та берут гроші за білета.

— Така тепер у них настала забава, але вони мают розум, не бїйси, молоді, світом бували, Польщі ані-ані не хотьї, а панцкі ґрунти хотьї розділити.

— Бігме добре, ніц не кажіт, тепер з цев Польщев ніхто не годен вітримати: і маєткове, і доходове, і ґрунтове, і від псів, і від гноївки... але де що на світі е!

— Та коби могли вібороти! от дай боже здоровле, Насте, та й не кричи на нас, бо, небого, вже-м на розході.

— Та що я вам кажу, дай боже і вам здоровля, лиш не заґрійте голови, як котрих зелених свет: люди йдут до церкви, село обмаєне, а ви лежите, як дуб'є під любистком...

— Тогди був гелт, де ті часи?..

Довго ще балакали і Василеві на хорий зуб оставили зо два келишки.

— Та йдіт вже додому, та коли вас жінки зберут до церкви, і коли я вімету оте волосє, кінцкі гриви з білих коней...

І вони виходили з хати зі спеченими обличчями, які сонце довгі роки пражило; воно й тепер зараз увіссалося в них, та й вони його несли до своїх домів.

* *

*

— Зараз буде біда, — казав Никола Максимові.

— Та яка біда, а дітем від тебе зась!

— Та дітем зась, але стара. Вже цікає, аж очі видивила, аби мене чісати.

— Сам си чеши.

— А де ж би вона дала, вона ціпко любить полюване робити в чупрі, та зараз занюхає, шо-м пив горівку. Та й казане: не маєш стиду, старий, ні від сонца, ні від людий.

— То сховајси дес у стодолі.

— То пропало, вона би мене з гребенем шукала до завтра...

ДІД ГРИЦЬ

Я поїхав відвідати мого старого приятеля Гриця. Він давно оглух і тяжко з ним перебалакувати. В руках мав зелену галузку, а коло нього на траві сидів його невеликий внук.

— В добрий час ви приїхали; я переродивси на молодого, лиш не знаю, чи на дитину зйду, чи на стару голову стиду наберу. Чую тоту музику, як моя стара йшла за мене, дуже бистрі голоси позалітали в уха. Дотепер були, як оловом заалляті. Мука бути глухому, слова в'янут на язиці, а стара лиш посмішковується з мене та пищит, як сойка, в самі вуха: А, нема вже як вічів слухати та з престолів самому до них говорити. Мині з жбилю за люцким словом не раз хотілося дати себе замурувати. Гірко воно, як живе ще тіло обростає коров та стає стовпом.

— Приходиться сидіти в свої душі, як у завалені хаті, де всьо розбите і понівечене. Дес як з мряки, як з мокрого попелу таскати свій розбитий маєток та від спужи обтирати руки. Рідні діти такі, як чужі, я забув, що вони були малими.

— Давно дуже, як нас у місті, самих господарів багато зібралось з Черемша, з-над Прута і з-над Дністра, як привезли хлопців до школи. Вони такі тихонькі на міськїм ринку, як риба розкидана по дорозі; гинут тікати в зелене поле. Мама сидят на возах, плачут та потихо проклинают наших дорадників, а ми, батьки, радуємось: та доки, кажемо, будемо дурні та панам служити будемо, поки діти не вівчимо, а тоді і панів понагодимо. А гет потім, як діти в школах попідростали, то ми, самі дужі господарі, гомоніли коло них як бжолы коло цвіту.

— І той жбиль, коли я, як замуруваний цементом, попав у глибоку пивницю, зробив із мене такого, що зачъив забувати то, що мене в житю все радувало. Як я кілька день тому почув

у собі нову силу, то, господи, відай, все сонце, яке я двигав на собі три покоління, воскресло в мині, всі пшениці шо-м вікосив, ще немолочені. Тепер я богач, ще погудую цілу Україну. Всі морози, що підо мнов жили віки, тепер мене кладут на ноги. Іду ніби до дітей, стара напхала в торбу всілячини: і цього їм, і того їм, не жуає мене, сідлає, як коня. А я заметілями та бурею йду, радий, веселий, бо напереді діти, а назаді біла хата.

— А що вони здорові, ростут, вчутси.

— Відпочиваю по дорозі, як дуб міцно закорінований у землі, а галузе під небесами, в школі. Тепер я віджив і ще-м дужий похожу ще по свої дорозі, бо маю доброї, ласкавої душі в собі повну пазуху.

— Гей, як вони всі покінчили школи — тоті наші діти, та як пристали до нас, як ми збилси до них до купи! Де, моспане, тут вже шандарям дати раду. Сунемо за дітьми тисячами, моцні та розумні. Свої напереді. Встає Франко з таким ясным чолом, як сонце, спокійно вчить нас, бо він все знає. Приповідає нам, що як кождий з нас посидит у креміналі за мужицьку справу, то вже ніколи нічого боятиси не буде... А Павлик ледве дише, розповідає завзято тонким голосом — гет ніби без надії — про нашу нужду, а там ззаду, від дверей крикливий Трильовський в биндах, як дівка, та все сварит, а молоді через це все ближче тиснутси до него. Одно слово: земля по містах дудніла під нами, і не оден панцкый вугол утік із свого гнізда.

А як Франко приїхав до мене з молодими ночувати, то жінка, хот як вічів не любила, але не торкотіла на мене в малі хаті, бо виділа, що наші молоді вчені були коло него такі щасливі і ясні, якби він кождому поклав золоте колісце на голову. А я приперси до ясеня в саду та й кажу: господи, ти звеселив світ свій цими звіздами, а нас, бідних мужиків, звеселив ти Франком. Будеш мати молитву мою за него щодня.

— А в хаті я єму сказав: Мині, неписьменному, ваше письмо одно за другим сини читают, старе і нове. Коби вам бог тільки сили дав, аби-сте відшуккали всі наші письма, з землі, з старих

монастирів і ті, що замуrowані в панцких палатах. Та нагадуйте і нас, хоть потрохи. На другий день я віз его до колії та здибав якогось пана кіньми, як змियाми, але я з дороги не звернув і капелюха не здоймив. Небоже дідичу, я ще не такого пана везу, як ти.

.

— Ми росли, діти наші множилися, всі одного духа, та війна багато їх поклала в сиру землю, а всі, що лишилися, яких ми вігодували і що їх Франко навчив, зробили одну коменду українську, а коменда, каже, має бути Україна. Хто цього часу в нас не видів, тому бог, видко, ласки не вділив.

— Внуки пішли, а я ще і внуку відпровадив, аби в шпиталях ходила за хорими. Ані одно не вернуло. Стара здуріла, мене лихословила, Україну проклінала. Ходив ти, каже, ціле жите по вічах та й діти заказив та й пустив їх стрімголов. А діти нібито нічого не кажуть, обминають, що я кості їх дитий порозкидав по всему світу.

— Я вже був і злагодивси йти за внуками, та поляки ймили на границі, та притащили додому. Довгі роки сидів я поза вуглами хати та не смів до неї ввійти їсти; зробив собі постіль між худобою, та там перебував і літо, і зиму. Я оглух, осліп, їсти не їв, хіба барабольку і трохи води. Так мене світ минав і мої діти.

— Та найгірші ті наші, що пішли на службу. Бо як приходит польський жандар, та гонит сина на форшпан, то я беру батіг і сідаю, аби-м лиш знав, куди їхати.

— А що, старий, де ваша Україна, а кілька моргів поля ти хотів від пана, а яким міністром мав бути твій внук?

— Глухий, кажу, не чую нічо. — То вожу, або дівки з ними, або вулицями сміте закіскую і роблю службу. Але ті наші, що пішли на чужу службу, ніби від мене відвертаються, ніби не пізнають, ходят сараки, як песики, що їх газда пустив у чисте поле. — Але одна молода професорка таки мене пізнала. Не плаче, не заводит. — Діду Грицю, що буду робити, мій преложоний хоче, аби-м пристала на его віру. — Небого, кажу, не йди до них в гості, як вони твоєю вірою гидують, сиди в свої хаті, та їж чорний хліб.

.

— А до вас тепер я маю велику просьбу. Чи я такий здоровий буду довго, чи коротко, бо я відродивси... Але як умру, то зараз приїдьте до мене, бо боюси, що як вже буде по мині, то мої діти пообдирают стіни, та Шевченка, та Франка, та всіх наших, вони повикидают на під. Вони їм діти помордували, вони на них дивитиси не годні, а як я вже буду лежати в деревнищі, то запитайте при людях моїх дітей, чи вони мої ці образи будут в хаті так шьинувати, як я, чи пообертают лицем до стіни, аби приподобатиси езекуторам та жандарам. Цей малий внук, він бої ще пошьинував моїх приятелів, але де йому ще до сили.

— То як мої діти не скотіли би пошьинувати моїх святих, то купіт шкірену шкатулу та покладьте їх мині на груди. Кажут, що шкіра не гниє віками. — Та ще одну просьбу маю. Лишаю букато поля, на кого вже ви тепер скажете, аби як будут згортати кістки наших стрільців у купи, то аби і за мене хто там згорнув кілька лопат. Але високо, бо на тих костях зацвіте наша земля. А до похорону я маю все злагоджене, ані одного цвяха дітям не треба постарати.

* *
*

На другий день ранісінько прийшов післанець, що дід Гриць, як я від'їхав, казав собі малому внуці заграти на сопілку, напився молока, жартував ідко зі своєю бабою, убрався в білу сорочку, засвітив свічку в руках, ляг на постіль і зараз сконав.

НОВЕЛИ 1926—1933 pp.

НИТКА

Присвячую Іванові Семанюкові

У хаті тихо, вікна чорні. Матір божа ледве освітлена і кужіль. Її чоловік Семен, він як спить, то ще її любить. А коло нього Марія та Василь. А коло неї колиска з Юрком, найменшим. Образи на стінах і велика радість, що вона любить, і її люблять.

У хаті чисто, сідати би до кужілі. Він у мене дужий, я ще буду мати діти.

Кілько дітей я не нарожу... то він усіх погодує.

Мушу їх накривати, любити і на них робити.

Нитка довга та предовга без кінця, ніхто не скінчив нитки. Їх треба убирати, а бог мені дав їх любити. Хочу, аби мій чоловік чув на своїм тілі всі мої пальці, всі десять. А Марію убирати треба на великдень, а хлопчиська все роздеруть, бо знають, що мама наново нашеє.

Чоловік спить як камінь, Марія вже не закрита, а Юрко в колісці коло неї в неспокою. Понакривала і прилягла грудьми коло Юрка.

І кужіль, і очі, і нитка рівна та безконечна.

А як я на них понапрядаю та убілю полотно, як папір, та повишиваю їм усе.

Та з воріт за ними буду дивитися, за моїм чоловіком та за моїми дітьми. Вони всі мої, як ідуть по сонцєві.

В опівночі очі слабнуть, пальці умлівають, а нитку мусить прясти дальше. Та й вона своїм молодим тілом хилиться до кужіля.

Не можна слабнути, вони на мене чекають, всі оті, що сплять; свою нитку я доведу до кінця.

Але прийшла на поміч матір божа з образів.

Та не хотіла довго помагати. Одної ночі прийшла та й сказала: „Більше тобі помагати не буду. Ходи зі мною“.

БРАТТЯ

Давня мелодія

Я з сестрою у білих сорочках сиділи на печі. Мама, ще дуже молода, чекала на братів. Її біло-мережані рукави радуються, що покривають її міцне тіло.

— Діти, як прийдуть браття, то не пустуйте, а тихонько сидіть, там, на горні, є медівники і цукор. Беріть собі кілька хочете, лиш будьте чемні.

Небавом перед вікнами ми почули скрипіт великих чобіт на морозі. Гураган давньої мелодії вирвався з дужих грудий. Іде коляда про лицаря, як йому дорікає його вірний кінь.

— Продаш ти мене, згадаш ти мене...

І оповідає той кінь своєму лицареві, з яких то побоїв він його виніс: і з половецького, і з турецького, і з московського.

Рефрен української історії мужньо звучав у того коня:

— За мнов гармати, як грім гриміли...

Тих гармат я збоявся та засунувся назад на піч. Але з жалю за конем я розплакався, а Марія казала: „ти все дурний“, — за це дістала від мене попід ребра і сама почала ревіти.

Мама ледве нас успокоїла.

Увійшли браття до хати, на столі стояли калачі великі, як вони. Колядують мамі, колядують Марії, а за мною на печі все гармати як грім гримлять, і я гину побачити того коня, бо то був кінь інший, як оці наші, що тягнуть плуг.

— Брате Семене, то ще ми заколядуємо твійому хлопцеві.

— Прошу, панове браття.

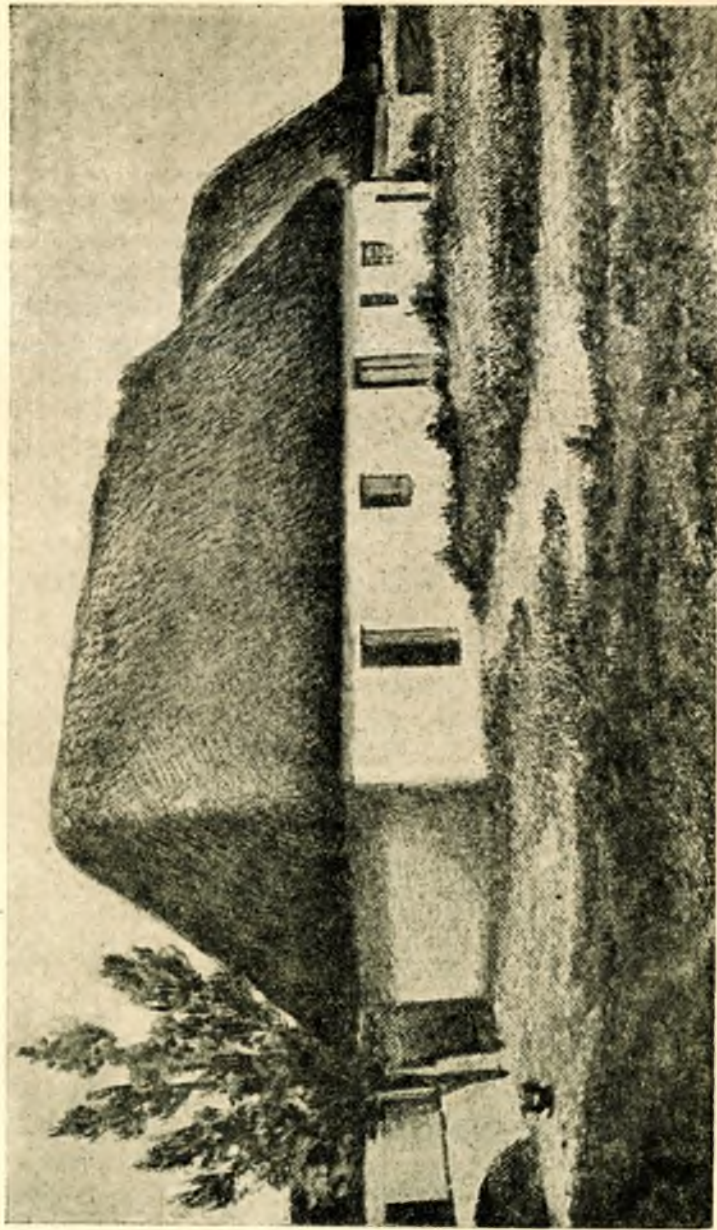
— „Ой рано-рано пан Василь устав, при першій свічці личенько вмивав, при другій свічці суконки вбирив, при третій свічці коника сідав“.

Я чув себе вже в сідлі і твердо постановив ніколи свого коня не продавати.

— Ходи дякувати браттям.

Взяв мене на свої руки, і я цілував кожного з них у залізну руку. Як заплату, я дістав від кожного грейцар, а як моя долоня вже не могла змістити кілька грейцарів, то моя мама забирала їх у червону хустку. Мені від цілування аж губи спухли, та я таки всіх доцілував, а тато заніс мене на піч.

Я щасливий заснув, з кулачка розгубив братні гроші, але гармати як грім гримлять до сьогодні за мною.

Хата, в якій народився Василь Стефаник.

МЕЖА

— Господи боже, із-замолоду то ти рідше до мене приступав із моїм гріхом, а тепер ні на годину не відступаєш. А я тобі кажу, що ніц не жалую.

— Що ти старий говориш, та не гріши!

— Забирайтеся всі з хати.

Вийшли, і мати розповідає донькам, що їх тато вже сімдесят років має, що ослаб, що вже десять літ як ледво як чутно говорить, а тепер гримить як грім, та з богом правдається. Плаче мама, і доньки плачуть. За хвилю тихенько всуваються до хати.

— Гріх гріхом, а я землі і тепер не дам. То він богатир, у него лани, та й в мене брати грунт, хоче прожерти мою ниву. Та я коло неї працюю, та з кожного боку поглядаю. А де будяки, та згинаюся і виполюю. Хребет тріскає, руки горять від будяків. А я вночі не годен розправитися, та язиком вілизати руки, як собака рану.

Стара коло него хреститься.

— Мої ниви на весну зелені, із вітром шепчуть. А я прилягаю на ниву, і декую вітрові, що він є на землі, і землі, що вона родить. А розмова їх обоїх родила в мене молитву до тебе, боже, таку, що ти ніколи не чув, і за цю молитву, то ти повинен мені дарувати.

— Ей, тату, не говоріть таке.

— Говорю з богом, забирайтеся мені з хати.

Знов виходять і знов потихеньку вертають.

— Та як вона засне змордована, як та мама, що нагодувала діти та вкрилася білими пеленами, як лебідь крилом, то я гріхувався прокидати сніг, аби не змерзла і не пробудилася. Земля твоя донька, і ти повинен мені простити.

Стара, плачучи, похитує головою.

— Бере та й бере. А я косу під паху, та йому у саме серце. Іж тепер землю. Відсидів то відсидів у мурах, мій туск за землею не заржавів. Я прийшов і обіймав свої ниви, але богачі обходили мене здалеку, а ти, боже, приходив до мене ще зі своєю карою. Я не відсварювався, але я мів рихт.

Стара і доньки зачали голосити.

— Суки, винесіть мене надвір, а самі лишайтесь в хаті.

І суки вийшли.

— То не мені рівня, як за межу наші справляли ворогові кулі і гармати. Молоді, як пінка, співають, як ідуть на смерть. А ми позаду збираємо наших співаків та плачемо. Кров'ю обкипіли вони, чорні від грязі, гвера з мертвої руки не мож виврати... Лиш очі сміються, бо нема мами, щоби їх затулила. А я плачу та гадаю: доки ми ці сміючі очі, як перли, закопуємо, то й наша межа буде. І чому ти, боже, не благословив їх?

— І відтоді я тебе, боже, не боюся!

— Ой, діти, моліться за грішного тата, він конає.

— Зараз буду конати. Аби-сти мені до деревища насипали землі, і не вбирали. Я хочу лиш з нею бути, так, як наші... А ти боже, як можеш, то прости, а не воля твоя — то жбурни мене в твій вічний кремінал. Ти ж маєш пекло. А я вищому від тебе скарги не занесу...

— Здойміть мене на землю, най її ще раз поцілую.

— Ой, діти, наш тато вже сконав у грісі.

ВОВЧИЦЯ

Фельетон

Оце я вернув з похорону моєї приятельки з дитинячих літ. Ледве витягав ноги з русівського густого болота, а таки довів вовчицю до її ямки. В тонкі дошки її деревища груди землі дуже брутално гримали. Не багато нас було і всі дивувалися, що я між ними був. Та вони не знали, хто була вовчиця.

Як я почав ходити до школи, то вона у своїй наївності кликала мене до своєї бідної хати і просила перечитати її звиток з бляшаної труби, аби вона знала, що там є. Крім „Кнігініцьких“ латинкою я не міг нічого більше второпати. Аж геть пізніше, як я був в гімназії, той звиток показався шляхоцьким дипломом для родини Кнігініцьких.

* *
*

До її убогої хати всі богачі, всі попи, всі жиди посилали на нічліг всіх бідних і заблуканих.

Зниділим і брудним шляхтичам вона казала:

— Не блукайте по світі, а приставайте до людей, бо люди не люблять шляхти. Панщина навчила їх, хто ми є, і тому і я лишилася з голою шляхоцькою трубою. Ночуйте, я вас погодую, а рано йдіть між люди і приставайте до них.

А злодієві говорила:

— Ти, небоже, не кради, краденим не погодуєшся, але йди просто і вбивай, і ставай чоло до чола. Як твоє чоло розсиплеться, то нема утрати, а як богачеві впаде під твої ноги, то з гонором підеш покутувати. Я тебе переховаю, я тобі сорочку виперу і нагодую, але не наскакуй потайки на дурні маетки.

А покритку з тяжких наймів у великих чоботах і засохлими сльозами на молодім лиці потішувала:

— Ти, небого, не журися, бо як уродиш файного бай-стрючка, то маєш силу, тебе бідну і так ніхто не возьме, а він виросте дужий на твоїх грішних руках. Ти посивієш, проклята між людьми, а він доросте і обітре своїмч кучерями гріх із тебе. Я викупаю твою дитинку, а ти подужаєш, ти молода і заробиш на него. Не цокай чолом у мій поріг, а сідай на постіль і проси бога за свою дитинку.

Всіх блукаючих, всіх бідних, всіх нещасливих вона зодягала і кормила зі своєї бідної долоні.

Перед війною вона розпустила всіх своїх доньок по роботах у світ. А було їх багато, а сама дальше приймала всіх грішних людей, дезертирів, злодіїв, калік і дівчат з грубими черевами, шугала поміж сусіди, як вовчиця, щоби нагодувати своїх безталанних гостей. А як війна кінчилася, то її доньки з дітьми почали сходитися до неї. Зяті були прусаки, москалі, поляки, італьяни з неволі і українці з німецьких таборів. Старій вовчиці дуже тяжко було їх годити в малій хаті. Під чорною матір'ю божою вони забирали місце для своєї нації. Вільге[ль]м, Франц-Йосиф, Николай, Шевченко, Ленін і Гарібальді допоминалися в тій хатині домінуючого місця. І серед шаленого крику і бійки не раз попадав на землю Вільге[ль]м, або Микола, або Ленін. Тоді моя приятелька злізала з печі, ховала портрети в пазуху і вночі прибивала цвяшками назад до стіни, щоби жаден зять не бив доньки.

По війні всі порозходилися, лиш лишився внук від німця, бо батько його поїхав до свого краю, а його мама лежить тут на могилі.

Німчика я не раз бачу, як завертає чужі вівці, і тоді іду до його хати і бачу через вікно, як мирно під матір'ю божою примістилися царі, революціонери і поети.

ГРІХ

Думає собі Касіяниха, що то буде. Чоловік вчора вернув з фронту, напився води і спить. Чути від нього сажу із колийового вугля. На горні блимає каганчик. Коло неї з одного боку раз-по-раз розкривається величенька дівчинка слюбна, з-перед війни. А московський байстрюк раз-по-раз шукає грудий. На стіні відбивається її кругла грудь, як гора, а губи байстрючка виглядають на стіні, як пажерливий змії. Думає вона собі, що цей хлопець, як опир, витягнув в себе всю її жіночу честь і ще всю мою кров витягне.

* *
*

— Якже ж то буде, як чоловік встане, то-то буде ці довгі кіски обмотувати коло своїх рук, то-то буде волочити моє біле тіло попід лави та попід сішки. А потім притягне до порога, і тіло лишиться в хаті, а голова брикне до хорім, аби кров з неї пси лизали. Так, суко, будеш покутувати гріх! А це моє щенятко пропаде у бруді і нарузі, ніхто йому сорочини не дасть, а як, не дай боже, виросте, то буде блукати без мня наймитюгою, навіть не буде чути про свого батька, який на широкім степі нічого про нього не буде знати. Мій боже, чого ти мене так тяжко скарав, що-сь відібрав мені розум, як він дивився в мої гарні очі і моїми косами напихав свої пазухи у шинелю. Ти, боже, винен, бо ти відобрав мені розум. Моргаш на мене ясними зіздами і смієшся. Будь такий прбклятий, як я.

— То моя мама стояла два дні коло одвірка смутна і скривджена на своїй честі, а мої сестри сльозами прали пелінки

байстрюкові. А батько не входив тижнями до хати, лиш надворі їв свій сухий кавалок хліба. Піп у церкві прокляв мене, люди минали мене! Такого тягару скала на собі не здержала би. І я лиш тому не скочила в Дунай, бо мій байстрюк шовковими очима сміявся до мене.

Вона вхопила дитину, притиснула до себе та приповідала:

— Хто би мені дав таку міць, щоби я тепер вийшла надвір, щоби-м наострила ніж, та застромила йому в саме серце. Ой, боже, ти даєш принуку до гріха, але не даєш сили змити гріх. Не вб'ю тебе, небоже, хоча чую в собі мус, моє серце трясеться, як павутина на вітрі, ох, коби я могла виймати своє серце і запхати тобі його в горло, щоби ти вмирав з двома серцями, а я без одного.

* *
*

Рано.

— Це чия дитина?

— Та знаєш, що не твоя, лиш моя.

— Та й цю вигодуємо.

— Ні, я не хочу, щоби ти мої діти годував, я собі сама погодую.

Вона притулила до себе хлопця залізними руками, думала, що бахне сокирою і воліла, щоби вперед сама загинула, аби не дивитися на судороги маленьких ручок.

.

— А-га, то ти баба, чоловіче, то ти не жартуєш, то тобі легко нести ганьбу своєї жінки.

— Ти знаєш, що відколи я стала курвою, то до мене дзвонять у вікна всі хабалі, я тобі більше не жінка, такої жінки тобі не треба.

— Лишаю тобі Катерину, вона величенька, вона твоя, я собі йду геть з моєю дитиною.

Зі скрині вибирала своє віно. Для себе взяла дві сорочці і кожушинку.

— Це решта, — каже, — для Катерини, вона дуже розумна і чемна, тобі з нею буде дуже добре.

Вона йшла вулицею з дитиною.

За нею мати і батько, і сестри, і сусіди, всі кричали:

— Не йди, не йди.

Але вона майже бігла, і як вийшла на гору і зобачила стовпи високих гір і ясні ріки, то глибоко відітхнула, дала грудь синові і шептала:

— Гріху, мій гріху. Я тебе відпокутую, і ти в мене виростеш великий, мій сину.

МАТИ

Стара Верижиха ішла до своєї доньки і підпиралася довшим костуром від себе, і думала: Осінь богата, всі воробці, як грудка масла, а бідні діти також товстіють.

— Слава-йсу.

Сіла на лаву в доньки і глянувши на неї подумала: але ж файна.

— Та що ти, донько, поробляеш. Забулась за нас та за свого хлопця, що дідові не злазить з рук і не дає робити.

Лиш зелений листок перед бурею так тріпочеться, як її Катерина.

— Донько, підпали вогонь та звари мені московської гарбати, чую, що ця гарбата дуже помічна.

Вогонь горить.

— А покажи мені доню ті дарунки, що тобі надарував тот великий москаль.

Дріжачими руками, гарними почала складати перед мамою шовкові хустки, спідниці, перли, найтонші черевики і багато ще панського краму.

Вогонь розгорівся добре. Стара Верижиха сіла перед печею і з подолка кидала у вогонь дорогий крам.

Катерина коло постелі біла, як стіна, стояла перед мамою, як перед опирицею.

— Ти, курво, то твій чоловік тепер витягає гармати з бо-лота, то ти дитину кинула в мене на постіль, як сука, що песята покидає. Ти з офіцером щодня ідеш як пава бричками. Люди ховаються від твоїх поїздів. Колеса твоїх колясок ідуть моїм серцем і розрізують його. Ти, курво, заткала у мій сивий волос захляпану квітку ганьби.

Крам догорів, і стара вилізла на постіль до грядок. Здоймала звідти мережані і вишивані сорочки, коверці, яскраві рушники і тонкі полотна.

— Катеринко, ти волієш, нехлюйнице, нарабований крам жидівський, як моє віно, що-м старала чистими руками зараз як ти прийшла на світ.

Стара гляділа як кат, сівши на купу віна, а Катерина спокувала вже свій гріх і була осяяна прощаючим небом.

— Тобі, небого, жите скінчилося серед нас, я дорого заплатила за це тріло, насип його в московську гарбату, випий і зараз спокутуєш гріхи. Я тебе файно вберу, я тебе файно поховаю і змажеш ганьбу з нас старих і свого хлопця.

Катерина, як бліда тінь, вийшла до хорім і пропала. Мати довго сиділа на тонких полотнах та яскравих коверцях. Взяла костур, замкнула хату і, ідучи до себе, шептала:

— Боже, за які то гріхи так мене караєш і мої діти.

А коло церкви стару Верижиху обминали всі люди, бо чули, що її Катерина повісилася з її намови. І каже Верижиха до них:

— То як моя Катерина жила, то вас приходило сто на день і приповідали-сте: а вона ганьбить нас, а вона забирає найліпші коні з москалем до міста, а вона каже у кого гроші, у кого хуба, а вона спить у жидівських перинах, а вона дзуркотить жидівськими перлами... Мій старий тижнями не входив до хати, аби не дивитися на святі образи. А тепер, коли я її післала на смерть, то чого ви, бестії, ще хочете від мене? Лиш підховаю її хлопця і піду тою самою дорогою, що вона.

РОСА

Старий Лазар досвітком сапав грядки. Досвітні пасма витягали сонце на землю, а Лазар потрясав сивим волоссям і, спершися на сапу, усміхався, бо дуже любив цей ярий переддень. В сутінках світанку він все малював будучність своїх дітей, внуків і правнуків.

Тихо, птахи співають, а роса їсть ноги. Але цю росу кожна стеблинка так радо двигает на собі, мов божий трунок.

— Ей, ти, росо, іла ти мене від дитини; я коло овець плакав від тебе. А як був молодий, то мусив підкочувати білі штани, йдучи від дівки, щоб мама не сварила, а як став газдою і заходив в збіжжя косити, то ти жерла мене і кусала, і боронила перед косою кожде стебло, аби їх ще завтра напоїти своїм різким напитком, але восени ти найгірша, бо забирають від тебе все, кому ти щодня лице мила. Ти так, як мама, що не дає своїх дітей.

— Ото-м ся, росо, находив по тобі, ото-сь мене ся наїла, але твоя їдь була така, як мід, що щипає і смакує. Я тебе сімдесят років не проминув ані одного дня, я все чекав ясного сонця, і воно, велике та ласкаве, висушувало мене, а тебе, росо, забирало до неба, щоби вечором зливати, як умліває вся травинка. Ти, боже, поливаєш всю землю росою так, як ми росадник. Ех, ти божа водице, ти давала дужість і здоровля пшеницям та житам, але і я був від тебе дужий та різкий. Баную дуже, що ти мене не будеш заросювати, як ти, святе сонце, родишся.

Глянув на свою білу хату.

— О, я з тебе, мій палацу, тихонько дуже виходжу, аби

не будити купи вників. Вони так файно сплять, порозкидаються, що гріх рипнути дверима; їх сон святий, бо їх бог взяв на свої коліна, на колінах божих вони ростуть. А стара зараз за мною встає, накриває діти і ходить тихо, як кітка, та лагодить їм сніданок. Мій ласкавий боже, чим я годен відплатити твою ласку? Ти мене своїм сонцем, дощем і бурею тримав у силі довгі роки, аби мої діти і їх діти жили і росли.

— Але внуки інші, як давно були, в них книжки, в них співанки інші. А дурна стара радується ними та будує Україну; здуріла стара від вників. Видурюють від неї гроші на представлення та на книжки та тягають стару коробку по читальнях, а вона вертає з ними додому та радується, як дівка.

— „Мой, старий, — каже, — але аби ти видів, який козак наш Тома, у сивій кучмі, у синих гачах, а люди плещуть йому в долоні, а він так говорить, як у книжці, а сорочка горить на нім. Ей, якби ти ся хоть раз подивив на них!“ — Я, кажу, старий, щоби ся дивити на таке і не винен тому, що ти з своїми внуками наново дівочиш. Але ти мені скажи, відки ти гроші маєш на кучми та на сине сукно, та на вогневі сорочки, бо ти така сліпа, як кертця, ти їм не вишила, відколи ти здуріла з тою Україною, то мені в мошонці все гроші хибують.

— Але внуки не п'ють, не гуляють і до корчми не йдуть, а гудуть як бжолка: Україна, Україна. Малий Кирило підходить мене, як дитину: „Діду, діду, я прочитаю таке файне“.

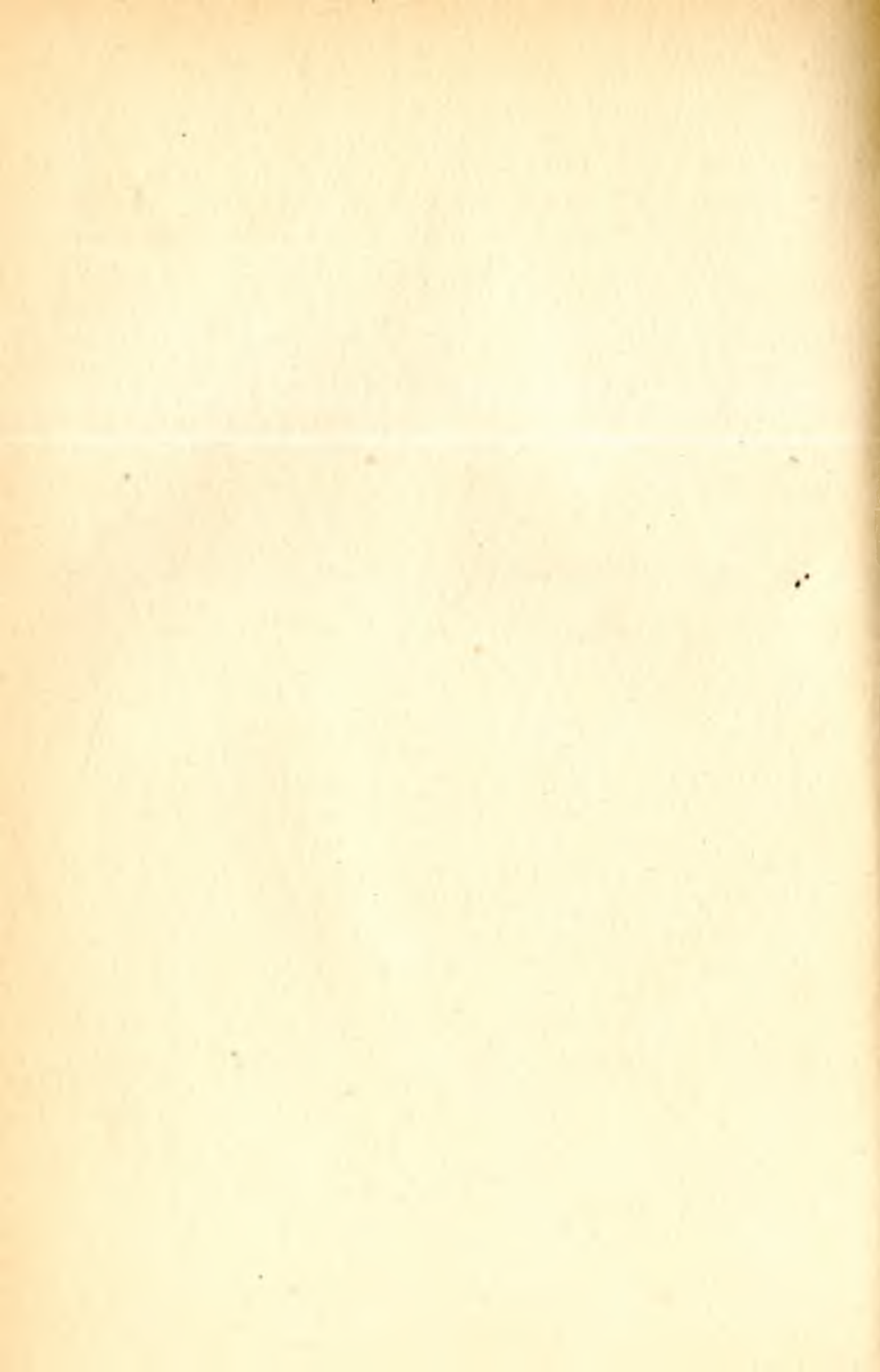
— Та читає, та добре там написано, але я письма не знаю, а лиш через охоту малого сідаю з ним та потакую.

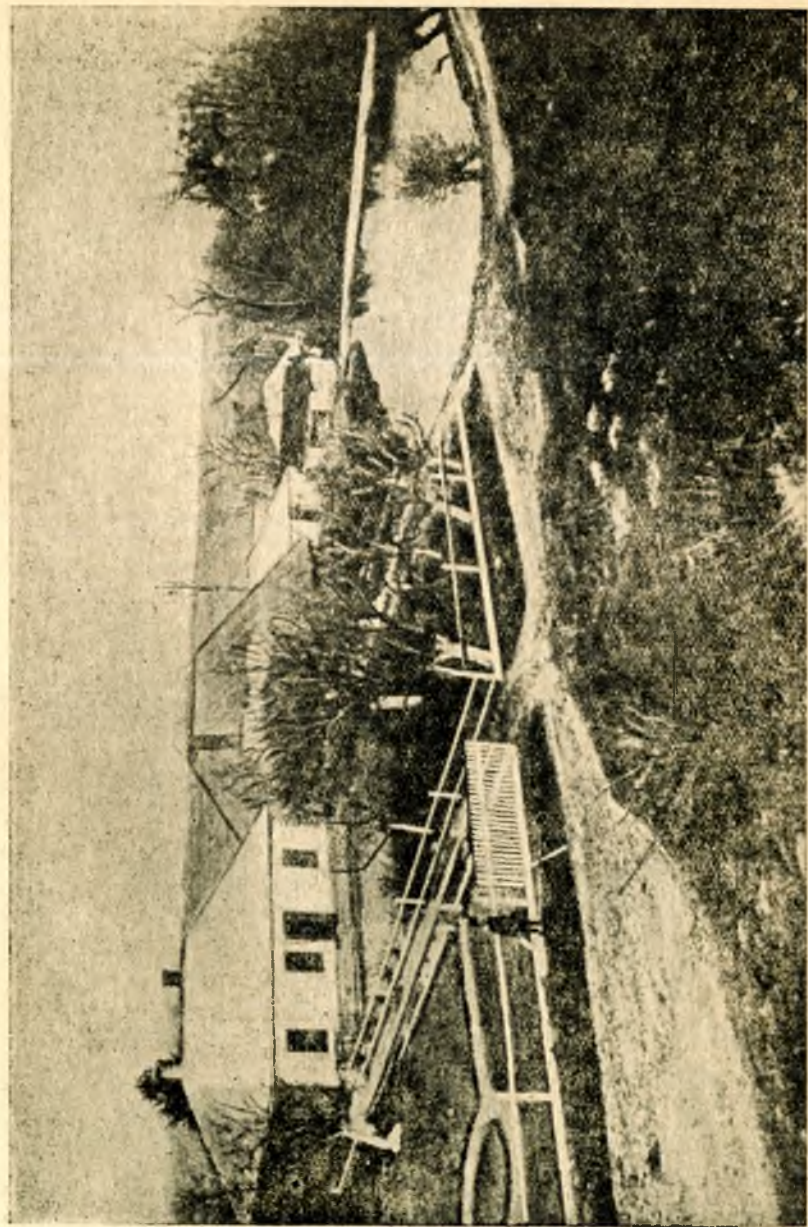
— Вони в мене чемні, най їх бог благословить з їх надіями. Вони хотять нового, на те вони і молоді.

З цих дум вирвало його сонце що зійшло, як золото, і стара, що кликала на сніданок.

— Ти, вічне сонце, ти знов благословиш мене на сніданок. Та-м слабій; роса, твоя донька, не має вже на мені що пити, самі кості. Але в мене вників багато. Роса має кого обливати своїми перлами. А ти, мамо наша, ясне сонечко все благослови їх до сніданку.

Старий Лазар росяним листком обер свої мокрі очі і пішов до хати між вників.

Садиба-музей В. Стефаніка, с. Русів.

ДУРНІ БАБИ

Як то сталося, що жінки на ринку зробили недозволені збори, того ніхто добре не знає. Почалося від того, що стецівська жінка приїхала люта з Коломиї від сина, що сидить в криміналі.

— Мало-м під мурами не замерзла, не пускають та й решта. Ходжу по морозі, душа в мині стигне, коби-м хоть з-поза ґратів уздріла його...

Жінок коло неї вже більше.

— Питаєте, за що сидит? А лихе його знає — за газети. Уздрів через вікно жандаря та запхав мені в пазуху якісь папері. А жандар обшукав його до голого тіла, перевернув хату догори ногами та й сів. Надумав, надумав, та й каже мому чоловікові: ідіт за цев жидівков через дорогу, най зараз прийде. Прийшла жидівка, а жандар каже: „Обшукай цю жінку, чи нема коло неї яких паперів“. І рихтіг, витягла з пазухи ті папері, що мені снн дав. Жандар урадувався, поперебирав ті папері та й каже хлопцеві: „Ходіт зі мною на постерунок“. Та й як пішов, то й до сьогодні. Питала я, питала, розвідувала, аж чую, а він у криміналі в Коломиї...

Жінок щораз більше.

— А хоть би-м і замерзла, то іду до него, то в мене наймиліша дитина, може він голоден, може його нендза їсть, може за ґратами замерзає. Старий кричит, на кого решта дітей маються лишити. А я кажу йому: „Як не хочеш завезти ід колії, то я, бігме, на колінах піду“. Вздрів, що нема зо мнов що робити, запрег коні та й повіз. Сіла я в ту колію, пудит, гадаю, зараз буду його видіти...

Жінок уже зібралось велика громада, вже й чоловіки позаду з батогами поставали, і поліцаї вже підслухує.

— Та нім я найшла тот кримінал, заки я там ся добила, то най вас бог боронит. Але трафився якийсь добрий панок та й каже до мене: „Чо ти, жінко, під цим муром замерзаєш?“ А я плачу. Розповіла я йому, що так і так, і він завів мене всередину до криміналу. Стягнули з мене протокул, як я си називаю, як він си називає, відки...

Жандарм пробував розгонити, але з бабами то так легко не йде.

— Там виділа сина, відай, ним так, відколи він, не тішилася. І не журітси, мамо, і веселий він, і каже: Тут нас сидит таких богато, нічо нам не буде, як який рік-два дістану, то ми молоді, та й відсидимо. Отак він мене розважає. Дивлюся на ті мури, на малі вікна з ґратами та й кажу йому: А де ж ти тут, сину, годен два роки вітримати? Отак я з ним минуточку побула та й гай, бабо, забирайся. Але мені і це добре...

Тут уже зробилася баталія, жандармів щораз більше, жінки не хочять розходитися, крик. Якась карлівська жінка кричить:

— Ви хочете всі наші діти, що в школах вчуться, зогноїти по криміналах, аби потім мужиків запрячи в ярем...

— Ви наші діти порозгонили по всім світі, мій утік на Україну та й не знаю, ци жиє він, ци пропав.

— А мій гине десь у чехах.

— А мій у німця, аби вам так легко конати, як міні оплакувати мою дитину!

Жандармів щораз більше, крик росте. Чоловіки вже пробують успокоювати жандармів, що це дурні баби, що вони не знають припису.

— То най лиш ті дві жінці виступлять, ми з ними зробимо протокул, а ці решта най розходяться.

— Ех, ми знаємо ці протокули. Беріт нас усіх.

Чи там довго, чи коротко правдалися жінки з жандармами, але за яку годину рушив похід жінок під магістрат, а по боках жандарми. Мороз скрипів і скрекотів під ногами, а ззаду йшли чоловіки з батогами.

Та кожна з них у червоній платині. Де вони годні пізнати, та й який дідько з тільки бабами годен собі дати раду...

І це була правда. До самого вечора жінки мерзли на магістратським подвір'ю, перемінювали на собі хустки, аби їх не пізнати, і не мож було їх вигнати. Треба було аж просьби, щоби їх звідти позбутися.

А як розсипалися вулицями, то реготалися, як з весілля йдучи. Звичайно, дурні баби...

ШКІЛЬНИК

В громадській канцелярії купа неспокійних, крикливих жінок. Спокійно лишень сидить коло стола жандарм із карабіном і вїйт. На долівці за вїйтом у кутичку сидить дуже обдертий хлопчина й оглядає чорненькими очима публіку.

— І чого ви, жінки, хочете від цього бахура?

— Ми хочемо, аби ви єго приперли, бо через него ані нам, ані дітем нашим нема в цім селі життя...

Закричали, заломили руки.

— Та кажіт, Тофанко, та же ви бігали до шандара...

— А вам ще богато вповідати треба за цього байстриюка? Він збирає малі хлопці по лугах та годує їх мухами та черваками. Писки їм напухають, спати через ті плачі не можна. Діти єму виносять що де в хаті подиблють. Він їст із циганами здохле мнесо. Такого ще світ не видів. Відколи його мама вмерла, то він здичів, ніхто його не годує, ніхто не обначовує, ніхто не обпирає...

А хлопець з землі каже:

— Це якас дурна Тофанка, та як маму прикидали глинов, то хто мене має годувати та обперати? Шо де йму в руки, то з'їм та й не голоден, шо де вкраду з плота, та й си вбираю. Б'ють мене, і добре б'ють, але я — терплю. Як нема мами, то мус терпіти...

— Дивітси лиш на него, аби си скривив, аби плакав, аби си покаєв, а він ще змудра вповідає...

— Та кажіть уже, Тофанко, що він наробив?

— Та віридила я свого Лукинка до школи, обмила, нагодувала, дала білу сорочку, а він собі каламарчик взєв та торбинку з книжками та й хліба в пазушину. А я чистою вовну

перед хатов, нічого не гадаю. За якус там годину ци пів вбігає в ворота таке, як чорт, всілякими фарбами помальоване, і плаче, аж крізь вуха си промикає. Лиш по голосі пізнаю, що це мій хлопец. Вхопила-м на руки, занесла-м до хати, мию, б'ю, а він кричит. Рукави і пазухи в мене, як видите, закрашені всілякими красками...

Жінки оглядають фарби на сорочці Тофанки і міркують, чи фарба дасться відопрати.

— Дитина захрипла від плачу, та й вповідає мені, що як ішов до школи, цес копилюк перейшов його лугами, та й каже: „Так і так, Лукине, скинь сорочку, я тобі тіло намалюю всілякими фарбами. Хлопці будут за тобов бігати та й сміятися“. Хлопец скинув сорочку, а він его обмалював коло ставка всілякими фарбами. „Ану, побігай, каже, по лузі, як мотиль будеш“. А сам хапнув его сорочку і поясок і все, та й втік у кукурудзи. Убравси, розілляв по собі антрамент і пішов, байстрило, до школи...

Тофанка по цім нагналася до хлопчини і хотіла бити, та жандарм заступив його.

— А я вам кажу, що ца Тофанка дурна. То вона гадає, що я її боюси, як тут є шандар та й вїйт. А на дорозі я також не боюси, бо втечу, як вітер. А на ставу також не боюси, бо тругю в став. Та же я доста набрав бучья, доки я навчивси розуму. Та мені кров йшла з очий, з вух, з горла, нім я навчивси розуму, та нім ноги дужі стали. Я тепер можу від кожного втечи...

— Це, люди добрі, покаяніє, та ви, вїйте, робіт що з цим чомбараном. Та він нам діти розволочує. Та дивітси, як він мрігає очима, він нас всіх на сміх побирає. О, який з себе контетний!..

— Хлопче, но, а, є в тебе вуйко або тітка або якас фамілія?

— Та є. Є багато, але як в похорон позабирали гобортки та полотна, то ще брали мене до себе, а потім били та й нагонили та й не давали їсти. То я мусив собі красти їсти. Та як було тепло, то я собі спав в збіжжю або в кукурудзах, а як студено було, то я ховавси в ясла перед худобу, а худоба має горечий дух, та й дихала на мене. А хлопці давали їсти, а професорка дала кафтан, такий довгий...

— А піди-ко до його тітки, тої там, під лісом. Кажі, аби зараз прийшла суди по канцелярії.

— Но, та й що ви будете з цим байстрюком робити? Та карайте його, замикайте його, та же ми невільні діти з хати пустити.

— То карайте, я відержу. О, який зад збитий. Дивітси, та же тут всіляки буки поприсихали...

І хлопчина підняв сорочку і показував жінкам своє тіло.

— Дивіт, дивіт. Ні встиду, ні сорому... — загуділи жінки.

— Йде вже його тітка...

В цей мент малий хлопчина заліз між ноги жандармові.

— Ой, пані шандар! Ця тітка буде бити. Ця дуже б'є. Я все виджу в селі, та й видів якос, що до неї ходит тот Басок. То як я сказав, то вона бігла за мнов аж у сіножьета та таков ковнев в мене попудила, що мнесо вірвало. Ця би мене вбила. То жінки за ніц так си не гнівають, як за то, що до них хтос ходит. Я за це доста буча си набрав, а найгірше від свої тітки. Як від них украсти сорочку або солонину, то так не б'ють...

Усі жінки звернулися до тітки байстрючка, почали шептати між собою, підсміхатися.

— Пані шандар! Я всьо знаю, де є в селі. Я знаю де солонина стоїт; я знаю, де карабіни закопані, я знаю, де в жидів дзигарок стоїт, бо мене ніхто до хати не приймає, то мусю ходити та й дивитиси. Ви можете мене й підвісити. Та я видів, як підвісив Лесь свого хлопца ногами догори. Але потім таких було шандарів та доктор рубав та потім так файно поховали. Лиш ці тітці мене не дайте, бо вона за того Баска дуже люта. Як до криміналу, то до криміналу, як шибиница, то шибиница, а я мусю давати собі сам раду...

ЧЕРВОНИЙ ВЕКСЕЛЬ

Треба розповісти про смішну подію Івана Гусака, колійовця. Чи він не вдався, чи прокрався, ніхто в селі добре не знає, але всі знають, що службу стратив та дістав кілька сот злотих відхідного. Молодий був, вуси добре підкручував вгору, убрання мав панське, синє, подобався жінкам та вмів говорити по-польськи та, кажуть, по-німецьки і в селі мав свою повагу. А була ще в селі вдова, вже старша, пряха добра, мала хатину і недавно піч переклала та було тепло в зимі. До кожівки треба теплої печі. А що перше, то мала вузли з грішми. То Іван пішов у комірне до неї, зимою старав вуголь і трохи горілки і булок, а пиво вже пив сам на стації.

Робив таку політику, що мужиків не мав за ніц, попам не кланявся та мав великий жаль до Польщі і до начальника стації. Та, видно, гроші мав невеликі, бо зачав присватуватися до своєї господині, Парасочки, аби цим способом дібратися до вузлів з грішми. Але у вдови — сім розумів, годила, забігала, до сльобу повитягала зі скрині такого плаття, що бо-гачки зеленіли по снігові із зависті, бо це було по різдві. Вони казали, що все це добро від них набрала, а весілля було гучне. Медових місяців довго не було, бо Парасочка і вдова і тверда з натури та грошій не розв'язувала, а навіть не показувала. Щоправда, то нашила на чоловіка два хлопські одіння, на свята і на будень, бо мала амбіцію, щоби свого чоловіка зробити газдою, аби не був ленкою, що все смердів олієм від ліхтарки та замазаний був вуглем та все ходив пити пиво. Він молодий, можна з нього зробити ще господаря та привернути до людей.

Та це Парасці не пощастило, і вона свої надії сховала в скриню між вузли. Давла чоловікові щораз менше їсти, не

дуже допирала сорочку, відпорювала гарні прошивки та пришивала старі до сорочки, і на весну Іван вже не хотів сидіти дома, а Парасочка надумала інакше. Аби гроші не пропали, то купила в межу кавалок города, дозичила в жида дві сотки і з узору підписала вексель з ручителями. Поправиться Іван, то буде мати на чім робити, а ні, то її на старість хто-будь обійде за город.

Одного разу Парасочка вночі забила в п'яту такий заржавілий цвях, що спухла, як дуда, а треба нести векселеву рату до міста, вона брата не має і сестри не має, то вже кілька день перед ратою годувала Івана ліпше. Вона би намалювала вексель дома, а він би пішов з ручителями і заплатив би. Іван покмітив, що стара вертиться коло него і був цьому радий. Стара дасть гроші на рату, дасть на тринкар, налагодить добре їсти, а як жидові скаже, що стара не мала цілої рати, бо не встаралася, то може і пива випити, і добре забавитися, і стару за старі прошивки добре виріхтувати.

Осіньного досвітка Парасочка налагодила їди доброї і богато, хліб білий, п'ять золотих для ручителів і чоловіка на горілку та ще для кожного по склянці пива. Гроші для жида стояли на столі купками, добре порашовані. Парасочка зав'язала їх у вузлик, а гроші на трактамент всипала в кишеню, бо вбрався в колійницьке одіння. Харчі гарненько склала в писану тайстру, додала чистий шматок сала і як зачало розвидатися пустила чоловіка в дорогу. Має повернути за ручителями і з ними йти до міста. Він так зробив, ручителі сказали: „Гай, гай, ідемо, ти наперед іди“, і так Іван подався лугами до міста.

Ішов, ішов, аж надибав двох жовнірів з гверами, якби не та писана тайстра, нічо би й не було, а так сталося паскудне і болюче.

— Марш, кабане, назад додому!

Іван зачав говорити по-польськи, що має платити вексель, що через те мусить іти до міста. Витягнув вексель з кишені, показував до очий жовнірам і не вертався. Та жовнір жовніром, чогось має гвер... як відвернув руку, як загатив у зуби, то мало Іван ними не вдавився, виплював у долоню і зуби і кров. Зачав кричати і з червоним векселем у руках та з писаною тайстрою на плечах зачав утікати. Сам не знав, чи взад чи вперед

тікає. Аж оглянувся коло моста і спам'ятався, що він вже під мостом. В роті пекло, зуби тримав у кулаці разом з векселем, вузол з грішми був у пазусі, лиш треба було якось обмити кров та затамувати. Зліз до ріки, мив лице і полоскав рот та намащував язиком порожні ясна. Став беззубий. Але відпочив на ріці, віддихався та й зараз думкою потішився: болить та переболить, в роті крім тих трьох зубів є ще багато, а гроші старої пропали, бо він не дурний признатися, що втік з грішми... жовніри забрали та й решта.

Він чоловік інтелігентний, то повернув до доктора Подюка, аби дав йому свідоцтво лікарське. Навіть заплатив за лікарську пораду, докладно оповів, як то було, показував на долоні зуби, та лікар піджартував з нього, бо, видко, подібний до інших людей, яким все смішно, як ближньому висиплюють галька зубів з рота. На свідоцтві лікарським нічого не було написано, лише, що Іванові вибили, як казав, три зуби і що доктор більше нічого не знає. Як жид прочитав йому в місті це свідоцтво, то Іван сказав, що кинув гроші в болото, що таке свідоцтво пусте.

І побавився Іван в місті добре. Тракував і напоював знайомих ще ліпше, оповідав багато про свою пригоду і цілком вдоволений вертав додому. Але як доходив до села, то дізнався, що тої днини били ціле село. Йому лишилося ще трохи гроший, то він вернувся в луг, заборпав їх під корч і так з писаною тайстрою, але без трьох зубів вернувся додому. Оповідав старій довго страшну історію, як його тяжко позбиткували, як забрали всі гроші, роззявляв рот аж по вуха і показував пальцем порожнє місце, де рано ще були зуби, презентував кровавий вексель, а тайстру дідько знає хто спорожнив. Тому всьому лиш Парасочка винна, бо її забагається міста, векселів. Парасочка зарюмала за грішми, але збоялася виходити з плачем перед хату, аби люди чули, так як треба би робити.

Вона цілий день надивилася на таке, що най і гроші пропадають. Але й вона була вдоволена потихоньки, що її пан так добре дістав від других панів.

ГРІХ

Вдова Марта давно хора, хоче вмирати, бо закликала до себе свої дві сестри і приятельки. Гості посідали на лаву коло постелі і під вікнами, а Марта з подушок каже:

— Не забула-м си на цім світі, не натішила-м си, а нагрішила-м. Доктор каже, що кожда моя година дарована та тому вібачьйти, шо-м вас закликала від роботи.

Відкинула від рота жмут сивого волосся, роззявила білі губи, аби надихатися.

— Смерть, сестри, болюча, а моя смерть проклетя буде навіки межи людьми. Гріх маємо такий, що ні мій чоловік не годен був вітримати, ані я, жилава баба, не годна-м го донести до краю...

Роззявила рот і пальцями хльопала з миски води в нього, аби могли своє сказати.

— Знаєте, що-м кликала ксьондза вже кілька раз, аби сповідатися та й сповідала-м си, але правди-м не сказала, відай тому, що шелестить на нім риза або тому, що дуже дивитси в очі, або тому, що язик не повертаєси... Сказати другому свій гріх, людський гріх, такий гріх, що всі люди ним грішні, але аби мій сказати, то траба зуби розважити червоними кліщами, аби палахкотили, як ладан на різдво...

Її сестра, Марія, підоймила голову з подушок та заспокоювала, приятельки поспирали руки на коліна і пігнулися.

— То вже вам буду сповідатися, бо, видите, яка-м суха, то в найбільше деревище не влізуси і так гірке тіло земля не годна пролигнути... Хлоп все від баби слабший, бо мій чоловік лиш рік вітримав, а я вже роки. Ми мали спільний гріх, то він по

році лишив мене саму, аби-м го двигала без него, а то й моя пайка така тяжка, що залізо під нев пішло би в порох...

— Ми обоє спалили село, знаєте. В саме полудне пішло кров'юв попід небо, кров заслонила ясне сонце. Нашої хати якос не доцегнуло. Він, аби не кр'ичити, сипав порох у рот з землі, але зойк з серця роздував порох з рота, то він сів коло коновки з водов та й тримав заєдно повний рот води, а потім викидало з него воду, а він знов пив, аби не крич'йти... Село курилоси, почорніло, чорні люди голосили, а він сидів колс води добу, чорний, мокрий, склонивси та й заснув в болоті. Хотіла-м го стегнути на сухе, та як ні вдарив коновков, то й я легла в болото коло него, так си належало.

Всі жінки посхоплювалися з лав, гляділи на Марту здурілими очима, стояли, як з дуба витесані. Сестра не втримала голови, пустила. А хора носила долонею воду з миски в рот та не доносила. Розливала по пазухах.

— То ви лиш від цієї мови ніби дураєте, що-сте тверді мужики, а як таку сповідь перед чужим ксьондзом тримати... А хоть би-сте про мене і зараз всіма дорогами по селу порозбігалиси, то я вже не боюси, а хоть дзвоніт на гвавт в дзвони, то я також не боюси, хоть ні тегніт всіма дорогами по груді та закопайте розтресені кисточки по нечистих місцях селом, то вже я легшу муку буду мати, як тепер. Цес гріх я вже двигати не годна... Маріє, душуси, підопри голову, най докінчу сповідь, чи пече ца голова, як смола в руки.

Жінки мовчали. Від цієї тиші оглух би навіки дзвін.

— А зайшло з цього. Як прийшли до села вже по війні, то повісили чоловічого брата, що дес був довго на Україні. Ми його відрубали з чоловіком та привезли в рантухах додому та споредили парубка, як паву, але язик не годні були заправити в рот. А мій дурний вхопив ніж та хотів відрубати. Добре, що-м руков сперла, розрубав аж по кістку, а як закривавила-м лице його братові червонов платинов та моя кров закровавила платину, то дала-м другу. Ви знаєте, що мій чоловік від похорону замовк, не сказав відтогди ані одного слова, ходив селами та розшукував братних товаришів з тої війни, а потім тоті товариші приходили до нас та гостили си. То якіс такі люди, що револьверами грают до данцу, що в кожді кишені мают бомби,

що якіс блискучі ножі ховают помежи ребра, таких ніхто не видів. Кажут, що нагнали нас з нашої землі, що будем міститиси на смерть, а жите наше фурети будем ворогові під ноги, як вошиву сорочку на війні... Та тут і нахвалили, аби спалити двір. Та й підпалили з моім чоловіком. Та панові нічо, а половина села розсипаласи на сажу.

Марта простягнулася і заперла очі, жінки приступили до постелі, обливали водою, та вода спливала з лиця, як з каменя. Марія здоймила з сволока жовту свічку і всі шукали сірників, а як засвітили, то поклали до Мартиних рук, і вона ожила.

— Я ще не вмерла, але зараз буду вмирати. Коби вмерло зо мнов і сумління моє. Це бог добре вчинив, що сумління не говорит голосно. Най си сховают товариші мого чоловіка з бомбами і револьверами. О, то як сумління заговорит, то такі слова палючі в кожді жилці, що ті слова скалу розсипют на дрібен порох. Найстрашніше то слово від сумління. Я тих слів ніколи не знала, ніколи-м не чула. Відки вони си в міні взели, це лиш бог міг пустити своїми руками у мене. Блискавка по небі не така страшна. То слово то проклін, який задушит всьо, що на землі жиє...

— Марійко, буду вмирати. Кажи людем, най собі розберут мій маєток і мого чоловіка. Я їм нічо поповнити не годна, а на споді в скрині є карточка від товариша мого чоловіка. Дес з далеких країв пише, що прийде до нас двоїх уже волних. Там є знак до него. Напиши йому, що такого, як ми наробили, ніхто не здержит на собі, що-м від того повмирали... Тепер давай свічку, я вже не ожию.

Василь Стефаник (фото 1929/30 р.)

У НАС ВСЕ СВЯТО

Як почали просити старого Палату та й врешті упросили, аби оповів їм, молодим товаришам, яку цікаву історію з селянського життя. З його білих вусів курилася іронія.

— Я вже маю вісімдесят літ та й живу, мабуть, вісімдесят літ отут на однім місці. Були такі часи, коли я був паном, тоді я служив у дворі писарчуком під рукою економа. А були такі часи, що я не вилазив з церкви, як був дяком, і тоді говорив так, як всі попи говорять, боявся потім всіляких духів. Як був музикантом, чи то нечищена горілка, чи то нервове заняття по ночах з циганами, все те наводило перед очі всіляку нечисту силу. Отак сидиш допізна з молодими парубками, байка іде така безконечна і страшна, що святі на образах ховаються у свої яскраві шати. А сопілка висотує з грудий такий сум, що молоді парубки хилять дуже широкі плечі додолу і брудними рукавами обтирають сльози, а потім складаємося на око горілки та посилаємо найсміливіших двох або трьох до коршми. За ними тягнуться всі чорти, визвані в хаті, там їх так багато, як на весіллю. А по дорозі пристають до них страхи з-під мостів, з нечистих місць, злітають з тих деревин, де повісився хто, йде з парубками ціла банда. То вже як отворить арендар, то розливає зо страху горілку, бо руки йому трясуться, бо цих парубків ловила нечиста сила аж під його двері. Розповідають так докладно про тих дитьчиків, що все були існіські такі, як арендар. Жид рахує гроші або й без грошей вигонить їх з хати і засуває двері на всі спусти. Нераз заходили, як жид дуже скоро гасив, до його курника та що попало, тому крутили відразу в'язи. Гуска — не гуска, курка — не курка. З горілкою і з добичею приходили веселі, бадьорі, здається, що чорти не хотіли брати

участі в каригіднім ділі і вже не приходили з парубками до хати. Заслонювали веретами вікна, на сопілці не грали, ані не співали, але ломили сусідські плоти, і піч незабавки гуділа від червоної полуміні. Господиня і сусідські дівки поралися та варили м'ясо, господар хати шукав келишка, але великого, і все йшло скоро вперед. За півтори години сиділи всі коло стола, пили та їли, але байок не вповідали. Дисципліна була коло стола велика, найдужчий мав власть і карав, хто лиш голосніше крикнув. Як різне по морді, то і кров лється в порцію. Так мусило бути, бо буки тоді ще давали. Піде злодюга-жид до вїйта, нанесе горілки йому, а той бере радних, і як зайдуть в хаті при забаві, то найменше по дваццять п'ять буків дістане кожний. Як бачите, дисципліна мусила бути, небезпека перед ворогом велика...

Та пийте ж цей чай, горілки тепер нема та й не можу пити, а ви не парубки, але учителі з високими пенсіями.

* *
*

— А за теперішні часи, панове колеги, дійсно тяжко вам до забави що розповісти. Я учителював по своїй кар'єрі музиканта довго, триццять п'ять років, привик до неписьменних мужиків, то були діти і їх хто-будь міг повернути в свій бік. Ще боялися дуже панщини і панів, жидів отак не мали за нічо, сміялися з них. Потім зачали заводити товариства тверезості, бо дуже стали ґрунти тратити. Зайдуть до мене до школи, вїйт та й радні та й пленіпотенти, повигонять діти зі школи, порозсідаються в лавки і п'ють та співають, що аж саля шкільна, п'ять метрів широка і п'ять довга, вилазить з вуглів. Досвітком приходять жінки шукати чоловіків, намовлять їх додому і, намсвляючи, сідають та п'ють горілку з ними і знов на дваццять чотири години є мішане товариство. То тут, аби вже був професор університету, то не видержить довше, як добу, так, що я нераз вставав з-під лавки, а на лавках, на каталозі валялися недоїджені оселедці, кавалки сала, а чути було горілкою каталоги ще з місяць. Не то що тепер, панове колеги! Збереться, бувало, рада і ухвалить: „так і так, це професор нелюдений, він дітий нам не вчєє добре“, зберуться до старости, вернуть з папером, но і дадуть пару волів, заладують

тебе з родиною, і їдь в інше село годитися: кілька корців збіжжа дістанеш, кілька дров, чи маєш псалтир читати в церкві, чи цілу службу співати. Мука була, і тому треба було і пити, і терпіти, і вонітувати разом. Та, як кажу, прийшла тверезість, а потім парасолі, а як підросли хлопці ті, що навчилися читати, то й книжечки і газета, наука Наумовича, змінювався селянський світ та поволі. А потім вибори та хрунівство, та „Січ“, вже ні панів, ні жидів ніхто не боявся. Йшла така велика лава в червоних стяжках, що всі вступалися з дороги.

* *

*

— А найновішого інтересного я небагато годен розповісти. А отут дивіться через вікно. Це такий кутик мого села, навіть має назву. Цей кутик під панським лісом. Ліс шумить, навіває в душу всілякі забаганки, то платви треба, то оголоблів до саний, то молоді смерічки на деревце весільне, багато люди потребують ліса. А з того ревізії по хатах, процеси, кошта і кримінали. Тамті кути села не мають тих лісових навичок, а ці одідичили по предках. Дідичність, як знаєте, річ тяжка, аби її злизати параграфом. Десь давно по другім кінці села, того вже відси не видите, то був великий став, то там довгі роки, і я пам'ятаю, ще валялися сіти та неводи, але то давно, здається, що і той кут ставовий мав свою дідичність. Але став висох та й дідичність також. А тут ліс росте і дідичність. Через то цей кутик, перед вікнами в мене, дивний є, розпроцесований, розжертий, щодня ліцитації, бо такої зажертості між властями і мужиками я не тямлю. Селяни всі ненавидять від маленького урядничка аж до великого; я такого, що тепер, ніколи не бачив. Йде боротьба безпощадна, і отаку вам забавну історію скажу. Я вже і очий добрих не маю, але дивувало мене того, що майже щодня бачу вулицями людей святочно вбраних. І хлопці, і жінки, і діти. Чи пам'ятка, чи яке церковне свято, забогато свят. Питаю свого старого сусіда: „Даниле, а кажіть, чи таких багато свет у вас настало?“ — Ге, пане навчитель, такі светошні чьиси настали, бо видите приходе з дзвінками пани та всю одежину хапают, котра добра, а коло церкви стоїть наш вартівник. Як лиш вздрит бричку з панями, то біжит щодуху на

цей кутик. Все, що жие, кидає з рук роботу і вбираєси в світошне, а на постелі та й на лаві все дранте стоїт так, що пани то в руки не хотє брати. Отож пани спацірують та й мужики спацірують, та й таких свет у нас кілька раз на тиждень, бо бог знає до кого прийдут. Оден за кримінал, оден ручьив, тепер межи людьми нема реду. Зразу то ховали в такого газди, що він без мотилиці, але прийшли таки зрадники, то як напали паки на того газду, то вівезли відти шос сім фір найкращої одежини. А що млинків, січкарень і возів. Зойк під небо був, але не помогло, то відтогда, пане навчитель, як пани є в нас, то мужики светкуют і ходє по-світошному. А ви фасуєте пенці, то можете ходити подерті.

* *

*

— Так, панове колегі, це є найцікавіше, що я вам мав вповісти, а більше нічого не знаю, бо вже-м дуже старий, но, і дурний.

ІНШІ РЕДАКЦІЇ ТА
ВАРІАНТИ

СИНЯ КНИЖЕЧКА

А. Текст першодруку („Праця“, 1897, № 15 і 16, стор. 119—120, Чернівці).

СИНА КНИЖЕЧКА

Отот Антін, що отам паний викрикує на толоці, був все якийсь нещасливий. Все йшло єму з рук, а нічо в руки. Купить корову, та й здохне; купить свиню та й решетину дістане. Отак за кожний раз.

Але як умерла єму жінка, а за жінков і два хлопці, тай чоловік гет обмінився. Пив, а пив, а пив! Пропив букату поля, пропив город, тай тепер і хату продав. Продав хату, взяв собі від вїйта сину книжку службову, та й має іти до міста та там собі якої служби шукати.

Він тепер сидить паний на толоці та рахує, кому продав своє поле, кому город і хату.

„Продав, та й авс! Не моє, тай решта! Але коби мій дід та підвівся із гроба! Моспане, штири воли мав, поля двацїть штири морги і хати на ціле село!

„Ой пю, пю, та ще буду пити. За своє пю, нікто до того рихту не має. А він міні каже, „грунт пропив-єс“. Прихожу пичьитку прибити, а він мене картає. Е, я ще не таких вітів видїв...

„Гадає, що міні лехко. Аби тобі так умерати лехко!

„Иду я з хати та поцулував-сми поріг та й іду. Не моє та й решта. Було моє, а тепер не моє. Віхожу надвір, а ліс шумит та як коли би казав: „а верниси, Антоне, до свої хати!“

Знаєте туск такий прийшов, що раз туск! Тай вернувем-си до хати. Посидїв, посидїв та й віхожу — не моє, що маю казати, не моє.

„Аби так лехко нашим ворогам конати, як міні було лехко із свої хати виходити!

„Віхожу я надвір та й таки ні обмарило! Дзелений мох на хати; та траба хату пошивати. Ого, небого, вже не я тебе буду пошивати. Аби камінь та й би си розпук із жбїлю!

„Сів я на приспу. Ще небіжка жінка мастила, а я глини тачками возив. Лиш хочу встати, а то щос не пускає, ступаю, та й не пускає. А міні такий жвьль, шораз жвьльне! Сижу я на тій приспі та реву, так реву, якби з ні хто паси дер! Люди ззираютсн на покаяніє...

„А він міні уповідає: лехко пустити. Аби твоім дітем так лехко було, як міні гезди лехко!

„Аді отам коло воріт там піп прощі казав жінці та й дітем. Перевертайтеси кажу у гробі небожвьта, бо я лайдак. Пропив усє, все шо до нитки! І полотно пропив. Тепер буду в рантухових сорочках ходити та панам води доноситьвати...

„Але вітиха добра жінка. Вінесла міні хліб на дорогу так, аби віт не видів. Най твоім дітем бог годит, де си поступють.

„Шо я маю на чужі приспі сидіти? Иду. Лиш поступив-єм си, а вікна в плачь. Заплакали шибки, як маленьки діти. Ліс їм наповідає, а вони лиш кап, кап! Заплакала за мнов хата. Як дитина за мамов так заплакала.

„Ой лехко, як каміня гризти! Темний сьвіт, бо далекий навперед мене!

„Є ще гезди гроші, але буду пити. З нашими людьми напюси, з ними пунту. Най знають як із села-м виходив.

„Аді у пазусі маю сину книжечку. Оце моя хата і моє поле і мої городи. Іду собі з нев на край світа! Книжечка, від цїсаря, усюда маю двері втворені, цїлий світ навперед себе. Усюда маю двері втворені... по панах, по жидах.

ВИВОДИЛИ З СЕЛА

А. Перша чорнова редакція. Друкується за автографом, що надіслав В. Стефаник в листі до Софії Морачевської-Окуневської (1897 р.).

Софії М[орачевській].

З хорім надвір висипалося богато смутних людий. Як від умерлого виходили.

Вийшов с тих хорім і молоденький хлопець з обстриженою головою.

Всі на него дивилися і всім здавалося, що та голова впаде десь далеко у чужих краях на каменисту цїсарську дорогу.

Вийшла мама за ним.

— „Ти вже йдеш, синку?“

— „Иду, мамо“.

Усі жінки заголосили, як вчули, що син мамі відповів.

А мама ридала якби груди єї пїрвались — так дуже голосно.

Приступив до сина тато.

— „Сідай, синку, бо колію спізнамо“.

— „Не йди від мене, дитинко, на кого мене лишаєш?“ — голосила приповідуючи мама. Увесь мир подався д' воротям. Мама стояла коло сина та притулила сиву свою голову до синові, обстриженої.

— Синку — питався коло воріт тато — а мені хто, небоже, кукурудзки висапає?

Оце слово впало як грім на зібраний мир. Хлопи заревли, жінки заплакали аж до неба. Мама стояла коло сина та в долонях тримала єго голову, старий тато хитав головою, а нарід плакав.

На небі половина місяця у хмару уступила.

Потім йшли гурмою через ліс сухим листям та й вийшли у поле.

Став молодий рекрут та й взявся прощати.

— „Бувайте здорові і свої і чужі. Як би-м вам чим докэрив то простіть мені“.

Плачь у чистім поле. Мама ймилася коліс та й не пускала. Син з татом відтрутили та й поїхали до колії.

У ясну ніч на тоці лежала мама та хропливим голосом заводила: відки тебе візирати, де тебе шукати.

ВИВОДИНИ З СЕЛА

Б. Текст першодруку („Праця“, 1897, № 14, стор. 111—112, Чернівці).

Червона хмара станула над заходом та й закаменіла. Білява зоря сперлася на ту хмару, як коли би на закровавлену голову якогось святого. Із-за тої зорі та з-поза червоні хмари промикалися лучі сонця. Тото подвіре, відки вояка виводили, було освітлене на червоне.

З хорім висипалося багато смутних людей. Як від умерлого — такі виходили. За людьми вийшов молоденький парубок з обстриженою головою. Всі на него дивилися. Здавалося їм, що та обстрижена голова та впаде з пліч — десь далеко на цїсарську, каменисту дорогу. В чужих краях, десь аж під сонцем тота голова впаде та буде валятися по дорозі.

За парубком вийшла єго мама.

„Ти вже йдеш синку“.

„Йду мамо“.

„А ти же нас на кого покидаєш?“

Жінки заголосили, а сестри руки заломлювали. Мама заридала.

Сонце зайшло і подвіре лишилося у тій зорі, що від заходу блимала сірим сьвітом.

Підійшов до сина єго тато.

„Сідаймо синку, на фіру, бо колію спізнамо“.

„Ще цу ніч переночуй у мене синку, не лишай мами свої“, — просила мама. Як сказала та й ймила сина за руки і повела ще раз до хати.

Мир тимчасом подався д'воротям. Незадовго вийшла мати з сином та й тулила свою сиву голову до синовій обстриженої.

„Синку, — питався коло воріт тато, — а мині хто, небоже кукурудзи віспає“.

Заплакав тато та й хлопці заревіли.

Вийшли за ворота. Мама обчепила сина доокола та не пускала.

„Николайку та бо не йди... Та заки ти обернешси, то пороги в хаті поскривлюютьси, то вугли погниють. Але мене відай не застанеш або сам умреш“.

Впала синові до ніг, та цілувала, та кричала:

„Воліла бих тьи на лаву лагодити!“

Потім ішли селом, фіра їхала наперед, а нарід за нею. Хто стояв коло воріт, той собі ішов.

Цара людий йшла за вояком. Переходили ліс. Листя устелило дорогу. Позагиналося у мідяні човенця, як колиби і оно мало плисти у ту дорогу за рекрутом. Ліс стояв тихий. Передавав лиш сумний голос мамин у поле, аби оно знало, що як весна надійде, та не буде вже на нім Николай орати.

За лісом стали у поли. Рекрут взявся прощати з селом:

„Бувайте здорові і свої і чужі. Як чим докорив-єм, то забудьте то, та благословіть у дорогу“.

Всі поскидали капелюхи та й казали:

„Повертайси здоровий до села, та не забавляйси“.

Син з татом сіли на фіру. Мама ймилася руками за колесо, та й не пускала. Але старий відірвав єї від воза та дав людям, аби подержали, а тимчасом нагнали коні, та й втекли.

Тої ночі сиділа на подвір'ю стара мама, та захриплим голосом заводила:

„Відки тебе візирати, де тебе шукати“.

Доньки як зазулі сиділи коло неї. Над ними розстелилося осіннє склепіння небесне. Звізди мерехтіли на небі, як золоті чічки на гладкім, залізнім тоці.

Василь Стефаник

СТРАТИВСЯ

А. Текст першодруку („Праця“, 1897, № 15 і 16, стор. 119—120, Чернівці)

СТРАТИВСЯ

У кутику на лавці сидів та ховав голову у писану тайстру. Желізниця летіла і гуділа якимось твердим тактом та гей молотом

валила у душу мужика. Час від часу показував із за тайстри свою твар, та була заплакана. Всі дрімали, а его сон не брався. Глядів по людях та й плакав, але ховав знов голову, аби хто не уздрів. Сльози падали як дощ. Падали як раптовий, що нараз пуститься, та й не забавки уймаєся.

„Та ще снів си недавно. Дес я беру воду с керниці, а він на самім споді у такій подертій кожушині, що господи! Тут, тут утопиться. Николайку, синку, — дес я ему кажу, — а ти же тут, що дієш? — А він мині вповідає:

Ой, двидю, не годен я у воську вібути.

Кажу я ему: терпи та науки бери си. — Та й аді вже навчивси, вже натерпівси...

Одна сльоза велика пустилася, та й тряслася трохи на носі, та й впала на тайстру.

„Іду до него та знаю, що го вже не застану. Але, ци буде до кого вернути си? Бігла за мнов, кервавими сльозами просила, аби ї взяти до сина, а я нагнав коні, та й лишив. Було взяти, найби гроші пропали, найби дома худоба з голоду погинула. А нам же чого тепер треба? Пошиємо собі торби та будем просючи ходити по тім місті, що Николаєва могила у нім буде“.

Дивився крізь віконце, як би хотів свою стару узріти, що она дома діє.

„Ой стара, тотом дочекалися на сивий волос вінка! Тото головов дес беш у стіни, тото, небого, до бога ридаетш!“

Схлипав старий, як маленька дитина, аж желізниця твердий такт змінила. Ему привижуєся его стара, як біжить боса по снігу та просить ся, аби єї взяв до сина. А він лиш коні батогом, та батогом. Лишилася, але плач єї добре було чути.

„Набезпешно вже ї не застану. Коби ще мене спрьтали у ту яму разом з Николов. Най би-м гнили хоть разом, як не можна жити разом. Найби над нами і пес не гавкнув на чужій стороні але най-бих були укупі. Деж він сам буде у чужій чужиници?!“

Колія ішла, ішла та підкидала головою мужика з тайстри.

„А шкода, щос був уріс такий як дуб. Бувало, що озме у руки та й таки горит му у тих руках“.

Колія добігала до того великого міста.

Виходив разом з людьми. Але на улиці люди порозходилися, а він лишився сам. Оглядався, а то лиш мури та мури, а помежи ними дороги. Дорогами тисячі світил потапали у пільмі.

Таки ось, ось та впадуть так дрозать, упадуть та й стане пекло.

Але сьвітила пускали коріне у ту пільму та й не падали.

„Ой, Николко, кобих тьи хоть умерлого ще видів, бо і мене тут поховають“.

Сів під мур, а тайстру поклав собі на коліна та й сидів тихонько. Мури як коли би подавалися один ід одному і хотіли его

душити, а світила все сходилися докупки та докупки, аби подивитися на мужика, що замандрував десь із далека.

Став дощ накрапати. Мури почали говорити. „Лап! лап!“

Ще гірше скулився та й взявся молити.

„Матінко Христова, усім добрим людям стаєш на поратунок, Николаю сьвітій...“ Та й бився у груди.

Неборзо надійшов поліцай та й справив его до касарні. Ішов улицями та розпитував.

„Пані вояк, а то тутечки умер Николай Чорний?“

„Він повисівся у вільхах за містом. Тепер лежить у трупарни. Ідїть осею вулицею удолину, а там вже вам покажуть“.

Старий лежав вже на помості. Вояк узрів того та й обернувся і пішов дальше вартувати.

Пощо собі туск до серця брати із за чужого нещастя?

Пролежався старий, пролежав та й підвівся. Ішов улицею в долину і шпотався, як коли би із храму вертався.

„Синку, синку, та й ти стратився!.. Скажи мені, синку, що тебе у гріб загнало? Ой привезу я мамі розрадочку від тебе. Марне пропадем“.

У трупарни на великій, білій плиті лежав Николай. Чорне волосє обкипіло кровію. Вершок голови відпав як лупина. На животі був хрест, що хрестом пороли та посшивали.

Тато припав на коліна у ногах Николая та й молився. Потім цілував сина у ноги та бив головою у плиту.

„Ой, дитинко, ми тобі з мамов весіле лагодили та музики наймали, а ти собі гет від нас пішов...“

Потім припав до лиця та плакав, плакав. Слезі спадали на студеного трупа та на білу, студену плиту.

Плачучи убирав сина насмерть. У біленьку сорочку мережану, у пояс вишиваний та в капелюх з павами его убрав. Тайстру писану поклав під голови та й притулив у головах до плити сьвічку, аби горіла за страчену душу.

Такий годен та гарний парубок у павах! Лежав на студеній плиті та гейби усміхався до свого тата.

У КОРЧМІ

А. Текст першодруку („Праця“, 1897, № 15 і 16, стор. 117—119, Чернівці).

Коло довгого стола сиділи Іван та й Проць. Качки під столом не могли собі місця найти та й нарікали, а Іван та й Проць також нарікали. Похилилися до себе як два рідні братя та й напивалися. Іван пив таки так, а Проць з жури, що жінка его біла.

„Ого, вже най того вола шлях графит, що го корова бє! — казав Іван до Проця. — Якби ні жінка мізинним пальцем кинула та й бих капурець зробив, на винне яблуко — бих розпосочив! — Мой! — таже це покаяніє люцке, аби жінка лупила чоловіка як коня! — Але я знаю, що би я зробив. Взяв би-м, та би-м віострив сокиру на точилі, та й бих руки по лікті обрубав. Лиш таки раз та два та й руки гараус!“

Як своє виговорив, підніс руки вгору, як коли би мав гадку злетіти та полетіти з корчми, аби такій жінці, що бє чоловіка, руки по лікті обтяти. Подав голову в зад, очи вплявив у Проця та й так ждав, що він єму на то скаже.

Проць похитував головою та й нічо не казав, — бо що було говорити, коли все правда.

„Мой ти паршвику, що ти мей телепаєшси як шибеник на грабку, чому не даєш, брьи, горівки. Мой, мій кременал, а твоя смерть! Не гиндлюй зо мнов, лиш сип тої браги...“ — казав Проць та й бив кулаком у стіл.

Жид приніс горівки, а газди стали пити. Боком нахилиювалися до себе та й відхилиювалися, як би вітер їх розгонив від себе, але такий слабий, що ледви дише.

„Та гадаєш — казав Іван — що бих чикав на шандарів, аби ні брали. Лиш бих обрубав руки, та й сердак на себе та й на мелдунок. Вже встид набік, сказав би-м, що так і так, жінка ні біла, а я руки по лікті обтвїв. Відай би-м ані години кременалу не пацив, щеби і похвалили“.

Знов похилиювалися боком до себе і знов пили але так кривилися, що жаль стало би і найбільшому їх ворогови, якби на них дивився.

„Процю, брате! — видиш, пемо горівку, ти мене чьистувєш, але пемо за свою працу, за свою кервавицу. Пемо свою кров... жидів бенькарти годуємо... Видиш ні, пю с тобов, але щире тобі радю, правду кажу, припри собі жінку. Мой, таже ти сьміхом став по селу, жінка бє та духу наслухає, а ти газда маєш си називати. Я би таку жінку дзубелав, та в ступу запрьигав, та каньчук дротений до неї бих брав!“

Іван здоймив з себе ремінь, показав Процеві, що і він має гроші і може також платити. Проць кинув ремінь на землю, бо був моц сердитий, що Іван его має за безвірка, що ніби звис на его горівку.

„Іванку, чьо мене, брьи, пореш без ножа? Як я маю охоту тебе чьистувати, то ти пий, а не тич мені гроший“.

Тай знов пили.

„Або по добру з нев говори. Як прийдеш додому, тай кажи жінці так: Ти така, ти сяка, а ти міні де присьигала. Кажи — на сьміту чи у церкві. Рабін нас вінчив, ци ксьондз слюб давав. Ти до мене руки протьгаєш, а я руку втну. Аді внеси столец та й сокиру, та й порахуємося. Так ти єї наповідай та може напудиш...“

„Іванку! ти небоже не знаєш мої жінки. Таже вона така тверда на серце, що і ката би не збоялася. Я чысом хочу єї дати огрозу, але вона таки шо має під руками, то так ні впоре, — аби і по смерти так дохторі пороли!“

Каже:

„Ти, марнотрате, шо видиш та до коршми тьгнеш, та ще хоч і мене нівечити?!“

„Але кажу ти, що я такий від неї битий, такий парений, що прийде ми си від хати піти. Але кажу, може єї бог руки по лікті усушит та може я допросю си цього у бога...“

„Чикай на бога, чикай, а вона ме бити аж на вітер здоймати. Чикай... О вже такий ти газда свої жінці як вербовий заніз у ярмі. Плюнути не варт на такого газду!..“

Проць похилився і кашлав та руками показував у той бік, де его жінка спала. А Іван поклав оба кулаки в рот, та гриз їх, та й зубами скреготав на цілу коршму.

„А суда ж арендарю. Мой, жиде, ти вчена голова та тому з нас шкіру лупиш, скажи міні, ци є такий паруграф, аби жінка чоловіка била? Ци є такий рихт? Ти читаєш у книжках та там дес повинно таке бути. Як цісар такий паруграф надав, най і я знаю, най ще і це знаю... Як таке право цісарске, то і мене най жінка бє, а я руки навхрест складу ані кинуси. Як право цісарске, то має бути цісарске!“

Жид казав, що не читав за таке право, але то добре знає, що Проць буде мати ганьбу від жінки.

Проць плюнув, пролупив очи і дивився довго на жиду. Мовчки підвівся з лави тай пішов.

Ідучи додому на ціле село горланив:

„Коли ж бо не боїтсья, що сине за ніхтем, не бойтсьи...“

Але руку втну по лікті, так як вербу підчімхаю! Прийду, віострю сокиру на точилі, та й по-лікті обітну! А це ж куда“.

Гіренько чалапав болотом та й грозив. Як доходив до своїх воріт — поволеньки замовкав...

ПОБОЖНА

А. Текст першодруку („Праця“, 1897, № 17, стор. 132—133, Чернівці).

Прийшли з церкви та й обідали на лаві.

Семен сидів собі тихо, лиш брав у пушки по доброму кавалковий кулеші та пхав у миску зі сметаною, а потім ніс до рота та й дістав на лиці дві великі гулі, що таки зараз пропадали.

А Семениха все торкотіла — от баба.

По обіді подавав Семен свиням їсти, корову обійшов та й ляг

на постіль спочивати. Кури в люльку та й дивився на жінку, як она собі свою уберію в порядку складала.

„Мой-ня, Семене, чого ти у церкві стоїш як баран недорізаний. Інші газди як газди, а ти такий межи ними па́рний та темний, як бих ти тиждень не топила“.

„Говори свої дурної, я в тижни нагаруюся як на панщині та ще у церкві буду гаптах стояти? От стою та божого слова слухаю...“

„О, вже дай ми поки, як ти божого слова слухаєш. Ануко, чи одно слово пам'ятаєш, що ксьондз говорив на казаню“.

„А ти міні скажи, відки я маю гроші на податок узети, аби понести писареві, не міні пусту городенку городи за казаня“.

„Бо таки одного слова, одного нумера не знаєш, що ксьондз говорив, та й уже! Лиш стане та зачне із книжки відчитувати, а ти вже холітаєшся як верба підрубана. Очи випулиш як цибулі, рот розявиш як коли ворона, що хоче кури уфатити, та й точиш слину з рота як нитку з клубка. Хоть з пістоля над тобов стріль, лиш, аби не захаркотіти. Мої мама казали, що то нечиста сила закрадаєся до чоловіка та ломит на сон, аби божого слова не слухав“.

„Чи ти, жінко, здуріла, чи тебе підвіяло? Та же най твої голови дитько ученится, не мої, та ще у церкві. Та дивітсья, люде, що се за побожна! Я гезди ледви тлінний з роботи та хотів би-м припочити при св'яті, а вона міні голову за якесь казане сотворяє. Було піти за попа, — та бис щодня чула казаня, як така-с побожна. Але ми таких побожних знаємо, ой знаємо... Ти Василисі оногди таке впіяла, щоби єї сто попів так не впіяло. Через такі побожні як ти, та пшениця не родит“.

„Дес чоловік відай стуманів. Та же як міні Василишині кури грядки понівечили, та я мала мовчати. Ге, я знаю, що ти би нічо не казав, ти щоби Василисі курку пощупав. А може би-с ще поніс Василисі мою сорочку на пустоту? Я тобі дам зараз та йди до неї як я тобі говорила?“

„Та гадайте собі, що се за побожна! Я рук до себе скласти не можу, а она мене по чужих жінках посилає. Та ти мене, небого, не рівняй з жінками, бо я тобі жили урву, я тобі писок прикоротаю, я тобі писок тот з потилицев зрівняю. Аді, яке казане она казане каже!“

Семениха вибігла до синій та плакала та заводила:

„Ото кальвіна маю, ото лютріана невірного собім напитала, та й камінь до шії привязала!“

Семен встав з постелі та брав бук та кричав.

„Я тобі зараз прочитаю казане таке, що воду мут над тобов світити!“

С...

АНГЕЛ

А. Перша чорнова редакція. Друкується за автографом, що надіслав В. Стефаник в листі до Софії Морачевської-Окуневської (1898 р.).

Юрчикови.

То такого миру відти йшло що аж, як коли з церькви на храм. Доста миру. Та й вона собі за людьми. Увійшла на підсіне а там не змальовано усяко аж за очим фатає.

— „Ади, ади, ади вже за гомівку фатає“.

— „Але бо і зуби має та цес-би, мой, і вола роздар. Аби так фузія лиш озми та віціль та бахни та й у тім оменті по нім“.

— „Ого, вже роздер чоловіка, а най же бог боронить усіх ерщених“.

Ігій, якось єї боязко стало від того ведмеда, що чоловіка роздер. Воно ніби змальовано, але лях і від того є. Ще якби таки на однім образі; але бо то багато тих образів. На однім ще ловить, але так, що аж єї хтось за тайстру хапає, а на другім то і ведмідь біжить і чоловік біжить, але видко, що не втече той чоловік. А ті решта образи то ще гірші.

Так молодій жінці стало маркотно, як коли би єї брата ведмідь забив.

Вже завершилася, аби не дивитися, бо ще вночі та ме привиджуватися та й того вона доробиться. Але глипнула вона на другий бік, та й як камінь з серця спав.

По другім боці був образок, а на нім змальований такий файний ангел, та ще три червоні ружі у руках тримав.

Та той ангел так приязно дивився на ню, що єї доразу весело стало. Тут, тут розрегочесья та впоність людем, що вона образків бойиться! А ті ружі то як би наставляв до неї, лиш що не говорить: та озми, як ти даю.

Сиділа вона на возі. Розстелила образ на сіні та так щире дивилася на ангела та так тишилася. І твар єї все усміхалася, усміхалася аж така стала як у ангела. Лиш ще ружів червоних у руках не мала.

Надійшла зима та й довгі вечорі. Жінка сіла собі у великій хаті та й робила з білого паперю голубці. Голову позолотила, а крила посріблила. Наробила десять та й обтикала ангела. Але тогди грішила. Як вже нитками привязала та й прімклося єї в бесіді; най си грає та воно таке маціцьке.

Роки йшли та минали, а ангел все приязно дивився, все усміхався. Така хата була весела. Хто увійшов, то до кожного сьміявся та й ружі давав.

Все бувало дітим показувала ангела: а диви-ко-си, Васильку, як він до тебе сьмієся, а диви, а диви. А Василько так так сьміявся до ангела як ангел.

А потім прийшли внуки. Баба брала їх до великої хати та й підносила до образу: ану-ко, донько, який файний ангелик, як він до тебе сьмієся, видиш.

Раз маленький внук забіг до великої хати сам. Став на стіл, скинув сорочинку та й то на себе то на ангела дивився. „Ба, аді, як такий як ангел...“

— „Де ти синку ангел, хиба би-с умер то тогди матір божа дала би тобі три ружі та й би-с був ангелом“.

Вже вона така стара стала, що смерть була близько. Підійшла до великої хати та й вибрала: це дітим, це внукам, а це собі на смерть. Але дуже ослабла та й сіла. Сперлася на руки та й дивилася на ангела. Стало їй дуже банно, так банно, щораз банно! „Розумремось“ — шептала баба до ангела. А ангел перший раз заплакав. Баба як то вздріла та собі в плач, а ангел то як мала дитина плакав та плакав.

Баба вже більше не плакала, а ангел все плакав.

Стефаник.

САМА САМІСЬКА

А. Початок першої чорнвої редакції. Друкується за автографом.

Без заголовка.

Мертва тишина у хаті. Мухи гудуть і тишина стає якась тяжка, якби з пропасти зівала така страшна. Посеред хати лежить баба. Лежить ані рушиться, якби прикована до мішка. Очима втвореними¹⁾ дивиться на хату баба. На миснику розкладені миски. На них змальовані лицарі з люльками у зубах. Так лежить довго, довго.

Підвелася тай сіла.

Б. Початок іншої редакції. Друкується за автографом.

Без заголовка.

Під горою як зіймаєся до міста стоїть хатина. Така як перевалений хрущ, що повзає по землі. Віконця якурат такі як хрущеві пасують. Маленька сіточка шибов у рамках.

Вже ловив сумерк а в тім хрущину сиділа старенька баба. Три-мала костур коло себе утрое довший від неї. Сиділа на стільци²⁾

¹⁾ Замість: Очима втвореними було: Очи втворені.

²⁾ Замість: Сиділа на стільци було: Сіла на стілець.

та й заціпиніла. Рушала губами але вони не сходилися, бо шкіра так збіглася, як той ремінь, що у воду замочений.

Гадка ніяка не бралася голови. Сиділа та й сиділа.

Десь в опівночі а вона ще сиділа.

Скрипнули двері та й через поріг пересунулася до хати кінська голова.

— „То ти паскудо?“

— „Я. Принесла-м зівялий лист лопуха. Завтра умреш“.

— „Та вже би вмирати, не pomoже нічо“. А стара що казала?“

— „Казала, аби-сь цвіт¹⁾ папоротин віддала“.

— „Не дам. Здула вона міні порох з него²⁾ та я... стала, хоть цвіт...³⁾ вона не дістане“⁴⁾.

В. Півніша незакінчена чорнова редакція. Друкується за автографом, що його надіслав В. Стефанік в своєму листі до Софії Морачевської-Окуневської (1896 р.).

Без заголовка.

Під горою коло ліса стоїть хатина. Повзає по землі як перевалений хрущ. Віконця якурат такі як хрущеві пасують. Маленька сіточка шибок у рамках.

У тій хатині сидить стара баба на стільці. У руках тримає костур утрое довший від неї. Рушає губами але вони не сходяться, бо шкіра, як ремінь у воді, збіглася тай не досягає.

Так до опівночі цїпеніє. В опівночі всувається кінська голова через поріг тай „славайсу“ каже.

— „На віки слава. То ти, пашкудо?“ — зашепелела баба.

— „Я. Принесла-м лопуховий лист завелий, завтра вмреш“, — Сказала голова та й покляла той лист коло баби.

— „А стара що казала?“

— „Казала, аби-сь цвіт папоротин дала“.

— „Не дам, не дам. Най би було міні порошку з него не вкрала. Хоть я маю той цвіт, то нічим стала“.

— „Мусиш дати“.

Голова підлізла на полицю. Взяла цвіт з платочком і пересунулася через поріг.

Стара ворожка над раном умерла.

Всі люде знали, що у ворожки була кінська голова, що лист лопуховий принесла, а цвіт папоротин взяла для найстаршої ворожки.

¹⁾ Замість: цвіт було: корінець.

²⁾ Замість: Здула вона міні порох з него було: Здушила вона міні луску.

³⁾ Замість: цвіт було: корінець.

⁴⁾ Пропущені слова і далі третину листа попсовано.

САМА САМІСЬКА

Г. Текст першодруку („Праця“, 1897, № 15 і 16. стор. 124—125,
Чернівці).

У тій хатині, що лізе під горбок як перевалений хрущик, лежала баба. Мішок під боком, а чорна тверда подушка під головами. Коло баби стояв на землі кусень хліба та й чорне горнятко з водою. Діти як ішли на роботу та лишили бабі, аби мала що їсти і пити. Бідно діялося, та й мусіли іти на роботу, а бабу лишали на божу ласку.

У хатині бреніли мухи. Сідали на хліб та й їли, а потім залізали у горнятко воду пити. Як котра замочилася, то сідала на мішок або таки на бабу, та й вигладжувала собі лабками крильця. Лиш тільки було живої душі коло баби, що мухи.

Баба лежала та дивилася блудними очима на хрест, що був у сволоці вирізаний. Лежала як коли би та шматка, що на смітю лежить та нагадує, що колись була файна одежина. Баба була також добра робітниця, але тепер вже гет ослабла.

Сиві очі нерухомо гляділи на стелю, а спалені губи з трудом від себе відривала. Як відривала, то показувала білий язик і чим водила по губах, аби відхолодити.

Крізь шибки падало у хатчину сонце. Хоть бабі залізло на саму твао, то она не рухалася. Краски веселки грали по блудних очах та по зморщенім лици. У тім осьвітленю та в тишині аж страшно було дивитися на ню. Лиш мухи зумкотіли та ще більше та тишина з образом баби виглядала на якусь фантастичну сцену.

Як сонце вже злізло бабі у ноги, як вже стануло коло того мотузка, що ним міх завязувався, то баба почала метатися на всі боки та шукати горнятка з водою.

З під печи вибіг чорт з довгим хвостом та й станув над бабою. Таким рухом як віз поломаний на дорозі баба обернулася очима до постелі. Але чорт сів собі на постіль, взяв хвіст у руки та й став ним бити бабу. Баба лиш кліпала очима.

За хвилю вибігли з-під печи хмара малих чортенят. Обсіли бабу як саранча сонце. Залізали у вуха, у рот, сідали на руки. Баба пробувала скласти пальці та перехреститися, але не могла руки до чола донести. А ще з кожного горшка накиували їй якісь руки, аби того не робила.

Баба лежала довго, та поволи вмирала зі страху. Врешті чорт встав з постелі та й сів на мішок та й обіймав бабу за шию та так зареготався, як коли би зелізом бив у камінь. Баба піднеслася та й впала лицем до вікна.

Але відси летіли на бабу їздці на конях у зелених кабатах, з люльками у зубах. Тут, тут наступали, тут, тут бабі аминь!

Замкнула очи. Земля у хаті розуукалася, а она летіла все у спід, у спід, у спід. Десь вже глибоко у споді чорт єї ймив на себе та й почав ще борше летіти в долину. Баба рванулася та й головою впала до ніжки від стола.

Кров потекла, баба схлипала та й умерла. Голову перехилила до землі та й широкими, блудними очима дивилася якось з-укоса на хату, як коли би заглядала, чи нема ще якої нечистої сили.

З-під печи дивилися на бабу чорні горшки, а з одного виставала велика ложка. Від вікон гляділи з мисника їздці на конях у зелених кабатах з люльками у зубах, що були на мисках змальовані.

С...

НОВИНА

А. Перша чорнова редакція. Друкується за автографом листа до В. Морачевського (1897 р.).

Без заголовка.

...В сім селі сталася новина. Михайло утопив у Пруті свою дівчину, а друга випросилася. Прийшов вечером додому і застав їх на печі. Чикали аж їм очи продивилися.

„Дьидю їсти нема шо“ — каже старша.

„То беріт та мене їжте, наплодила вас та й умерла, та сднаково і там у землі гнити, а міні смерть. Десь є тріло на щурі коби-м го дістав то би-м вас раз нагодував“.

Тихонько стали дівчата. Михайло сів коло стола таї думав, думав.

„Та же певне шо їсти траба. Та щеби я їх і відгодував, але то в зимі померзне, та же то вуші поїдьи... А жадна не хоче піти за мене, аби то діти обхарила“.

„Або скажу панам, шо так і так, шо я чоловік бідний, шо жінка умерла, шо нікому зварити та й вічисати та най ні і вішуют. А тож можна на таку муку дивитиси? Ліпше їм раз та й міні раз!“

Взяв меншу на руки, більшу за руку та й пішов полем у долину до ріки. Шпурнув меншу в воду, а старша взялася просити: ой, дьидику не топіть мене.

„Та як си просиш то не буду. Але тобі ліпше бо так підеш на жидівську мамку. То звертай же си у село, аді оцев дорогов просто, просто аж до першої хати. Зайди до хати, скажи шо так і так, дьидя втопили Катрусю, а я впросиласи та й вони пішли мелдуватиси до суду, а мене справили до вас. Та й просили аби я де стала коло дитини, аби бавити. А тепер іди але не біси“.

Гандзя пішла.

„Гандзуню, а на тобі прутчик, як буде пес нагонитися то ти прутчиком вімахуй. Гай, тепер іди“.

Михайло перебрив Прут та й пішов до Коломиї.

Ми Гандзуню оглядали і чули оце і виділи прутчик. Вона все хоче стати коло дитини, аби бавити. А з Катрусєю і с татом то так мало бути, бо дівчина не дивується ані трошки.

Шкода що нема вже тепер русалок. Катруси було би ліпше як Гандзуні“...

Б. Чорнова редакція. Друкується за автографом, що був надісланий Стефаником в листі до О. Кобилянської від 14. X [18]98.

Без заголовка.

...У Трійци вмерла жінка одному чоловікови і лишила двох дітей. Не було кому їх чесати і оберпати. Одного вечера взяв чоловік маленьку дитину на руки а май більшу за руку та й повів до Прута топити. Маленьку кинув у воду а старша взялася просити. „Но, то йди собі сама додому та й газдуй, а я йду до суду замельдуватися. Заки я вернуся з кременалу то ти давно вже у жидах у мамках будеш“. Тай розійшовся тато з донков. — Та вже рівно на тім місци страшно йти у брід, заведе у бульбону, коби хоть хрест на то місце покласти“ — додав той мужик, що мені розповідав сесю пригоду.

В. Чорнова редакція. Друкується за автографом, що був надісланий Стефаником в листі до О. Кобилянської від 16. XII. 1898 р.

Без заголовка.

...Отут, у Трійци, утопив мужик свою дівчинку в Пруті. Старша випросилася і він єї пустив.

„Як не хоч, то я не буду, але тобі би ліпше було, а мені однако пацити, ци за одну, ци за дві. Меш бідити, а потім станеш жидівськов мамков. Йди оцев дорогов аж до першої хати, а там скажеш, як то було та й вони тебе переночують. А потім меш просити, аби тебе до дитини наймили. Гай, іди, бо я йду до Коломиї мелдуватися.“

Дівчина вийшла але тато єї за хвилю почав кликати:

„На бучок, бо якби те де пес надибав бай би розів, а так меш мати оборону...“

Отак розповідає осьмилітна дівчинка, як вона з татом розходилася. Я відай Вам сю подію вже розповідав, а тепер доповнюю то, що мині дівчина сказала. Тато бідний і без жінки і не міг ради собі дати з дітьми. От які злочинці бувають...“

ПОРТРЕТ

А. Перша чорнова редакція. Друкується за автографом, що надісланий був у листі В. Стефаника до Софії Морачевської-Окуневської (1896 р.).

(Д-рови А. О.)

Без заголовка.

Над его головою голуб як коли би білі крила розхилив. То не голуб то білий волос у старости.

Сидів схилений та дивився на портрет. На портреті була змальована его одиначка.

Дивився та дивився, а з лиця біла ніжність така, як у мамі.

— „Вона далеко від мене... Так давно вже не коло мене... Смутно стало так смутно, як самотному смутно. Всі его болі і муки від давна та й тепер розбивалися о той портрет, як хмари о сонце“.

Дивився та дивився на портрет...

— „Одна та й тому розпещена... Коби мама встала з гробу та дивилася на нас...“

Одна, друга, трета сльоза пустилася з очий і поволи спадали у сиву бороду.

Кілько муки, давна розлука!

Вмре отут на кріслі сам як палець!

Знов дивився і смутно хитав головою.

Портрет сміявся до него.

„А я не кажу, що розпещена.

Смієся тай я мушу“.

Усміхнений сидів та ще довго дивився на портрет.

Б. Інша чорнова редакція. Друкується за автографом.

Без заголовка.

Так виглядав якби над головою его білий голуб крила розхилив ¹⁾. То не був голуб то старість була.

Через двері місяць уходив та застав старого, як сидів схилений на кріслі та дивився на портрет.

„Вона далеко від мене. Все забираєся ²⁾ від мене!“

Ще душе схилився ³⁾. Чи болі і муки ⁴⁾, що йїх всі витерпів, не розбивалися о ту, що на портреті, як хмари о сонце?! Випростувався і знов дивився на портрет ⁵⁾.

¹⁾ *Замість:* Так виглядав... розхилив було почато: На кріслі сидів чоловік.

²⁾ *Замість:* Все забираєся було почато: Вже всьо.

³⁾ *Далі було:* На лагіднім лиці показався сум.

⁴⁾ *Замість:* Чи болі і муки було почато: Чи то не ті.

⁵⁾ *Замість:* Випростувався і знов дивився на портрет було почато: Тай знов підйомив лице.

„Одна в мене тай тому распещена. Коби мама встала з гробу та подивилася на нас двойіх. Подякувала би ¹⁾ міні“.

Покотилася сльоза одна аж у сиву бороду. Щось тріснуло в середині, біль страшний сціпив серце ²⁾). Аби не впасти піднявся знов ³⁾ і глипнув на портрет. Відти сьміялася до него ⁴⁾ таким сьміхом, що біль утік і серце его зрадувалося.

„А я не кажу, що распещена. Все мушу робити, що захоче. Хоть серце пукає, а лиш на ню глипну.“

¹⁾ *Замість:* Подякувала би було почато: Ска[зала би].

²⁾ *Замість:* сціпив серце було: потряс татом.

³⁾ *Замість:* піднявся знов було почато: піднявся знов тато.

⁴⁾ *Замість:* Відти сьміялася до него було почато. А портрет.

КАМІННИЙ ХРЕСТ

А. Первісні варіанти в основному тексті.

Стор. 64.

ряд. 27 *Замість: мусів вкінці податися було: в кінці уступити.*

Стор. 71.

ряд. 11 *Замість: Поклав голову в долоні було: Поклав Іван голову в долоні.*

ЗАСІДАННЄ

А. Перша чистова редакція. Друкується за автографом, кінець не зберігся.

СТАРІ І МОЛОДІ

Війт скликав раду та й рада поволи сходилася. Вже була с половина радних. Старші сиділи блисше стола, а молодші май подальше.

„Вуйку Іване, та добре-сьте гостили на ярмарку? — питався старший ще старшого.

„Дайте ми поки з таким ярмарком! Жиди понагодили з Басарабії кілька худоби, що люцкої¹⁾ і не видко. Тай купца було мало. Дес від якогось пана взьили трохи худоби до лагонів — слабий був ярмарок“.

„А біла худоба ще заважьиеси помежи люде?“

„От видите вже нема єї межи людьми, ще десь у жидів прикнеся та й то мало. Сама тиролска. То, видите, все переходить. Як я став газдов то-м дістав від тестя великі воли, сірманісті. Роги такі мали, що у ворота не влізалися, а бігли як коні. Мусів-єм дзумбелати. Бувало йду до міста, а люде з селів говоря: ого вже Іван веньграми йде. Потім я йїх продав за дві сотці. Але тогди була худоба тана. Де, де...“

„Я протів вас молодий газда, а добре тьмлю, що і свині ат не були такі як тепер“, — сказав злісний.

¹⁾ *Замість: люцкої було: люцкої худоби.*

„Правда, що не були. Були, видите ¹⁾, і чорні і білі, шерсть стояла на них та й драганисті були, на великих ногах. А теперішні свині самі білі і гладенькі, так якби їх кожної днини вимивав та вичесував. Все сьогодні делікатне“.

„Свиню не треба чисати лиш зерна єї досипати та й гладка стане така, що муха би на ній росчихнулася“ — знов злісний.

„Правда, видите, сьогодні все хоче свого“ — сказав старий Іван.

„Славайсу — На віки слава!“

То прийшов вїт. Сів коло стола, але вперед повитався зі старшими а потім з молодшими.

„Не дурно міні староста все очи довбе за тих молодих газдів. Каже він міні, що уводять у село распру, що ніби, вважаєте, не слухають старших але казетів слухають. А ті казети виписують якісь ошуканці. Ото, каже, є мужиків два міліони та й такий панок собі гадає: пустю я ту казету по левови та й хоть четверта часть закупит собі казету, а най двадцята. Та й каже міні, що такий панок, що йому, каже? Сам уміє писати, щось понаплітує, прибреше, та й тумана мужикам пускає. А мужики дурні, йому вірять. Та тому я се кажу, що вижу: старші курять люльки, а молодші лиш дзигарі, старші у простих чоботях, а молодші у німецьких.“

„Ви не знали, що тому панови сказати, ой коби так на мене — казав Петро Антонів — я би єго запитав, а ви пане відки знаєте, що то ошуканці? Назвіт на імя, а він буде вас до суду позивати, а я буду присягати, що-м чув від вас“.

„Говори до тебе, та ніби гадаш, що я таки на єго пристаю. Я потакую, а в голові собі міркую инакше. Треба міні біди. Ви собі робіт, що гадаєте, а я мусю мовчати“ — оправдувався вїт.

„А я якось йшов до міста — говорив старий Іван — дивлюся, а то кілька народу, що аж. Шандарі помежи нарід снуються та разгоняють. Але йде із Ставів Михайло Дзінів. Ходить, — каже, — вуйку на збір. Подивитесь хоть на старість, як люде єднаються. А я єму кажу, що може воно й добре але де ж би я пішов. Я ще з шандарями в житю нічо не мав. А то чутка йде, що ще до арешту запирають. Постарів-єм ся але в арешті ще м і години не був. А на ²⁾ старість щеби заперли. Всі діти в селі сміяли би ся. О, бігме би-м не пішов! Якось то молоді люде попривикали до тих шандарів, і вїбір вїбирають ³⁾ і збір збирають і до арешту йдуть. Не бояться нічого. То вже байка, що дзигарі курять, але, видите нічо не бояться“.

„Най-ко, най я вже буду видіти, як ви молодого віта виберете, який він буде?“ — говорив вїт.

¹⁾ Замість: видите було почато: зн[аєте:].

²⁾ Замість: А на було: ото.

³⁾ Замість: і вїбір вїбирають було почато: але я.

„Виберемо такого, що має стояти за правду і за нами і не буде боятися“.

„Дай боже!“

„Ви собі завели супереку із-за молодих і старих, — заговорив злісний, — а я дивлюся лиш на одні дівки. Де то давно було чути за паньчохи, за черевики з розтяганими холявками? Та якби була давно дівка увійшла до церькви в черевиках то відай ксьондз службу перестав-би правити. А тепер кожда в черевиках. За червоні чоботи і сліх пропав“.

„То не за дівки йде бесіда але зато, що нарід тепер став якийсь инший“ — зачав вїйт.

„Не, не і в того не йде. Говоримо, що за правду йде, аби не потакувати там, де треба сказати, що ні. Аби не казати там ні, де треба казати: так — казав Петро Антонів.

„Мой, ти міні не підкидай під ніс, бо такі смаркачі ще міні не підкидали“ — кричав лютий вїйт.

„Ви міні смарків не обтирали і зась вам до мене! Ви можете міні так потакувати як старості...“ — відгризався Петро Антонів.

„Мовчь!“ — крикнув вїйт.

„Най риба мовчить і вїйт у старости, а я буду говорити“ спокійно казав Петро.

Тепер вже вмшався у сварку старий Іван.

„Ти небоже Петре, мовчи, все хто старший то не менший, чи наш вїйт коли йшов протів громади? Все видиш молодий мусить старшому змовчати. А ви, віте, не гнівайтесь, Петро¹⁾, видите, пруткий чоловік, але він за вас зле ніколи не казав“.

„Лішіт сварку, а ви, віте, скажіт чоґо ви нас скликали?“ — питався якийсь свояк Петра, аби сварка закінчилась.

„Коби-м добув ще рік та най вас тоґди другий скликує. Будете ще наґадувати. Та говоріть, Василю, ви щось мали за церькву“.

Старший брат церковний почав розказувати²⁾ справу.

„Сталася крадіжка. Стара Романиха пікрала з-під церькви дошки, що лишилися від дзвіниці. Правда, дошки вже були погнилі але як то з-під церькви красти. Ксьондз каже, що то Романисі закону не дасть. Тай я кажу отут, газди, що ви повинні осудити³⁾, чи воно приходиться з-під церькви красти?“

Всі мовчали, бо всім стало якось жаль старої Романихи. Ніколи не було чутки, аби вона давно або тепер крапа.

„Най увійде⁴⁾ Романиха“ розказав вїйт поліціянови.

За хвилю увійшла одберта Романиха і зачала борзо кризь плачь говорити.

¹⁾ Замість: Петро було почато: ві[н].

²⁾ Замість: почав розказувати було почато: встав.

³⁾ Замість: осудити було: єї осудити.

⁴⁾ Замість: Най увійде було почато: Йди.

„Я, газдики, вкрала ту дошку, бо в хаті було так студено, що-м на печі замерзала. Я ніколи нічо не рунтаю, най ціле село прикаже, але було мині дуже студено, ані віхтика солімки, аби хоть покурити в печі“.

„Але з-під церькви красти, жінко? Таже ваші гони не довгі, та памятайте на тот бік. Я кажу, радні, що бабу не треба ані кувати, ані давати до арешту, лиш най лева дасть на церькву та най собі йде з богом“.

Всі радні похитували головами. Романиха взялася просити: „ей, віточку, та вітки я того лева озму? Я вже лева давно не виділа, не, а бих мала“.

„Нічо не поможе, мусите дати та й решта“ — казав війт.

ДІТИ

А. Первісні варіанти в основному тексті.

Стор. 90.

ряд. 1 *Замість: нема бога у молодих людий було: нема бога у цих молодих людий.*

ряд. 11 *Замість: аж спудився було: аж дід спудився.*

ряд. 16 *Замість: на місци коротати було: на місці гризти.*

Б. Перша чорнова редакція. Друкується за автографом, що його надіслав В. Стефаник у своєму листі до Софії Морачевської-Окуневської (1896 р.?).

Без заголовка.

Ишов з поля. Граблі ніс на плечах.

— „От сяду, Піду додому та скажуть корову пасти. А я вже не годен ніг за собою волочити. Передав все на сина а тепер слухай старий, а ні то згинеш без ложки страви“.

Сів на межі та й закурив люльку.

— „Аді-м вже, місяць не голений, а в церкві то памняти не маю, коли-м був. Гай, гай та ще гай!“

Аж потер собі чоло на розраду.

— „Аді руки як згрембло, покалічив би ся!“

Такі руки та й доконали єго. Синяві губи стряслися як чоловік у пропасниці.

Глипнув довкола себе на межу, на очерет.

— „Аді бузьки вже йдуть у теплі краї. Вже-е осінь“.

На очерет спадали бузьки один по одному. Як котрий злітав на землю то падав як плахта велика.

— „Воно птаха — а розумна. Як єї зле, то собі йде геть. Не так як чоловік“.

Бузьки знялися. Старий дивився за ними.

— „Вже геть осінь. Ба а хтоби мені вповів, ци я ще буду їх видіти як си будуть повертати із-за морів?! Відай вже не буду... Ще якби добре діялося..“

Взяв граблі та й пішов у село та раз по раз оглядався за бузьками.

ПІДПИС

*А. Текст першодруку в „Літературно-науковому Віснику“, 1899. т. V.
стор. 287—289.*

ПІДПИС

(Фотографія з життя)

То було так, що Яковови Яримієви не стало хліба. Одного дня увійшла жінка з комірки та й сказала, що лиш на дні міха зо дві мисчині є та й решта. Яків думав та розгадував та й пішов писати си на сотку до заволічкового банку.

Ходив він кілька ходив та й виходив гроші.

Раз у Матія Щерби сиділо вечером богато газдів, а Яків розповідав їм свою біду.

„Прийшов я, знаєте, до того заволічкового банку і кажу, що так і так: не стало хліба межі діти та й прошу, пане, вашої ласки та й божої позичити сотку.

— Грунт маєш? — питаєся банькір.

— Є, пане.

— А стоїть на тобі?

— На мені.

— А табула чиста?

— Геть все чисто стоїть на мені.

— Але довгів не маєш?

— Та дес у жидів є, та вже за цю сотку і хліба купю межі діти і струп скину.

— Ну, то принеси аркушик і аністрат та й піде на посідзене.

Випитався мене банькір геть за все чисто та й я приніс ему книжку платнічу і аркушик. За тиждень, каже, прийди!

Ходив я зо три рази, аж каже нарешті, що є гроші хвалені.

— А вмієш писати?

— Ні, прошу пана, кажу, я не ходив до школи та й у воську не був-сми та-сми цілком сліпий.

— То, каже мусиш підписуватися у натаря.

— Я, прошу, покладу хрестик, а ви підпишіть...

— Не можна, каже, на векслю робити хрестиків.

Став я в гадках. Це як озмут упіс, як процент наперед відберуть, як натареви за підпис заплають та й десьятки не видко“.

— А з кого ж озме, як не з дурного мужика? — обізвався Матій.

— „А чекайте ж, най я доповім. Звертів я си по місті за ручителями та й надбаю на місті шевця Ляпчінцкого. Кажу єму, що так і так, що беру гроші в банку та й мусю йти до натаря підписуватиси.

— Хлоп все дурний, каже мені Ляпчінцкий — гние цілу зиму тай би не навчився навіть мнѣ своє підписати.

Вислухав я це та й побіг за ручителями за Іваном Калинов та й за Романюком. Привів та й підписали-м си у натаря, та й гадаєте: з сотки тринацять левів обірвали“.

— А з кого ж урве, з пана чи з жида? Та же як з мужика не урве, та й не урве з нікого! Жид ци пан знає, куда дорога, не бійси... — знов обізвався Матій.

— „Не забудьте собі, Матію, бесіди! Та й несю я ті гроші додому та й все гадаю за Ляпчінцкого. Та же, боже милий, аби-м мав урватиси, та своє порекло навчуси написати. Притулить пюро до паперю, щос помаже та й три леви „плаць, мужику!“

— Та воно акурат правда, що не варт сипати гроші натареви. Він має та й має та й ще має, а ти єму рви з бідної сотки, аби не пішов з торбами. То ще, хто був у воську, хто віломивси, видите, хоть на лумеро, то тому лехко, але як би я си взяв писати та й бих стів пробив пюром... — казав Петро Цікало.

Яка зима довга та й би і ви наломилиси. Я вже питавси професаря, якби то могло бути. То, каже, за два дни готово, лиш дивитися на узір та й віломитеси та й решта!

По сім Яків виймив карточку з мошонки і показував взір. Ви-тягнув олівце і шматок паперу і почав писати з узору.

Всі дивилися на него зачудувані. Збилися над ним гурмою і уважали на кождське посунене запацьканого олівця.

— Мой, таже рука оміє!

— Аді, яку кривульку віписав!

— Ну, ну, та й Яків на старість письменний...

— Якове, та же ти далі таких векслів віпишеш, що і хата піде на бубен!

Яків не уважав на ніщо, лиш писав, а слинив, писав а слинив. Довгенько він мучився, врешті змайстрував підпис.

Всі оглядали Якову картку і тишилися як хлопці.

— Та ніби ви гадаєте, що я розумію, що там стоїть? Написати — написав-сми, але хоть очи ми вібийте, ци би-м прочитав — говорив Яків.

Довго, довго оглядали газди Якове порекло.

Може з тиждень пізніше сиділо у Матія з десять господарів. Самі молоді, самі дужі. Посхилялися над довгим столом і писали з узорів, кождий зі свого. Стіл аж угинався під широкими грудьми.

Поміж них ходила Матієва доцька. По лаві ходила поза плечі і всюди заглядала, чи добре пишуть.

— Доцю, ня, а подиви-ко си, ци оця кривулька добра?

— До, ану-ко зачитай, що я написав?

— Павло Лазаренко.

— Якурат я: Добре си вівчила!

Доцька ходила, поправляла і тишилася, що всі пишуть з її узорів, що всі її питаються. А дужі хлопці дуже її вельбили і бралися письма один борше, другий тупійше.

Василь Стефаник.

ЛИСТ

А. Перша чорнова редакція. Текст з автографа листа В. Стефаника до В. Морачевського (1896 р.).

Без заголовка.

...Я ще був хлопцем, а він був вже жонатий і товаришував зі мною. Ми читали разом червоні листки „Przedświaty“ і чорну книжку „Z pola walki“. Ми тогди оба хотіли урвати корінь злоби лютцкої, а цвіт її відкинути на ліси пусті і на пустині. Я був гімназіст, він був газда на ґрунті. Я Василь, а він Федір. Я его вчив, а він мене слухав чорними очима. Я ему казав, що ми вмеремо оба в тій борбі зі злобою лютцкою.

Ми розійшлися.

У марті сего року він убив свою жінку. Вона ему дорікала за то, що свого не пильнує, а ходить поміж люде і балакає їм за злість панів та за кривду мужицку. А вона плакала, а діти коло неї плакали. Він діти післав, а жінку убив.

Піп католицький пустив письмо до мене, що треба Федорови на адвоката. Піп дав гроші і я дав. Але Федір дістав сім років вязниці.

Зі Станіслава пише Федір до мене із темниці: „Я гадав, що я сотаю коріні злоби лютцкої — а я своє зелене дерево скорчував. Мури сиві, мури мокрі. Сім років у мурах сивих, у мурах мокрих.

Ти чув у моїх горах тот шум від крил орла і від гладкої скали. Орел розпростре крила, бе у стіну камінну — а вітер тікає з межі них. Лиш ми чули, як він тікав.

А мині у сирих мурах прочуваєся той шум, але страшно, страшно, гірко, боляче. Чую, чую, але гір не видко лиш мури.

Брате Василю! Коби ти мав гадку за мої діти, бо я їм маму убив. Найстарший називаєся Василь. Коби ти звагу мав аби на

него сонце світило не крізь мішок грубо тканий але крізь сорочку тоненько ткану. Підменша моя Єрина. Коби ти дбав, аби єї рукави не були білі порожні але аби вишивані були, аби вона дівка була. А найменший є Никола. Коби его сорочечка на грудях не була мокра від слини. Коби ти бачив, аби вона его у грудці не гризла аби сухонька була.

Бо я їм маму троїм убив і Василеві і Єрині і Ніколі. Як я єї вдарив то сивий мозок із голови випав. Відай з него я ношу сиву сардачину у мурах. Я мав якоесь сон. Я дзвонив у дзвоночок сріблій. Всі люде слухали і тишилися. Лиш мої діти затикали вуха, аби не слухати. Страшно мені було.

Що крок зроблю, то мині нагадуєся — убив, убив. Що стану на однім місці: діти дрібні осиротив.

Сім років у сиві сардачині у сирих, сивих мурах!

Коби я мав кому сказати: сій мині поле моє, збирай з мого поля та годуй діти мої, бо я їм маму убив“.

Дослівний текст із того листу Вам пишу. Як можу так стараюся о его поле і его діти. Разом з попом католицким, бо той піп каже, що Христос би не писав єму его проступок за вину.

Яби хотів гаркнути і плюнути сьвітови у очі. Яби хотів ті трое дітей взяти на руки і нести їх до гробу Христового. Я би хотів, аби люде дивилися на ті трое дітей і аби їх сумліне задушило і аби діти до неба до мами полетіли. Ой мука! Чорна книжка: „Z rola walki“.

Лиш Вам пишу сей лист у листі.

Василь.

Б. Текст першодруку. („Праця“, 1897, № 17, стор. 131—132, Чернівці).

ЛИСТ

(Політичним арештантам-мужикам на святій вечер).

У хаті було так ясно, що баба Грициха виділа кожний палець Іванка, де він до стіни притулився.

Сонце спускалося проміннями насамперед на ліс, що стояв перед хатою на горі. На его галузю лишало усі свої дорогі каміні блискучі, а ліс бив проміннями у вікна хати.

І так багато було сонця в хаті, що баба виділа кожний палець на стіні.

„Мой, Іване, аби я тебе не виділа більше на лаві! Аді шо ти із стін поробив. По землі бігай собі“.

Іванко бігав від порога до стола та возив на нитці колісцятко від ниток, та й казав бабі:

„Но, но, я вже не буду“.

Коло баби на печі сиділа маленька Марійка з заплетеною кісочкою, як мишачий хвостик.

„Боже, Боже, як народови тісно стало жити, а як сьвята надійдуть та й нарід таки веселится“, — гадкувала собі баба.

Лице зморщене, сині губи, сухі руки, сивий волос — отака баба.

„Ба, вуйко Василь ідуть до нас із Николов Семеновим, із тим, що до школи ходит“.

„Тікай з землі, ходи д'бабі на піч“.

До хати увійшов Василь із школярем.

„А в вас мамо, на печі різдво? Вінчую вас шастем, здоровем, абисте ще прожили межі нами“, вінчував Василь та цілував бабу в руку.

„Ой, синку, де мені різдво в голові! Вже-м ся тільки полину наїла, що солодка пшениця згіркла“. Казала баба та й сльози в очак показалися.

„А я прийшов письмо прочитати Федора, бо вчора на пошті надійшло. Семенів прочитає“.

„Та що приписує, здоров, ци може слабує?“

„Не, знаю, бо-м не читав, але зараз мемо знати“.

Витягнув Василь лист із за череса, подав школяреви, а сей взяв читати:

„Коханий мій брате Василю і Ви мамо!

Кланяюся до Вас на різдво і вінчую Вам на сьвита. Заколідував би-м Вам з кременау, але боюси, що вітер мою колядку у лісі стратит та й до вікон не донесе...

Стара Грициха заплакала, Василь хитав головою.

„... Тут арештанти як заколідують, то аж сирий мур розсипаєся, аж ржа із ґратів опадає. Як поведут голосом „зажурилися гори й долини, що не зродила жито й пшеницю“, то аж дозорці наслуцхалися. А вночі то я собі лиш усе нагадую. Як ще я хлопцем ходив колідувати, як Ви, мамо, мене упросювали у тата, аби пустили у коляду, як ми парубками ходили із скрипков колідувати. Бувало станемо як дуби під вікном. Колідуємо, а скрипка плаче межі нами. Ми ще душе, а скрипка рівно плаче, та й ніколи ми єї не переколідували. Аді, таке чую оттепер, як та скрипка плакала...

„Ой, сину, сину, тото-с діти осиротив“, — шептала баба...

„...Але часом мені у сих мурах так страшно, що сідаю коло другого арештанта, бо бих умер. Як собі нагадаю за Настю, що вона з жури умерла і мої діти на нивец осиротила, та й груди лиш розскакують! Крізь ґрати видко, як велика звізда малі за собов води[т] та й собі посвистує, аді се Настя, се Марійка зараз за нев, а се Іванко, а се Василько.

„Ой синку не бери си собі такий сум до голови“, — крикнула баба, як коли би отсе Федір говорив, а не писав.

„...Тай лиш привижуєси похорон Настки. Йдети Ви, йдуть діти

за деревищем, йде цара людей, а піп на переді. А хоругвами вітер носит та й питає:

„А чоловік сеї жінки де подівся?“

Та й я сто раз не раз вітрови крізь ґрати говорю:

„В Станіславові, в креминалі!..

„Ой замурували ті, синку у неволи“, — зітхала баба.

„...Я гадав неправду корчувати, а то з корінем мене вірвали і жінку вбили, а наші діти як галузь від нас обчімхали, аби зісхли. Коби ти брате, Василю, і Ви, мамо, за мої діти дбали. Аби їм голову у суботу змити, а в неділю білу сорочку аби дати. Аби они чорні не ходили, аби їх нендза не їла. Коби Ви, мамо, на найменшу Марійку позір дали, аби воно не слинило сорочки та аби не плакало, бо слина у груди ся вжирає. Знаєте, як сирота плаче, то ангели плачут...

„Обчісую я твої діти щосуботи та сорочки перу їм щотижня та й пускаю старі слези за водою“, — приговорювала баба.

„...А Ти брате, Василю, дбай за мої хлопці. Не пускай їх у мішку по дощеві ходити але сардачинки їм поший. Навчи їх на розум, не пусти по під плоти. Бо відай я вже вітци не вийду та й не буду мати коли їх навчити. Зроби з них газдів та наказуй їм, аби свого дьидю та й маму не забували. Бо їх дьидя не був лайдак але своє право тримав...

„Ой, брате, не пушту я твої хлопці по під чужі плоти але навчу їх як рідні“, — вже Василь проказував.

„...А ту ниву під ланом засійте пшеницев, бо то добра нива, недавно гноена. Та й робіт так, аби моїм дітем кривди не було. Припишіт до мене гет за все, що ся дома діє.

„Кланяюся файно до Тебе, брате Василю, тай до Вас, Мамо, тай до дітій моїх.

Федір“

Баба ревно плакала, а Іванко собі за бабов.

„На тобі грейцір, не плач. Аді, чуеш, що дьидя твій каже, аби-с баби слухав, аби-с не пустував, — казав Василь до Іванка та дав єму грейцар.

С...

ВЕЧІРНЯ ГОДИНА

А. Перша чорнова редакція. Друкується за автографом листа В. Стефаніка до В. Морачевського (1897 р.).

Без заголовка.

Людем нічо ніколи не казав. Самому собі казав: Я біла хмарка з золотими берегами. Блукаю по небі і за собою лишаю себе по трючки. Як білі лілії — так за мною виглядає. Ростуть на синім небі і вітер ними хитає і ломить. І нема ні хмарки білої, ані лілій

білих, що хмарка їх по небі насадила — нема за годинку. Лиш сине небо морщиться таке як море.

Або ще казав: Відай міні жите шкодить. Ой, коби я дізнався, що воно міні шкодить! Я би его вирвав так, як дівчина буряк із барвінку — у неділю, з очима веселими.

Або ще казав собі: а як я найтонша і найвисша галузка на дереві? А як я найборше цвиту і найборше вяну? Чикати треба сонця, що воно скаже, бо найперше до мене приходиться...

А потім ему не хотілося говорити до себе. Похилювався і шукав кінця співанки, що малим хлопчиною чув від мами. Шукав з веселими очима і з тепленьким серцем. Насамперед то було так, що він з сестрою Марійкою пігнав вівці в поле. Так, так з Марійкою. Біла вівця дуже лізла у шкоду. Він скинув поясок і обое путаи білу. — Так файно собі нагадав. — А потім біла все була іззаду за вівцями, а не напереді. Певне було єї дуже встид перед другими. А Марійка потім шила рукави у „фасульки“. Фасольки вишивала на червоно, а хвостики сино, а межі поміж рядами чорно. — Так собі добре нагадав! А він бігав розперезаний попід верби, свистав у зубчасті листки і кричав по всім поле. А потім іли хліб і сир обое, і вівці у купу збилися. — Яка втіха так собі нагадати.

Сполудня верталася мама з поля, бо несла їсти робітникам. Марійка бігла до мами та й іглу загубила, а він запутався у розперезану сорочку та й упав.

„Чьо ви, як дурні, біжите? — таже знаєте що йду до вас“.

Мама показувала Марійці, що взяла три нитці поза іглу, а то лиш дві треба. А він лежав коло мами та ногами бив у землю як коник.

— „Ма, ма, аді бусьок!“ — казав він. А мама его поцілювала в голову та й казала: „ото парубок мій, та й розперезаний по полю бігає!“ Та й уперезала у свою окрайку. А потім мама ему співала:

Ой не коси бузьку сіна,
Бо ся зросиш по коліна.
Та най тота чайка косит,
Що на бекер шапку носит.

Не може далі нагадати, і се трохи смутно. — А потім мама вчила Марійку шити, а він вчився „ой не коси бузьку сіна...“ Так вони трое сиділи і вчились від мами файне шити шити і файні співанки співати. Згоді мама пішла додому вечерю варити. Марійка шила фасульки, а він бігав за бузьком, обталапався як чортик та й співав бузькови: „ой не коси бузьку сіна“... Співав до самого вечера аж захрип. Далі не може нагадати. Ходить по хаті шукає кінця співанки і не може найти. Так ему хочеса до кінця знати ту співанку. Ходить щораз борше і борше і шукає, шукає кінця співанки. Шукаючи переживає довгий час. Дуже довгий. Сідає знов, похилилася

і очи его стають смутні, невеселі. Нема кінця співаночки! А его співанка так далі йде. Пішов у світ, на науку. Чи забув, чи сховав усі співанки мамині? Не співав людям.

Був у світі, був, був. А раз приїхав до мами: „Наша Марія умерла. Як умирала то дуже за тобов питала. А ми єї все казали: надійде, надійде. Але як таки прийшла смерть, то вона заплакала за тобов і казала: Ой, боже, кілько ми разом вівці пасли, а він тепер у світах, а я на могилу йду. Коби-м хоть через поріг его вздріла!“ І пішов з мамов на могилу. Дубовий хрест і рута і барвінок і трава усіяка. Мама сиділа коло голови могили, а він у ногах. Вітер звівав вишневий цвіт і обсипував гріб, і побілів волося мами. Жовтобілий у середині вишневий цвіт падав на гріб, падав на голову мамину. І здавалося ему, що цвіт вишневий зрісся з сивим волосям мами і що вітер здуває с того цвіту на голові росу ранішну. А Марійка спочивала тихонько і гадала в могилі: він далеко у світах, а я на могилі. — Та й встав він та й ходив, ходив по хаті і не шукав кінця співанки. Гадав: я у світі сам, саміський. Марійка на могилі, мама вибираєся туди, а я лишуся сам, саміський. І оплітувавсь той гріб на могилі з тою співанкою, і с тим цвітом вишневим і з тою росою що падала з цвіту і з тою білою овечкою, що була спутана, у якусь тугу страшну, безкраю. І він знов похилився і мав очи сумні, а губи его шептали відай: ой не коси бузьку сіна...

Б. Друга чистова редакція. Друкується за автографом.

МУЖИЦЬКА ДИТИНА

Людам нічо не казав. Боявся. А собі говорив:

Я біла хмарка з золотими берегами. Тихонько сунуся і лишаю поза собою лілії білі по синім небі. Ціла хмарка розсієся у лілії білі. І ні хмарки, ні лілій білих за годину нема. Лиш небо сине, що морщиться блакитом як філями море.

Або ще так говорив до себе:

Мині відай жите шкодить. Ой, коби я знав допевне, що воно шкодить, Я би его вирвав, як дівчина буряк з барвінку — у неділю, з веселими очима.

Або так:

Або може я найменша галузка над дереві старім. Така, що найборше цвите і найборше вяне. Сонця треба чикати...

Схилений, зі смутними очима гадав за себе. Гадаючи доходив все блисше д' молодости, до маленького хлопця. І встав і ходив по хаті і очи его ставали веселі, а губи шепотіли якусь пісню.

„Але як конець? Зараз, зараз, мушу нагадати“.

І ходив по хаті і все зачинав співати, а до кінця не міг дійти.

„Ні, не можна нагадати. Але зараз, то так було“.

І ходив ще борше, як коли би єго ¹⁾ конець пісні гнав наперед себе.

„Я займив з Марійков вівці в поле. Так, так. На Грушеву, на млаку. Вона вишивала ²⁾ рукави у фасольки. Як сьогодні памятаю. Фасольки вишивала червоно ³⁾, хвостики сино, а межі поміж рядами чорно. Але вона була старша та й все мене посилала завертати. А була біла вівця така влазлива, що аж. Кажу я Марійці: „а спутаймо ж білу, бо я, бігме, не буду завертати!“

„Та чим дурний?“

„Аді я скину поясок тай спутаємо!“

Та й ми спутали білу. Все була на переді тота біла, все вівці вела в шкоду, а тепер, не бійся, так позаду всіх шкуньгає...

Радий такий був, що раз. Доходив до тої пісні, що набрила на него як сон і гнала в давні спомини як маражене в сні на якісь цвітисті поля, що цвітів там багато і рвати їх мож. І рвеш і рвеш і вже не стає сили, а рвати мусиш.

„А я бігав розперезаний попід верби і свистав у листки вербові і кричав по полю і кидав грудками за птахою. Ага! Так. Потім ми з Марійкою йїли хлїб і сир. Вівці збилися вкupu і дошкували. Марійка все вишивала, а я скочувався з горба у долину. Так. Дивимосю, а наша мама йде. Марія собі до мами, я собі. Я запутався в сорочку і впав, а Марія іглу загубила.

„Агій на вас, дурні, та чого бїжите, таже видите, що іду д'вам. Ото дурні“, — казала мама.

А то мама верталися з поля, бо носили робітникам йїсти. Сїли мама коло нас та й взяли у Марійки рукави.

„Ану-ко, як ти, дівко, вишиваєш?“

А видиш. А ся фасолька, чого така черевата? Все бери дві нитці поза іглу, не три. — А ти, парубче, де вже пояс відпас? Бігаєш по полю як кінь без попруги?“

„Я лежав собі коло мами та бив ногами у землю. Мама взяли мене, дали свій поясок та й потермали за чупер...“

Ходючи по хаті сам себе потермосив за чупер і очи єго засьміялися.

Але я крикнув:

Ма, аді який великий бузьок!

Мама казали:

„Тай ти бузьок, ходиш без портинят як бузьок“.

Тай тогди мама засьпївали:

„Ой не коси бузьку сїна,
Бо ся зросиш по колїна.
Та най тота чайка косит,
Що на бакир шапку носит...“

¹⁾ Єго вписано.

²⁾ Замість: вишивала було: шила.

³⁾ Замість: червоно було: начервоно.

Не міг далі нагадати. Всі сили пам'яті не старчили.

„Зараз, зараз. Може ще нагадаю. Сиділи ми обоє коло мами. Марійка вчилася фасольки вишивати, а я співанку співати. Потім мама пішла додому, аби вечерю варити. Я бігав за бузьком та до самого вечера йому співав:

„Ой не коси бузьку сіна...“

І знов не міг нагадати. „Зараз, зараз...“ не міг. Здавалося, що якби нагадав собі кінець співанки то увесь его сум пропав би. Ще зачинав і ще раз співати і не міг найти кінця пісні.

„Боже милий, вже-м не годен надточити тої нитки, що урвалася. Все пірвалося, що мене тримало з ними“.

Похилився над столом, підпер рукою голову, і очі его стали якись великі і чорні аж блискучі. Як би тими очима сум виглядав з его душі — такі були смутні.

„Так, воно не відразу рвалося але поволеньки. Насамперед я пішов у світ на науку. Довго я блукався. По довгих роках я зайіхав до мами. Сива голова мамина притулилася до мої та й так мене привтала:

„Марійка наша, синку, вмерла. Все небіжка за тебе допитувала, чи надійдеш? Надійде, надійде — ми казали. А як небіжка вже таки вмерала та й плакала. Казала: тото-м з ним якусь днину походила за вівцями, коби-м го хоть через вікно, хоть із-за порога уздріла то лекше би-м умирала. Та й таки незабавки вмерла“.

Потім довго ходив ¹⁾ поволи по хаті і голову схилив і в очах мав якийсь вогонь, що вжирався ²⁾ в брови і в вії і вугольом чорніли ³⁾ очі доокола.

Пішли ми з мамов на могилу. Мама сіли в головах гробу, а я в ногах. Дубовий хрест, рута, барвінок і всіляка травиця“.

„Аді, синку, Марійка отут спочиває. Я посажу єї ще вишеньку, але з весною, аби цвила як над іншими гробами“. — К[азали] м[ама].

Вітер здував цвіт вишневий і заносив на Марійчин гріб і на мамину сиву голову. Мені здавалося, що білий цвіт вишневий зростаєся з сивим волосом маминим і вітер збивав з того цвітуту ранішну росу і вона падала на мамине лице і моє і гріб. Сиділи ми там довго. Мама притулилися головою до гробу та й мовчали. А я нагадував собі рукави, що Марійка вишивала і білу вівцю, що ми путали. А потім ми сходили з мамов з могили, а за нами вишеньки кидали цвіт білий“.

Горячі сльози впали на стіл. Він їх побачив і встав. Станув коло вікна.

1) Замість: довго ходив було: ходив довго.

2) Після: вжирався було почато: вперед в не[го?].

3) Замість: і вугольом чорніли було: і на вуголь чорніли.

„А потім мама пішли до Марійки“.

Один гріб від другого недалеко. Як вітер віє, то цвіт з маминої вишні падає на Марійчин гріб а з Марійчиної на мамин. Лиш раз я ¹⁾ сидів межи тими гробами і тоді мині нагадалася тота мамина пісонька. Мамо, мамо нічо від вас не хочу лиш докажіть мині конець тої пісні — просив-єм гробу маминого. Але гріб мовчав. Лиш вітер ніс цвіт вишневий з гробу на мою голову“.

І довго він стояв далеко від свого села. І пісня мамина і біла овечка і цвіт вишневий і роса ранішна с того цвіту — звивалися у великий білий вінок страшного, безмежного смутку. Очи плакали, а губи ²⁾ механічно раз по раз шептали:

„Ой не коси бузьку сіна,
Бо ся зросиш по коліна.
То най тота чайка косит,
Що на бакир шапку носит.“

30. I—98.

¹⁾ Замість: Лиш раз я було: Лиш я.

²⁾ Замість: губи було почато: ус[та].

ДОРОГА

А. Перша чистова редакція. Друкується за автографом

ДОРОГА

21/II—1900.

— Я йду, йду, мамо...

— Не йди, не йди, сину...

Пійшов, бо тота дорога була его судьбою. Бо стелилася перед очима — далека, сина і теємна.

Кожді ворота минав, всі білі вікна.

Любив свою дорогу, не звертав ніколи на бік.

У днину вона була як великий промінь сонця, ясна, безконечна. По ночі вона була, як та дорога, що небо на двоє переділює.

Йдучи побачив перший раз людей.

Вбиті по коліна в землю, вони у безтямній многости то горбилися, то простувалися над нею.

Чорними, великими долонями стручували піт і чоло їх¹⁾ було жерелом тої землі.

По землі заєдно греміли громи. Люде змагалися і падали і поза собою душили діти свої — і ревли з болю.

Але підносилися знов і ловили землю залізними руками.

А потім їх сон клав як каменів, одного коло одного.

Страшні тварі, мертве море тварей обернене було до неба.

І небо дрожало і зорі тремтіли і місяць зеленів.

Бог здригнувся перед тими велитами!

А земля стогнала, так єї ті серця, що на ній гримали, утискали.

А він стояв над ними і читав на їх тварях велику пісню великої борби. І кожде его слово, що ним думав і мав ще гадати — було вичитане з їх губів²⁾, і кожда его гадка була прочитана із

¹⁾ Замість: чоло їх було почато: чолом.

²⁾ Після: з їх губів було: і кожде его чувство було взяте із тих чолів, що небови не давалися.

тих чолів, що згідно на небо гляділи і кожде его чувство взяте було із тих серць, що землю пороли. І він став серцем¹⁾, думкою і чувством — тих велитів.

А як сонце кровєю залило тото побоевище то він побачив чорну землю змінену в страшні, потужні тварі а земля обведена була океаном крови і океаном поту із другого боку, а над нею червона брила сонця, що мала їх збудити.

І він рушив у дорогу — гордий і сильний аж дорога під ним погиналася як полотно.

І знов їх побачив, людий...

Вони підоймали²⁾ з землі сонце, що перемінилося у безкраї лани пшениці. Стояли лавою як мідяні стовпи³⁾, огонь їх пражив, залізо плакало під їх руками — і небо і простори его жерли ті страшні звуки жнив, а вони йшли і сонце в колосях поза себе клали.

А перед ними лани огненні, а за ними земля знов.

Але рано вони не бачили для себе сонця ізжатоого і рули з розпуки і клали дальше лани, а поза собою сонця свого заробленого не бачили.

І стогнали в жарі як у пеклі.

А він дивився на них і почув у серцю їх кривду і розпуку, І его гордість⁴⁾ перекинулася в йідь кривди і розпуки.

І пійшов по дорозі у розпуці.

Земля зівала спеченими ярами і чекала дощу. Дощ упав і вона його хлептала усіма ротами своїми. І віддихала⁵⁾.

А із-з-поза чудесних барв дуги виплинула до него его любов, велика і чиста. І стала вона на свіжій землі, а він руки до неї витягнув.

Розпука минулася, спарені уста почервоніли і чоло побіліло.

— Ходи!

— Не можу...

І він упав перший раз і сила его пропала.

І зняв з душі своєї всю росу і очима своїми перемінив їх у христали і заткнув у єї волося. І видер очі і заткнув разом з христалями. Зложив на єї⁶⁾ чолі поцілунок і пійшов.

¹⁾ Замість: серцем було: їх серцем

²⁾ Замість: підоймали було: збирали.

³⁾ Замість: стовпи було: велити.

⁴⁾ Замість: І его гордість було почато: І знов.

⁵⁾ Після: віддихала було почато: як.

⁶⁾ Після: Зложив на єї було: І пійш...

Дорога темна.

Але йшов.

І чув по дорозі жєбручі слова: хліба дайте!

А діти по дорозі ловили єго за поли: хліба дайте!

А старі просили у него: смерти!

Довго не йшов.

А одного дня піткнувся і впав на гріб своєї мами. Не мав чим плакати, але заплакав цілим собою.

І встав і зломаний поволікся дальше.

А далі скакав по гробах, що насипано на єго дорозі, як сліпий птах з поламаними крилами.

— Боже, я не хочу йти, я негоден.

Але дорога ще не скінчилася. З гроба на гріб, з гроба на гріб. Аж одного дня як перейшов сто гробів, то сота перша була єго могила.

Припав до неї як до мами і на єго лиці всі радості докупи зійшлися.

— Як добре, що не ¹⁾ треба вже йти, як добре, як добре...

Б. Друга чистова редакція. Друкується за автографом.

ДОРОГА

В[ельми] п[оважній] Евг[енії] Калитовській на д[арунок] 28. II. 1900.

— Я йду, йду, мамо...

— Не йди, не йди, сину.

Пішов, бо тота дорога була єго судьбою. Бо стелилася перед очима — далека, сина, таємна.

Кожді ворота минав, всі білі вікна.

Любив свою дорогу над все. У днину манила єго як великий промінь сонця; по ночі як та дорога, що серединою неба протяглася.

Побачив перший раз людий.

Вбиті по коліна в землю, вони у безтямній многості то горбилися, то простувалися над нею.

Чорними, великими долонями зсували піт з чола — з жерла землі.

А як громи гриміли, то вони падали і поза собою душили дітей своїх — і рули з болю.

І підіймалися знов і ловили землю у тверді долоні.

Аж їх сон повалив — один коло одного.

Як мертве море тварий протів моря звід.

Небо здригнулося, затремтіло.

¹⁾ Замість: що не було почато: що я не...

Земля стогнала під ударами їх серць.

А він стояв над ними і читав на тих тварях велику пісню великої сили, кожде слово, що мав ним говорити, взяв з їх губів; кожду думку, що мав гадати, взяв з їх чолів; кожде чувство свого серця взяв із їх серця.

І став їх серцем і їх думкою.

А як рано криваве сонце покерявило те боевище, то він не відвернувся від того образу, бо мав силу.

Чорна земля змінилася у потужні тоті тварі і була обведена океаном крові і океаном поту з другого боку.

А над нею червона брила сонця, що капала кровю.

Не звів з сего образу очий, бо сильний був і гордий.

І ступав по своїй дорозі, а вона погиналася під ним.

Йшов, йшов...

І знов їх побачив.

Стояли лавою як мідяні стовпи, огонь їх палив, залізо у їх руках плакало, небо сипало на їх голови полемінь. Але вони підоймали з землі сонце, що по землі ланами пшениці впало. Жнива.

І знов горбилися і простувалися і поза себе кидали огненні снопи сонця.

І знов падали в сон камінний.

А рано поза собою не бачили того зробленого сонця. Пропадало.

І ревли і дальше у вогонь лізли.

А він глядів на них і почув у серцю йїдь кривди.

І пійшов у розпуці своєю дорогою.

Земля хлентала дощъ усіма ярами, як гирлами спрагнених звірів.

А на небі показалася дуга, а з-поза єї барв виринула его любов велика і пречиста.

Простягнув до неї руки, уста спрагнені почервоніли, а чорне чоло побіліло.

— Ходи!

— Не можу!

І він стратив силу. І зняв з душі всю росу і під очима его вона стала хрусталем.

І кинув їх у єї волосє. І вирвав очи блискучі свої і кинув до хрусталів.

І поцілував єї чоло і сказав:

— Ти стій і світи мині, бо я сліпий, бо я тобі дав все моє світло.

І пійшов своєю дорогою.

Йшов, йшов...

Чув по дорозі риданя.

Хліба!

Чув по дорозі благання:

Смерти!

А одного дня піткнувся на гріб своєї мами і вправ.

Не мав чим плакати, але заривав цілим собою.

І зломаний поволікся далі.

Не йшов, а падав з одного гроба на другий — як сліпий птах з полонаними крилами.

Дорога его йшла самими могилами.

— Боже, я не годен, я не годен!

Але судьба, его дорога, ще не дійшла краю.

Аж одного щасливого дня, як перейшов сто гробів, то сота могила була его.

Припав до неї як до мами.

— Не сьвіти міні вже, бо міні тут так добре, добре...

Василь Стефаник.

МАЙ

А. Первісні варіанти в основному тексті.

Стор. 121.

ряд. 18 *Замість:* Побачивши его було: Побачивши папа.

Стор. 123.

ряд. 20 *Після:* его цеглястого тіла було: І вони одні не спали. Подобали на чорне дерево, що все спить не годно заснути у зеленій, маєвій траві.

ПАЛІЙ

А. Первісні варіанти в основному тексті.

Стор. 124.

ряд. 4 *Замість:* виносила їх між худобу, було: виносила цебра між худобу

Стор. 126.

ряд. 16 *Замість:* Воно, як кат, прошибало було: Воно як той кат прошибало.

Стор. 128

ряд. 14 *Замість:* Їхав дорогою поміж полями було почато: Їхав полями.

Стор. 129

ряд. 20 *Замість:* його Катерина — велика і груба було: його Катерина висока і груба.

Стор. 135

ряд. 11 *Замість:* мусів називати було: мусів казати.

Стор. 136

ряд. 28 *Замість:* дрожали, смажилися в огні було: дрожали тряслися в огні.

КЛЕНОВІ ЛИСТКИ

А. Первісні варіанти в основному тексті.

Стор. 142

ряд. 29 *Замість: що він на воздуху було: що пес на воздуху.*

Б. Перша чистова редакція. Друкується за автографом. Кінець не зберігся.

МУЖИЧКА

1. Іван приймав кумів, пив з ними горівку і балакали.

— Міні оце зле впало, так зле, що аж, аж!

— Бог дав то треба приймати...

— Та же з богом битиси не буду, але чьис такий горьчийый а прикрой.

— Діти, куме, ще нікого на біду не спровадили. Діти піна на воді, щос на них трісне та й по них! Гріх нарікати.

— Та я нічо не кажу, аді, троє їх було і четверте найшлося але чьис усе му пан.

— Мусите собі раду так давати.

— Косю, видите, та й все поглядю, ци не винарає із-за горба з обідом. Лижка страви чоловіка все тримає. А ще дрібні діти, а вона слаба, а жінки ніякої не загулиш до хати, бо такий чьис — всім вогонь у руках.

— Перебідуете лиш каби вам газдиня подвеласи але бо вона щось горит та то недобре.

— Таже недобре, клопіт голові та й більше нічо.

— Та чьис нам іти — завтра робота.

І пішли.

2. Від диму в хаті світа не видко.

Іваниха сиділа коло печи і готовила обід. Жовта як віск, з чорними пасмугами попід очи, з очима блискучими.

— Люде, гину, люде гину!

Присіла на землю і руками товмасила черево.

— Ма, аді, аді, кулеша збігає.. Заколотила кулешу наляла в миску борщу і подала дітем. Їли і билися ложками по чолі.

— В хаті як у стайни...

Домела хату до лави і впала на ню.

— Бричами ріже!

Допала постелі, притулила дитину до грудей.

— Оце міні якіс мрії поперед очи бігають.

— Семенку, колиши Василька.

— Ая, таки зараз!

І найстарший Семенко утік з хати.

3. Іван варив вечерю.

— А ці ж я знаю, що цьому робити? Розболіласи так дій, що хочь.

— Гандзю може борщу горьичого сербнеш?

— Не хочу, дітем дай.

— Твої діти не поздыхають з голоду, бодай їх чума загорнула!

— Не клени міні діти, ще їх мачуха навкленаеси доста. Іван замовк. Дав дітем вечеряти, а самому не йшла їда в смак.

— Гандзю!

— Дай мені, чоловіче, споки!

— Спи, спи, я нічо не кажу... Як лишитися, коли зерно вітече геть, само стебіле лишитси?!

Так заснув на лаві.

4. — Ти, Семенку, не йди від хати. — Колиши Василя, бо мама не годна руков кинути. Дьидя тобі яблук купит.

— А чого кричит як додько?

— Бо голоден. Ти розумний та озми хліба та живикай по трохи та нагодуй!

Семенко годував під-найменшого.

— Аді, як кусає — о то публіка!

— Співай ему, то борше засне.

Хитав корито і бурмосив щось під носом.

— Ліпше співай!

І почала мама сама співати.

Все міцнійше, все голоснійше. А врешті так страшно стала верещати, що Семенко з плачем утік перестрашений з хати.

5. — А ти чому в хаті не сидиш?

Я тобі зараз покажу!

— Я си бою, я си бою, дьидю, я си бою! Мама так страшно співають!

— Не бий міні, діти!

— Гандзуню, то ти хочеш умерати?

— Хочу.

Зарув як звірь. Діти почали за ним верещати.

— Тихо, мой, на піч ідіт, мама не вмре.

— Не лишай мене, Іванку.

— А жито вісиплеси. Ще завтра маю трохи та й вже буду коло тебе.

— Свічку міні зсучи та хоть Семен подаст.

— Йди, йди з Семеном.

— Кілько я тебе маю просити?!

Мужичка.

Там приймав вчепів, щоб з ними порів,
бу і бараками.

— Бачи оце дні біжало, бач дні, що оф. оф!

Товр дав їм шпала приймають..

— Тарас з Гоголем обіймає не бду але зовс
білий порохом а зрістий.

— Діти, бач, як нікого на бду не
виждовали. Діти він на бду, має
на них прісім білий по ним! Зрн
мари Кайи.

— Мо в што не вору, афі, прот іх бду
і хлібівше кайиром але зовс уалу
там.

— Мухоме собі раду як давати.

— Коса, видите, май все вчепило,
жми не вичирає і з гурба з обі.
дан. Кирова шпала гавоже все
тумит. А оце шпала дит, а вв.
на саба, а флора кетові не зє.
гудит з кайи, вчепило ваче. Вчеп
вочало з дити.

— Зараз, зараз зсучу.

Зсукав чорними долонями свічку. Свічка вийшла чорна, брудна. Іван подивився на руки і плюнув.

— Це руки?!

6. Ляг на лаву і сон його почав морити.

А може бог дасть, що віде...

Ся думка прогнала сон і утому.

— Та ти, небого, не вмерай, бо підуть твої діти як щеньята.

Не вмирай, небого, бо я не маю с чим тебе ховати.

Ціле тіло скорчилося, напружилося аж ребра пукали. І Іван хлипнув як мала дитина.

Приставав до жінки.

— Гандзю, ти не лишій нас, на кого свої діти покидаєш?

— Не збиткуй, не дай збитку[вати].

ПОХОРОН

А. Перша чорнова редакція. Друкується за автографом листа В. Стефаніка до В. Морачевського від 17. V 1896 р.

На переді босий хлопчина здув хрест угору. Ледво ноги волочить за собою але на зеленкуватім єго лиці можна прочитати буту... Несе хрест, веде похорон — головна роля. Далі йде чотири хлопчики, все по два в двох парах. Несуть трунву на дручках. Якби на тій трунві не було намальованого хреста, а на переді та аби зеленкуватий хлопчина не ніс хреста, то я би допевне помилився. Погадав би-м: несуть скриньку з парасольками на почту. Оббивають хлопята босі пальці по твердім каміню. Помучені. На трунвочці віночок чічок жовтеньких. Бідний віночок, бідні цвіточки! Такі колачки як сей віночок та дають сиротам у церкві за „прости-біг“. За трунвою йде кілька бабів з вазонками на руці. Бідні рослини, бо листе в маю жовте! Бідні, помучені руки, бо для підмоги чепляються за рубець спенцера. Змучені провожають одного замученого в сирю землю. Бідні, помучені.

Змучений і я тож йду за своїми. Та одна баба каже міні забиратися і не робити сміху з їх похорону. Я відійшов, бо баба добре знає, хто змучений, а хто не змучений. А я дивіть, обріхував себе і мав за змученого. А от баба каже, що ролі для мене в тій драмі ще нема! Христос змучений, бо людей спас, і хлопчики — мученики нашого ладу, баби — вони мучениці, бо зродили мучеників, — а відки я тут взявся! Хотів бути мучеником, не протерпівши мук!

От брехун!

Та й заболіло сумліне!..

17. V — 96 р.

СОН

А. Початок першої редакції. Друкується за автографом.

Без заголовка.

Ліс поважно кланявся, вітер сміявся, реготався і тікав у поле, аби не зіпсувати забави, аби не збудити Захарія. Ліс і місяць нашіптували єму сни.

Захарій десь у церкві. Старший брат дав єму свічку. „Проши до престола“. Він бере свічку, хреститься і гримає чобітьми аж лоскіт у найвисшу баню здіймається, бо йде до престола. Поцілював престіл і станув¹⁾). Перед ним бабник і хлопи і парубки, а свічка десь як дишель груба, ледви обіймає.

Б. Початок іншої, пізнішої редакції. Друкується за автографом.

СОН

Ліс подавався вітрови, клонився і відхилювався і знов клонився перед хатою з маленьким віконцем. Кожда деревина і дуб і маленька галузка всі кланялися хатці. Місяць спокійно дивився з неба на ліс, що жартував з хаткою. Ясними своїми проміннями протискався через віконце, аби подивитися, що Захарій діє.

Захарій спав як велит у казці. Одна рука²⁾ була під головою, а друга закривала лице. Як дві галузі дубові ймили межі себе голову. Ноги як колоди з праліса нерухомо просягнулися³⁾ на ялових дошках і пр[и]перали до печи і тримали є[ї] на моці аби відти не вп[али] жінка з дітьми. Лежав [як] заклятий лиш порушав гру[дь]ми, мідяними губами.

Мньо-ца сина і духа [свя]т[ого]...

БАСАРАБИ

А. Первісні варіанти в основному тексті.

Стор. 149

ряд. 18 *Замість:* причілок урвало було почато: причілок зі[рвало].

Стор. 151

ряд. 31 *Замість:* стояла перед столом було: стояла перед ними.

Стор. 153

ряд. 15 *Замість:* Всі звернулися було: Всі кривні звернулися.

ряд. 28 *Замість:* гадки приходять було: гадки зносять.

ряд. 34 *Замість:* обсядуть, то вони було: обсядуть мене то вони.

Стор. 154

ряд. 9 *Замість:* м'ясо в руках тріщить було: мясо в ног[ах] тріщить.

¹⁾ *Замість:* станув було: став.

²⁾ *Замість:* Одна рука було: Рука одна.

³⁾ *Замість:* нерухомо простягнулися було почато: а. ле[жали], б. нерухомо сто[яли].

А. Варіанти основного тексту в автографі під заголовком „Мої слова“.

Стор. 173

- ряд. 19 *Замість:* Мої слова неказані *було:* Мої слова невимовлені.
- ряд. 21 *Замість:* Лягли ви *було* Лягли-сте.
- ряд. 24 *Замість:* Я найшов товаришів *було:* Найшов-ем товаришів.
- ряд. 26 *Замість:* кривдив нас *було:* нас кривдив.
- ряд. 29 *Замість:* Сказали, що я брехун *іще раз було:* Сказали шом брехун *ще раз.*

Стор. 174

- ряд. 1 *Замість:* то мама ридала *було:* то мама казала.
- ряд. 12 *Замість:* Бачив я *було:* Бачив-ем.
- ряд. 25 *Замість:* різьбити як камінь *було:* як камінь різьбити.
- ряд. 28 *Замість:* соняшні промінчики *було:* промінчики соняшні.

Стор. 176

- ряд. 1 *Замість:* моєї минувшини *було:* моєї минувшости.
- ряд. 8 *Замість:* на чорних хмарах *було:* на білих хмарах.
- ряд. 9 *Замість:* світляні висоти *було:* висоти світляні.
- ряд. 11 *Замість:* спускаються на землю *було:* на землю спускаються.
- ряд. 21 *Замість:* Коли я, *було:* Як я.

Б. Перша редакція новели. Друкується за автографом. (Початок не зберігся).

...Я скинув мамину сорочку і покинув своє місце.

Ловився за поли того світа, що був переді мною і згідно глядів він на мене, хоть не сміявся.

Я мовчав як преступник¹⁾, як жебрак.

Довги роки я мовчав і волочився по тім світі як жебрак, як проступник.

¹⁾ *Замість:* як преступник *було:* як мужик. Далі рукопис уривається.

Мої неказані слова, мій сміх недосміяний, мій плач невиплаканий!

Лягли вони на мене, як на зроблену голову мужицку лягає чорне каміня зломаного хреста.

І я ходив живий по могилі своїй. І не мав ся жадного світа свого.

І тогди, коли я творив собі свій власний світ, мій світ, — тогди мене товариші покинули ще й казали, що-м клевета і безхарактерність.

А одного часу я вернувся ¹⁾ плачучи від покінених товаришів, А моя мама так мені сказала: „ти, знаєш сину, що ти отак маєш сам бути, бо від нас пішов-єс, а до панів не дішов-єм. Ти сам вже, дитинко, з собов будь!“

А ще одного часу я сидів серед поля і побачив свій світ. І тогди я знов плакав і сьміявся і співаючи вертав до мами.

І від тогди між мною ²⁾ і ³⁾ світом є ясність. Я маю свій власний, по правім йде хлопчинка в біленькій сорочечці, а по лівій йде чорний пан.

Тихо хлопчика біленького ⁴⁾ я буду любити як мрію, як рай минулий, того пана буду ненавидіти як прокляте життя мого.

А свій світ я буду різьбити на взір малого хлопяти.

Слово своє острити буду на креміню душі моєї і намочене в труті-зілю пускати буду на ліво.

А слово своє буду ломати на ясні проміньчики соняшні і вмочу єго в кожду чічку, що з неї пчола мід зносить ⁵⁾ і пускати буду на право.

А світ свій буду різьбити і кавалки муть від него відліта[ти] і світ буде хапати тото сміте і буде мене по ногах цілювати.

А посеред тої великої любови і ненависти я бреду як безумний по хмарі моєї фантазії.

Сто раз на днину розпускаю всі сили душі у світі далекі за щастям моім.

Сто раз розсуваю неводи моєї фантазії по тихім ставу моєї мнущости, аби виловити всі єї ясні хвилі.

Вертаються як мужики з лану — змучені ⁶⁾ і без нічого.

Потім я сам золотою стрілою прорізаю висоти світляні і в чупер

¹⁾ Замість: вернувся було: вертався.

²⁾ Замість: між мною було: зі мною.

³⁾ В автографі „і“ неясно написано.

⁴⁾ Замість: хлопчика біленького було почато: хлопчика в (біленькій сорочці).

⁵⁾ Замість: що з неї пчола мід зносить було: що росте на нашім полі.

⁶⁾ Замість: Вертаються як мужики з лану — змучені було почато: Вертаються зму[чені].

мій звізди ховаються і хмарки білі в очи міні зазирають ¹⁾ — і падаю в долину і волочу за собою поломані крили, як старий вояк деревляні палиці, що ними по світі блукає.

Отак я у своїм світі живу.

Лиш як нагадаю собі, як я ссав ²⁾ цицьку мамину, як руками її стискав, як по маминих очах блукали пречисті хмарки щастя і як вона до мене приговорювала — тогді я щасливий.

В. Рання редакція. Друкується за автографом.

CONFITEOR

Писано для п. Євгенії Калитовської на її уродини д. 28. II. 99.

...Там сидить ясен сокіл білозерець.

Смутен, далеко сяє і видає...

.

Білими губами у півголос буду Вам казати за себе. Ні скарги, ні смутку, ні радості не чуйте!

Я пійшов від мами у біленькій сорочці, сам білий.

З білої сорочечки сміялися. Кривдили мене і ранили.

Я ходив тихонько як біленькій кіт, аби панички не чули.

Я чув свою подлість за тихий хід і кров моя діточа з серця капала.

А спав я у наймленім домі посеред туловищ сплєтених зі злодія і курви.

Листочок білої берези на смітю.

.

Я скинув мамину сорочку. Мій діточий і несвідомий час многих поколінь мужицьких лишився за мною.

Передо мною стояв новий світ, новий і чорний.

Я ловився за его поли, а він згідно глядів на мене.

Я держався тої поли як жебрак, як зайда.

Я занімів був з болю. І мовчав я довго, довгі роки.

Мої слова недосказані, мій плач недоплаканий, мій сміх не досмійаний лягли на мене, як лягає чорне каміне зломаного хреста на голову того, що ляг у чужу могилу.

Мовчав-єм як рекрут у чужім місті.

¹⁾ *Замість:* і хмарки білі в очи міні зазирають *було почато:* а. і по оча[x], б. і очи.

²⁾ *Замість:* нагадаю собі, як я ссав *було почато:* нагадую собі той [час].

Я товаришів найшов.

Вони погодилися зі світлом новим.

Я говорив їм за той світ, що я его покинув, я говорив їм за той світ, що не годен его любити.

А вони казали, що брешу.

Я рвався, я падав у болото зі знесиля. Я боровся і не уступав.

А вони казали, що-м марний.

І лишили мене товариші.

А моя мама, як я плакав казала:

— Ти знаєш, сину, що пани тебе не приймуть меже себе, ти нас покинув та й сам маєш бути — так, сину!

І лишився я як корч лугу серед поля.

Сидів я серед далеких піль.

Мої думки снувалися довгими скибами рілі опалізуючої; я їх пускав аби ссали чорну землю і годували мене самотного.

А вони приходили реброватих нив і годували мене потом соленим; приносили міні тихі пісні, що снувалися за плугом і за орачем і погоничем, поїли мене супокоем тим, що мріє над ярмами волів у плузі.

А ще дальше я бачив дим з огника, що діти, пасучи вівці, запалили.

Як буйний вітер я тут буду панувати.

Я сотворив собі свій світ.

А тепер мої рахунки, світє, брате, ясні з тобою!

Праворучь мене поле сине і скиби і плуг і пісня і піт солений.

Ліворучь мене чорна машина, що з червоного рота тяжким димом стогне. Без пісні вона.

А в серцю моім, мій світ, шовком тканий, сріблом мерсжаний, а перлами обкинений.

Хто з правої руки прийде, того я за гостя мати буду.

Хто з лівої руки прийде, я шовком задушу.

Я паную у своїм царстві.

Я буду свій камінь різьбити.

Будуть з него каміньчики відлітати; будуть світлови очи ранити, будуть вони пекучими іскрами на его шкірі.

Слово своє острити буду на кремени мої душі і намочене в трутізіллю пускати буду наліво.

Слово своє ломати буду на ясні промінчики соняшні і замочу его в кожній чічці що пчола на ній сідає і пускати буду направо.

А свій камінь буду різьбити, все, все, аж на могилу свою его
покладу як чудо штуки!

А вишенька в моїх головах, вона всі мої несупокої перебере на
себе.

А в моїм світі я живу, живу.

Як безумний бреду хмарою свої фантазії.

Сто раз розпускаю всі сили душі мої, аби далекими світами
ймили щастя моє.

По тихім ставу моєї минулості розсуваю неводи сердечних моїх
бажань, аби виловили всі ясні хвилі життя мого. Але нитки неводів
рвуться і нічо не годні зловити.

Вертають до мене помучені і без нічого — як мужики з лану.

Я обезсилений дримаю на хмарах.

Аж як грім трісне, то я підводжуся.

І лечу, лечу на білих хмарах.

Я з висока падаю долину.

Золотою стрілою прорізаю висоти світляні.

В чупер мій звізди ховаються як у чорну хмару.

Студені хмари від очий моїх на теплий дощь готувляться.

Але сонця дійти я не годен.

І падаю в долину і волочу поломані крила за собою.

Як старий жовняр по світі деревляними ногами блукає — так
я блукаю.

Але крила гояться, але я знов хочу щастя, трошки щастя!

І я знов ріжу зводи світляні і падаю.

Я був щасливий.

Як я ссав цицку мамину, як її рожевими пальцями драпав аж
сльози з маминих очий текли, як маминими очима сунулися тихі-
сенько пречисті хмарки щастя — я тогди був щасливий.

А тепер на ті очи смерть чорний габій спускає.

Не могу я бачити в них тих пречистих обляків щастя.

І шукаю трошки щастя під небом. І падаю.

З-під маминих грудий я ніколи не падав...

Прийміть

В. Стефанік.

ВОНА — ЗЕМЛЯ

А. Рання незакінчена чорнова редакція. Друкується за автографом.

ЗЕМЛЯ

1.

Як Семен з заходом сонця вернув додому, то на его подвір'ю застав пять кованих возів, набитих всіляким добром, і колиска була наверху. Коні також були добрі перед возами — буковинські, присадкуваті. На приспі сиділи люди — з Буковини, один старий, сивий, червоний на лиці, коло него баба сухонька, дрібонька. А там середні і молоді, а діти бігали вже і бавилися.

— Славайсу христу, люде добрі, — сказав Семен з черевиками в руках, — відки ви загостили до нас?

— Ми, пане Семене, з Кліводина, лиха година прогнала нас з дому та тут, у вас, сперлися ми ночувати, як ласка ваша.

— Прошу і ласки не треба, хати не перележите, а подвірє в мене велике. Як вас звати?

— Я Данило, а це моя баба, Марія і сини два з невістками і зять з донькою, а решта їх діти, внуки мої¹⁾.

— Та будьте всі гостями в мене, чоловік ніколи не знає, що его чекає, один бог знає...²⁾

— Жінко, чуєш вари вечерю, аби-м всі попоїли добре. У мене жінка друга, молода, годна як схоче...

— У мене перша, оця коробка, ми вже більше, як пятьдесят років за собою. Та тепер відай поховаю десь на роздорожу, у мандрах, бо ціпко банує за домом. Все обертаєся на возі та кричить як дурна: Куди мене везеш? [Ку]да ні вигониш!

Доки виділа ще село, то кричала та тікала з воза³⁾, а як вже не vzdрила села, як вже-м в чужі села зайшли, то замовкла і тепер мовчить. Марія, ану ж кажи цьому газді, чого ти так бануєш, ану кажи. Мовчить, біда з бабою...

¹⁾ Далі було: та ще найменчий син — парубок.

²⁾ Далі було: Я піду до стайні подивитися до худоби тай вже.

³⁾ Замість: тікала з воза було: тікала до дому.

— Лишіть її, вона ще не вівчила цієї мови вандрівної, слова лишилися дома як пташки ¹⁾. Єї слово все трималося її хати, образів та вуглів та ті слова баба шапувала з них тай говорила, а чу-жина не родить слів, а серце хапає як у залізо. Безпешно у вас у хаті, є святий Николай, і в мене є. А ну ж ко поведіть стару до мої великої хати та най вона припаде з вами перед Николаєм, може заговорить.

— Ходи, Маріє, ходи.

Перед великим золотим образом обоє старі приклякли і Данило проводив молитву, а стара мовчала, врешті і Семен, що клячов ззаду зачав молитися, та баба все мовчала.

— Слаба вона, Данило, туск заступив її горло, нема ради.

Знов на приспі.

— Скажіть же міні, Даниле, чого ви покинули своє господарство, не моє діло питати, але отак про цікавість!

— Бадю, Семене, нашого попа з попадев скували та й повезли, професора вночі десь взяли ²⁾ і бог знає, що з ними зробили, а старшого брата вночі скатували ³⁾ та й повісили серед села та й відчепити не сміє ніхто, жовнір стоїть на варті... Семене, то такі страхи, що сьвіт не годен стримати, клекіт зойк, військо всіма дорогами тікає перед москалями, жиди і пани йдуть чорною хмарою, та все прискаржують нас, мужиків перед офіцерами, що це зрадники, через ці мужики наше військо мусить тікати, це православні та кортить їх до царя православного. А другі то кажуть, що москаль іде чорною хмарою ⁴⁾, і Хіна там і Сибір і турки і дикого народа з цілого світа, це все парує царь на Відню, аби нашого цісаря завоювати а самого взяти в Сибір. Та то дике військо старих вирубує в пень, жінки перегавтовує гет і цицки обтинає, а діти забирає коляями на пусті землі...

— Страх дістав нарід, великий страх, може ⁵⁾ свою дорогу заблудити... Ходім вечеряти — жінка вже кличе, аби йти.

2.

— Данилихо, чому ви хоть трохи не досягаєте, чим ми вам не вгодили, що на нас гнівається? Скажіть, може наша страва вам не смакує?

— Забанувала жінка, ціпко затускувала. Ану, Даниле, коштуємо цієї гіркої, хто знає чи мем жити та чи мем пити. Дай боже здоровле ⁶⁾ ану ж випийте, я знаю, у вас камінь на серці, студений.

¹⁾ Слова лишилися дома як пташки дописані на полях.

²⁾ Замість: взяли було: вхопили.

³⁾ Було: взяли.

⁴⁾ Замість: чорною хмарою було: хмарою чорною.

⁵⁾ Замість: великий страх, може було почато: може.

⁶⁾ Замість: здоровле було: на здоровле.

тяжкий камінь. Але бог добрий. Отак довгий стіл вечеряв, а Семен з Данилом все попивали, аби той тяжкий камінь розмок, що обох їх пригнітив. А далі ¹⁾ молодиці повиходили з дітьми із за стола та пішли спати в стодолу, а коло стола лишилися оба старі і баба.

— Даниле, якби ви не гнівалися на мене, то щосьби я вам сказав.

— Ні, Семене, кажіть, я тепер пройдисвіт міні мож все казати і в шию бити мож, — що я — волоцюга.

— Як так, то не скажу.

— Кажіть, Семенку, кажіть сараку.

— То ще оцу одну віпемо на фрасунок. Але не мете гніватися.

Б. Пізніша чорнова редакція. Друкується за автографом.

ВОНА ТО — ЗЕМЛЯ

Присвячую памяти могого батька.

То як Семен з заходом сонця вернув додому, то застав на своїм подвір'ю п'ять кованих возів, набитих ²⁾ всіляким добром, і колиска була на верху. Коло кованих возів були і коні добрі. На приспі сиділи старі і молоді з дітьми.

— Славайсу христу, люде добрі, відки ви і як вас маю звати?

— Ми з Буковини, тікаємо перед войнов, я є Данило, а це моя жінка Марія, стара вже коробка, а це мої дві невістці з дітьми та віддана донька також з дітьми. Лиха година нас прогнала з дому та хочемо у вас проситися на ніч, як приймете.

— Прошу вас ночуйте, ви вижу, газда добрий, але вибачайте, най трохи сяду, бо болять старі кости, цілий день на ріли. Гей, газдине а віди з хати та вари вечерю людям, бо вони в дорозі. Це в мене друга жінка, молода і годна, як схоче.

— А це моя перша, вже понад пятьдесят як ми за собою. Та аж тепер відай десь поховаю на роздорожу, бо ціпко вже банує за домом. Доки ще з фіри виділа наше село, то верещала гірко та з воза тікала додому, так, що ледво невістки здогоняли, а як не вздріла села, то замовкла та й мовчить, ані пари з уст. — Марія, ану кажи цьому газді, чога ти, небога, так бануєш, ану кажи. А видите, біда з бабою буде... мовчить а мовчить.

— Даниле, не дивуйте, ваша жінка не вміє на чужині говорити, єї слова лишилися дома на вікнах та на образах, вони тепер, як пташечки б'ються по порожній хаті та по вуглах, та на золочоніх образах. А ну ж ходіть до хати, у мене також образи золочені та проведіть жінці очинаш ³⁾, може так возмєся назад бесіди.

¹⁾ Замість: А далі було почато: А то[гди].

²⁾ Замість: возів, набитих було: возів, до верха набитих.

³⁾ Замість: проведіть жінці очинаш було: віговоріть очинаш.

І пішли два діди з бабою до великої хати та взяли бабу навколїшки між себе та стали голосно молитви говорити. Та баба не говорила і молитви а все мовчала.

— Даниле, вона мусить вертати до своїх святих образів, аби молитви говорила.

Знов на приспї:

— Та скажіт міні, люди добрі, чоґо ви, лишили свою домівку та ґрунт покинули, та не гнівайтесь, що питаю то, що не моє діло.

— Бадю, Семене, то вважаєте так, попа з попадев скували та повезли на Вижницю, професора вхопили вночі і, бог знає, що з ним учинили, а старшого брата повісили серед села і жовніра поклали, аби ніхто не поховав. Православна віра православний царь — ви наше восько зражуєте, через вас тікаємо, бо ви за царем тягнете. Це раз, в другий раз москаль іде таков хмаров, що сонце залягає, і Хина і Сибір і турки і дикий нарід з цілого світа. Та старих відразу вирізують, а молоді жінки перегвалтовуют гет, а діти пакують в колї та везуть на пусті землі. То кажу вам, що в нашім селі не вчуле би-сьте ні людського голосу, ні дзвона, ні собаки всі, бо і вони замовкли. Світла не дай боже засвітити — ґрїб зробили з села. Синів забрали, зятя також до войська, а я що мав робити з цими жінками та з дітьми? Отаке наше, та не дивуйтеся нам... Страх пішов такий, як на кінци світа...

— Ґрка наша доля, що віри в нікого наш чоловік не має, але ходім вечеряти, бо кличуть.

— Та бо досягайте, гості, та не гордіть, а ми, Даниле, ще по трошки цієї ґркої, най лихе пропадає, дай боже здоровля...

— Дай боже...

А як повечеряли, то молоді жінки з дітьми пішли спати а коло стола лишився Данило, Семен та баба Марія.

— Най вони здорові спочивають, а ми старі посидьмо та порадьмося. Але ще по трохи кушаймо цієї дурилиці.

— Щось би я Вам, Данилку, сказав, якби ви не збенїтували на мене.

— Кажіть, Семенку, кажіть сараку.

— Але не гнівайтесь, то я кажу, що ви пuste зробили, що покинули свою землю, бігме пuste!

— А як же ¹⁾ пuste?

— Ви дивитесь, що пани тікають, що жида тікають але їм цісарь касу там тримає, а вам каса заперта, бігме заперта. Ще доки ви межи своїм язиком, то ще яко тако але в чужім краю — крєпір. Коники похуднуть, вози поломаються а ви почорнієте. Не йдіть туда в чужину.

¹⁾ Замість: А як же було почато: Я[кже].

— Що ж діяти, Семене, що діяти цій бідній, сивій голові з дітьми, з молодичцями?

— Був я в тих краях, мури, мой, мури під небо а студені та грубі. Коло того муру нема загіртку для нашого чоловіка, там тебе розтрахтують!

— То лишуся у вас, Семене, в мене достаток та й гроші маю, погодую мої діти, доки лиха година мине.

— Я не бороню, бігме, не бороню але завтра 1) або... 2)

MORITURI

А. Початок першої редакції. Друкується за автографом.

СОНЦЕ

— Ви регочетеся як коні, оглухнути м[ож]на, старі пайташі, а хлопцям пара.

— Сиди тихо на печи ти й так глуха.

— Як трийцять років чую ваше рзанє, то не диво, в свято або в неділю 3), то так як в млині.

Стара Настя, жінка голяря все так витала гостий свого чоловіка, який десятки літ голив і вистригав оселедці. Кождий з них платив або хлібом або солониною або сиром, мало хто давав гроші. Бідний голяр заробляв добре і за молодих літ не дуже й дивувався як його Настю попліскували твердими долонями по мягкім. Мило давали за чергою і самі його розробляли в деревляній ракві. Один лиш Павло, але він вже вмер, давав гроші на мило, бо його Параска не хотіла давати мило, аби підтинати Павлові острішки.

Б. Початок другої редакції. Друкується за автографом.

Як коні регочетеся, вже-м оглу[хла від ва]шого ржання, старі пайташі, а [хлопцям пара].

[Сиди?] тихо, стара, ти давно [вже глуха?] 4)

.
.
.
.
.

1) Замість: але завтра було почато: але до [завтра?].

2) На цьому рукопис уривається.

3) Замість: в свято або в неділю було: як свято або неділя.

4) Далі рукопис зіпсований.

голяря, так витала господарів, що поприходили голитися. Довго років вони сходилися хто з бохонцем хліба під пахою, хто з куснем солонини хто з пирогом. Все те, нічого не говорячи, складали на стіл а самі розсідалися по лавах та по стільцях і в деревляній ракві розбивали мило, яке приносили по черзі. Небіщик Павло лиш давав на мило гроші, бо мав лиху жінку. За молоду зачинали сюди ходити як були вже давно жонаті, вони твердими долонями попліскували Настю по мягкім і реготалися як стадо буйволів¹⁾.

— Ти, гаспиде, та сьогодні неділя, ти окаянний! — кричала Настя.

— То ти гадаєш, що я ще і в будень буду приходити до твої запаски.

Тут вже той, що „був в руках“ хапав голяра за руку з бричем і помагав русти всім тим, що були на [во]лі.

[Я] через вас, богачів, вулиці не годн[а] [пе]рейти, ваші жінки грудям у [мене], [ки]дають та вас і ти люби[ла]... чолові[ка], він солонину...²⁾

В. Початок третьої редакції. Друкується за автографом.

БОГАЧІ

— Не галасуйте, старі пайташі, як хлопці, я вже оглухла.

— Ти сиди, Насте, на печі спокоем, бо ти давно глуха³⁾.

— Трицять років сижу межі вами як у млині щосвята і кожної неділі.

— То забирайся.

— Отак маєш, забирайся, бабо, зі свої печі з хати, бо богачі поприходили. Я й так не можу вулиці перейти через ваші жінки: ти любиш наших чоловіків, вони тобі солонину виношують та хліб.

— Єс, еле, коли то було, а тебе який дурний тепер любив би.

Отак господарі розговарювали у свого голяра з його жінкою.

Вони приходили голитися та стригти чупер і приносили зі собою то хліб, то солонину то інший харч а ніколи гроші. Складали все на стіл, розсідалися як могли, і в деревляній рикві розробляли мило, яке приносили по черзі. Доступ до цього Микити⁴⁾ мали старші господарі, що вже називалися старі від трицять років. Замолоду то вони твердими долонями попліскували Настю по мягкім і реготалися, як стадо буйволів.

— Ти, гаспиде окаянний таже сьогодні неділя, — кричала Настя.

¹⁾ Було: бугаїв.

²⁾ Далі рукопис зіпсований.

³⁾ Замість: глуха було: оглухла.

⁴⁾ Микити вписано.

— То було на неділю сховати а в будень я не маю приходити до твої запаски. Тут вже той, що „був в руках“ хапав голяра за руку з бричем і помагав русти тим, що були на волі. А то і Ми[кита] реготався своїм драгнтивим голосом.

— Йди, йди, ти хропливий, его жінку зачіпають а він регочеся як конина. Богачі не дають і в неділю проспатися від досвітка повлізають та ще й на сміх побирають...

— Насте, як хочеш то ми тебе також підстржемо зі всіх боків.

— Йдіть ви, свині богацкі з вашим стриженем. То як цей мій стулень зачне вас голити, то мені крізь вуха як ножем ріже такі ті бороди тверді, а як поросходитесь, то я ледве до церкви настигну, заки повимітаю ваші гриви такі тверді як кінський фіст.

— Насте, кажуть ¹⁾ що фірман з двора знає, що твоє волося м'якче...

— Аби тобі кости змягло ти паскуднику і Настя вибігала за поріг ²⁾.

Богачі шкроблися та стриглися та сходили ³⁾ поволи ⁴⁾ на свою господарську бесіду ⁵⁾.

Тепер на старість їх мало в Микити, молоді мають бритви та машини до стриження. Максим запустив бороду, бо навчився цього від москалів ⁶⁾ деякі повмирали. А Микитина рука так стала непотрібна, що кожному треба книжечку папірків, аби заліплював рани від брича.

Про вибори та віта майже... ⁷⁾

Г. Остання чистова редакція.

MORITURI ⁸⁾

Ще до сходу сонця вони щонеділі і свята сходилися до голяра Тимка ⁹⁾ аби голитися і підстригати чупер. Приносили з дому то хліб то солонину то інший харч а гроший ніколи. Їх було вже не-

¹⁾ Замість: Насте, кажуть було почато: Насте то каж[уть].

²⁾ Далі було почато: Богачі дальше роби[ли].

³⁾ Замість: та сходили було почато: і за[чинали?].

⁴⁾ поволи — вписано.

⁵⁾ Далі було: — Давно.

— Мойня, бо як там Мойса, ночував по цих виборах.

⁶⁾ Замість: навчився цього від москалів було: навчився від москалів носити.

⁷⁾ Далі рукопис уривається.

⁸⁾ Під заголовком був підзаголовок: „Богачі“, а під ним напис: „Присвячую Володимирови Дорошенкови“. Все це закреслено.

⁹⁾ Замість: вони щонеділі ...Тимка було: вони сходилися до голяра Тимка щонеділі і свята.

богато в селі, що держалися Тимка, бо одні повмирали а другі пропали на війні. Але від трийцяти літ вони привикли мати оцей схід і не покидали його.

— Ви би не курили такі тютюни, що я гину від них, та не рзали, як коні, бо я оглухну...

— Сиди, Насте, тихо а глуха то ти давно...

— Як не оглухнути в таким млині встидайтеся старі пайташі.

— Та чого ви слухаєте музику з беззубого гребеня — Тимко.

— О, якого газду маю, видите ступня і він ще такий храпливий та слинявий...

— Ти питлюєш язиком, як у млині...

— Тьфу, на тебе старий.

— Вона би ще хотіла так як давно аби її попліскувати по м'яккім, але небого, вибачай, мнекого вже давно нема.

— І це ти таке в неділю говориш окаяннику таже сьогодні-завтра до дучі маєш забиратиси.

— Най буде і до дучі, а таки старих бабів не буду плескати.

Регіт, сміх, Настин кашель...

— Тимку, бери, мой, кліщі та тегни зуб та я цеї ночі по стінах дравси.

— Котрий зуб?

— Та на дивиси.

Василь розняв рот і показав цілий ряд білих зубів.

— Та який дідько з зубами, з твоїми. Зуби такі, що залізо перекусиш.

— А я негоден вітримати.

— Я небоже до служби божої не буду тегнути.

— Та як це ти говориш, брви, то ножиці та бричь праведні а кліщі вже тrefні.

— Терпи, як можеш допіслі служби, бо я тепер кров не буду пускати.

— І, кільки ти нам крові вже пустив перед службою з бороди та лица...

— То нехотічи а це інше.

— Васа, а пробуй горівки.

— Сходили діти ціле село та й нема.

— Нешті румунешті.

— А я зараз найду, але аж на кінци села.

— А кільки нас е?

Порахували.

— Літерку як купимо, та й буде.

Всі шукали грошей, поволи, ніби невдоволені але раді, що буде забава.

— Розробляйте мило, котрі голитесь, а котрі стрижитесь, то сідайте, бо сонце сходить.

— Тимку, небоже, ти тримай вже трофіку з папірками, бо як котрий віде з твоїх рук, то мусит цілу книжечку виліпити, аби кров з него не зійшла.

— Та в тебе, Николо, така тверда борода, що я би борше дику свиню віголив та пустив до церкви, ніж тебе.

— Тобі все недогода а на Юрка нарікаєш, що має мнєкий волос.

— Бо також пустий волос такий як у дівки межи пахами... Мені вже рука дрижить, я не знаю як я вас доголю до кінця, а як ще котрий з вас ¹⁾ вівернете ратиці, то таки не знаю.

Сонце вже добре зійшло, як Тимкові гості сиділи обліплєні паперцями та чекали на горівку.

Микита врешті прийшов з фляшкою і доки ще обголився, то на столі була горілка і накроєний хліб з часником.

— Пиймо, брїи, бо гони наші короткі, що будемо собі жалувати.

— Та нам коби цеї нехтолиці хто доносив, то щеби-сьмо дубали поволи. Віта вже не кладемо, ради не вібераємо, послів не посилаємо...

— Все перейшло на читальню там тепер ред...

— От, ред, дівки перебираються на парубків, парубки на дівок, обіймаються без стиду та сорому, весіля справляють на цені ²⁾ та берут гроші за білета.

— Така тепер у них настала забава але вони мають розум, не біси, молоді, світлом бували, Польщі ані, ані не хотьї, а панцкі ґрунти хотьї розділити.

— Бігме добре, ніц не кажіть та же тепер з цєю Польщею ніхто негоден вітримати і маєткове і доходове і ґрунтове і від псів і від ґноївки, але де що на світі є.

— Та коби могли вібороти, то дай боже здоровє, Насте, та й не кричи на нас, бо, небого, вже-м на росході.

— Та що я вам кажу, дай боже і вам здоровле лиш не заґрійте голови так як котрихос зелених свет. Люди йдуть до церкви, село обмаєне а вас повна хата лежить, як дуб'я під любистком...³⁾

¹⁾ з вас вписано.

²⁾ на цені вписано.

³⁾ як дуб'я під любистком... дописано пізніше іншим олівцем.

Moriturus.

~~Handwritten text, possibly a title or subtitle, crossed out with a horizontal line.~~

Кто же собою собою вои создан
до вогря тумка тум негид идеи
не, себи контин иде иде иде иде
рутаф. Привидан иде иде иде
по соховид иде иде иде иде
спонид иде иде. Иде иде иде
иде иде иде, иде иде иде
иде, иде иде иде иде иде
иде иде иде иде. Аде иде иде
иде иде иде иде иде иде
иде иде иде иде иде иде

- иде иде иде иде иде иде
- иде иде иде иде иде иде
- иде иде иде иде иде иде
- иде иде иде иде иде иде

„Moriturus“. Перша сторінка автографа новели (олівцем).

— Тогди був гелт, де тому край...

Довго балакали і лишили лиш Василеві зо два келішки на зуб.

— Та йдіт вже до дому та коли я зберу вас жінки до церкви, а коли я вімету ¹⁾ оте волосє, тверде як кінска грива...

Вони виходили з хати зі спеченими ²⁾ тварями, які сонце довгі роки ³⁾ пражило ⁴⁾, воно й тепер зараз увіссалося в них, та й вони його несли до своїх домів ⁵⁾.

— Зараз буде біда, — казав Никола Максимови.

— Та яка біда, а дітем від тебе зась.

— Та дітем зась, але стара ⁶⁾.

— Та же чикає аж очи відивила, аби мене чисати.

— Та чешиси сам.

— А деж би вона дала, вона ціпко любит полюване робить в чупрі, то зараз учує, що-м пив горівку. Та й казане: ти не маєш встиду ні від сонца ні від людий ні від кого.

— То схвайси десь у стодолі.

— То пропало, вона би мене з гребенем шукала до завтра...

Василь Стефаник.

¹⁾ *Замість:* коли я зберу... я вімету *було* почато: а. коли це я зберуси до церкви та б. коли це я збируси до церкви, а доки це вімету.

²⁾ *Замість:* зі спеченими *було* почато: з сп[еченими].

³⁾ *Замість:* які сонце довгі роки *було:* які вік[и].

⁴⁾ *Замість:* пражило *було:* завудило.

⁵⁾ *Замість:* та й вони ...своїх домів *було:* Вони виходили на двір як би скупані в сонці, червоні і розжарені.

⁶⁾ *Далі було:* та що стара.

НИТКА

А. Початок першої редакції. Друкується за автографом.

КОВЕРЕЦЬ

I.

— Єрино, вже пізна ніч!

— Ще лиш кілька ниток! На завтра мусить бути готовий.

Шелест малого човенця бігав по білих стінах і розганяв дрімучі тіни. Уриване ковтаня і скрип кросен зливалися в таємний стогін, що ніби виринав з-під землі. Врешті притих.

— Богу святому дякувати.

— А ти вже заснув — сказала до сплячого Юрка і звернула на него свої добрі блискучі очі. Відвернула з чола жмут волося і цілувала малень[ке]¹⁾.

ГРІХ (Думає собі Касіяниха)

А. Початок першої чорнової редакції. Друкується за автографом.

Без заголовка.

Дуже досвіта Калина похитувала дитину на подолку, аби чоловік і діти спали, бо не хотіла, щоби будилися. На білих стінах, понависали чорні тіні, затінені були і образи святих. Прийшов кінець, треба було сказати чоловікови правду і йти собі з дитиною між люди. Перли поту нависли під русявою чівкою як намисто на її дуже гладкім чолі та над синими очима.

Б. Початок другої редакції. Друкується за автографом. Автограф перекреслений олівцем.

ГРІХ

Калина держала на подолку дитину і похитувала²⁾ її, аби воно спало, бо не хотіла, щоб хто з хатних вже тепер будився. Тиша

¹⁾ Далі рукопис уривається.

²⁾ Замість: і похитувала було: і хитала.

і тини по білих стінах і ще образа святих помогали їй роздрапувати наче ніхтями тяжкий ¹⁾ камінь, який вона давно носила в душі як у пазусі. Перли поту під русявою ²⁾ чівкою нависли як смутне намисто над її дуже гладким ³⁾ чолом і сивими очима. Очі задеревіли і заталялися непорушно. Робити то вона знала, що має робити, давно знала але як то йому сказати. Скільки разів вже всю ту бесіду готову мала, як було ясно надворі, то вона мала казати чоловікові от-так ⁴⁾: Ти, небож, голову собі не забивай, я сплodiла дитину без тебе, але собі беру дитину та й себе і її вигоду а ти здоров собі господарюй, наша найстарша вже має десять років, починаєш ще трохи, віддаш, приймеш зятя та й так. А це, аби я мою дитину кривдила, аби ти її проклинав або аби-сь посилав її в студений дощ на осени в дрантивім мішку в пuste поле вівці пасти, то за це забудь. Воно не буде дрожати разом з сухими бодяками попід межі. — Але як на світі було темно, як пiтьма завивала гори і долини в сіру пелену, то тоді так мала йому казати: ти мене вбий або порубай сама покладу голову на поріг, з шиї все намисто поздоймаю ⁵⁾, не можу вже тільки терпіти, ані страждувати. Хто йде коло хати не поверне, не привитає, минають і минають... В неділю піп кричить із золочених царських врат: то чоловіки наші обороняють край і цiсаря і вас від неприятеля а ви проводите розпусту, матір божа не годна глядіти вже на все... а це все на мене і всі минають і ласка божа минає... Лиш не минають мене.

МАТИ

А. Текст зі збірки В. Стефаника „Твори“, 1933, стор. 208—209. Львів.

МАТИ

Стара Верижиха підперлася високим костюмом йдучи до своєї доньки. Думала:

— Осінь богата, горобці ледво літають такі повні, а навіть бідні діти потовстіли.

— Славайсу.

Сіла в доньки на лаву та тихо сказала до себе:

— Але ж бо файна.

¹⁾ Замість: тяжкий було: той тяжкий.

²⁾ Замість: русявою було: білою.

³⁾ Було почато: біл[им].

⁴⁾ Замість: вона мала казати чоловікові от-так було: ся мова до чоловіка виглядала так.

⁵⁾ з шиї все намисто поздоймаю вписано; спочатку було: з шиї все поздоймаю намисто.

— Та що ти донько робиш, та чому ти за хлопця свого забула, що дідови з рук не злазит і робити не дає?

Катерина затряслася, як осиковий листок перед бурею.

— Донько, підпали вогонь та звари мені тої московської гарбати, бо чую, помічна дуже.

Вогонь горить.

— Та покажи мені, доню, ті дарунки, що подарував тобі той великий москаль.

— Ой мамо, я негодна рук від себе звести, отам ті дарунки.

Верижиха своїм костуром стягала з грядок шовкові хустки та спідниці та тоненькі черевички та полотна рантухові, а перли, що розсипалися по землі, розбивала костуром. Стара сіла перед печею і кидала в огонь панський крам один за другим.

Катерина дрожала біла, як стіна в куті і держалася руками стола, аби не впасти.

— Твоє курвинство вже згоріло, коби-м і тебе могла запхати у той вогонь, але-м стара та не міцна. То твій чоловік обтіскує з себе воші та тягне гармату з болота, а ти дитину кинула в мене на постіль, як сука, та футишся з московським офіцером. Сидиш з ним в колясках, як пава, люди ховаються від твоїх поїздів, а їх колеса їдуть почерез моє серце. Ти заткала у мій сивий волос смердячу квітку ганьби.

Вогонь потах.

Тепер стара вилізла на постіль і здоймала з грядок мережані та вишивані сорочки, коверці всілякі, рушники забирані і тонкі полотна.

— Катеринко, нарабований жидівський крам пішов з димом, а це твоє віно старала-м чистими руками, як прийшла-с на світ.

Мати гляділа як кат, сівши на купу віна, а донька розхлила великі очі, повні гріху, але осяяні ласкавим небом.

— Життя твоє небого серед нас скінчилося, ти чужа всім, насип оцес порох в московську гарбату і зараз спокутуєш гріх. А я тебе файно вберу, я тебе ще красше поховаю і затреш ганьбу на нас старих та на твоїй дитині.

Катерина від постелі попри стіл та попри лаву ледво перелізла поріг. Стара сиділа довго на прегарнім віні, потім встала, замкнула хату і йшла додому.

— Боже, не лиш ти право маєш давати кару, але й я.

.

У церкві і коло церкви всі люди її обминали, бо вона намовила Катерину, аби вона повісилася, а стара Вержиха гукала на них здалека:

— То як моя Катерина жила, то по сто вас приходило на день, аби казати, що вона цілому селови принесла ганьбу, що найліпші

коні з москалем забрала, що справляла в кого гроші, що курвилася в жидівських перинах і дзуркотіла краденими перлами. Мій старий тижнями не входив до хати, бо не міг клякнути перед образами, бо все вас була повна хата, аби нігтями роздрапувати наше серце, а тепер яким її вісадила на гилу, то ви вже милосерні. Чого ще хочете від мене, дикі звірі? Як ще підховаю її дитину то піду за нею, ви шельми!

Накинула на шию мотуз і з довгим костуром, самотна, дорогою пішла додому.

ЧЕРВОНИЙ ВЕКСЕЛЬ

А. Початок першої редакції. Друкується за автографом.

ЧЕРВОНИЙ ВЕКСЕЛЬ

Було досвіта ще темно. Мале світельце стояло на печі, а баба складала при нім гроші вушками по золотому і кашляла.

Б. Чорновий початок другої редакції. Друкується за автографом.

Без заголовка.

I.

Кагурці (?) вийшла пригода з векслем. То баба підписала вексель на рік у нотаря а її чоловік мав що три місяці носити жидові процент і пайку капіталу. І тепер прийшов час нести ¹⁾ рату. Встала досвіта, стара лагодила сніданок, а її Дмитро збирався у постоли, шнурував ²⁾, добирав внучки з купи дрантя.

— Ще дівочьки габортки, ще плечіка старе дрантє, а нема в що ногу завити. Тримає вже вік під головами.

— и, пане, крім одної ленки нічо на хорбаці не маєш.

В. Чорновий початок третьої редакції. Друкується за автографом.

Без заголовка.

Досвіта при каганці Дмитриха ³⁾ варила сніданок, а Дмитро при купі дрантя шукав внучок.

¹⁾ Замість: нести було почато: но[сити].

²⁾ Замість: шнурував було почато: шнурував ту[го].

³⁾ Замість: Дмитриха було почато: К[агурка].

— Дес тото дівоцких сорочок та горботок стара ціле житя понаприпретувала та тримає під подушков, а ногу нема чим завити.

І для доказу¹⁾ підіймав в гору всілякі шмати. Тіни подіравлених шмат²⁾ волочилися по стінах і ліниво затемнювали тіни старої коло печі. Вона підгрібала поривачем в печі грань і не рухалася.

Г. Чорновий початок четвертої редакції. Друкується за автографом.

Без заголовка.

Мало світла було від каганця, темрява в хаті мала малу дірочку коло каганця, Дмитриха підгрібала поривачем в печі і пускала на своє лице більше світла, виглядала³⁾ на знівечену бідую Мадонну.

Д. Чорновий початок п'ятої редакції. Друкується за автографом.

Без заголовка.

Досвіта встали. Каганець затинив стіни, розвіз негарну темноту по хаті. Баба шпортала поривачем в піч і освітлювала своє лице поморщене і застигле. А її молодий чоловік сидів коло купи дрантя і шукав внучок до постолів.

— Дівоцкі плечика, розлізлі гоборчини—нема чим ногу завити, а вона то ховає та обходить в хаті та пересушує на сонци, ти видерла-с би раз онучі з чого доброго, вже пять років перекидаю досвітками цу купу гною і ноги не можу стиснути, бо розпадаєся в руках, постолі бігають по ногах як човна. Стара не казала нічого лиш штухала поривачем та освітлювала люту тварь та гадала:

Ця ленка гола як бук та ще вібирає... Має одну сину сукману та лиш вбирає тогди, як де захопит який грейцір, аби йти до міста на пиятику. Що буду лайдаццюзі казати, як не годна-м йти з тим векселем до жида.

А її пан перебирав старе шкурате, гаркотів та не кидав старі в голову, бо мав надію за ту рату налитися, добре із ручителем дзоркати пивом.

— Тобі не треба було купувати город, бо-с не годна на нім робити, а то вже рік, як через тот вексель в хаті нема що вкусити

¹⁾ Замість: для доказу було почато: для при[кладу].

²⁾ Замість: Тіни подіравлених шмат було почато: Тіні дрант[ивих].

³⁾ Замість: виглядала було: ніби виглядала.

лиш барабуля та голий борщ¹⁾. Та кому лишиш, як дітий нема, старе душло. Попови, що вінесе кістки отам за село?!²⁾ Зіпре голову на стіну та цілими ночами сопе та стогне. Се аби то воно попоїло масно та віпило вина, а то тримає півдня барабулю в жмени та лиже ї як цукор!

— Купила-м, бо попри мій город³⁾ ту грінку, а ти ніби не меш мати з того пайки?

— Я хочу їсти, а не⁴⁾ пайки! Я би зараз продав ту пайку за ковалок мнеса!

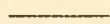
— Та й горівки!

— Та й горівки, а що ж, не належитси мині, як вже пять рік мусю дивитися на тебе!

— Було не приставати до старої!

— Ти щос підсипала мині, шо-м здурів та взяв з тобою слюб. Ти тогди мене напоювала та-с причісувала чівку та милювала. А по слюбі баба калит[ку] заперла, а сама стогне та й хрипит. А смерти дідько має, але купувати грунт та сьорбати голий борщ то ти газдиня!

— Не біси, вмру, вмру, ще галяюєши, але не довго, не довго.

¹⁾ Замість: лиш барабуля та голий борщ було почато: лиш бев[ка] [?].

²⁾ Замість: за село було почато: на [цвинтар?].

³⁾ Замість: попри мій город було почато: попри межу.

⁴⁾ Замість: а не було почато: н[е].

ПРИМІТКИ

СИНЯ КНИЖЕЧКА

„Синя книжечка“ — перша збірка новел В. Стефаніка вийшла з друку на весні (травень—червень) 1899 року в Чернівцях.

В „Літературно-науковому віснику“ (1899 р., кн. 6, червень) в розділі „Хроніка і бібліографія“ була вміщена рецензія-анотація, яка дуже ймовірно належить І. Франкові. Як перший критичний відгук про „Синю книжечку“ наводимо її тут цілком.

„В. Стефанік. Сина книжечка. Образки Василя Стефаніка. Чернівці. Накладом друкарні товариства „Рускої Ради“. 1899. Ст. 132 малої вісімки. Зміст: Передмова д-ра Ст. Смалья-Стоцького, 1. Сина книжечка, 2. Виводили з села, 3. Стратився, 4. В корчмі, 5. Лесева фамілія, 6. Мамин синок, 7. Майстер, 8. Побожна, 9. Катруся, 10. Ангел, 11. Сама саміська, 12. Осінь, 13. Шкода, 14. Новина, 15. Портрет. В. Стефанік показав себе зараз першими своїми оповіданнями, опублікованими 1897 р. в черновецькій „Праці“ і торік у „Літ.-наук. Віснику“, не тільки майстром літературної форми і покусського діалекту, але надто дуже добрим знавцем народної мужицької душі. Його оповідання — це звичайно малюнки поодиноких моментів з життя, більш ліричні ніж епічні, але лірика В. Стефаніка — то не пуста фраза, а дійсний, срібний, проймаючий тон правдивого, щирого і глибокого чуття. Його „Сина книжечка“, надіємось, здобуде йому багато нових прихильників“.

В „Синій книжечці“ вміщені твори, що їх написав Стефанік за роки 1897—1899. Деякі новели цього часу ввійшли в наступну книжку „Каміний хрест“ (1900).

Оскільки досі не пощастило розшукати автографів, тексти новел в нашому виданні ми подаємо за першим виданням „Синьої книжечки“ як виданням авторизованим, а не за першодруками в періодичних виданнях („Праця“, „Літ.-наук. вісник“), які зазнавали іноді досить численних редакторських виправлень та змін. В листі до О. Маковея (11. III. 98 р.) В. Стефанік пише: „В „Праці“ з моїх образів лихо знає що вийшло, а лиш через чужі додатки“.

В 1914 році вийшло друге видання „Синьої книжечки“ у Києві. („Видавництво „Відродження“, ч. 9. В. Стефанік. Синя книжечка. Образки. (Друге видання). Київ, 1914. З портретом автора 56 стор.). До цього видання додана коротенька редакційна передмова і стаття В. (олодимира) Г. (натюка): „Кілька уваг про мову творів В. Стефаніка“ та „Пояснення менше зрозумілих слів“, складене, очевидно, також В. Гнатюком.

Новели з „Синьої книжечки“ в другому виданні передруковані без змін. Новела „Портрет“ не ввійшла до книжки, як пояснювали видавці, тому, що „не відноситься до мужицького життя“.

В наступних виданнях творів В. Стефаніка, починаючи зі збірки „Моє слово“ (Львів, 1905 р.), новели „Синьої книжечки“ передруковуються без змін. Новела „Портрет“ в багатьох виданнях не передруковується.

СИНЯ КНИЖЕЧКА

Автограф невідомий.

Друкується за зб. „Синя книжечка“, стор. 7—11.

Вперше надруковано в газеті „Праця“, № 15 і 16, Чернівці, 21 листопада (3 грудня) 1897 р., стор. 119—120, за підписом С. Новела має присвяту „Дуниці“ — Євдокії Калитовській. Перша редакція новели „Синя книжечка“, вміщена в „Праці“, значно різниться від тексту збірки, тому подаємо її тут цілком (див. розділ „Інші редакції та варіанти“ стор. 263 А).

Приблизна дата написання твору — 1897 рік.

ВИВОДИЛИ З СЕЛА

Автограф невідомий.

Друкується за зб. „Синя книжечка“, стор. 12—20.

Вперше надруковано в газеті „Праця“, № 14, Чернівці, 24 жовтня (5 листопада) 1897 р., стор. 111—112, під заголовком „Виводини з села“ за підписом Василь Стефаник. В пізніших виданнях автор змінив назву новели на „Виводили з села“.

В листах В. Стефаника до В. Морачевського та його дружини є перша редакція цієї новели з присвятою Софії М. (орачевській). Подаємо її за автографом. (Див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 264 А).

Перша чистова редакція, вміщена в газеті „Праця“, зовсім відмінна від вміщеної в зб. „Синя книжечка“, тому подаємо її цілком (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 265 Б).

Приблизна дата написання твору — 1897 рік.

СТРАТИВСЯ

Автограф невідомий.

Друкується за зб. „Синя книжечка“, стор. 21—28.

Вперше надруковано в газеті „Праця“, № 15 і 16, Чернівці, 21 листопада (3 грудня) 1897 р., стор. 116—117.

Перша редакція, вміщена в „Праці“, значно різниться від тексту зб. „Синя книжечка“, тому подаємо її тут повністю (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 266 А).

Приблизна дата написання твору — 1897 рік.

У КОРЧМІ

Автограф невідомий.

Друкується за зб. „Синя книжечка“, стор. 31—36.

Вперше надруковано в газеті „Праця“, № 15 і 16, Чернівці, 21 листо-

пада (3 грудня) 1897 р., стор. 117—119, за підписом С. Перша редакція, вміщена в газеті, значно різниться від тексту зб. „Синя книжечка“, тому подаємо її тут повністю (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 268 А).

Приблизна дата написання твору — 1897 рік.

ЛЕСЕВА ФАМІЛІЯ

Автограф невідомий.

Друкується за першодруком — зб. „Синя книжечка“, стор. 38—44.

Приблизна дата написання твору — 1898 рік.

МАМИН СИНОК

Автограф невідомий.

Друкується за першодруком — зб. „Синя книжечка“, стор. 47—53.

Новела має присвяту Юрчикові — Юрію Морачевському, синові Вацлава Морачевського та Софії Окунівської — близьких приятелів В. Стефаніка.

Приблизна дата написання твору — 1898 рік.

МАЙСТЕР

Автограф невідомий.

Друкується за першодруком — зб. „Синя книжечка“, стор. 57—64.

Приблизна дата написання твору — 1898 рік.

ПОБОЖНА

Автограф невідомий.

Друкується за збіркою „Синя книжечка“, стор. 67—72.

Вперше надруковано в газеті „Праця“, № 17, Чернівці, 19 (31) грудня 1897 р. за підписом С...

Перша редакція, вміщена в „Праці“, значно різниться від тексту зб. „Синя книжечка“, тому подаємо її тут цілком (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 270 А).

Приблизна дата написання твору — 1897 рік.

КАТРУСЯ

Автограф невідомий.

Друкується за першодруком — зб. „Синя книжечка“, стор. 75—84.

Приблизна дата написання твору — 1898 рік.

АНГЕЛ

Автограф невідомий.

Друкується за першодруком — зб. „Синя книжечка“, стор. 87—92.

Серед листів В. Стефаника до С. Морачевської є перша чорнова редакція цієї новели з присвятою Юрчикові — синові С. Морачевської-Окуневської. Подаємо цю редакцію за автографом листа до С. Морачевської (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 272 А).

В „Синій книжечці“ новела має іншу присвяту — „Зонечці“ — Софії Данилович.

Приблизна дата написання твору — 1898 рік.

САМА САМІСЬКА

Автограф невідомий.

Друкується за зб. „Синя книжечка“ стор. 95—98.

Вперше надруковано в газеті „Праця“, № 15 і 16, Чернівці, 25 листопада (3 грудня) 1897 р. за підписом С...

В Інституті української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР зберігаються два початки перших редакцій цієї новели. Перший коротенький чорновий рукопис без заголовка починається словами: „Мертва тишина у хаті...“ (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 273 А).

Другий, довший чорновий рукопис, також без заголовка, починається словами: „Під горою як зіймаєся до міста...“ (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 273 Б).

Серед листів В. Стефаника до С. Морачевської-Окуневської є ще одна чорнова незакінчена редакція новели (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 274 В).

Текст новели, вміщений в „Праці“, значно відрізняється від тексту зб. „Синя книжечка“, тому подаємо його цілком (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 276 Г).

Приблизна дата написання твору — 1897 рік.

ОСІНЬ

Автограф невідомий.

Друкується за першодруком — зб. „Синя книжечка“, стор. 101—108.

Приблизна дата написання твору — 1898 рік.

ШКОДА

Автограф невідомий.

Друкується за першодруком — зб. „Синя книжечка“, стор. 111—115.

Приблизна дата написання твору — 1898 рік.

НОВИНА

Автограф невідомий.

Друкується за першодруком — зб. „Синя книжечка“, стор. 119—124.

В листуванні В. Стефаніка з В. Морачевським та з О. Кобилянською є листи, в яких передана ситуація майбутньої новели як дійсний факт, що його розповів авторові один селянин; цей факт і став джерелом новели.

Подаємо цей лист цілком, як першу редакцію твору, за автографом листа до В. Морачевського (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 277 А).

В листах В. Стефаніка до О. Кобилянської знаходимо ще кілька варіантів цього сюжету. Подаємо їх для характеристики творчого процесу В. Стефаніка (див. розділ: „Інші редакції та варіанти“, стор. 278 Б, В).

Приблизна дата написання твору — початок 1899 року.

ПОРТРЕТ

Автограф невідомий.

Друкується за першодруком — зб. „Синя книжечка“, стор. 127—130.

В наступних виданнях творів В. Стефаніка ця новела не передруковувалась. У передмові до другого видання „Синьої книжечки“ це пояснюється тим, що „оповідання не відноситься до селянського життя“.

Першу чорнову редакцію новели В. Стефанік надіслав у листі до Софії Морачевської-Окуневської. Там вона має присвяту „Д-рові А. О.“, тобто Атаназію Окуневському, батькові Софії Окуневської (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 279 А).

В Інституті української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР зберігається чорнова редакція новели — очевидно, одна з перших редакцій з поправками і закресленнями (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 279 Б).

Дата написання твору — 1897 рік.

КАМІННИЙ ХРЕСТ

Камінний хрест — друга збірка новел Василя Стефаника вийшла з друку 1900 року. (Василь Стефаник. Камінний хрест. Студії і образки. Львів. Накладом М. Яцкова і С-ки: 82 стор. Книжка має присвяту: „Старшому моему другови Кирилови Гаморакови присвячую. Автор“). Зміст: 1. Камінний хрест, 2. Засідання, 3. З міста йдучи, 4. Святий вечір, 5. Діти, 6. Підпис, 7. Лан, 8. Лист, 9. Вечірня година.

Окремою книжкою „Камінний хрест“ більше не перевидавався. Новели з „Камінного хреста“ повністю і без змін ввійшли у збірник вибраних новел В. Стефаника „Моє слово“, Львів, 1905 р.

КАМІННИЙ ХРЕСТ

(Студія)

Друкується за автографом, що зберігається в Рукописному відділі Львівського філіалу бібліотеки АН УРСР за № 517 с. Рукопис написаний на 20 сторінках авторської нумерації in 8°, але зберігся не повністю — бракує перших чотирьох сторінок, 13-ої та половини 20-ої сторінки. Ці місця подаємо за текстом зб. „Камінний хрест“. Автограф чистовий з незначними поправками та варіантами (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 281 А).

Вперше надруковано в „Літературно-науковому віснику“, 1899 р., т. VI, кн. 5, стор. 255—265, з присвятою: „Присвячую о. Кирилови Гаморакови“.

В Інституті української літератури ім. Т. Г. Шевченка зберігаються два початки другої частини цієї новели. Очевидно, це був тільки нереалізований задум письменника, бо більше ніяких матеріалів про другу частину „Камінного хреста“ не знайдено.

Датується новела на підставі листа В. Стефаника до К. Гаморака від 8. VI. 1899 р. та першодруку — початком 1899 року.

ЗАСІДАННЯ

Автограф остаточної редакції невідомий.

Друкується за зб. „Камінний хрест“, стор. 28—40.

Вперше надруковано в „Літературно-науковому віснику“, 1898 р., т. II, кн. V, стор. 129—135.

В Інституті української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР зберігається перша редакція цієї новели під назвою „Старі і молоді“ (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 281 А).

Автограф — чистовий, з незначними поправками, в розшитому нуну-мерованому зошиті ін 4°, де першою вписана новела „Мужицька дитина“ (перша редакція новели „Вечірня година“); другою — новела „Старі й молоді“ (рання редакція новели „Засідання“); третьою — первісна редакція новели „Дорога“; четвертою іде перша редакція новели „Мое слово“ (початок не зберігся).

Дата написання твору — кінець 1897 або початок 1898 року.

В. Стефаник в листі до О. Маковея (11. 3. 1898 р.) пише про новелу „Засідання“:

„...Або зійшлися радні на „засідане“. Йде товариська розмова. Зарисовується в тих розмовах і старий мужик-твердовірець, і новітний, що щось читав з літератури радикальної, і війт-боягуз. Зарисовується якась зміна, що наступить за якийсь час і поділить тих радних на табори. Але все те неясне ще як неясні ті думки, котрі привандрують з міста в село. Такі засідання нині по всій Русі можна найти. Хотів-ем дати образ такого засідання, а не злодійки. Чому мині редакція радить описувати злодійку?“

З МІСТА ЙДУЧИ

Автограф невідомий.

Друкується за зб. „Камінний хрест“, стор. 40—51.

Вперше надруковано в „Літературно-науковому віснику“, 1898 р., т. II, кн. 5, стор. 136—140.

Дата написання — кінець 1897 або початок 1898 року.

В тому ж листі до О. Маковея (11. 3. 1898 р.) Стефаник про цю новелу писав: „Балакають собі пролетарії „З міста йдучи“ за того житте, що минуло і що окрайцією вчера пропало. Говорять про минуле, про традицію і вже починають фантазією перетикати дійсність. Се зав'язок байки, або байка за добробут“.

СВЯТИЙ ВЕЧІР

Автограф невідомий.

Друкується за зб. „Камінний хрест“, стор. 51—59.

Вперше надруковано в газеті „Будучність“, 1899 р., 1 липня, № 2, з підзаголовком „Із квітів нашої землі“. Першодрук ніяких змін проти збірки „Камінний хрест“ не має.

Приблизна дата написання твору — 1898—1899 роки.

ДІТИ

Друкується за автографом, що зберігається в Рукописному відділі Львівського філіалу бібліотеки АН УРСР за № 933 II 6.

Рукопис написаний на п'яти сторінках авторської нумерації ip 8°.

Вперше надруковано в зб. „Камінний хрест“, стор. 59—62.

Автограф має первісні варіанти (див розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 284 А).

Першу чорнову редакцію новели В. Стефаник надіслав у листі до С. Морачевської-Окунівської (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 284 Б).

Дата написання твору — 1897 рік.

ПІДПИС

Автограф невідомий.

Друкується за зб. „Камінний хрест“, стор. 62—68.

Вперше надруковано в „Літературно-науковому віснику“ 1899 р., т. V, кн. 3, стор. 287—289. Ця перша редакція новели дуже відмінна від основного тексту, поданого в зб. „Камінний хрест“, тому подаємо її повністю (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 285 А).

Дата написання твору — 1899 рік.

ЛАН

Автограф невідомий.

Друкується за першодруком — зб. „Камінний хрест“, стор. 69—70.

Приблизна дата написання твору — 1899 рік.

ЛИСТ

Автограф невідомий.

Друкується за зб. „Камінний хрест“, стор. 70—76.

Вперше надруковано в газеті „Праця“, № 17, Чернівці, 19(31) грудня 1897 р., за підписом С...

В одному з листів В. Стефаника до В. Морачевського (1897 р.) розповідається про дійсні події, які лягли в основу твору. Подаємо цей лист як першоджерело новели (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 287 А).

Перша редакція новели, вміщена в „Праці“, значно різниться від тексту зб. „Камінний хрест“, тому подаємо її тут повністю (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 288 Б).

Новела має присвяту: „Політичним арештантам-мужикам на святий вечір“.

Дата написання твору — 1897 рік.

ВЕЧІРНЯ ГОДИНА

Автограф остаточної редакції невідомий.

Друкуються за зб. „Камінний хрест“, стор. 66—72.

Вперше надруковано в „Літературно-науковому віснику“, 1898 р., т. II, кн. 5, стор. 140—142.

Першу чорнову редакцію цієї новели подаємо за автографом листа В. Стефаника до В. Морачевського (1897 р.). Новела лишилася недописаною з причин, які пояснює в листі сам Стефанік: „Вже більше не пишу, бо стемнілося. Прийміть щиро і те, що написав. Болю правдивого, сердечного багато є не в словах, а за ними, геть далеко за ними“ (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 290 А).

Друга, чистова, редакція новели під заголовком „Мужицька дитина“ зберігається в Інституті української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, в зошиті, згаданому в примітці до новели „Засідання“. Цей автограф має дату 30. I. 98 р. (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 292 Б).

В. Стефанік про цю новелу в листі до О. Маковея (11. 3. 1898 р.) говорить таке: „Година вечірня“ то така дивна година, що навіває на душу усякі спомини. З початку вони мотаються, зникають, як хмарка на небі, а потім запановує один спомин, і він тримає душу в тузі через ту годину. Се образ без рамців — але образ“.

Дата написання твору — 1898 рік.

ДОРОГА

Дорога — третя збірка новел В. Стефаника (Василь Стефаник. Дорога. Новелі. Накладом українсько-руської видавничої спілки у Львові, 1901 р., 90 стор.).

Зміст: 1. Дорога, 2. Скін, 3. Давнина, 4. Вістуні, 5. Май, 6. Палій, 7. Кленові листки, 8. Похорон, 9. Сон, 10. Басараби, 11. Озимина, 12. Злодій, 13. Такий панок.

„Дорога“ вийшла на початку 1901 року, про що свідчить такий лист В. Стефаника до Ольги Гаморак від 14. II. 1901 року: „Посилаю Вам мою дорожку вона вийде аж по 15 с. м. а цей примірник післав мені...“

Друге видання збірки „Дорога“ вийшло 1917 р. у Львові (Василь Стефаник. Дорога. Новелі. Друга видане. З малюнками О. Кульчицької. Львів. 1917. Накладом укр. видавничої спілки. З портретом автора. 100 стор.). Ніяких текстових змін проти першого видання в ньому немає. Всі новели з „Дороги“ передруковувались у пізніших виданнях творів письменника без змін.

ДОРОГА

Автограф останньої редакції новели невідомий.

Друкується за першодруком — „Дорога“, стор. 1—4.

В Інституті української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР зберігається перша, цілком закінчена чистова редакція новели, яка значно різниться від останньої редакції. Автограф написаний на трьох аркушах розшитого нумерованого зошита (див. примітку до новели „Засідання“). Дата цього автографа 21. 2. 1900 р. (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 296 А).

Другий автограф новели „Дорога“ з написом „В п. Евг. Калітовській на д. 28. II. 1900“ подарував Стефаник Євгенії Калітовській в день її іменин; він зберігається в меморіальному музеї В. Стефаника в с. Русові (див. „Інші редакції та варіанти“, стор. 298 Б).

СКІН

Автограф невідомий.

Друкується за зб. „Дорога“, стор. 5—7.

Вперше надруковано в газеті „Громадський голос“, № 23, Львів, 1 грудня 1899 р., стор. 187. Текст новели, надрукований в „Дорозі“, розходжень з першодруком не має.

Дата написання твору — 1899 рік.

ДАВНИНА

Автограф невідомий.

Друкується за першодруком — зб. „Дорога“, стор. 8—14.

Вперше надруковано в газеті „Громадський голос“, № 17 1900 р. (6 вересня), стор. 138—140 і № 18 (12 вересня), стор. 150—152.

Приблизна дата написання твору — 1900 рік.

ВІСТУНИ

Автограф невідомий.

Друкується за першодруком — зб. „Дорога“, стор. 15—16.

Пропуск у тексті оповідання, що трапився у збірці „Дорога“, поповнено за виданням: Василь Стефаник, „Твори“, Львів, 1933 р., стор. 120.

Приблизна дата написання твору — 1900 рік.

МАЙ

Друкується за автографом, що зберігається в Рукописному відділі Львівського філіалу бібліотеки АН УРСР за № 517 с.

Рукопис на 14 стор. авторської нумерації іп 8°. Має деякі первісні варіанти (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 300 А).

Вперше надруковано в зб. „Дорога“, стор. 19—24.

Приблизна дата написання твору — 1900 рік.

ПАЛІЙ

Друкується за автографом, що зберігається в Рукописному відділі Львівського філіалу бібліотеки АН УРСР, серед архіву рукописів Івана Франка, за № 118. Автограф написаний на 16 сторінках авторської нумерації іп 1°, він має первісні варіанти (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 300 А).

Вперше надруковано в „Літературно-науковому віснику“, 1900 р., т. X, кн. 6, стор. 249—261.

Новела має присвяту: „Присвячую Сафатови Шмигерови“. Дата написання новели — квітень 1900 року.

В листі до Ольги Гаморак від 12. IV. 1900 р. Стефаник пише про цю новелу: „Я тепер борикаюся з пролетарем сільським, з палієм, з анархістом. Пишу за него, а властиво за себе“.

У листі Стефаника до В. Морачевського є таке свідчення про виникнення новели „Палій“:

„Новела „Палій“ є списана живцем з такої ж драми, котру я хотів післати на конкурс, але знищив.

1. В хаті Курочки.
2. В шинку за містом.
3. В стайні панській.
4. В хаті Палія.

Такий був розклад актів. Третій акт був найкрасший, але ціла драма мені не подобалася...”

Автограф цього листа до В. Морачевського зберігається в Інституті української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР.

КЛЕНОВІ ЛИСТКИ

Друкується за автографом, що зберігається в Рукописному відділі Львівського філіалу бібліотеки АН УРСР за № 517 с.

Рукопис на 27 сторінках авторської нумерації іп 8°, але зберігся не повністю — бракує перших двох сторінок, які в основному тексті подаємо за зб. „Дорога“, стор. 43—53.

Вперше надруковано в „Літературно-науковому віснику“ 1900 р., том XII, кн. 12, стор. 332—337.

Автограф має первісні варіанти (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 301 А).

В Інституті української літератури ім. Т. Г. Шевченка зберігається автограф першої редакції новели під заголовком „Мужичка“. Кінець новели не зберігся. Автограф чистовий, написаний на трьох аркушах нумерованого розшитого зошита (див. примітку до „Засідання“, стор. 338) (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 301 Б).

Дата написання твору — 1900 рік.

ПОХОРОН

Друкується за автографом, що зберігається в Рукописному відділі Львівського філіалу бібліотеки АН УРСР, № 517 с. та зб. „Дорога“.

Автограф написаний на шести сторінках авторської нумерації іп 8°, але зберігся не повністю — бракує перших двох сторінок. Вперше надруковано в зб. „Дорога“, стор. 54—56. Початок новели подаємо за зб. „Дорога“.

В листуванні В. Стефаніка з В. Морачевським є лист, де змальовано образок похорону, що становить, очевидно, первісний начерк новели. Подаємо цю першу редакцію за автографом листа. Лист датований 17. V. 1896 р. (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 304 А).

Приблизна дата написання останньої редакції новели — 1900 рік.

СОН

Друкується за автографом, що зберігається в Рукописному відділі Львівського філіалу бібліотеки АН УРСР за № 515 с.

Рукопис на шести сторінках авторської нумерації іп 8°. Вперше надруковано в зб. „Дорога“, стор. 57—59.

В Інституті української літератури АН УРСР зберігаються два початки новели. Перший, без заголовка, що починається словами „Ліс поважно кланявся“, — мабуть, є найпершим варіантом „Сну“. Автограф чорношій, з незначними поправками та закресленнями (див. розділ „Інші редакції

та варіанти“, стор. 305 А). Другий, під заголовком „Сон“, — це, мабуть, пізніша, незакінчена чернетка твору. Писались вони майже одночасно Автограф — чорновий, з деякими поправками, попсований; відновлений текст подається в квадратних дужках (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 305 Б).

Новела має присвяту: „Присвячено Богданови Лепкому“.

Приблизна дата написання твору — 1900 рік.

БАСАРАБИ

Друкується за автографом, що зберігається в Рукописному відділі Львівського філіалу бібліотеки АН УРСР, № 517 с.

Автограф, написаний на 36 сторінках авторської нумерації іп 8°, повністю не зберігся — бракує 3, 5, 10, 14, 15, 27, 28, 31, 33 сторінок, які подаємо за першодруком.

Автограф має первісні варіанти (див. розділ „Інші редакції та варіанти“ стор. 305 А).

Вперше надруковано в зб. „Дорога“, стор. 60—71.

Приблизна дата написання твору — 1900 рік.

ОЗИМИНА

Друкується за автографом, що зберігається в Рукописному відділі Львівського філіалу бібліотеки АН УРСР за № 517 с.

Автограф написаний на п'яти сторінках авторської нумерації іп 8°. Зберігся не повністю — бракує кінця, приблизно 1—2 сторінок, які подаємо за першодруком.

Вперше надруковано в зб. „Дорога“, стор. 72—74.

Приблизна дата написання твору — 1900 рік.

ЗЛОДИИ

Друкується за автографом, що зберігається в Рукописному відділі Львівського філіалу бібліотеки АН УРСР за № 517 с. Автограф мав близько 24—25 сторінок, авторської нумерації, іп 8°, але він дуже попсований — не вистачає 4, 9, 11, 15, 16, 17, 20, 21, 22 сторінок та кінця. Місця, яких немає в автографі, подаємо за першодруком.

Вперше надруковано в зб. „Дорога“, стор. 75—83.

Приблизна дата написання твору — 1900 рік.

ТАКИЙ ПАНОК

Друкується за автографом, що зберігається в Рукописному відділі Львівського філіалу бібліотеки АН УРСР за № 517 с.

Рукопис, написаний на 20 сторінках авторської нумерації іп 8°, повністю не зберігся — бракує 6, 7, 8, 10, 11, 16, 17 сторінок, які подаємо за першодруком.

Вперше надруковано в зб. „Дорога“, стор. 84—90.

Приблизна дата написання твору — 1900 рік.

МОЄ СЛОВО

„Моє слово“ — четверта збірка творів В. Стефаніка. (Василь Стефанік. Моє слово. Оповідання. Львів, 1905. Накладом українсько-руської видавничої спілки, стор. 178). Тут вміщено новели з попередніх збірок: „Синя книжечка“, „Камінний хрест“ та дві нові новели „Моє слово“ та „Суд“. Ця збірка підсумовує перший період творчості В. Стефаніка (1897—1902).

МОЄ СЛОВО

Друкується за зб. „Моє слово“, стор. 149—152.

В Рукописному відділі Львівського філіалу бібліотеки АН УРСР серед архіву рукописів Івана Франка, за № 238 зберігається автограф цієї новели під заголовком „Мої слова“. Автограф написаний на дев'яти сторінках авторської нумерації іл 8° і має деякі відміни від основного друкованого тексту (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 306 А).

Вперше надруковано в „Літературно-науковому віснику“, 1901 р., т. XIII, кн. 1, стор. 15—17.

В Інституті української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР зберігається перша редакція твору, без початку, написана на двох аркушах неповного розшитого зошита (див. примітку до „Засідання“, з незначними поправками (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 306 Б).

Другий автограф новел, під заголовком „Confiteor“ („Писано для п. Євгенії Калитовської на її уродини д. 28. II. 99“) подарував Стефанік Євгенії Калитовській в день її народження. Автограф цей тепер зберігається в меморіальному музеї В. Стефаніка в с. Русів, Снятинського району, Станіславської області (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 308 В).

Дата написання твору — 1899 рік.

СУД

Автограф невідомий.

Друкується за першодруком — зб. „Моє слово“, стор. 171—178. Приблизна дата написання твору — 1901—1902 роки.

ЗЕМЛЯ

„Земля“ — п'ята збірка творів В. Стефаніка. (Василь Стефанік. Земля. Нариси й оповідання. З передмовою Д. Лукіяновича. Львів. Заходом і накладом видавн. кооп. „Громада“, стор. 68. З портретом автора). Збірка вийшла в 1926 р.

Зміст: 1. Вона — земля, 2. Марія, 3. Діточа пригода, 4. Пістунка, 5. Сини, 6. Воєнні шкоди, 7. Morituri, 8. Дід Гриць.

Цією книжкою починається післявоєнний період творчості В. Стефаніка.

ВОНА — ЗЕМЛЯ

Друкується за авторизованою копією, писаною рукою сина письменника. Рукопис зберігається в Рукописному відділі бібліотеки Львівського філіалу АН УРСР, за № 517 с. Рукопис має сім сторінок in 4°.

Вперше надруковано в „Літературно-науковому віснику“, 1922 р., кн. 1 (травень), стор. 6—8.

В Інституті української літератури ім. Т. Г. Шевченка зберігаються дві чорнові редакції новели.

Автограф під заголовком „Земля“, мабуть, є найпершою чорною незакінченою редакцією новели. Автограф — з поправками і закресленнями (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 311 А).

Другий автограф, під заголовком „Вона — то земля“, — пізніша редакція новели. Автограф — чорновий, незакінчений (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 315 Б).

Новела має присвяту: „Присвячую пам'яті могого батька“.

Дата написання твору — початок 1922 року.

МАРІЯ

Автограф невідомий.

Друкується за зб. „Твори“, ДВУ, 1928 р., стор. 263—273.

Вперше надруковано в альманаху „Кривавого року“ (Віденський ілюстрований альманах на 1917 рік). Зладив Ярослав Весоловський. У Відні, 1917. Стор. 28—42.

Дата написання твору — друга половина 1916 року.

Новела має присвяту: „Присвячую пам'яті Івана Франка“.

ДІТОЧА ПРИГОДА

Автограф невідомий.

Друкується за зб. „Земля“, стор. 27—29.

Вперше надруковано в буковинському календарі „Українська бесіда“, Відень, 1917 року, стор. 173—175. В тексті зб. „Земля“ ніяких розходжень з першодруком немає.

Дата написання твору — 1916 рік.

„Діточа пригода“ — перша новела Стефаніка, з якої починається другий період його творчості.

ПІСТУНКА

Автограф невідомий.

Друкується за зб. „Земля“, стор. 33—34.

Вперше надрукована в Учительськiм календарі на рік 1922. Коломия. 1921, стор. 38.

Дата написання твору — 1921 рік.

СИНИ

Автограф невідомий.

Друкується за зб. „Земля“, стор. 37—44.

Вперше надруковано в „Літературно-науковому віснику“ 1922 р., кн. VII (листопад), стор. 3—7. Ніяких змін в зб. „Земля“ проти першодруку немає.

Дата написання твору — 1922 рік.

Новела має присвяту: „Присвячую мoйому другoві Левкові Бачинському“.

ВОЄННІ ШКОДИ

Друкується за авторизованою рукописною копією, що зберігається в Рукописному відділі Львівського філіалу бібліотеки АН УРСР за № 517 р. Копія написана на чотирьох сторінках іп F° рукою родички Стефаніка — Олени Плешкан.

Вперше надруковано в збірці „Земля“, стор. 47—52. Одночасно надруковано в журналі „Червоний шлях“, 1926 р., кн. 2.

Дата написання твору — 1925 рік.

MORITURI

Друкується за першодруком — зб. „Земля“, стор. 55—59. Одночасно надруковано в журналі „Червоний шлях“, 1926 р., кн. 2.

В Інституті української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР зберігається автограф з незначними авторськими поправками, за яким,

можливо, подано текст у збірці „Земля“, а також три початки інших варіантів новели.

Перша чорнова редакція, з поправками, під заголовком „Сонце“, писана чорним олівцем на аркуші паперу in F° (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 317 А).

Не задовольнившись цим початком, В. Стефаник перекреслює його і розпочинає тут же, на цій самій сторінці другий варіант новели, який, треба думати, мав той самий заголовок „Сонце“, бо, перекреслюючи текст першого початку, Стефаник заголовок залишив. Цей початок також має поправки та зміни (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 317 Б). Автограф попсований, відновлений текст подаємо в квадратних дужках.

Третя чорнова редакція, під заголовком „Богачі“, з поправками, написана на двох аркушах паперу, не закінчена або кінець її не зберігся (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 318 В). В цьому варіанті є присвята: „Володимирові Дорошенкові“. Четверта редакція — під заголовком „Morituri“. Заголовок попередньої редакції „Богачі“ — перейшов у підзаголовок до „Morituri“, але при пізніших поправках його закреслено олівцем; тим же олівцем закреслена і присвята Дорошенкові.

Автограф цей є остаточно опрацьованою редакцією новели, але в ньому є цілий ряд авторських поправок. Щоб відбити й ці поправки, а не тільки відхилення від друкованого тексту, подаємо за автографом всю цю редакцію цілком (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 319 Г).

Приблизна дата написання твору — 1925 рік.

Новела має присвяту: „Володимирові Дорошенкові“.

ДІД ГРИЦЬ

Автограф невідомий.

Подається за першодруком — зб. „Земля“, стор. 63—68.

Одночасно друковано в журналі „Червоний шлях“, 1926 р., кн. 2, стор. 10—12.

Приблизна дата написання твору — 1925 рік.

НОВЕЛИ 1926—1933 рр.

НИТКА

Автограф невідомий.

Подається за першодруком в журналі „Світ“, Львів, 1926 рік, № 23—24, стор. 3.

В Інституті української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР зберігається чорновий початок цієї новели під заголовком „Коверець“ (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 324 А). Рукопис уривається на півслові — кінець автографа не зберігся.

Новела має присвяту: „Присвячую Іванові Семанюкові“.

Дата написання твору — кінець 1926 року.

БРАТТЯ

(Давня мелодія)

Друкується за рукописною копією, що зберігається в Інституті української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР.

Вперше надруковано в журналі „Світ“, 1927 р., № 6, стор. 3. Цього ж року було надруковано в журналі „Червоний шлях“, 1927 р., кн. 5, стор. 5—8.

Приблизна дата написання твору — 1926—1927 роки.

МЕЖА

Автограф невідомий.

Подається за першодруком в „Літературно-науковому віснику“, 1927 р., кн. 2 (лютий), стор. 97—98.

Дата написання твору — кінець 1926 — початок 1927 року.

ВОВЧИЦЯ

Друкується за рукописною копією, що зберігається в Інституті української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР.

Вперше надруковано в журналі „Червоний шлях“, 1927 р., кн. 5, стор. 5—8.

Приблизна дата написання твору — початок 1927 року.

ГРІХ

(Думає собі Касіяниха...)

Друкується за рукописною копією, що зберігається в Інституті української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР.

Тут же зберігаються також два початки інших редакцій цієї новели. Перший чорновий, без заголовка, починається словами: „Дуже досьвіта Калина похитувала дитину...“ (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 324 А).

Другий чорновий початок, під заголовком „Гріх“, — має поправки та викреслення (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 324 Б).

Обидва ці варіанти, очевидно, не задовольнили Стефаніка, і він закреслив їх.

Приблизна дата написання твору — 1927 рік.

МАТИ

Друкується за рукописною копією, що зберігається в Інституті української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. В збірці В. Стефаніка „Твори“, 1933 р., Львів, надруковано значно відмінну редакцію цієї новели (див. „Інші редакції та варіанти“, стор. 325 А).

Приблизна дата написання твору — початок 1927 року.

РОСА

Автограф невідомий.

Подається за першодруком в „Народному ілюстрованому календарі товариства „Просвіта“ на переступний рік 1928“. Львів, 1927 р., стор. 132—133.

Дата написання твору — 1927 рік.

ДУРНІ БАБИ

Автограф невідомий.

Друкується за збіркою В. Стефаніка „Твори“, Львів, 1933 рік, стор. 210—212.

Дата написання твору — 1928 рік.

ШКІЛЬНИК

Друкується за рукописною копією, писаною рукою сина В. Стефаніка, яка зберігається в Рукописному відділі Львівського філіалу бібліотеки АН УРСР.

Вперше надруковано в журналі „Рідна школа“, Львів, 1932 р., № 1, стор. 2—4.

Дата написання твору — 1931 рік.

ЧЕРВОНИЙ ВЕКСЕЛЬ

Автограф невідомий.

Подається за першодруком — зб. В. Стефаніка „Твори“, Львів, 1933 р., стор. 213—215.

В Інституті української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР зберігається початок новели на три рядки під заголовком „Червоний вексель“. Цей початок закреслено; далі йде якийсь перелік заголовків, можливо задуманих новел, між ними і заголовок „Червоний вексель“. Це, мабуть, найперший початок новели (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 327 А).

Тут же зберігаються ще чотири початки новели, які писалися за такою послідовністю: Б) починається словами „Кагурці вийшла пригода...“ В) „Досвіта при каганці Дмитриха...“ Г) „Мало світла було від каганця...“ Д) „Досвіта встали...“ (див. розділ „Інші редакції та варіанти“, стор. 327—328).

Дата написання твору — 1933 рік.

ГРІХ

Автограф невідомий.

Подається за першодруком — зб. В. Стефаніка „Твори“, Львів, 1933 р., стор. 216—218.

Дата написання твору — 1933 рік.

У НАС ВСЕ СВЯТО

Автограф невідомий.

Подається за першодруком — зб. В. Стефаніка „Твори“, Львів, 1933 р., стор. 221—222.

Дата написання твору — 1933 рік.

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ

А

Авус, авс — кінець.

Аді — а диви.

Акзамент — екзамен, іспит.

Аністрат — судовий документ, що стверджує заборгованість на ґрунт.

Аркушок — судовий документ, що стверджує власність ґрунту.

Б

Бадьо — дядько, назва старшого роками мужчини.

Бай — бал, забава.

Байрат — виборна сільська рада; також член ради.

Бандиги — нісенітниці; *гнути бандиги* — плести нісенітниці.

Банувати — тужити, жаліти.

Бахур — дитина.

Безка — пісна їжа з борошна, завареного на воді.

Бслендіти — базікати.

Бенькарт — байстрюк.

Бервено — колода.

Біме — їй-богу.

Бойки — українці, що живуть у передгір'ях Карпат.

Бола — тяжка недуга.

Борзо — швидко.

Бранка — рекрутський набір.

Брика — вантажний віз.

Брич — гострий ніж, зроблений з коси, бритва.

Брыі — брате.

Бубень (на бубень викликати) — під час продажу з торгів б'ють у бубен, щоб скликати покупців.

Буга — гордість.

Бузько — черногуз, бусел.

Буката — шмат, кусок.

Бульбона — пропасть, глибоке місце в річці чи ставі.

Бунда — верхня одежа з грубого сукна, звичайно коротка.

В

Вакатися — посміти, наважитися.

Ватерка — вогнище, малий вогонь.

Віарайти — навести на думку.

Веймір — галас; вигук; ой, лишенько.

Вереня — ряднина.

Верітка — стара подерта ряднина.

Викарбутити — викотити.

Вівокати — пицати.

Відай — мабуть, либонь.
Ві(й)т — сільський староста.
Вікапаній — капля в каплю, цілком подібний.
Віно — придане.
Віншувати — вітати, обдаровувати.
Віполічкувати — набити по лиці.
Віпуцувати — вичистити, вичесати.
Вігекати — вистачити, бути під силу.
Віче — зібрання, народні збори.
Вішолопати — витрясти.

Волічка — заполоч.
Волотко — біло колеса.
Вонітувати — ригати.
Восько — військо.
Встеклість — злість, лють.
Втеркатися — втрутитися, пхати носа.
Втирати — сваритись на когось.
Вужевка — шнур.
Вуйко — дядько; дядько по матері.
Вуйна — дядина, жінка дядька.

Г

Газда — господар, хазяїн.
Газдиня — господиня, хазяйка.
Гай — гайда.
Ганцига — худа стара жінка.
Гаптах — смирно (наказ при військовій муштрі).
Гаравус — геть, по всьому.
Гарак — чиста міцна горілка.
Гарбата — чай.
Гаруваги — без відпочинку працювати.
Гер — рушниця, військовий карабін.
Гезди — осьде, тут.
Гелт — добробут, також гроші.
Гендлювати — торгувати.
Гиндель — торгівля, махінація.

Гиря — грива, волосся.
Гір — тут.
Гобортки — нижній жіночий одяг, ефежий на спідницю.
Годило — щастило.
Голюкати — кричати.
Гони — нива вузенька та довга.
Горівчиний — сп'янілий.
Грань — жар, жарина.
Грасувати — топтати.
Грейцір, грейцар, крайцар — копійка.
Грєдка (грьидка) — жердка.
Грінка — скибка.
Гулити — обманувати.
Гьамба — пащека, морда.

Д

Далькотіти — дрижати, трястися.
Деревище — труна, домовина.
Дзигарок — годинник.
Дзоркати — брязкати (намістом).
Дзубелати — гнuzдати.
Дідичність — спадщина.
Дідівський — старцівський.
Драб — голодранець, босяк.
Драганістий — високий, стрункий.
Дрихливий — спорохніваний.

Дубати — жити.
Дуга — райдуга.
Дулуман — тяжкий кінець чогось (напр. люшні).
Дуча — діра, могила.
Душкувати — збитися вкупу і важко дихати від спеки (мова йде лише про овець).
Дюгнути — шпигнути.
Дьдья, дєдя, дьдик — батько, тато.

Ж

Жвндіти — жебоніти.

З

Заасекурований — застрахований.
Заводини — перша частина весілля, під час якої танцює молодь.
Заволічковий — позичковий.
Загулити — заманити.
Заки — поки.
Закіскати — зачистити.
Законтентуватися — задовольнити себе.
Залямити — захопити, зарвати.
Зарібний — той, що живе із заробітку.

Збанятко — кухлик.
Збиткувати — знущатися.
Збуй — розбійник.
Здальний — придатний.
Здрівіги — зігнити.
Зіцірувати — муштрувати.
Злісний — лісничий.
Знирнути — зникнути, як камінь у воду.
Зробок — виснажена роботою людина.
Зщуруватися — стиратися, знищитися.

К

Кабат — куртка, солдатський мундир.
Кальвін — недовірок, безсердечна людина (в даному тексті).
Камазелька — жилетка.
Каня — шуліка.
Капарити — бідувати.
Капурець — кінець, капут.
Касино — клуб.
Катранне — лахміття, убрання.
Кертиця — кріт.
Кербутом падати — перевалюючись падати.
Кивати — зачіпати, красти.
Кицька — грудка землі.
Кіпати — тіпати.
Кіптар — вишиваний кожушок без рукавів.
Клевець — молоток.
Ковбок — короткий обрубок дерева (живається як стілець).
Ковтати — бити.
Кожівка — куделя.

Кокошитись — гороїжитися, гордитися.
Колешня — стайня.
Колія — залізниця.
Колопеньки — конопельки.
Коновка — відро, кухоль.
Контетний — вдоволений.
Копилюк — байстрюк.
Корса — полоз саней, скривлена кістка.
Кошниця — рід амбара, високого, круглого, обведеного плотом, в який селяни ссипають кукурудзу.
Крак — гак, скоба.
Кременал — в'язниця, злочин.
Креперувати — гинути, пропадати.
Крепір — нужда, біда.
Крірвати — кривавити, тяжко заробляти.
Кулеша — густа страва з кукурудзяної муки.
Куражка — зоря, по якій пізнається ніччю час.

Л

Лаба — лапа.
Лайдак — нероба, ледащо.
Лакітки — ласощі.
Ландаги — волочитися.
Латюга — голодранець.
Лев — австрійські гроші біля двох карбованців.
Лежа — хвороба.
Ленка — міщанський, панський одяг.

Лісниця — зелене яблуко з дикої яблуні.
Ліцитувати — під контролем суду спродувати з торгів.
Лумер — номер, число.
Лупина — шкаралуша.
Луфко — олівець.
Лютріан — лютеранин.
Люфт — повітря.

М

Магістрат — міське управління.
Мазур — купець-поляк; поляк з околиць Варшави.
Май — гей; дуже; ще: травень.
Марікувати — нарікати.
Матріян — матеріал.
Маціцький — маленький, малюсінький.
Мельдуватися — зголоситися, повідомити про щось.

Мельдунок — повідомлення, зголошення.
Млака — болотиста сіножать.
Мо(й) — форма звернення як-от: гей, ти чи гей ви.
Морз — трохи більше як півдесятини землі.
Моспанс — чоловіче.
Моцувалися — натягалися.

Н

Набрєніти — набрякати, опухнути.
Навидіти — любити, поважати.
Напа — мапа.
Направуі — навпростець.
Напудити — настрашити.
Нагарапом — нерозумно і безпричинно.
Начінка — святочна страва з кукурудзяної муки.

Нєндза — нужа, нечисть.
Нехарапутний — бридкий, поганий.
Нехтолиця — ледащо, повія.
Нєштї румунєштї — немає румунки.
Нім — поки.
Ніц — нічого.
Ніутувати — міркувати.
Ня — гей.

О

Обачінне — милосердя.
Обмаєний — обтиканий зеленню.
Обріхтувати — обробити.
Обсербувати — оббирати.
Обцас — закабулук.
Оденок — стіг немолоченого збіжжя.
Одерзнути — протверезити.

Окрайка — вишиваний поясок.
Окрушки — об'їдок хліба, шматочок.
Опалізуючий — що блищить всіма кольорами.
Ордунок — порядок.
Орнарія — батрацька плата нагурою.
Орудок — справа, робота.

- Павун* — павич.
Пазити — пильнувати, стерегти.
Пайгаш — ділуган.
Парох — піп, священник.
Паруграф — параграф, закон.
Патороч — клопіт, біда.
Пацити — терпіти, зносити.
Пацюк — кабан.
Перевекслювати — переміннитися.
Переднівок — час перед жнивками.
Перепуджений — переляканий.
Пивки — шерстяний клубок, куди встромлюють голки.
Пиняво — мляво.
Писок — обличчя.
Піворити — верещати тонким голосом.
Під (поду) — горище.
Підчимхаю — підрубаю.
Пістунка — нянька.
Платина — хустина.
Пленіпотент — уповноважений.
Плюга — дощова осіння погода, сльота.
Пляц — місце.
Пляцком — ниць.
Поїрїб — поховання, похорон.
- Подлуї припису мельдуватися* — зголоситися згідно з законом.
Позір — нагляд.
Політок — врожай.
Половик — рід яструба.
Помикати — миготіти.
Помінити — зложити врочисту присягу.
Порекло — прізвище.
Поривач — кочерга.
Портинята — штанці.
Посідзене — засідання.
Посочити — скривавити, знищити.
Постерунок — поліційний пост.
Пошибаги — здоганяти.
Преложений — начальник.
Прихарити — причепурити.
Прошивка — мережка (на комірі).
Прошкробати — провинити.
Прьитати — збирати, складати.
Пукати — тріскатися, рватися.
Пустек — пустун, збиточник.
Путерія — сила.
Пуцувати — чистити.
Пушка — пучка, дрібка.

Р

- Рабівник* — грабівник.
Рантух — намітка, тонке полотно, лантух.
Рата — частина сплачуваного боргу.
Резигнація — відречення.
Рейвах — крик, галас.
Реперація — операція.
Речинець — строк, термін.
Решегина — свиняча пошесть.
Рєд — уряд, провід.
Риква — маслянка, дерев'яна вазка для масла.
Ринський — дві австрійські корони вартістю біля карбованця.
- Рихт* — право, рація.
Рихтії — справді, вірно.
Риципка — рецепт.
Ріхтувати — обробляти.
Розколібина — щілина, розколина.
Розпукатися — розтріскуватися, розриватися.
Розфурети — розкидати.
Румунка — румунська горілка.
Рунгувати — зачіпити, красти.
Русти, рули — ревти, ревли.
Рускаль (рискаль) — лопата.

С

- Сарака* — бідолаха.
Сардак — верхній одяг з грубого сукна.
Свершок — цвіркун.
Секвертант — збірщик податків.
Сердачина — свитка.
Сішки — стовпчики, на яких стоїть піч і лави.
Скаправіти — гноїтися.
Скарбовий — панський.
Скарбона — каса.
Склеп — торгова лавочка, крамничка.
Скоботати — лоскотати.
Слимуз — слимак, равлик.
- Слуп* — стовп.
Сноавка — прилад для звивання ниток.
Солонина — свиняче сало (солоне).
Сопух — важкий дух, сморід.
Спацєрок — прогулянка.
Спендиги — перебувати, провести.
Спенцєр — кошт.
Співорити — закричати з переляку.
Спуза — попід, зола.
Стеклий — скажений.
Суголовка — місце, де кінчаються ниви; відступ між нивами.

Т

- Табула* — таблиця; судовий список власників ґрунту.
Тайстра — вишивана торба.
Таний — дешевий; *тано* — дешево.
Тварь — лице.
Теменний — величезний.
Тєстамєнт — заповіт.
Трактамент — частування, гостива.
Трафіка — тютюнова крамниця.
- Третильник* — той, що обробляє кукурудзу від третього снопа.
Трефні — заборонені.
Тринкар — могорич.
Тріло — отрута.
Трунок — шунок.
Туман — дурень; *тумана пускати* — облдурювати.
Турма — зґрая.
Туск — туга.

У

- Уцурний* — впертий.
- Упіс* — грошевий внесок за впис в члени банку і т. п.

Ф

- Фаєрман* — пожежний сторож.
Файно — гарно.
Фалатє — дрантя.
Фамілія — сім'я, родина.
Фасувати — діставати, одержувати.
Фєсник — австрійський мідний гріш вартістю півкопійки.
Фіра — віз.
- Форт* — безперестанно.
Форшпан — обов'язкова селянська служба підводою.
Фрасунок — журба, печаль.
Фузія — рушниця.
Фукати — виявляти невдоволення.
Фурнути — кинути.
Футитися — погано поводити себе.

Х

Хабалі — любовники, волоцюги.
Хлоп — селянин, мужчина.
Хлопенний — дужий, міцний.
Хомнути — вдарити.
Хорбак — хребет.

Хороми — сіни.
Хрунівство — зрадицтво.
Хрунь — свиня; виборець, що про-
 дає свій голос.

Ц

Цайі — дешева фабрична матерія.
Цара — натовп.
Цингаль (до цинталя) — до щенту.
Цізорик — складаний ніжик

Ціпка — дуже, міцно.
Цукнутися — підступати, присусідитися.

Ч

Чей — мабуть.
Челядь — наймит, батраки.
Чень — може.
Черес — шкіряний пояс, в якому носили гроші.

Чильдинка — челядь, жіноцтво.
Чипіти — стояти нерухомо, сторожити.
Чічка — квітка.
Чупер — чуб, чуприна.

Ш

Шандар — жандарм.
Шинкас — прилавок у корчмі.
Шіфа — корабель.
Шляк — удар, апоплексія; *шляк(х) графить* — хай поб'є лиха година.
Шпіхлір — комірчина, де селяни перерховують збіжжя, борошно і т. п.
Шпотатися — спотикатися.

Шпурити — кинути.
Штерн — зірка, військові знаки; *вте-ти штерна* — звільнити зі служби.
Штубак — дурень, йолоп, дитина.
Штудерний — хитрий.
Шуруй(те) — геть, забирай(те)ся.
Шустка — десять крейцарів, вартості біля десяти копійок.

Щ

Щезник — чорт, дідько.

ПОКАЖЧИК ІМЕН

В покажчик введені всі власні імена людей, географічні назви, назви журналів, газет, імена дійових осіб творів Стефаніка.

Сторінки наведено до всіх імен. Покажчик охоплює основний текст, варіанти та примітки. Цифри сторінок основного тексту відмежовані від цифр сторінок варіантів знаком //, від цифр сторінок приміток — знаком ///.

А

Австрія 209
 Америка [Гамерика] 66
 Андрій [„Святий вечір“] 86, [„Ма-
 рія“] 194, [„Сини“] 207
 Андрійко [„Лесева фамілія“] 23, 24

Антін [„Синя книжечка“] 13, 14
 [„Басараби“] 149 // [„Синя кни-
 жечка“] 263
 Антонів Петро 76, 77, 78, 79 // 282,
 283

Б

Базьо 112, 115, 116
 Басараб Василь 149
 Басараб Лесь 149
 Басараб Лесь 153
 Басараб Іван 149
 Басараб Николай 149
 Басараб Николай 151, 154, 155, 156
 Басараб Семен 151, 155
 Басараб Семениха 151, 152 [баба],
 153, 156
 Басараб Годоска 151, 153
 Басараб Тома 149, 150, 151, 152,
 153, 154, 155
 Басараб Томиха 149
 Басарабія // 281

Басараби 149, 150, 151, 152, 153,
 155, 156 // 305 /// 342, 345
 Басок 248
 Бачинський Лев — один з керів-
 ників радикальної партії в Гали-
 чині, адвокат, близький приятель
 Стефаника, починаючи з ранніх гім-
 назіальних років 203 /// 348
 Безклубий 127, 128
 „Божі листи“ — брошура для народу,
 що видавалась в Коломиї 116
 „Будучність“ — суспільно-політичний
 часопис націоналістичного напрямку.
 Виходив у Львові на протязі другої
 половини 1899 року /// 339
 Буковина // 311, 315

В

Василиха [„Кленові листки“] 143,
 [„Побожна“] // 271
 Василь [„Засіданне“] 76, 77, 78,
 [„Лист“] 96, 97, 98, [Morituri]
 213, 214, [„Нитка“] 223 // [„За-
 сиданне“] 283, [„Лист“] 287, 288
 [брат Василь], 289, 290 [брат
 Василь] /// [„Morituri“] 320.
 Василь — див. Стефаник.
 Василько [„Синя книжечка“] 14,
 [„Кленові листки“] 144, [„Діточа
 пригода“] 200 // [„Ангел“] 273,
 [„Лист“] 289, [„Кленові листки“]
 301.

Варвара 208
 Варшава 209
 Вахнюк Михайло 209, 210
 Верижиха стара 236, 237 [стара]
 // 325, 326 /// 351
 Весоловський Ярослав [1881—1917]
 журналіст буржуазно-націоналістич-
 ного напрямку, редактор часописів
 „Буковина“, „Просвіта“ /// 347
 Вижиця — містечко в Буковині //
 316
 Відень 76, 209, // 313 /// 347, 348
 Вільгельм — германський імператор
 232

Г

Гамерика — див. Америка
 Гаморак Кирило — священик с. Сте-
 цова, біля с. Русова. Тесть і близь-
 кий приятель В. Стефаника. В його
 родині письменник жив з 1904 до
 1910 р. /// 338
 Гаморак Ольга [1871—1914] —
 дочка Кирила Гаморака, близька
 приятелька В. Стефаника з 1888 ро-

ку; з 1904 р. — його дружина
 /// 342, 343
 Гандзуня 51, 54, 55 // 277 [Гандзя],
 278, 302 [Гандзя], 304
 Гарібальді Джузеппе [1807—1882] —
 відомий італійський революціонер-
 демократ, герой національно-визволь-
 ної війни в Італії 232
 Гнатюк Володимир [1871—1826]
 український етнограф /// 333

Грициха [Новина] 51, [Лист] 96 // 288, 289
Гриць [дід] 216, 218, 219 // 347, 349
„Громада“ — український часопис радикального напрямку, який видавався у Женеві в 1876—1882 р. під редакцією Драгоманова, С. Подолинського й Павлика // 347

„Громадський голос“ — газета, орган радикальної партії, виходив у Львові з 1895 р. // 342
Грушева — назва села 76 // 293
Гусак Іван 249, 250 [Іван], 251 [Іван]
Гьоргій 159 [приступив до лави], 160, 161, 163, 164, 165

Д

Данило [„Май“] 120, 121, 122, 123 [він], [„Вона—земля“] 187, 188, 190, 191, [„У нас все свято“] 259 // [„Вона—земля“] 311, 313, 315, 316
Дзінів Михайло // 282
Дзіньо Павло 74
Дідик Яків 181
Дідух Іван [переломаний] 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72 // 281
Дмитриха [баба] [„Давнина“] 112, 113 [стара], 114, 115, 116 [баба], 109 [„Пістунка“], 202

// [„Червоний вексель“] 327, 328 [баба], // 352
Дмитро [„Марія“] 194 // [„Червоний вексель“] 327, 328 [її молодий чоловік], 329 [її пан].
Дмитро [дід] 112, 113 [дід], 114, 115 [дід], 116
Дмитро [кривий] 210
Дністер 200 [Ністер], 201, 216
Доцька 54
Доця 91, 92, 93, 94 // 287
Дунай 234
Дуничка — Євдокія Калитовська, дочка Євгенії Калитовської, племінниця В. Стефаника // 334

Є

Єрина // [„Лист“] 288, [„Нитка“] 324

З

„Заливайко Луць“ — назва книжки І. Наумовича 115, 116
Захарій // 305
Золота Іваниха 181
Золотий Дмитро 179, 183
Золотий Іван 180, 182, 183 [Іванко], [Золотий]

Золотий Каленик 180, 181, 183, 184,
Золоті — див. Золотий Дмитро, Золотий Іван, Золотий Каленик
Зонечка — Софія Данилович, племінниця В. Стефаника 41 // 336
Зуб Іван 181, 182, 183

І

Іван [„В корчмі“] 20, 21, [„Мамин синок“] 27, 29, [„Майстер“] 30, 31, 32 [майстер], [„Марія“] 194, [„Сини“] 205, 207 // [„У корчмі“] 268, 269, 270, [„Засідане“] 281, 282, 283 [старий Іван], [„Кленові листки“] 301, 302, 304.
Іван — див. Дідух Іван.
Іван — див. Петровий Іван
Іван Гусак — див. Гусак Іван
Іваниха [„Катруся“] 39, 40, [„Діто-

ча пригода“] 200 // [„Кленові листки“] 301
Іваниха Катерина 64 [Іваниха], 65 [стара], 67, 68 [стара], 71, 72 [стара]
Іванко 96, 97, 98 // 288, 289, 290
Ілаш 49, 50
Інститут української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР // 336, 337, 338, 339, 341, 342, 344, 346, 347, 348, 350, 351, 352.

К

- Кагурка // 327 /// 352
 Каленикова жінка 181
 Калина // 324 /// 351
 Калинов Іван // 286
 Калитовська Євгенія — сестра дружини В. Стефаніка. Їй присвячені новели „Дорога“, „Мое слово“ // 298, 308. /// 342, 346
 Кальман 210, 211
 Канада 48, 64, 66, 67, 140
 Карпати 211
 Касіяниха [„З міста йдучи“] 82, [„Суд“] 182, [„Гріх“] 233 // 324 /// 351
 Катерина [„Святий вечір“] 86, [„Вістуні“] 118, [„Палій“] 129, 134, [„Марія“] 198, 199, [„Гріх“] 234, [„Мати“] 236, 237 // [„Палій“] 300, [„Мати“] 326
 Катруся [„Катруся“] 36, 37, 38, [„Кленові листки“] 141, 143, 144 // [„Новина“] 277, 278 /// 333, 335
 Київ /// 333
 Кирило [малий] 239
- Китай [Хина] 188 // 313, 316
 Кліводин — село в Чернівецькій обл. // 311
 Книгінцівкі 231
 Кобилянська О. [1863—1942] — видатна українська демократична письменниця в Буковині, близька знайома В. Стефаніка // 278 /// 337
 Ковалюк Никифір 179, 181, 183
 Коломия — місто Станіславської обл. 75, 179, 243 // 278 /// 348
 Корч 211
 Косминка Андрій 26 [Андрійко], 27, 28, 29
 „Кривавий рік“ — віденський ілюстрований альманах /// 347
 Кропивко Касян 180, 182, 183
 Кульчицька Олена [1885] — художник, ілюстратор книжки Стефаніка „Дорога“, зараз працює в м. Львові /// 342
 Курочка Андрій 124, 125, 128, 132 [Андрій], 135, 136 [Курочка] /// 343
 Куфлюк 208

Л

- Лазар [старий] 238, 239
 Лазаренко Павло 91 // 287
 Ленін В. І. [Ульянов] [1870—1924] 232
 Лепкий Богдан — письменник-декадент в Західній Україні 146 /// 345
 Лесиха 24, 25
 Лесь [„Лесева фамілія“] 23, 24, 25, [„Скін“] 109, 110 [він], [„Шкільник“] 248
 Леточий Гриць 51, 54, 55
 „Літературно-науковий вісник“ — журнал, місячник, виходив у Львові з 1898 до 1907 р., в редактуванні його брав участь І. Франко. З 1922 р. відновлений у Львові, був органом українських фашистів. У вересні 1939 р. припинив своє існування // 285 /// 333, 338, 339, 340, 341, 343, 344, 346, 347, 348, 350
 Лукино 242, 243 [Лукин]
 Лукіянович Денис — сучасний письменник і критик, зараз працює у м. Львові /// 347
 Львів 193 // 325 /// 333, 338, 342, 343, 346, 347, 350, 351, 352
 Львівський філіал бібліотеки АН УРСР [Рукописний відділ] /// 338, 340, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 351
 Ляпчинський 93 // 286

М

- Мадонна // 328
 Маковей Осип — галицький письменник і критик ліберального напрямку [1867—1925] /// 339, 341
 Максим [„З міста йдучи“] 80, 81, 82, 84, [„Злодій“] 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, [„Сини“] 203, 204, 205, 206 [лід], 207, [„Morituri“] 214 // 323
 Максим [малий] 202

Марійка [„Лист“] 96, 97, 98, [„Вечірня година“] 99, 101, 102, [„Палій“] 129, 132, 133, [„Марія“] 134 // [„Лист“] 289, 290, [„Вечірня година“] 291, 292, [„Мужицька дитина“] 293, 294, 295

Марія [„Синя книжечка“] 14, [„Святий вечір“] 86, [„Кленові листки“] 141, 143, 144, [Марійко], [„Вона—земля“] 187, 188 [баба], 190 [баба М.], [Марія] 192, 193 [мама], 194, 195, 196 [матуся], 197, 198, 199, [„Нитка“] 223, [„Браття“] 225, [„Гріх“] 252, 253, 254 [Марійка] // [„Вона—земля“] 311, 313 [Данилиха], 315, 316 // 347

Марта [вдова] 252, 253, 254

Мартин 110

Мельник Онуфрій 181, 183, 184

Мельник Федько 183

Микита 214 // 318, 319

Митриха 46, 47, 48

Митро [„Осінь“] 46, 47, 48, [„Святий вечір“] 87

Митрова мати 47, 48 [баба]

Михайлик 88

Михайлиха 26, 28 [мама]

Михайло [„Мамин синок“] 26, 28, 29, [„Камінний хрест“] 65, 69, 70, 71, [„Злодій“] 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, [„Марія“] // [„Новина“] 277, 278

Михайло [дід] 117, 118, 119

Мікалошч Ф. [1813—1891] — видатний словіст, видавець старослов'янських та староукраїнських пам'яток 57

Мої святі — див. Франко, Шевченко 219

Морачевський Вацлав [1867] — видатний вчений, доктор біологічних наук, заслужений професор Львівського ветеринарного інституту. Близький друг Стефаніка з 1895 р., переклав його твори польською мовою, автор кількох критичних статей про творчість Стефаніка // 277, 287, 290, 304 // 334, 335, 337, 340, 341, 343, 344

Морачевська-Окуневська Софія [1866—1925] — дружина В. Морачевського, перша жінка-лікар в колишній Австро-Угорщині, близька приятелька В. Стефаніка // 264, 272, 274, 279, 284 // 334, 335, 336, 337, 340

Н

Настя [„Лист“] 97 [Настин похорон], [„Палій“] 129, 130, 133, 134, [„Діточа пригода“] 200, 201, [„Morituri“] 212, 214 // [„Лист“] 289, [„Morituri“] 318, 319, 320, 321, 322

Народний ілюстрований календар товариства „Просвіта“ на переступний рік 1928 // 351

Наумович Іван [1826—1891] — український громадський діяч і письменник „москвофільського“ напрямку, редактор і видавець реакційного часопису „Наука“ 259

Никифір — див. Ковалюк

Никола [„Morituri“] 213, 214 // [„Лист“] 288, [„Morituri“] 321, 323

Николай [„Катруся“] 37, 39, [„Засідання“] 77, [„Воєнні шкоди“] 211

Николай — Микола II, російський цар 232

Николай — див. Чорний

О

Оксана 117, 118, 119

Онищук Максим 208

П

Павлик 217

Павло // 317, 318

Павлюк Іван 75, 77, 79

Палата [старий] 257

Параска // 317

Парасочка 249, 250, 251

Парася 202

Петровий Іван 137, 138, 139, 140, 142
Печенюк Михайло 180, 182, 183, 184
Пешт — Будапешт 209
Плешкан Олена — сестра дружини письменника, здавна живе в його родині в с. Русові /// 348
Подюк Іван [1874—1927] — лікар, що лікував Стефаніка в останні роки життя 251
Польща 208, 209, 210, 214, 249 // 321
„Праця“ — двотижнева газета радикального напрямку, виходила в

м. Чернівцях в 1897 році за редакцією В. Будзиновського. Вийшло 17 номерів // 263, 265, 266, 268, 270, 276, 288 /// 333, 334, 335, 336, 340

Продан Федько 179
Прощь [„В корчмі“] 20, 21, 22, [„Засідання“] 76 // [„У корчмі“] 268, 269, 270
Прут [річка] 216 // 277, 278
„Przedświaty“ — польська соціалістична газета, що виходила в 90-х роках минулого сторіччя // 287

Р

„Рідна школа“ — двотижневий журнал, виходив у Львові з 1932 р. // 351
Романиха [„Шкода“] 49, 50, [„Засідання“] 77, 78 // 283, 284

Романюк // 286
Русів — село Снятинського району, Станіславської обл., де народився В. Стефанік /// 342, 346
Русь /// 339

С

С... — див. Стефанік
„Світ“ — ілюстрований літературний журнал, виходив у Львові в 1925—1927 рр. /// 350
Свіц 211
Семанюк Іван [Марко Черемшина] [1874—1927] демократичний письменник Західної України 223 /// 350
Семен [„Побожна“] 33, [„Вона—земля“] 187, 188, 190, [„Нітка“] 223, [„Браття“] 225 // [„Побожна“] 270, 271, [„Вона—земля“] 311, 313, 315, 316, 317
Семеніха 33, 34, 35 // 270, 271
Семенів Никола 96, 97 // 289
Семенко 141, 142, 143, 144 // 301, 302 [Семен]
Сибір 188, 195, 198 // 313, 316
Синиця Петрик 180, 181, 182, 183

Ситник пан 166 [панок], 167, 168, 170 [пан, панок]
„Січ“ — товариство студентів українського походження у Відні, мало своїм завданням розвинути в Західній Україні буржуазний національний рух 259
Срулик 84
Смаль-Стоцький Степан [1859—1905 рр.] — лінгвіст і літературознавець буржуазно-націоналістичного напрямку /// 333
Станіслав 97, 179 // 287, 290
Стефанік Василь // 264, 266, 271 [С...], 272, 273, 274, 278, 279, 284, 287, 290 [С...], 300, 310, 323, 325 /// 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 346, 347, 348, 349, 351, 352.

Т

Танаска 148
Тимко [„Ангел“] 41, [„Morituri“] 212, 213 // 319, 320, 321
Тимофій 81, 82, 83, 84
Тимофіха 65, 66
Тимчиха 41, 42, 42 [Настя], 43, 43 [баба]

Тодоска — див. Басараб Тодоска
Тома 74
Тофанка 246, 247
Трильовський Кирило — адвокат, член радикальної партії, з 1907 р.

посол до австрійського парламенту,
організатор січових стрільців, які
відіграли контрреволюційну роль

у боротьбі з встановленням радян-
ської влади на Україні 217
Трійця — село в Станіславській об-
ласті [на Покутті] 278

У

Україна 57, 179, 194, 197, 198, 199,
207, 217, 218, 239, 244, 253

„Українська Бесіда“ — буковинський
календар /// 348

Ф

Федір [„Лист“] 97, 98, [„Палій“]
124, 125, 126 [він], 128, 129,
130, 131, 132, 133, 134, 135
[він], 136 // [„Лист“] 287, 289

Франко Іван [1856—1916] 192, 217,
218, 219 /// 333, 343, 346, 347

Франц-Йосиф [1830—1916] — ав-
стрійський імператор 232

Ц

Цікало Петро // 286

Ч

„Червоний шлях“ — літературно-ху-
дожний і громадсько-політичний мі-
сячник, виходив у Харкові з 1923
до 1936 рр. /// 348, 349, 350

Черемош — річка в Буковині 216

Чернівці // 263, 265, 266, 268, 270,
276, 288 /// 333, 334, 335, 336,
340

Чорний Николай [„Виводили з села“]
15 [молоденький парубок], 15

[син], 16, [„Стратився“] 17, 18,
19 // [„Виводили з села“] 264

[молоденький хлопець], 265 [моло-
денький парубок], 266, [„Стра-
тився“] 267 [Николайко], 268

Ш

Шевченко Тарас Григорович [1814—
1861] 196, 199, 219, 232

Шмігер Сафатій — друг Стефаніка,
член радикальної партії 124 /// 343

Щ

Щерба Матій // 285, 286 [Матій],
287 [Матій]

Ю

Юрко [„Morituri“] 213, [„Нитка“]
223 // [„Morituri“] 321, [„Нит-
ка“] 324

Юрій — святий 204

Юрчик [„Синя книжечка“] 14, [„Ан-
гел“] 43

Юрчик — Юрій Морачевський, син
Вацлава Морачевського та Софії
Окуневської-Морачевської, перекла-
дав твори Стефаніка німецькою
мовою 26 [Мамин синок] // 272,
/// 335, 336

Я

Яків [„Камінний хрест“] 68, [„Сон“]
148

Яцків Михайло — письменник-дека-
дент в Західній Україні початку

XX століття. Народ. 1873 р. Пра-
цює у Львові. /// 338

Яримів Яків 91, 92, 93 [старий] //
285, 286.

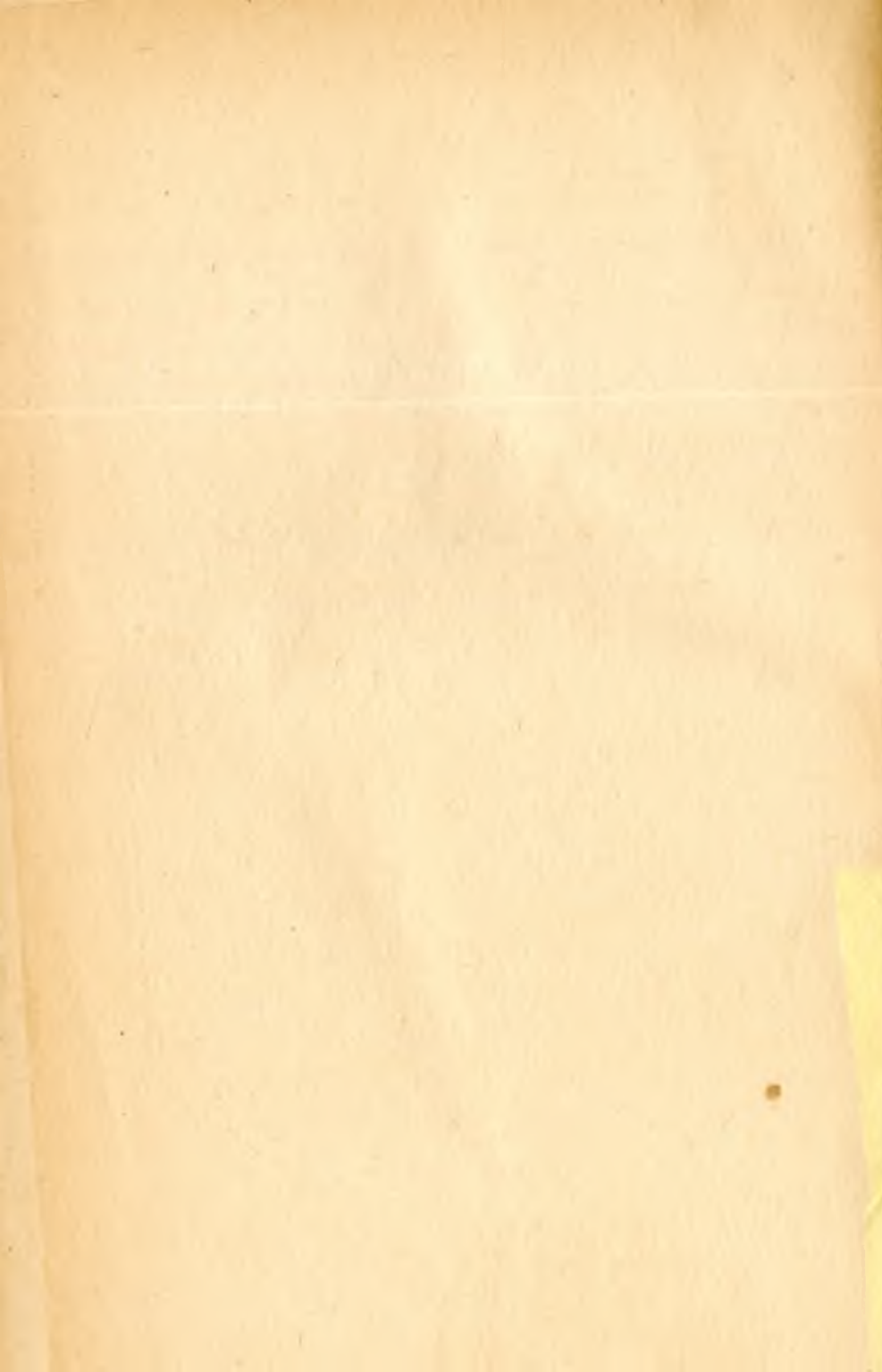
АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК ТВОРІВ

	Текст	Варіанти	Примітки
Ангел	41	272	336
Басараби	149	305	345
Браття (Давня мелодія)	225	—	350
Вечірня година	99	290	341
Виводили з села	15	264	334
Вістуни	117	—	343
В корчмі	20	268	334
Вовчиця	231	—	350
Воєнні шкоди	208	—	348
Вона—земля	187	311	347
Гріх	252	—	352
Гріх (Думає собі Касіянича)	233	324	351
Давнина	112	—	343
Дід Гриць	216	—	349
Діти	89	284	340
Діточа пригода	200	—	348
Дорога	105	296	342
Дурні баби	243	—	351
Засіданне	73	281	338
Злодій	159	—	345
З міста йдучи	80	—	339
Камінний хрест	61	281	338
Катруся	36	—	335
Кленові листки	137	301	344
Лан	95	—	340
Лесева фамілія	23	—	335
Лист	96	287	340
Май	120	300	343
Майстер	30	—	335
Мамин синочок	26	—	335
Марія	192	—	347
Мати	236	325	351
Межа	229	—	350
Мое слово	173	306	346
Moriguri	212	317	348
Нитка	223	324	350
Новица	51	277	337
Озимина	157	—	345
Осінь	46	—	336
Палій	124	300	343
Підпис	91	285	340

Пістунка	202	—	348
Побожна	33	270	335
Портрет	56	279	337
Похорон	145	304	344
Роса	238	—	351
Сама саміська	44	273	336
Святий вечір	85	—	339
Сини	203	—	348
Синя книжечка	13	263	333
Скін	109	—	342
Сон	147	305	344
Стратився	17	256	334
Суд	179	—	346
Такий панок	166	—	345
У нас все свято	257	—	352
Червоний вексель	249	327	352
Шкільник	246	—	351
Шкода	49	—	336

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

	стор.
1. В. Стефаник (фото 1933 р.)	5
2. Титульна сторінка першого видання збірки В. Стефаника „Синя книжечка“. Чернівці. 1899.	11
3. Лист В. Стефаника до В. Морачевського (X. 1898 р.), в якому описані події, що лягли в основу новели „Новина“	52—53
4. Титульна сторінка першого видання збірки В. Стефаника „Каміний хрест“. Львів. 1900.	63
5. „Старі і молоді“. Перша сторінка автографа ранньої редакції новели „Засідання“	74
6. Лист В. Стефаника до В. Морачевського (початок 1898 р.), що являє собою ранню редакцію новели „Вечірня година“	100
7. Титульна сторінка першого видання збірки В. Стефаника „Дорога“. Львів. 1901	107
8. Титульна сторінка першого видання збірки В. Стефаника „Мое слово“. Львів. 1905	175
9. В. Стефаник. (фото 1903 р.)	177
10. Титульна сторінка першого видання збірки В. Стефаника „Земля“. Львів. 1926	189
11. Хата, в якій народився Василь Стефаник	227
12. Садиба-музей В. Стефаника. с. Русів	241
13. Василь Стефаник (фото 1929/30 р.)	255
14. Рання редакція новели „Сама саміська“	275
15. „Мужичка“. Перша сторінка автографа ранньої редакції новели „Кленові листки“	303
16. „Земля“. Перша сторінка автографа (олівцем) незакінченої чорнової редакції новели	312
17. „Вона то — земля“. Перша сторінка автографа (олівцем) ранньої редакції новели „Вона — земля“	314
18. „Morituri“. Перша сторінка автографа новели	322

ЗМІСТ

	Текст	Варіанти	Примітки
Від редакції	7		
<i>Синя книжечка</i>			
Синя книжечка	13	263	333
Виводили з села	15	264	334
Стратився	17	266	334
В корчмі	20	268	334
Лесева фамілія	23	—	335
Мамин синок	26	—	335
Майстер	30	—	335
Побожна	33	270	335
Катруся	36	—	335
Ангел	41	272	336
Сама саміська	44	273	336
Осінь	46	—	336
Шкода	49	—	336
Новина	51	277	337
Портрет	56	279	337
<i>Камінний хрест</i>			
Камінний хрест	61	281	338
Засідання	73	281	338
З міста йдучи	80	—	339
Святий вечір	85	—	339
Діти	89	284	340
Підпис	91	285	340
Лан	95	—	340
Лист	96	287	340
Вечірня година	99	290	341
<i>Дорога</i>			
Дорога	105	296	342
Скіл	109	—	342
Давнина	112	—	343
Вістуні	117	—	343
Май	120	300	343
Палій	124	300	343
Кленові листки	137	301	344
Похорон	145	304	344

Сон	147	305	344
Басараби	149	305	345
Озимина	157	—	345
Злодій	159	—	345
Такий панок	166	—	345

Мое слово

Мое слово	173	306	346
Суд	179	—	346

Земля

Вона—земля	187	311	347
Марія	192	—	347
Діточа пригода	200	—	348
Пістунка	202	—	348
Сини	203	—	348
Воєнні шкоди	208	—	348
Могілиці	212	317	348
Дід Гриць	216	—	349

Новели 1926—1933 років

Нитка	223	324	350
Браття (Давня мелодія)	225	—	350
Межа	229	—	350
Вовчиця	231	—	350
Гріх (Думає собі Касіяниха)	233	324	351
Мати	236	325	351
Роса	238	—	351
Дурні баби	243	—	351
Шкільник	246	—	351
Червоний вексель	249	327	352
Гріх	252	—	352
У нас все свято	257	—	352
Інші редакції та варіанти	261		
Примітки	331		
Пояснення слів	353		
Показчик імен	361		
Алфавітний показчик творів	368		
Список ілюстрацій	371		

Василь Стефаник

Полное собрание сочинений в трех томах

Том I.

Новеллы

(На украинском языке).

Техредактор Л. М. Шведов.

Коректор М. Г. Тихонова

*Бф. 62445. Зам. № 208. Тираж 13.500 экз.
Формат паперу 60×94 см. Друк. арк. 23,5.
Обл.-видавн. арк. 23,5. Знаків в 1 друк. арк.
40.000*

Підписано до друку 16/VII 1949 р.

Ціна в оправі 15 крб.

*Друкарня Видавництва АН УРСР.
Львів, вул. Стефаника, 11.*

348002

15 1005

B 2.817/1

— ВАСИЛЬ СТЕФАНІК

ВАСИЛЬ
СТЕФАНІК

I
ТОМ

ВІДДАВЧИЦЬО
ЛЮДМИЛА НАУК УГОР